

A partir de l'1 de febrer de 1937 *Combat* seria substituït per *Adelante*, dirigit per Joan Farré, un diari que mantenia la mateixa línia política però que seria editat en castellà per la proximitat del front aragonès

(...) el nou diari no sortirà en català. La lluita ens ha imposat altres mitjans per assolir el triomf que nosaltres acatem sense discutir; però la llengua catalana seguirà essent per a nosaltres la nostra llengua, la llengua de la Catalunya obrera ressuscitada per la puixança del seu proletariat. I amb ella, sinó des del nou diari, verbalment, continuarem educant a les masses de cara al Socialisme, a la seva total emancipació.<sup>420</sup>

*Adelante* desapareixeria després de la repressió posterior als fets de maig, per ordre del cap superior de policia de Barcelona. Al ser clausurat el diari, a la Impremta Mariana es publicaria un altre periòdic *Adelante. Órgano del Cuerpo de Carabineros*. Tanmateix, l'activitat dels poumistes es mantenia en la clandestinitat. El Jurat d'Urgència va condemnar dos ferroviaris, Antonio Manau Solans i Antonio Esparza Martínez, a quatre mesos i un dia d'internament en un camp de treball per difondre entre els seus companys de feina i de militància *La Batalla*. Rebien el periòdic a l'estació, juntament amb fulletons on es difonien conceptes considerats injuriosos pel govern, pel que contribuïen a difondre un estat d'opinió contrari a la república segons la sentència. Sembla que emmagatzemaven els exemplars als seus domicilis i als seus armaris de l'estació. El dos acusats també van haver de pagar a mitges els costos del judici, en el que van ser defensats per Antoni Bergós.<sup>421</sup>

El 3 d'agost, uns dies més tard que els altres medis, apareixia *UHP* després d'haver requisat *La Tribuna* el dia 1 per ordre del comissari Joaquim Vilà. Aquest diari conservador va aparèixer a finals de 1934 com una versió moderada de *El País*, el dirigí el dretà Estanisalo de K. Montaña Pradera —també propietari—, n'era cap de redacció el periodista Ramon Gimeno Egea i es publicà fins el 18 de juliol. L'aparició del diari socialista fou rebuda, en plena eufòria revolucionària, amb crides a la unitat del proletariat i alegria per part d'*Acracia* i de *Combat*.<sup>422</sup>

<sup>420</sup> *Combat*, núm. 161, 30/I/37, pàg. 1. La qüestió lingüística seria utilitzada per *L'ideal* per ridiculitzar *UHP* i *Acracia*, ambdós redactats en castellà. Els hi criticava la manera incorrecta de traduir al castellà les notícies que els hi arribaven de l'ajuntament en català. Segons els republicans, els dos diaris es justificaven dient que no coneixien prou bé la llengua, però *L'ideal* es preguntava si sabien castellà per la manera com feien les traduccions (núm. 94, 11/XII/37, pàg. 3). Curiosament, el butlletí interior del PSUC *Formació*, comentat en el segon capítol, canvia el castellà inicial pel català durant l'any 1937.

<sup>421</sup> Causa General. Peça 6. llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN).

<sup>422</sup> *Acracia*, núm. 12, 8/VIII/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 4.

El primer president del comitè de redacció d'*UHP* va ser el maialenc Julián Vilasetrú Giménez —també en formaven part un inspector de Treball, José Sánchez Álvarez, i un exfuncionari d'Hisenda, Pedro Salina Sanz. Però poc després va ser nomenat director Luis García Lago i Manuel Culebra Muñoz sots-director. Segons Montaña en el cos de redactors es van mantenir alguns periodistes de *La Tribuna*, com Ramon Gimeno, Norberto Trompeta Crespo, José Solano i Francisco Fontanals. Això va fer que alguns d'ells tinguessin un passat sospitós als ulls dels vencedors.<sup>423</sup>

Ramon Gimeno Egea, per exemple, va ser denunciat el 1940 per dos particulars que l'acusaren al govern civil d'haver vestit l'uniforme del PSUC. Gimeno continuava treballant de periodista, —a *La Mañana*, on havia estat el primer redactor procedent de *Ruta*—, pel que el governador va respondre que ell no podia intervenir en la depuració d'aquests professionals. Tanmateix, l'any anterior Antonio Cremades havia informat positivament sobre Gimeno per al seu expedient de depuració, a partir de les immillorables declaracions presentades el 1938 per Estanislao Montaña i José Martínez de San Miguel.<sup>424</sup>

*L'Ideal*, publicat en català, era el setmanari de Joventut Republicana. Els republicans van haver de convocar una subscripció popular i pujar el preu del periòdic —subscripció semestral de 6 pessetes— per poder subsistir davant la manca de subvenció oficial, la puja de preus i de salaris experimentada durant la guerra i la impossibilitat de cobrar per la publicitat en aquells moments. Un número setmanal de quatre planes els hi costava 206 pessetes, quan abans de la guerra feien números de vuit planes per 150. Finalment celebraren que havien eixugat un dèficit de tres mil pessetes sense ajuts oficials.<sup>425</sup>

Des de la Impremta Sol, com van poder comprovar al parlar de la premsa de l'exèrcit, es van editar diversos periòdics apareguts durant la guerra. Els treballs de linotípia es realitzaven als tallers de la Casa d'Acolliment, mentre que la compaginació i impressió es feien a Sol.<sup>426</sup> A més de les publicacions de diverses

---

<sup>423</sup> Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN).

<sup>424</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 41.

<sup>425</sup> *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3; núm. 66, 28/V/37, pàg. 1 i núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4.

<sup>426</sup> Informació aportada a la Causa General per diversos treballadors de l'empresa.

unitats de l'exèrcit ja citades, també s'encarregaven de tirar premsa política aragonesa com

- *Avance. Órgano del Comité Regional de la Juventudes Socialistas Unificadas de Aragón*  
3.000 exemplars que quinzenalment s'enviaven a Casp. L'encarregat de la composició era Puértolas
- *Vanguardia. Órgano Semanal del Comité Regional del Partido Comunista de Aragón*  
uns cinc mil exemplars també enviats a Casp, on residia l'esmentat comitè i la redacció. Els directors van ser Conrado Dieste, conseller d'Indústria i Comerç del Consell d'Aragó mort en accident de trànsit i José Duque, secretari del Comitè Regional del PCE
- *Unidad*  
Setmanari destinat als obrers i camperols aragonesos

La publicació a Lleida d'aquests periòdics comunistes és el resultat de les tenses relacions entre les diferents opcions polítiques de la rereguarda republicana aragonesa. El Partit Comunista decidí el trasllat per evitar la censura del Consell d'Aragó.<sup>427</sup> Més enllà de les polèmiques polítiques, aquest fet, juntament amb la presència de refugiats, l'arribada de ferits i el pas de columnes ja referenciats, acaba de demostrar l'estreta relació existent entre Lleida i el front aragonès.

A més de la premsa local i de la destinada a l'Aragó, també arribaven a Lleida els periòdics de la capital catalana. Fins i tot, segons l'informe del cap provincial de Premsa i Propaganda incorporat a la Causa General, a Lleida es venien més els diaris de Barcelona, que plantejaven unes campanyes més polèmiques i violentes, que els ponentins. Regularment arribaven *La Batalla*, *Treball* i *Solidaridad Obrera*. En aquest sentit, *L'Ideal* va denunciar el juliol de 1937 que dos diaris barcelonins —no especifica quins, només diu que són els màxims defensors de l'economia planificada— arribaven a Lleida en taxi cap a les deu del matí, mentre que la resta ho feia en camió una hora més tard —els més perjudicats eren *La Humanitat*, *El Diluvio*, *La Publicitat*, *El Día Gráfico*, *Diari de Barcelona* i *La Vanguardia*. Sembla que a la ciutat hi havia avidesa de notícies, pel que els primers s'acabaven ràpidament, encara que fossin de la mateixa tendència. Els republicans ho consideraven moralment incorrecte i econòmicament *un exemple més de del que costen aquests nous rics de la revolució*. La pressió

<sup>427</sup> Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa*, pàg. 267.

provocà un acord de l'organisme director dels transports que acabà amb la competència deslleial.<sup>428</sup>

Els periodistes de Lleida, com la resta de col·lectius professionals de la ciutat, van haver d'adaptar-se a la nova situació política. Francisco Fontanals Hellín va convocar per al dia 17 d'agost una reunió de l'Associació de la Premsa local, n'era el secretari accidental, en la que s'havia d'estudiar la posició del gremi. Finalment es va constituir el dia 20 l'Agrupació de Periodistes Revolucionaris, de la que es podria formar part tenint antecedents periodístics i estant afiliat a una organització que reconegués la lluita de classes. El comitè l'encapçalaven els directors d'*Acracia*, d'*UHP* i de *Combat*. I els signants del manifest de constitució foren Khünel, Almacellas, Cervera, Trompeta, Lago, Solano, Culebra, Gimeno, Agustí, Pons, Vicent, Mesalles, Martí, Salinas, Esqué, Xuriguera, Bonet, Trepà, Comabella i Porta.<sup>429</sup>

Però no eren les qüestions polítiques les úniques que afectaven als periodistes. Un article d'*Acracia* lamentava les dificultats de la premsa en temps de revolució.<sup>430</sup> Tot i que es publicava a Catalunya molta premsa anarquista no abundaven companys aptes per a les tasques periodístiques perquè

*(...) en nuestro movimiento no tuvo jamás cobijo ese tipo característico de clase media que sabe tirar de pluma aunque sólo sea para estampar majaderías. Nuestra militancia es también de brega, de combate y de exposiciones inestilizadas. Quiere esto decir que son muchos los periódicos y pocos los escritores.*

*(...) Confesamos que no estábamos preparados para utilizar la gran palanca de la prensa en lo que tiene esta de importancia en una revolución.*

Segons l'articulista, molts escriptors que podien ser bons es malmetien per l'exhibicionisme propi de l'ofici, donant més importància a la signatura que a les idees —potser per aquest motiu hi ha tants articles i seccions d'*Acracia* sense signatura o amb pseudònim. En altres casos la premsa revolucionària, fins i tot la confederal, es deixava arrossegar pel seu nou protagonisme social i acabaven glorificant l'ordre, la justícia, la policia, l'exèrcit i l'estat.

Un altre tema de conflicte clau és el de la censura de premsa, contra la que es llançaran força crítiques des d'*Acracia*. El poder, fins i tot si el tenien forces

<sup>428</sup> *L'Ideal*, núm. 73, 16/VII/37, pàg. 1; núm. 74, 21/VII/37, pàg. 1 i núm. 89, 5/XI/37, pàg. 2.

<sup>429</sup> *Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1 i núm. 22, 22/VIII/36, pàg. 2. La trajectòria de Fontanals ha estat explicada en l'apartat dedicat a l'assistència social per la seva vinculació amb la Creu Roja.

<sup>430</sup> "Contrabando periodístico" dins *Acracia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 1.

obreres deien, sempre creia en la minoria d'edat del poble. La censura només servia per fer créixer la indiferència i la suspicàcia entre uns ciutadans situats en el dubte permanent. A més asseguraven que la premsa anarquista era la més perjudicada, en diversos números apareixen reproduccions de pàgines de diversos diaris anarquistes espanyols mutilats, plantejant-se així un fenomen contrari a l'habitual en la majoria dels països on la censura era patida especialment per la premsa de l'oposició. De fet, quan entrà en vigor la censura en la premsa local per disposició del comissari d'Ordre Públic —el dia 14 d'abril de 1937—, van témer que fossin els confederals l'objectiu predilecte.<sup>431</sup>

A partir d'aquest moment, i especialment des de l'estiu, la censura esdevé una qüestió de debat constant als diaris, *puesto que, en rigor, para ella escribimos y ella acapara una gran parte de nuestra labor sin dejarla trascender al público*. Els anarquistes demanaven, ja que la censura era inevitable a l'haver-la dictat el govern, la constitució d'una comissió encarregada d'exercir-la de manera justa i igualitària. En cas que no es pogués arribar a un acord, proposaven l'elaboració d'un programa que marqués clarament el que es podia i el que no es podia publicar i que fos igual per tothom. La censura podria acabar limitant les notícies al *sepulcralmente aburrido sin novedad*.<sup>432</sup>

Però tot i el caràcter recurrent d'aquests arguments, van celebrar l'arribada de la censura a la ràdio, el que permetria acabar amb els excessius discursos incontrolats. Les elocucions havien de passar per la censura prèvia del comissari de la Generalitat, encara que els anarquistes defensaven que el control no l'exercís el govern sinó una comissió que garantís la imparcialitat.<sup>433</sup>

La censura que patia la premsa i el partidisme dels diferents periòdics podien portar a que algú qüestionés la utilitat d'aquesta mena de premsa com a font històrica. La majoria d'investigacions sobre la guerra demostren el contrari,

<sup>431</sup> "La censura, arma de dos filos" dins *Acracia*, núm. 84, 3/XI/36, pàg. 1; "Editorial: La ofensiva contra el anarquismo es ya un hecho. Suspensión de periódicos, censura, provocaciones, detenciones" dins núm. 211, 29/III/37, pàg. 1; núm. 269, 4/VI/37, pàg. 1; núm. 277, 14/VI/37, pàg. 1.

<sup>432</sup> *Acracia*, núm. 294, 3/VII/37, pàg. 2. La portada del número anterior va aparèixer gairebé tota en blanc. Explicaven com forces d'ordre públic havien *visitar* Barbens, Saidí, Vila-sana i Albalate de Cinca, on practicaren diverses detencions. També criticaran repetidament els problemes que els hi ocasionaven les crítiques llençades contra el PSUC (núm. 326, 10/VIII/37, pàg. 1 i núm. 327, 11/VIII/37, pàg. 1).

<sup>433</sup> *Acracia*, núm. 276, 12/VI/37, pàg. 4. Una notícia més neutra a *L'ideal*, núm. 67, 4/VI/37, pàg. 3.

però aquesta preocupació també la manifestaren els redactors d'*Acracia* al reivindicar una premsa objectiva que servís als historiadors del futur

*Entendemos que uno de los postulados comunes a toda prensa y que debiera ser condición imprescindible para todos los diarios, es la labor de información objetiva. Quisiéramos que los periódicos fueran un documento para los historiadores del futuro, en los que pudieran ver las crónicas de nuestro tiempo. Pero el resultado real de los periódicos no es este.*

*(...) Antiguamente la prensa se debía al capital. (...) Hoy la prensa se debe a los partidos u organizaciones, y las dificultades han desaparecido, pero la objetividad no se ha impuesto. A través de los papeles no hay quien sea capaz de deducir la verdad. Hay una realidad del periódico A, de acuerdo con la organización A. Hay otra realidad en el periódico B, de acuerdo con la organización B. (...) Si se impusiera un criterio público en este sentido se llegaría a desautorizar a los periodistas o se les impondría un guión para la consecución de informaciones y para la forma de interpretarlas o divulgarlas.*

*Lérida ha tenido de mucho tiempo ha, esta variedad de periódicos y de verdades de prensa. Hoy continuamos igual. ¿O es que alguno de los lectores se atreve a opinar después de leer los tres que se publican aquí? Lo único que se puede deducir es que no interesa a nadie que se conozca la verdad. Se defiende una verdad que esté de acuerdo con lo subjetivo de cada redacción y organización, y tan contentos. Si hay hechos que desmienten esta verdad parcial no hay como cerrar los ojos y se puede afirmar que no existen.<sup>434</sup>*

#### 5.5.2 EL COMPROMÍS DELS ARTISTES I LES PREOCUPACIONS CULTURALS DE LA REVOLUCIÓ

El suport obert que els sectors més progressistes de la intel·lectualitat i dels artistes plàstics van donar a la causa republicana es va manifestar a Lleida clarament entre els personatges vinculats al moviment avantguardista de la revista *Art*, políticament proper a l'òrbita del Bloc Obrer i Camperol i del POUM.<sup>435</sup> En aquest ambient es constitueix a finals de juliol de 1936 l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials de Lleida (AEAS), la primera organització lleidatana d'aquesta mena. El manifest fundacional apareixia signat per la comissió organitzadora de l'Associació, que aplegava als principals representants de l'avantguarda artística local: Antoni Garcia Lamolla, Pau Xuriguera Parramona, Josep Comabella Rabassa, Leandre Cristòfol Peralba i Enric Crous Vidal.<sup>436</sup>

<sup>434</sup> *Acracia*, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 2.

<sup>435</sup> La trajectòria artística del grup pot seguir-se a Valeri MALLOL, *La revista "Art" de Lleida* i Josep MIQUEL GARCIA i Dolores SISTAC, *ART o l'avantguarda a Lleida*.

<sup>436</sup> *Acracia*, núm. 4, 30/VII/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, p. 3 i 4. Els mateixos dies apareixien notícies a la premsa de Barcelona (*La Veu de Catalunya*, *La Humanitat* i *La Batalla*) de la constitució de l'Agrupació d'Escriptors i Artistes Socials a nivell català. Formen part de la comissió organitzadora Baptista Xuriguera i Josep Comabella (juntament amb Julià Gorkin, Shum, Salvador Roca Roca, Jordi Arquer, Niu, Francesc Serinyà, Josep Contel i Emili Sabater), un col·lectiu d'escriptors, periodistes i dibuixants propers al POUM —les adhesions calia adreçar-les a la redacció d'*Avant*. Una

Es definien com enemics del feixisme, per l'agressió que aquest moviment polític practicava contra el pensament, la iniciativa i la cultura allà on podia actuar impunement. Per aquest motiu consideraven que els artistes no es podien quedar impassibles davant d'una guerra civil desencadenada pel feixisme espanyol i que l'única opció possible era unir les seves forces a la causa dels treballadors i de la revolució, per damunt de tendències polítiques diferents, per construir una nova cultura.

*Nada más el proletariado guarda en su seno esta gran fuerza libertadora. A él nos entregamos. Como hombres y como escritores y artistas. Como hombres empuñaremos el fusil; como artistas cantaremos, convirtiéndolas en materias de arte, todas sus gestas.*

A més d'aquests objectius polítics, l'AEAS també volia controlar les biblioteques, orientar els periòdics, fundar revistes,<sup>437</sup>

*(...) ésser guia del moviment cultural que s'inicia. Preparar el sentiment artístic de les multituds*

i tenir una dimensió sindical per abordar els problemes específics del gremi.

Una altra organització sindical que aparegué per la politització de la rereguarda republicana va ser el sindicat d'Artistes, Dibuxants, Pintors i Escultors de Lleida, vinculat a la UGT.<sup>438</sup> Es presentava com una organització revolucionària que entenia que l'art no podia ser de classe, ni estar sotmès a cap disciplina estatal ni de partit. Com a manifestació universal, i fonamentalment emotiva, no havia de tenir fronteres ni pàtria, car els patriotismes i les rivalitats nacionalistes només servien per desencadenar odís i guerres. L'objectiu de l'artista era treballar per la posteritat i no pas pensant en remuneracions immediates

*No obstante reconocemos la necesidad de un Arte funcional —el aplicado— al servicio circunstancial de una causa: La Revolución Social.*

El Sindicat contribuiria a mantenir la *llama purificadora* a la rereguarda amb la confecció i distribució de cartells revolucionaris.

L'art era entès des d'aquestes sectors com una eina al servei de la guerra i de la revolució proletària. Per sobre de qualsevol obra d'art s'ha de posar a l'home que és qui li dona realment sentit i qui el crea.

iniciativa que no va tenir continuïtat (Maria CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista*, p. 93-94).

<sup>437</sup> Un altre tipus d'institucions a reivindicar són els museus, tot i que entesos d'una manera nova i no com a simples magatzems sense cap ordenació lògica (*Acracia*, núm. 97, 18/XI/36, pàg. 4).

<sup>438</sup> *Acracia*, núm. 42, 15/IX/36, pàg. 2 i *Combat*, núm. 44, 15/IX/36, pàg. 2.

*Las obras de arte, pues, deben condicionar su existencia y seguridad en la vida del hombre. Si para salvar a los hombres, es preciso que perezca y se salve el hombre.*

En la relació de col·laboració mútua que calia establir entre la revolució i l'art, calia lluitar contra l'academicisme, els dogmes i l'ortodòxia

*Art proletari, independentment de la realització particular i especial de cadascú, és l'obra dels que essent nascuts del poble, treballen per al poble<sup>439</sup>*

Tots aquests missatges llençats des dels medis de comunicació sobre la vinculació i el suport mutu entre revolució i art, provocaren algunes reivindicacions interessants. El secretari del sindicat ugetista de la fusta, Joan Cascarra, va publicar un article en el que denunciava la poca atenció atorgada a la música des de l'inici de la guerra, tant per part del poble com de les autoritats revolucionàries. Segons ell a Lleida s'havia oblidat als músics professionals i, el que era més greu, la seva situació havia empitjorat amb l'esclat de la revolució perquè, al marge dels festivals benèfics, no tenien ocasió d'actuar. Entenia que la guerra hagués limitat l'espai dedicat a l'oci, però no que les festes majors i les sales de ball haguessin estat els únics serveis en ser suprimits mentre els cinemes es mantenien en funcionament. Per superar aquests problemes demanava l'organització d'una orquestra filharmònica, o d'una banda popular en cas que el professionalisme musical encara no fos possible.

*És precis companys, que el músic vegi, que també la revolució, es preocupa d'ell.<sup>440</sup>*

Associat a totes aquestes manifestacions és habitual la preocupació per estendre i elevar el nivell cultural dels pobles. Es parla de tres fronts que havien de complementar-se necessàriament i reivindicar amb la mateixa intensitat: el de la guerra, el del treball i el de la cultura. En aquesta lluita era fonamental el treball amb els nens i els joves, ja que els adults estaven massa contaminats pels prejudicis de la *societat anterior*.<sup>441</sup>

Especial atenció se li va dedicar a les biblioteques. En els primers mesos de guerra, l'única que va estar en funcionament va ser la de la Caixa de Pensions que a finals d'estiu va reobrir la FETE. S'havia reorganitzat el fons bibliogràfic,

<sup>439</sup> "El arte, la guerra y sus conflictos" dins *Acracia*, núm 22/VIII/36, pàg. 3 i "Art proletari" dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 4.

<sup>440</sup> *Combat*, núm. 72, 19/X/36, pàg. 2.

<sup>441</sup> *Acracia*, núm. 189, 3/III/37, pàg. 1.

primant els llibres socials i revolucionaris i retirant els considerats reaccionaris. Abans de la guerra funcionava amb criteris conservadors, que impediien als nens accedir a determinats llibres —per exemple els de Benito Pérez Galdós— i es facilitava la difusió dels religiosos.<sup>442</sup>

Un objectiu important va ser l'organització de la biblioteca pública (del Poble segons el vocabulari del moment) que, provisionalment a l'edifici de l'antic Hospital de Santa Maria, havia de dirigir l'advocat i polític Antoni Bergós (ACR). Mentre, la Generalitat va assumir l'acabament d'unes obres que s'havien començat per donar cabuda a la nova seu de la Cambra de la Propietat Urbana i destinar-les a biblioteca. L'administració catalana també assumiria el manteniment posterior de l'edifici que s'integraria en el seu Servei de Biblioteques —les despeses d'aigua, llum i calefacció serien responsabilitat municipal. Provisionalment el personal estava integrat per Josep Guasc i Ramon Borràs (auxiliars de biblioteca), Antoni Planet (auxiliar d'hemeroteca), Joan Paul (conserge), Carmel Vidal (porter) i Enriqueta Petanàs (neteja). Els seus salaris depenien de la Generalitat.

El fons de la biblioteca estava integrat pels volums de l'Hemeroteca i de l'antiga Biblioteca Provincial —la premsa destacà les obres clàssiques més importants que formaven part del fons. Després d'una visita a les obres de Garcia Lamolla, s'anuncià que la biblioteca també disposaria d'una sala per exposar l'obra d'artistes lleidatans

*Lleida tindrà un Centre Cultural de veritable importància, qual correspon a una ciutat com la nostra en la que tenen ressò totes les inquietuds culturals i polítiques de la nostra terra.*

El simbolisme d'aquesta biblioteca es féu evident per la difusió que se li donà a la premsa de totes les notícies relacionades amb ella. Des de les obres de decoració de la sala de lectura principal per part de la col·lectivitat de Mestres Pintors de Lleida (CNT-UGT) fins a les tasques d'adequació del fons bibliogràfic,

---

<sup>442</sup> Al capdavant d'aquesta biblioteca es va posar al sindicalista Francisco Piñol (*Combat* núm. 15/IX/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 65, 11/X/36, pàg. 1). El món del llibre va rebre diverses atencions en aquests moments. S'organitzà una Festa de Llibre al carrer el mes de juny de 1937 (encara que algunes veus van criticar que es plantegés més com una festa dels llibreters que de la cultura) o una biblioteca circulant infantil pels nens refugiats (*Acracia*, núm. 270, 5/VI/37, pàg. 2). Una aproximació a la gestió de les biblioteques a Juan M. FERNÁNDEZ, "Política de bibliotecas en la República durante la guerra civil" i funcionament d'un cas concret —la Biblioteca Popular d'Olot— a Jordi CANAL, "Llibres i lectors a la biblioteca d'Olot".

passant per la visita que hi realitzà el conseller de cultura de la Generalitat, Carles Pi i Sunyer.<sup>443</sup>

Les organitzacions polítiques i sindicals també manifestaren les seves preocupacions culturals i polítiques a través de l'organització d'alguna biblioteca. Segurament que mereix una atenció especial la que van controlar les Joventuts Llibertàries, constituïdes ja amb la guerra començada. En el local que van requisar, situat al número 6 de la plaça Noguerola i que lluia el rètol de Ateneo Generación Consciente, hi havia una biblioteca amb 1.500 volums al ser oberta la tardor del 1936. També disposaven d'una biblioteca mòbil per arribar als pobles i es preveia una altra d'infantil per evitar les desviacions ideològiques.

Posteriorment la biblioteca va esdevenir un dels elements centrals de l'Ateneu Llibertari constituït el 28 de març de 1937 —definit com un centre de divulgació anarquista i de capacitació cultural a l'intentar fomentar la lectura, la investigació i la capacitació ideològica. L'Ateneu estava integrat per sis seccions: biblioteca —Vilà, Guillermina Puente i dos membres de les Joventuts Llibertàries—, cultura —Lorenzo Páramo, Garray i Castells— propaganda —Conejero, Rodríguez, Ribes i Escalé—, femenina —Pons, Guillermina Puente i una afiliada a Professions Liberals—, història de l'anarquisme —Magro, Peirats i Rodríguez— i un quadre artístic —Aquilino Garanzarain. Per la seva banda, el sindicat de Professions Liberals havia d'organitzar curssets nocturns pels afiliats. Els membres de la primera junta van ser el secretari general Castells, el tresorer Vila, el comptador Lorenzo Páramo i un vocal en representació de cada secció. Els majors de divuit anys pagaven una quota mensual de cinquanta cèntims, mentre que era voluntària pels menors.<sup>444</sup>

<sup>443</sup> La biblioteca va ser creada per un decret de la Generalitat del 5 de juny de 1937 (caixa B-310 expt. 8508 —ADPL—). El departament municipal de cultura ja anunciava el mes d'octubre de 1936 la propera inauguració (*Combat*, núm. 73, 20/X/36, pàg. 2). *L'Ideal* li dedica una atenció especial (núm. 69, 18/VI/37, pàg. 3; núm. 73, 16/VII/37, pàg. 2; núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4; núm. 79, 27/VIII/37, pàg. 3; núm. 84, 1/X/37, pàg. 3). Els motius escollits per la col·lectivitat de pintors per decorar la sala de lectura no van ser pas icones revolucionàries, sinó escenes evocadores de la Lleida gloriosa del passat, com la Universitat medieval, que es consideraven representatives dels conceptes de llibertat, cultura, art i progrés (*Acracia*, núm. 259, 24/V/37, pàg. 2). L'activitat d'Antoni BERGÓS en la Biblioteca a *Memòries*, p. 430-435).

<sup>444</sup> *Acracia*, núm. 73, 21/X/36, pàg. 2 i núm. 307, 19/VII/37, pàg. 12. El diari anarquista manifestà la necessitat de recuperar una institució com l'Ateneu, ja n'havia existit un a Lleida de vida breu, quan l'anarquisme local havia adquirit una volada tan important i s'hi havien incorporat molts militants que no tenien una formació política adequada (núm. 208, 25/III/37, pàg. 2 i núm. 211, 29/III/37, pàg. 2).

La biblioteca va ser el tema central de discussió en una de les poques reunions de l'Agrupació Anarquista Ibèrica local de les que hem trobat constància documental. Calia regular l'accés igualitari de tots els sectors llibertaris a la biblioteca, tots havien fet la seva aportació per engrandir-la, pel que Moro proposà l'elaboració d'uns estatuts i Porcar l'organització d'una comissió integrada per representants de la CNT, la FAI i les Joventuts Llibertàries. Però el principal problema que se'ls hi plantejava era el tipus d'obres que una biblioteca de partit havia de tenir. Larroca, que parlava en nom del secretariat, lamentava que un cop finalitzada la catalogació el resultat no fos positiu perquè

*(...) teniendo una biblioteca hermosa está muy pobre, no solamente en obras de nuestra ideología, sino de tendencia marxista, pero que actualmente no se dispone de dinero para ponerla a la altura de las circunstancias*

Tanmateix, sembla que va ser una altra l'opinió dominant a la reunió. I curiosament el seu portaveu fou Francesc Tomàs. El conegut representant de la violència incontrolada del 1936 defensava una concepció força oberta de la cultura i de la formació intel·lectual

*Yo no sé el concepto que tendreis vosotros de lo que es una biblioteca en el orden social, pero por erudito que sea un hombre de nuestro campo ó del otro (...) debe tener muy en cuenta que una biblioteca no se compone solamente con libros de Gorki, Bakunin, Kropkine y otros escritores sino que ha de tener de todos. Yo me formé en escuela ecléctica y me formé una concepción Acrata a pesar de que no había casi más que libros de Ciencia, Filosofía y Letras.*

Valorava positivament la riquesa de la seva biblioteca, única en la província i en altres ciutats europees visitades per corresponsals de la *Soli*, que tenia un valor incalculable —*por lo que respecta a su valor es tan formidable que, si la tuvierais que vender os pagarían en oro un tesoro por ella*. Tot i les destruccions, es posseïen alguns llibres que a Barcelona *se inutilizaron*.

*Los hombres sectarios (y hemos de confesar que todos lo somos algo) deseáramos que en ella hubiera un 50% de libros nuestros, pero examinar cuantos hay en Lérida y me direis qué, ni Socialistas, ni republicanos, ni nadie posee otra que la iguale y menos que la supere.*

Concretament posà l'exemple de llibres de Jaume Balmes o de mossèn Cinto Verdaguer, el que no havia impedit la forja de *espíritus tan selectos como se pudieran formar en una biblioteca de las J.J.L.L.*

Continuant en aquesta línia, s'aprovà una proposta de Larroca de comprar a Barcelona els exemplars que faltaven per completar alguna col·lecció. Dos volums de la Biblioteca Espasa i dos de les obres de Verdaguer. Però sense oblidar que *también*

*debe de mirarse que hayan obras muestras y sobre todo las que hagan referencia a los movimientos políticos y sociales del año 31 hasta la fecha.*<sup>445</sup>

### 5.5.3 ELS ESPECTACLES PÚBLICS EN COMBAT: EL CINEMA COM A ARMA PROPAGANDÍSTICA

Si el cinema és la manifestació artística per excel·lència del segle XX, i un dels conductes clau per transmetre informació, valors i símbols, és perfectament esperable que tingués un protagonisme destacat en un dels conflictes definidors de la primera meitat de la centúria. Per a les organitzacions polítiques que controlaven la rereguarda, el control ideològic i propagandístic del cinema era essencial. L'articulista de *Combat* R. Ictus va defensar la necessitat de trencar amb el monopoli burgès sobre el cinema

*No podem deixar d'apoderar-nos d'aquesta arma, no pot continuar al servei de la burgesia.*

Creia necessari fer obres de contingut i d'estètica revolucionàries, tot i que primer caldria limitar-se al teatre per la manca de recursos

*Les primeres obres de teatre de la Revolució no han d'exigir gaire presentació escènica.*

*Els personatges haurien de ser simples, gairebé caricaturescs.*

*Allò important és fer resaltar la trama primària dels motors de les lluites dels homes, l'egoisme personal, l'egoisme de classe, l'amor sexual.*

Tant aviat com fos possible caldria centrar-se en la producció de cinema, amb les eines que es tinguessin a l'abast per pobres que fossin. Però com això no seria fàcil, són conscients de la feblesa de la indústria cinematogràfica espanyola, la solució immediata era la projecció de pel·lícules estrangeres. Ara bé, les seleccionades també haurien de complir tots els principis revolucionaris i proletaris,

<sup>445</sup> Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La reunió va tenir lloc el dia 4 de desembre de 1937. La formació de Tomàs es comprova en una sèrie d'articles amb vocació pedagògica que signà a *Acracia*. En una sèrie titulada "Análisis autocrítico de la historia de España moderna y contemporánea" en el que valorava negativament la història política del país des de Carles I fins a Alfons XIII (tirania dels Austries, centralisme dels Borbons, crítica el protagonisme dels militars i institucions com la guàrdia civil), destacant períodes com el Trienni Liberal o la revolució de 1868. La part positiva de la història estaria representada pel poble espanyol (núm. 323, 6/VIII/37, pàg. 4; núm. 324, 7/VIII/37, p. 4 i 2 i núm. 325, 9/VIII/37, pàg. 4). En una altra ocasió dedica un llarg article a la política internacional en el que esbossa les causes que podien portar al trencament de relacions diplomàtiques entre els Estats Units i el Japó i entre Anglaterra, Itàlia i Alemanya, el que provocaria una guerra mundial en un termini breu i inevitable (núm. 474, 1/II/38, pàg. 4).

el que no sempre era fàcil perquè internacionalment dominaven produccions frívols, amb continguts burgesos o religiosos —pel·lícules contrarevolucionàries segons la nova terminologia— pensades només per entretenir a un públic indiferent. Els habituals *happy ends*, propis d'aquesta cinematografia, ara serien considerats finals antinatural. En cap cas havia de ser admes el cinema contrarevolucionari, ni tan sols en sessions organitzades amb finalitats benèfiques. R. Ictus puntualitzava que *per menys d'això van cremar la catedral*. Per anar sobre segur el millor era recórrer a cinema soviètic.<sup>446</sup>

Per a Pau Xuriguera Parramona en la situació bèl·lica i revolucionària que s'estava vivint *ha esdevingut a un pla imperatiu el considerar el cinema en el seu aspecte cultural, científic i social* i eliminar tot el que pot tenir de banal, d'intrascendent i d'insensibilitat. Només considerava legítima l'exhibició de pel·lícules amb un veritable contingut social, eliminant les que reflectissin el domini d'un sector social sobre un altre —encara que tinguessin un argument humà o que en determinats moments despertessin l'odi en el pit de l'espectador. Tampoc n'hi havia prou amb recordar un sentiment socialista, ans havien de ser socials en la seva elaboració, en la seva concepció al ser produïdes.<sup>447</sup>

L'anterior article de R. Ictus també recollia el tema de l'odi com un sentiment positiu quan es dirigia contra és la injustícia. El cinema, el teatre, la premsa i la resta de manifestacions artístiques, a més d'activar l'entusiasme popular per l'edificació socialista, havien de provocar l'odi dels treballadors contra la tirania. En una sala de cinema calia excitar en l'espectador la temptació de saltar per estripar la pantalla i cremar el cel·luloide. Posa l'exemple d'una pel·lícula inspirada en la novel·la *Resurrecció* de Tolstoi titulada *Visquem de nou*, la qual, tot i tenir un tema religiós i contrarevolucionari segons l'articulista, despertava l'odi contra la injustícia social.<sup>448</sup>

---

<sup>446</sup> R. ICTUS, "Teatre i cinema. Els espectacles i la revolució" dins *Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 1.; Argumentacions similars a *Acracia*, "Valor educatiu del cinema", núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2; "La misió social del cine" dins *UHP*, núm. 127, 29/XII/36, pàg. 4. L'articulista R. Ictus també havia defensat una tesi de similar base classista referida a l'esport ("L'esport en la societat burgesa i en la proletària" dins *Combat*, núm. 42, 12/IX/36, pàg. 4).

<sup>447</sup> Pau X. PARRAMONA, "La qualitat social del cinema" dins *Combat*, núm. 117, 10/XII/36, pàg. 4.

<sup>448</sup> En aquesta novel·la de 1899 Tolstoi ofería una descripció crítica de les institucions de la Rússia tsarista. (la família, l'administració pública, la justícia i l'església) que li valdria l'excomunicació el 1901.

A partir de la segona setmana d'octubre de 1936 la premsa publicava regularment la cartellera de la ciutat. Però atenent-nos al que hem comentat fins ara, la principal preocupació dels periòdics no seria tant l'estricta informació, sinó la valoració política de les pel·lícules exhibides, encara que en alguns casos dona la impressió que els comentaristes no entenen gaire bé les necessitats reals dels ciutadans. Juntament a les habituals proclames contra l'assistència massiva de públic als espectacles mentre altres estaven lluitant al front, s'exclamaven perquè a la gent li agradaven les pel·lícules d'entreteniment, frívols, amb finals feliços i sense contingut social

(...) lo lamentable es que la mayoría del público asistente se deleita contemplando como después de mil incidencias frívolas, el hijo de un millonario se casa con una mecanógrafa, se encuentran en el mejor de los cielos contemplando esas "mermeladas" yanquis de una insustancialidad insoportable y de mentalidad burguesa (...) No tiene razón de existir, porque sabemos que ahora ya no existen millonarios ni tenemos el porque contemplarlo ni aun en la pantalla, no tiene razón de existir porque sabemos perfectamente que un millonario jamás se casa con una mecanógrafa y si algo tiene que ver con ella es solamente para satisfacer sus apetitos sexuales.

Davant d'una possibilitat d'entreteniment per als ciutadans que vivien situacions tan complicades, les veus conscienciades només apreciaven els obstacles per a la cultura revolucionària —amb unes que només servien per enriquir al capitalisme nordamericà.<sup>449</sup>

Per esmentar alguns exemples de la cinematografia considerada acceptable, podem fixar-nos en algunes crítiques elogioses de pel·lícules projectades a Lleida.<sup>450</sup> Entre les més ben valorades destaca la filmografia de Sergei Eisenstein —amb títols com *Tempesta sobre Mèxic*, *Romança sentimental* o *Els Mariners del Cronstad*—, com a millor representant dels valors revolucionaris i educatius del cinema soviètic. A *Combat* s'apreciava molt positivament que el públic aplaudís després de veure al Victòria *Tempestad sobre México*, pràctica gens habitual a Lleida segons el comentarista i que amb *Els Mariners del Cronstad* van dir *Hem vist, a la fi, un film*, l'únic que hauria d'estar autoritzat en aquells moments.<sup>451</sup> Una altra producció soviètica celebrada va ser *El camí de la vida* (Nikolai Ekk, 1931)

---

Una camperola pobre viu tota una sèrie de vicissituds després d'enamorar-se d'un terratinent. Aquest intentà redimir-se repartint les seves terres entre els pagesos.

<sup>449</sup> *Acracia*, núm. 141, 6/I/37, pàg. 4.

<sup>450</sup> *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2; núm. 205, 22/III/37, pàg. 2; *Combat*, núm. 69, 15/X/36, pàg. 2; núm. 117, 10/XII/36, pàg. 4; núm. 116, 30/I/37, pàg. 2.

<sup>451</sup> *Combat*, núm. 69, 15/X/36, pàg. 2 i núm. 161, 30/I/37, pàg. 2. *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2.

que relatava la història d'uns orfes abandonats al final de la guerra civil que se salven de la delinqüència gràcies a la reeducació i readaptació social mitjançant el treball comunitari.

Lloances similars reberen algunes de les expressions del cinema d'avantguarda de les primeres dècades del segle. En un cicle organitzat per les Joventuts Llibertàries es va programar *Nocturn* (1934, presentada com una obra d'educació sexual) de Gustav Machaty, el director txecoslovac d'*Erotikon* i d'*Èxtasi* famós per les innovadores imatges eròtiques de les seves produccions.<sup>452</sup> Volia ser un cicle lliure de reminiscències burgeses, amb pel·lícules *catalogadas en el archivo de lo selecto*. *Nocturn*, definida com un film d'educació sexual, es va projectar els dies 12 i 13 de gener de 1937 al teatre Victòria, destacant els medis que anteriorment només havia estat exhibida a la sala Urquinaona de Barcelona. Però el cicle no va ser un èxit complet. Juntament amb la pel·lícula de Machaty es van projectar uns documentals (*As de bomberos, Arabia y el Islam, Ciudad muerta i Abisinia en llamas*). El problema va sorgir amb el darrer títol, que en realitat era propaganda de l'obra feixista a Etiòpia. La premsa lamentà l'error de l'organització i que les distribuïdores de Barcelona encara conservessin estocs de *dubtós valor*.

També es van destacar algunes produccions d'origen americà com *Rebel·lió a bord* (Frank Lloyd, 1935) que explica la revolta de la tripulació de la *Bounty*, un dels millors exemples d'enfrontament a l'autoritat tirànica o *El nostre pa de cada dia* (King Vidor, 1934). Per al crític d'*Acracia* aquesta pel·lícula, gira al voltant de la formació d'una cooperativa agrícola, és una bona manera de difondre els valors del moment, els enormes beneficis materials i morals generats pel treball col·lectiu i igualitari —tot i que en el film els treballadors reneguen explícitament de les explotacions agràries soviètiques.

*Su argumento no puede ser más oportuno ni más expresivo. Ni tampoco más indicado con respecto al latifundismo que ha imperado en el suelo hispano.*

*La tierra árida y seca, abandonada a los designios de sus propietarios, recobra todo su poder, verdor y magnificencia cuando un hombre y una familia, unidos a otro hombre y otras familias, se proponen cultivarlas en régimen cooperativista; sin autoridad ni gobierno de ninguna clase. Con derechos y deberes iguales, cada uno produce según sus fuerzas y consume según sus necesidades.*

*Con utillaje moderno, con entusiasmo, en ambiente de camaradería y en apoyo mutuo común, remueven, plantan y cultivan las tierras que no son de nadie.*

<sup>452</sup> *Acracia*, núm. 145, 11/1/37, pàg. 1; núm. 146, 12/1/37, pàg. 4; núm. 148, 14/1/37, pàg. 1 i núm. 149, 15/1/37, pàg. 1 (les cròniques inclouen valoracions cinematogràfiques de la pel·lícula i del director).

*A la hora de recoger el fruto de sus esfuerzos colectivos, observan con dolor y desesperación que el maíz está a punto de perderse por falta de agua.*

*Sólo cuando el "jefe" que en principio eligieron, deja de serlo y se convierte en un simple componente de la colectividad y gracias a la libre iniciativa individual, consiguen transportar el líquido elemento desde el próximo río, a través de profunda zanja, hasta el campo reseco y amenazado de muerte por no recibir la caricia de este elemento vital que es el agua.*

*"El pan nuestro" ha servido para deshacer muchos equívocos que sobre el palpitante problema de actualidad que son las colectividades campesinas existen, y a sus propios componentes podrá dar no poca luz.<sup>453</sup>*

Però dels directors occidentals, qui estava més ben conceptuat era Charles Chaplin. La seva figura es presentava com

*La más grande "star" de Hollywood. El hombre más famoso de la cinematografía. Charlot es antifascista. El hombre del bigote, del bastón y de los grandes zapatos, desea que nuestra España triunfe.*

*Su obra, estudiada a través de los films en los cuales toma parte, son una prueba irrefutable de la ayuda constante que presta a sus hermanos proletarios, a los trabajadores.*

*La forma humorística para desempeñar sus papeles, y seguramente esto le da aún más fuerza en la interpretación de los diferentes personajes por él representados.*

*En "Tiempos Modernos", su última película, es un obrero de una gran fábrica. Su trabajo, su miseria, la protección a la hija de un obrero muerto por la Policía, el verdugo de los capitalistas, es el reflejo de su gran espíritu revolucionario.*

*Charlot, hombre de gran inteligencia, no duda que venceremos.*

*Modern Times* (1935) rebia múltiples lloances, al veure-la com

*(...) una de las mejores películas que se han realizado en estos últimos años (...) En Lérida se ha representado por quinta vez, con éxito creciente; lo que demuestra que es preferible incluir en programa una película tenida por solvente a otra que sólo reúne el interés de lo nuevo de lo desconocido. Téngalo presente la Consejería de Cultura de nuestro Ayuntamiento.<sup>454</sup>*

El públic infantil també despertava l'atenció de les autoritats i dels polemistes. Ja coneixem la preocupació manifestada des de diferents sectors polítics de la rereguarda per tutelar la formació de les generacions més joves, per procurar que es consolidessin valors que permetessin l'edificació exitosa de la nova societat. Per aquest motiu foren molt apreciades les sessions gratuïtes de cinema organitzades per l'ajuntament a través del Servei Municipal de Teatres i Cinemes per als escolars de Lleida

*Miércoles y jueves, días de júbilo para la infancia leridana. Las tres de la tarde. Las calles que afluyen a los cinemas están repletas de almas infantiles, cual si fuera un río de vidas humanas, lanzando exclamaciones de alegría. Minutos más tarde la oscuridad*

<sup>453</sup> *Acracia*, núm. 205, 22/III/37, pàg. 2

<sup>454</sup> *Juventud Combatiente. Periódico para los combatientes editado por la JSU*, núm. 6, 7/II/38, pàg. 7 i *Acracia*, núm. 345, 1/IX/37, pàg. 1.

*rompe la algarabía infantil. A partir de ese momento cinco mil inocentes ojos se deleitan con las sombras de la pantalla. Rien, gritan, vuelven a gritar, aplauden ... He aquí en breves palabras lo que fue la sesión infantil que tanta falta nos hacía en nuestra ciudad. El departamento de Cultura de nuestro municipio, después de un minucioso estudio y con el pleno conocimiento de lo que es el alma infantil, embrión de los hombres que nos han de reemplazar mañana, ha llevado a cabo ya la primera sesión infantil que se irá sucediendo semanalmente con films culturales y adaptados a las mentalidades infantiles.*

En la primera d'aquestes sessions es va projectar una pel·lícula cultural i còmica, una història ambientada en el món de les mil i una nits i un documental sobre la vida de les plantes. Troben en el cinema un vehicle molt útil per a la formació dels nens, amb un alt valor educatiu perquè des de la diversió es provocava un aprenentatge més fàcil que des de la seriositat de l'ensenyament reglat —per aquest motiu era especialment vàlid el cinema còmic i, concretament, els personatges creats per Charles Chaplin. Aquest valor del cinema havia d'aprofitar-se també en la formació dels adults.<sup>455</sup>

La mateixa importància estratègica que el cinema la tenia el teatre, tot i que en algun cas es diu que l'art de Talia era inferior tècnicament i artísticament que el cinema. Les mateixes veus que acabem de descriure es planyien pel caràcter conservador i caciquil de la major part del teatre espanyol, encara que tot just fos el que tenia més acceptació popular. Una excepció seria l'obra de Federico García Lorca i Alejandro Casona, que havia treballat com a mestre rural a la Val d'Aran

*Lorca, junto con Alejandro Casona, ha sido el único que ha hecho del teatro un arte. Un arte educador, popular.*<sup>456</sup>

El mes de gener de 1937 la companyia de Comèdies Castellanes d'Emilio C. Espinosa va estrenar al Victoria *Bodas de sangre* amb un notable èxit de públic. Un mes abans una altra companyia de Comèdies Castellanes, d'Antònia Herrero i Enric Guitart, havia fet tres representacions de *Morena Clara. Combat* es felicità per aquest fet, encara que considerava l'obra d'escassa qualitat, ja que no hi havia tradició a Lleida d'actuacions de companyies teatrals professionals. Els elogis rebuts per aquesta obra, ambientada en el món dels gitanos andalusos, ens serveix per recordar que més enllà de les temàtiques revolucionàries i de la filmografia

<sup>455</sup> *Acracia*, núm. 94, 14/XI/36, pàg. 2; *Combat*, núm. 91, 10/IX/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 4.

<sup>456</sup> *Acracia*, núm. 228, 17/IV/37, pàg. 2 i núm. 155, 22/I/37, pàg. 2. Vegeu DDAA, "Dossier. El teatro durante la Guerra Civil Española".

soviètica, als escenaris i a les pantalles d'ambdues zones es podien veure els mateixos títols, es mantenien els mateixos gustos anteriors a la guerra —en aquest punt podem recordar l'assenyalat en un apartat anterior sobre la decoració de les dependències infantils dels centres d'assistència social amb motius de Walt Disney.<sup>457</sup>

També van tenir èxit algunes obres amateurs, com l'estrena de *La Pau regna al camp*, de Joan Baptista Xuriguera (1936). Ambientada al camp lleidatà, encara que fou escrita abans de l'esclat revolucionari, reflectia amb realisme la conflictivitat social segons els crítics. Seguint els nous valors tots els actors, el col·lectiu, tenien el mateix protagonisme, el que avui en dirien una obra coral.<sup>458</sup>

La premsa deplorava una limitació crònica del teatre lleidatà, encara no resolta definitivament sis dècades després. La inexistència d'un teatre en condicions tècniques i de capacitat viable per a la ciutat. En aquells moments l'únic local adequat era el del parc Eliseu Rechús, però no podia funcionar en els llargs mesos de fred. Ni el Catalunya, ni el Victòria, ni el Rambla podien ser la seu del futur Teatre Popular.<sup>459</sup>

### 5.5.3.1 L'organització revolucionària dels cinemes: el Servei Municipalitzat de Teatres i Cinemes

En un capítol anterior ja havíem apuntat que una de les primeres accions del comitè municipal fou l'organització del Servei Municipalitzat de Teatres i de Cinemes, acordada per la comissió de govern. A la confiscació dels establiments seguí l'elaboració del reglament del Servei, responsabilitat del departament de cultura presidit pel pumista Joan Baptista Xuriguera. La regidoria controlava tot el Servei, des dels locals municipalitzats fins a la política de personal, i els beneficis

<sup>457</sup> IRUX, "Tres dies de teatre professional" dins *Combat*, núm. 128, 23/XII/36, pàg. 2. Vegeu Manuel TUÑÓN DE LARA, "Cultura y culturas. Ideologías y actitudes mentales" dins DDAA, *La guerra civil española. 50 años después*, p. 275-358. La versió cinematogràfica de *Morena Clara*, estrenada el 1936, tingué gran èxit en zona republicana i franquista i només desapareix de les cartelleres en la primera després que el seu director, Florián Rey, mostrés adhesió a la causa feixista i rodés alguna pel·lícula a l'Alemanya de Hitler.

<sup>458</sup> Crítica de B. PORTA a *Combat*, núm. 122, 16/XII/36, pàg. 4. També hem localitzat algun comentari sobre representacions teatrals del Quadre Artístic Ferroviari, amb obres com *La Fàbrica*, on apareixien uns heroics obrers i explotats pels burgesos (*Acracia*, núm. 17/IX/36, pàg. 2).

<sup>459</sup> *Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 1 i *Acracia*, núm. 157, 25/I/37, pàg. 2.

s'havien de destinar a fins culturals.<sup>460</sup> Segons els paràmetres de 1936, la mesura estava justificada perquè un servei públic amb tantes possibilitats formatives, culturals i polítiques no podia dependre d'empresaris privats ans havia de ser tutelat pel govern local. Sembla que els empleats havien intentat col·lectivitzar el sector sense èxit, pel que la solució final va correspondre a les autoritats municipals.<sup>461</sup>

Un comitè tècnic integrat per quatre persones dirigia el Servei. Inicialment van ser nomenats interinament Baldomer Curià Cortat, Antoni Roure Bernaus i Frederic Mulet Planella. Eren els responsables d'elaborar un reglament de règim intern, confeccionar els programes, fer la propaganda, comprar el material necessari, avalar les despeses, controlar els empleats i resoldre els conflictes que es plantejessin entre ells. Un empleat del departament de cultura era el secretari del comitè i el taquillatge —les entrades estaven dipositades i controlades per l'ajuntament—, els ingressos i les despeses eren responsabilitat del comptador Pere Xuriguera Parramona.

A cada sala s'havia d'escollir un encarregat de local entre els empleats, amb la missió d'administrar l'establiment i de vigilar que la resta d'empleats complissin les seves obligacions.<sup>462</sup> El departament de cultura pretenia respectar les plantilles del sector, sempre que els treballadors fossin *afectes al moviment revolucionari*. També s'intentaria reservar les tasques menys pesades a persones amb limitacions físiques o malaltes. Es proposava una plantilla de vuit treballadors —entre operadors, taquillers, conserges, porters i acomodadors— que, de manera interina fins que el comitè tècnic autoritzés les contractacions definitives, quedà integrada per les següents persones

---

<sup>460</sup> Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 29 de setembre i 6 d'octubre de 1936 (AML). La versió de Joan Baptista Xuriguera sobre la constitució del servei en la seva novel·la *La guerra civil*, p. 88 i següents. Segons aquesta interpretació, que peca d'un excessiu personalisme, l'ajuntament decidí fer-se amb el control del sector per evitar que els anarquistes col·lectivitzessin el ram dels espectacles.

<sup>461</sup> També en la zona franquista el cinema es va utilitzar políticament. Un estudi de les projeccions cinematogràfiques en una ciutat d'aquella rereguarda a Víctor Manuel AMAR, *El cine en Cádiz durante la Guerra Civil*.

<sup>462</sup> Segons es publicà a *Combat* els empleats tenien absolutament prohibit acceptar propines o qualsevol altra gratificació (núm. 63, 8/X/36, pàg. 2).

Encarregats de local	
cinema Rambla	Enric Català Falcó
teatre Victoria	Pere Solé Rosell
cinema Catalunya	Ramon Sauret
cinema Vinyes	Francesc Roure
Operadors	Joan Peris Pàmies, Josep Santacana Català, Climent Santiago López, Francesc Alucha Ramírez,, Enric Sisteré Isabal, Francesc Marín Agú, Antoni Güil Forcat i Enric Català Falcó
Conserges	Maurici Miravall, Joaquim Riba Vilart, Francesc Vargas Rodríguez i Manuel Gargallo López
Porters	Marià Gómez Badal, Ramon Sauret, Josep Iniesta Fenog, Eugeni Panadès Ribes, Ramon Garcia Ballespi, Jaume Mora Cabasés i Josep Cucó Prim
Acomodadors	Pere Forns Brassó, Josep Gené Motlló, Josep Morguí Mas, Ramon Gelonch Queralt, Joan Falcó Roma, Pantaleó Sanjuan Fumanal, Jordi Cortada Argilés, Josep Baiget Zabala i Francesc Font Badia
Taquillers	Pere Solé Rosell, Francesc Roure, Josep Peralta i Joan Trilla Roig

També van ser contractats tres quintets de músics. El Servei tenia encara tres establiments més amb un funcionament diferent. El Teatre del parc Eliseu Reclús només funcionava durant l'estiu amb empleats pertanyents a altres locals tancats en l'època estival. I de la sala Granados i del cinema Portfolio, que només funcionaven uns dies a la setmana, tenia cura un cos d'auxiliars —d'on també sortien els suplents de les baixes— que no eren de plantilla i cobraven per dies treballats. El departament de cultura fixà el sou setmanals de cadascuna de les categories laborals del servei.

porters, acomodadors i conserges	60 pessetes
taquillers	75 pessetes
operadors	80 pessetes
comptador i membres del comitè tècnic	100 pessetes

Els encarregats de local, a més del sou corresponent a la seva categoria, tenien un plus de cinc pessetes setmanals *per considerar que es deu revestir-lo de força moral i que tindrà una major quantitat de treball*. Per estimular als empleats i millorar el servei, estava previst repartir anualment un 10% dels beneficis en proporció del sou de cada treballador. El reglament apuntava que aquesta mesura no reduiria els ingressos municipals sinó que milloraria el rendiment, *com succeeix a manta empreses particulars*.

Posteriorment s'introduí algun canvi en la política de personal. En cada local municipalitzat hi haurien dos delegats sindicals, un de la CNT i un altre de la UGT, responsables de la vigilància del correcte funcionament servei. Informarien de les anomalies al regidor de cultura i l'aconsellarien, de manera gratuïta. Les

vacants serien proveïdes pels sindicats d'espectacles públics, si bé la darrera paraula continuaria tenint-la el comitè municipal.<sup>463</sup>

La regidoria de Cultura va presentar el 6 d'octubre de 1937 al ple de l'ajuntament un informe sobre el funcionament del Servei i un balanç d'ingressos i despeses. Fins al dia 31 d'agost les xifres eren, segons aquest document, clarament favorables per al municipi. El total d'ingressos arribava a les 992.469'79 pessetes, mentre que les despeses només en sumaven 537.950'47 —el benefici de 454.519'32 pessetes no era gens menyspreable tenint en compte la situació econòmica del municipi. L'objectiu de l'informe, sembla que elaborat exclusivament pel PSUC, era aconseguir la legalització definitiva del Servei per part de l'ajuntament. El ple no es va pronunciar i retornà l'informe a la les regidories de Cultura i de Finances perquè el reelaboressin correctament, reprenent el debat el mes de desembre.<sup>464</sup>

Tanmateix, ni els beneficis monetaris ni els èxits revolucionaris que l'obra podia generar, van impedir que ben aviat comencessin a plantejar-se conflictes i disputes. Les primeres crítiques no es referien només als cinemes, sinó a qualsevol activitat lúdica organitzada mentre era necessari centrar tots els esforços en la guerra i en la revolució. El regidor de cultura Adolfo Justes (CNT) reaccionà contra aquestes acusacions, encara que en bona mesura provenien de les files confederals, ressaltant la dimensió educativa del cinema i els importants ingressos que el municipi obtenia per aquesta via.<sup>465</sup> Tampoc van faltar acusacions d'usar el Servei de manera partidista. Des de *Combat* es va acusar a la regidoria de cultura encapçalada per la CNT que desacreditaven el Servei complicant la seva gestió, imposant el castellà i fent-hi propaganda anarquista. Justes va negar totes les acusacions, tant les referides a al problema lingüístic

*Yo que sin ser catalán, hace algún tiempo que vivo en Cataluña, lo admiro y quiero como a mi propia tierra, ¿cómo podía ocurrirme ultrajar su lengua y menos desde un puesto indicado para velar precisamente por su idiosincrasia espiritual?*

<sup>463</sup> Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 23 de desembre de 1936 (AML).

<sup>464</sup> El debat d'aquesta sessió plenària apareix reproduït a *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2.

<sup>465</sup> Adolfo JUSTES, "¿Es conveniente cerrar los cines y teatros de la ciudad?" dins *Acracia*, núm. 186, 27/II/37, pàg. 2.

com al polític, argumentant que l'ajuntament no estava al servei de cap sector concret sinó de tota Lleida

*El lector habrá observado que estos días han aparecido en los cines unos transparentes con una definición de la Anarquía. Pues, bien, si un colaborador de ideas socialistas se hubiese dignado enviar una definición de Socialismo, a buen seguro que se hubiese publicado.*<sup>466</sup>

Però les principals discussions giraren al voltant de la legitimitat de la municipalització. I en aquesta lluita els homes de Joventut Republicana van deixar sentir la seva veu repetidament. Els debats van esclatar quan la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat, dependent de la conselleria de Finances, ordenà a l'ajuntament de Lleida retornar el teatre Victòria al seu propietari perquè *ni els ajuntaments poden dedicar-se a l'explotació de negocis o indústries privades, ni els espectacles constitueixen matèria municipal*.<sup>467</sup> La Generalitat es pronunciava contra els principis bàsics amb els que el comitè municipal havia justificat la intervenció en la indústria de l'exhibició cinematogràfica. Cal recordar també que aquesta decisió coincidia en el temps amb un altra de la conselleria de Finances, comentada en un capítol anterior, que desautoritzava l'actuació de la Caixa Immobiliària de l'ajuntament de Lleida. En un parell de dies el govern de la Generalitat havia anul·lat els dos principals objectius de la política revolucionària municipal.

El propietari de la sala, Miquel Cortada, pertanyia a JRLI com el seu germà Antoni que va ser nomenat regidor el mateix mes d'octubre. El 16 de novembre de 1936 ja havia presentat un recurs contra la confiscació a la comissió de Cultura i posteriorment un altre al Consell d'Economia, però sembla que des de Lleida no s'enviaren els informes sol·licitats per resoldre el cas. Al ser constituïda la comissió de Responsabilitats també hi va recórrer, argumentant que el comitè municipal

<sup>466</sup> "Servei Municipal de Teatres i de Cinemes. Intentos de desacreditar-lo" dins *Combat*, núm. 136, 1/I/37, pàg. 4 i Adolfo JUSTES, "Chismorreos de prensa que se dice revolucionaria" dins *Acracia*, núm. 140, 5/I/37, pàg. 2.

<sup>467</sup> La resolució de la Comissió, publicada al Diari Oficial el 7 d'octubre de 1937, es reproduïx a *L'Ideal*, núm. 86, 15/X/37, pàg. 2. Per reforçar les decisions de la Comissió *L'Ideal* va fer un seguiment d'algunes de les seves sentències, com unes requisés considerades il·legals a Viladrau (núm. 87, 22/X/37, pàg. 3) i a Terrassa (núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4). També va explicar el funcionament de la Comissió en l'editorial del núm. 84, 1/X/37, pàg. 1. El 22 d'octubre el Sindicat de la Indústria de l'Espectacle de Lleida (CNT) va sol·licitar a l'esmentada Comissió que li concedís l'explotació del cinema de Torres de Segre propietat de Josep Zaragoza Clua, condemnat pel Tribunal Popular per *faccions* a una pena de reclusió mínima el setembre de 1936 (Llig. 208/2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—. La sentència al judici del senyor Zaragoza a *Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, pàg. 3).

actuà al marge de tota legalitat perquè els propietaris no van ser declarats facciosos, l'única manera de justificar l'expropiació.

L'ajuntament es resistí a l'ordre de la Generalitat, generant una dura discussió en el ple del 10 de novembre.<sup>468</sup> La comissió de Cultura proposà presentar una queixa pel dictamen de la Comissió, amb la consegüent oposició de Ramon Cervera (ERC). Per al regidor republicà l'única opció possible era acceptar el dictat pel Govern, perquè el contrari representaria un retorn al cantonalisme. L'acatament de la legalitat era, per a Cervera, l'única manera de recuperar la popularitat municipal. Definia la municipalització com un acte il·legal del comitè municipal, qualificat d'usurpador, incontrolat i clandestí, que no havia tingut els resultats desitjats —donar un nivell cultural més alt als espectacles— sinó que

*(...) les mateixes obres carrinçones blasmades pel Comitè han estat l'aliment cultural que ens heu servit. El servei, deficient, brut, desorganitzat, no és per a pregonar un èxit educatiu, social ni cultural.*

Pel que, conclou, *valdria més que la Generalitat s'encarregués del nostre desgraciat Ajuntament*. La darrera protesta afirmava que un ajuntament no podia dedicar-se a fer negocis, ni es podia legalitzar la usurpació dels béns d'un antifeixista. I més

*(...) si es té en compte que els més exaltats revolucionaris tenen bona cura de guardar-se diners, joies i tots els béns que tenen com a seus.*

La resposta del regidor de Cultura Llorenç Ribes (PSUC) reconegué alguns dels problemes exposats i expressà la voluntat d'acatar la legalitat, però acusà a ERC de demagogs. La comissió de Responsabilitats, que només havia escoltat una part, no havia tingut en compte que, si bé el comitè municipal actuà al marge de la llei, l'ajuntament següent era fruit de la llei i també n'era responsable.

Finalment s'acordà, amb el vot favorable de la CNT, del PSUC i de la UdR i amb l'oposició d'ERC, la proposta de trametre una consulta al govern i, per tant, ajornar l'aplicació de la sentència de la comissió de Responsabilitats. Tanmateix, la Generalitat va mantenir la decisió i ordenà al comissari Joaquim Vilà, a través del Diari Oficial, que efectués el retorn del Victòria als seus propietaris.<sup>469</sup> Es va

<sup>468</sup> Debat reproduït a *L'Ideal*, núm. 90, 12/XI/37, p. 1-2.

<sup>469</sup> *L'Ideal*, núm. 92, 27/XI/37, pàg. 1.

complir amb la sentència el dia 16 de desembre, quan el secretari de l'ajuntament féu entrega del teatre al senyor Cortada.

L'articulista d'*Acracia* Don Nanay i el dirigent de la CNT Francesc Porcar interpretaren aquest fet com un retrocés més en la destrucció de l'organització social endegada després del 19 de juliol obeint els desigs del poble. A més, lamentaven especialment el protagonisme polític que estava recuperant ERC en la segona meitat de l'any 1937, després d'haver-se inhibit de la política local en la primera època de la revolució i d'haver deixat en mans de les centrals sindicals el govern de la ciutat. També acusaven Cortada, com a membre destacat d'ERC, de no haver fet res per oposar-se a la municipalització la tardor de 1936 i ara estar en condicions d'obtenir uns importants beneficis estrictament privats. A més, Porcar recordava al propietari, amb un cert to amenaçador, que tots els treballadors dels sindicats de l'espectacle estaven empleats per l'ajuntament i que si no complia amb ells podien boicotejar-li el negoci.<sup>470</sup>

Uns dies després la UGT, el PSUC, la FAI i la CNT publicaven un manifest per donar la seva versió dels fets als treballadors de Lleida. Presenten un repàs de la història de la municipalització en la que recorden que la pràctica totalitat dels propietaris l'acceptaren al signar els inventaris que van lliurar al servei i passar a ser empleats, però *obliden* que el suposat consentiment coincidia cronològicament amb el període caracteritzat per les coaccions i violències de 1936. En canvi, posen l'èmfasi en els beneficis creats pel servei: la dignitat guanyada pels treballadors, la positiva tasca cultural i la rendibilitat econòmica que encara milloraria després de la guerra.

Amb aquests antecedents, consideraven incomprensible el recurs del senyor Cortada i que la sentència presentés a l'ajuntament de Lleida com un delinqüent. Tampoc creien correcta l'anul·lació de les decisions d'un ajuntament constituït dins del marc de la llei municipal catalana. Com a màxim haurien acceptat concedir una indemnització a l'antic propietari per ser reconegut com antifeixista. Tot i això les organitzacions obreres havien acatat la resolució governamental pel seu sentit de responsabilitat política que, segons ells, no tenia una sentència que atacava les

---

<sup>470</sup> *Acracia*, núm. 435, 17/XII/37, pàg. 4.

conquestes revolucionàries i democràtiques i podia posar en perill la unitat antifeixista.<sup>471</sup> A finals de 1937 l'ajuntament de Lleida ja no estava en condicions d'enfrontar-se amb el govern.

Mentre es desenvolupava tot aquest procés, l'ajuntament va abordar finalment la *definitiva* legalització de la municipalització dels espectacles públics. ERC es resistia a reprendre un problema repetidament plantejat en el si de l'ajuntament i sobre el qual el seu grup ja s'havia pronunciat clarament, només calia ajustar-se a la legislació vigent —el portaveu Ramon Cervera insistia també en la il·legalitat que s'arrossegava en aquest assumpte des de l'estiu de 1936. Tot i aquesta postura, es va plantejar l'aprovació d'un dictamen elaborat per la conselleria municipal de Cultura

*(...) creemos necesaria la municipalización para los intereses de la población y porque representa una conquista de la revolución popular (...) hace ya más de un año que existe la Municipalización en nuestra ciudad; lo que ahora se hace es adaptarla jurídicamente.*

Com passava en totes les sessions plenàries de l'ajuntament de Lleida, el debat sobre una determinada estratègia política es barrejava constantment amb problemes més concrets —el cas del Teatre Victòria en aquest cas— i amb discussions de caràcter més general —la defensa de les conquestes revolucionàries i l'obediència al govern. Després de no posar-se d'acord sobre aquest marc general, la proposició de legalitzar la municipalització fou votada favorablement, amb l'excepció del grup d'ERC que abandonà la sala —no es reincorporà a les sessions municipals fins al gener de 1938. En un ple posterior es constituí la comissió encarregada de gestionar els espectacles municipalitzats. Va quedar formada pels regidors d'Hisenda i de Cultura, pel regidor Josep Dotu Ibars i per l'enginyer municipal —Mías. A més també n'haurien de formar part els delegats que designés el departament d'Economia de la Generalitat.<sup>472</sup>

<sup>471</sup> *Acracia*, núm. 439, 22/XII/37, pàg. 4.

<sup>472</sup> Sessió plenària extraordinària celebrada el 4 de desembre de 1937 (*UHP*, núm. 419, 6/XII/37, pàg. 1, 8 i 3 i núm. 422, 9/XII/37, pàg. 2).

## 5.5.4 LA NOVA MORAL VERSUS EL DRET A L'OCI

Ben aviat els sectors més conscienciats de la revolució van plantejar el que ells entenien com una flagrant incompatibilitat. Mentre els millors dedicaven tots els esforços a la guerra i a la transformació social, a la rereguarda funcionaven a ple rendiment les activitats lúdiques i recreatives. Una editorial d'*Acracia* dedicada a l'heroisme dels que anaven al front de Saragossa disposats a donar la vida per llibertat, criticava durament les emissions de ràdio —definida com *jaula diabòlica*. Es demanava una música *digna*, cants de les joventuts llibertàries, *música que encuadre con el momento que vivimos, de una importancia extremadamente grave*. I no pas

(...) *tangos y fandanguillos, esa música de cabrones y de chulos (...) para diversión y juergas de los señoritos violadores de campesinas guapas y pobres.*<sup>473</sup>

Evidentment, aquest desig purista no és el que es va imposar pel que alguns es dolien del *retorn a la normalitat*, perquè això volia dir reaparició de festes taurines, que els bars estiguessin plens i que s'organitzessin balls en dies laborables.<sup>474</sup> Fins i tot *L'Ideal* criticava que massa gent no tenia la guerra com a preocupació principal

(...) *Quantes mils ànimes hi deu haver ara a Lleida? Aqueixa pregunta me la formulava avui, diumenge. Ample i llarg és el nostre pont del Segre, però de dues a set de a tarda, si un caudalós riu d'aigua passava per sota, no menys imponent era el riu humà que, en un ai altra direcció, passava pel pont. I quants homes joves! Estic cert que s'haurien pogut fer alguns batallons entre els vianants de divuit a vint-i-cinc anys. Si hem de perdre per les reserves humanes, Franco no guanyarà pas.*

*Es cert que hi havia un atractiu partit de futbol a la Bordeta, però si la gent no hagués existit no hauria pogut ésser mobilitzada.*<sup>475</sup>

Però el principal objectiu de les crítiques republicanes no era l'esperit de la rereguarda sinó les diferències que creien observar entre el discurs dels revolucionaris i el seu comportament real. Així, en una altra ocasió es demanava que s'aprofités el fet que eren treballadors els que controlaven l'hostaleria i l'oci perquè els espectacles nocturns tinguessin un horari més adequat a les necessitats

<sup>473</sup> *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 1.

<sup>474</sup> *Acracia*, núm. 272, 8/VII/37, pàg. 2.

<sup>475</sup> "Editorial: De la guerra al dia" dins *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1. Al *Missatger Oficial del Centre Sardanistic Lleidatà* també van aparèixer articles criticant als joves dedicats als cafès, cinemes i vicis mentre altres morien al front (Carmel SERÓ i SERÉS, "Novembre... Joventut!", novembre de 1936).

dels que havien de matinar.<sup>476</sup> També les autoritats van intentar posar algunes limitacions a les activitats que podien distreure l'atenció dels ciutadans. La delegació d'Ordre Públic va prohibir que ni en bars ni en cap local es jugués a les cartes o al dòmino. L'argument tornava a ser el mateix: *No està bé que si uns estan al front lluitant heroïcament, d'altres s'entretinguin a la rereguarda en jocs gens instructius.*<sup>477</sup>

Tot plegat havia creat un clima que permetia a alguns justificar actuacions violentes contra les conductes que havien definit com *desviades*. De la mateixa manera que Jesucrist foragità als mercaders del temple

*El otro día unos cuantos milicianos del frente, llevados de su dignidad revolucionaria, irrumpieron en cafés y tabernas y pusieron las mesas patas arriba y por poco no hicieron lo mismo con sus "pacíficos" concurrentes.*

No era més que una altra actuació de la lluita contra les caduques xacres socials, i el joc n'era una més. L'articulista pensava que algun dia aquells objectius purificadors es veurien satisfets i, fins i tot, podrien anar més enllà

*¿Quién nos dice que mañana otros valientes milicianos, no cerrarán y destruirán uno por uno todos los prostibulos que existen?*<sup>478</sup>

La prostitució era un altra de les xacres que havia de tenir els dies comptats. Els mateixos puristes consideraven inadmissible que en plena revolució, quan ja s'havia abolit l'esclavitud i l'explotació de l'home per l'home —una prova més de l'excés d'optimisme que caracteritzava aquest discurs—, es mantingués la prostitució

*(...) el más cruel de los sacrificios (...) una de las más infames de las explotaciones (...) Hay que abolir la prostitución. Las mujeres que la practican lo hacen en su mayoría por exigencias económicas. El taller o la fábrica las llama. La revolución puede hacerlo. Debe hacerlo.*<sup>479</sup>

Tot i que des de la delegació d'Ordre Públic es va intentar donar un recolzament legal al que no podia aconseguir la nova moral —ordre de tancar els bordells a les deu de la nit per acabar amb alguns espectacles *immorals* que

<sup>476</sup> J. Vilanova, "L'hora d'estiu i altres hores" dins *L'ideal*, núm. 68, 1/VI/37, pàg. 4.

<sup>477</sup> *Acracia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 125, 19/XII/36, pàg. 2. Tot i que la prohibició feia referència a qualsevol local, la delegació, prèvia consulta a les organitzacions obreres, podria tolerar el joc a les seus d'algunes entitats (*Combat*, núm. 129, 24/XII/36, pàg. 2).

<sup>478</sup> *Acracia*, núm. 126, 19/XII/36, pàg. 2.

<sup>479</sup> "La prostitució es un baldón" dins *Acracia*, núm. 48, 22/IX/36, pàg. 1. Crítiques similars a JOVENTUTS LLIBERTÀRIES, "Rompe tu yugo, ¡Mujer!" dins *Acracia*, núm. 54, 29/IX/36, pàg. 2 i KLEIN, "¿Quién será más de culpar aunque cualquiera mal haga? ¿Quién claudica por la paga? ¿Quién paga por claudicar?" dins *Acracia*, núm. 115, 7/XII/36, pàg. 4.

sovintejaven en alguns carrers i per frenar les baralles—, també en aquesta qüestió s'aniria imposant el retorn a la normalitat pròpia de l'època anterior al 19 de juliol. Si en els primers mesos de guerra els prostíbuls mantingueren una activitat més dissimulada, en ple 1937 la discreció ja no era sentida com una conducta necessària. Per superar aquesta situació el més urgent era la reorientació professional de les prostitutes.<sup>480</sup>

La solució es complicava per la situació bèl·lica. La important presència de milicians i de soldats pels carrers de Lleida era un reclam massa fort com per ser combatut només amb discursos ideològics. Un cop més es comprovava que algunes coses no havien canviat tant i que els milicians

*(...) manifiestan en general, una expansión que nos recuerda demasiado el alboroto de los reemplazos que movilizaba antaño la situación burguesa.  
(...) Con el soldado, ha ido siempre parejo el parásito y la prostitución. Queremos suponer que se tienen en debida cuenta las reglas higiénicas llamadas a eliminar la suciedad parasitaria. Pero no sucede la propio con la inmundicia venérea.*

Però tot i constatar aquesta continuïtat, tot i remuntar-se a la històrica relació entre guerra i prostitució —que un articulista argumenta recordant a Mata-Hari—, i tot i els freqüents discursos que defensaven l'alliberament de la dona, en algunes ocasions es fa recaure la responsabilitat dels desordres en les armes femenines davant la feblesa de soldats i milicians

*En Lérida sufrimos actualmente una verdadera invasión de parte de las vendedoras de placer. En los bares y cafés es fácil observarlas. Asedian al miliciano que viene del frente. Con su dotación psicológica admirable no pueden errar el golpe. Son verdaderas sierpes venenosas que producen víctimas diariamente, y a la vista de todos, de autoridades y subordinados. El miliciano que se libra de las balas cae atravesado bajo el aguijón de los gonococos. Los convalecientes de los hospitales envenenan su sangre tras unos segundos de placer.<sup>481</sup>*

En altres casos sí que es responsabilitzava directament als homes per fomentar aquella situació, però es deia que aquests no eren obrers conscients sinó milicians enrolats només per cobrar les deu pessetes del jornal.<sup>482</sup> El repartiment de propaganda sanitària no servia de gran cosa i les malalties venèries s'escampaven de manera molt important. Recorrent al mite s'afirmava que només Durruti havia estat capaç *con su ejemplar energía, de limpiar el frente de cortesanas*. La rereguarda no podia mostrar-se a l'altura moral del front.

<sup>480</sup> *Acracia*, núm. 210, 27/III/37, pàg. 2; núm. 281, 18/VI/37, pàg. 2 i núm. 302, 13/VII/37, pàg. 2.

<sup>481</sup> "Marte y Venus" dins *Acracia*, núm. 127, 21/XII/36, pàg. 1.

<sup>482</sup> IRUX, "Aspectes de la ciutat. Barris de plaer, caus d'aldarullis" dins *Combat*, núm. 152, 20/I/37, p. 2.

Un problema afegit a la prostitució eren les baralles que sovint rodejaven els locals on s'exercia aquesta activitat

*Lérida, es una de las capitales saturada de todos los vicios que la situación de guerra ha hecho gravitar sobre ella. Ciertos barrios de la población son poco menos que intransitables. Junto a la figura del miliciano raso, encendido en celo, hay que colocar a los individuos de otros cuerpos, hoy endiosados y en quienes la circunstancia de admiración convierte en pendencieros (...)*

*En los bares y cafés se sirve el veneno llamado a robar el aplomo, la dignidad, la hombría (...) Cualquiera mariposa de lupanar puede enfrentar a los pretendientes civiles o militares, aviadores o guardias de Asalto, "legionarios rojos" o milicianos. Y cualquier discusión puede degenerar fácilmente en reyerta, con su esgrimir de pistolas, cuyas consecuencias paga a lo mejor el más ajeno.*

Fins i tot, els confederalers arriben a acusar els representants de les autoritats locals, i els cossos armats progovernamentals, de no tenir massa interès en reprimir els escàndols i en participar dels aldarulls

*La venta de carne humana, el mercado de favores controlado por la autoridad, el proxenetismo elevado al grado de fuerza viva municipal, es lo más inconcebible en periodo revolucionario. Cuando no se es capaz de abolir la esclavitud en este grado elemental, pero expresivo, hay que mantenerse en reserva en cuanto a las intenciones libertarias de más envergadura.<sup>483</sup>*

Al fons documental de Salamanca es conserven vint-i-tres fitxes de la comissaria d'Ordre Públic, elaborades entre finals de 1936 i principis de 1938, amb les dades personals de dones que practicaven la prostitució a Lleida.<sup>484</sup> En altres cinquanta-cinc fitxes només s'indica el nom de la prostituta. Es tracta de dones que tenen entre 19 i 35 anys i que provenen de diverses ciutats espanyoles (Sant Sebastià, Oviedo, Granada, Salamanca, Valladolid, Lleó, Logronyo, Saragossa, Terol, Madrid, València, Castelló, Mallorca, Barcelona, Terrassa, Girona o Tarragona). En l'únic cas que s'indica l'origen lleidatà de la prostituta, s'afegia que no treballava en cap local conegut ans exercia el seu treball clandestinament. Els documents només fan una referència a altres activitats de les dones, quan d'una d'elles es diu que *se supone es espia facciosa*.

Els bordells reconeguts a les fitxes són la casa de la Chata (carrer Sant Cristòfol, 10), la casa Gloria (carrer dels Dolors, 14), el bar Sevilla (carrer Caldereries, 21), el bar la Esperanza (carrer Vileta, 6), la casa Maruixa (carrer Paer

<sup>483</sup> "De la profilaxis antivenérea" dins *Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 1 i "Editorial: Alcohol, prostitución y reyerta" dins *Acracia*, núm. 207, 24/III/37, pàg. 1.

<sup>484</sup> Carpeta 56. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

Rufes, 12), el bar los Claveles (carrer dels Dolors), el bar Pianista (avinguda de Barcelona, 59) i el bar Lolín (carrer Sant Cristòfol, 7).

Una qüestió ben diferent que també aixecà polèmiques i problemes d'ordre públic va ser el calendari festiu. Si el treball era un dels grans valors a reivindicar, el descans s'havia d'enfocar de manera diferent i allunyada de les tradicionals celebracions religioses. Així, se suprimiria el Nadal però el comitè popular declarà festiu el 6 d'octubre i només autoritzà l'obertura dels comerços que venien productes de primera necessitat.<sup>485</sup>

Els més crítics amb la revolució tampoc van desaprofitar aquestes qüestions per mostrar la seva oposició als nous dirigents de la ciutat. Els republicans comentaren que no s'havia notat la suspensió del carnestoltes de 1937 i 1938, perquè tota la revolució era un carnestoltes, *perquè contínuament s'estava fent el ximple*.

*Tothom es va disfressar, els uns amb la granota de mecànic, altres amb la bandereta, l'ensinya i l'anagrama polític, i d'altres amb la pistola. Qui més qui menys, tots van passejar-se amb una indumentària ben xocant.*

Tampoc el front se salvava de la disbauxa que es vivia a la rereguarda. Els homes es disfressaven de milicians, els milicians de generals i els generals de soldats. Tot plegat suposava, segons aquesta interpretació, que

*(...) l'eufòria i l'alegria que abans durava només que tres dies, seguia mesos i mesos des del 19 de juliol.*<sup>486</sup>

Però més enllà de les discrepàncies polítiques, el cert és que es van viure alguns conflictes entre els costums tradicionals i els nous principis. A finals de desembre de 1936 poca gent tenia clar a Lleida si el primer dia del nou any seria laborable o festiu, ni als centres oficials ni al carrer. La decisió plantejava problemes perquè la diada tenia poc *sabor religiós* i es podia interpretar com una jornada d'optimisme. Per altra banda també hi havia el recurrent argument de la discreció obligada per la guerra i de mantenir a la rereguarda una activitat solidària amb el front. El govern de la Generalitat havia disposat que es mantingués el caràcter festiu de la diada, tant als centres oficials com en les activitats econòmiques, però l'ajuntament es decantà per la posició contrària. Davant

<sup>485</sup> *Acracia*, núm. 60, 6/X/36, pàg. 3.

<sup>486</sup> *L'Ideal*, núm. 106, 5/III/38, pàg. 1.

d'aquesta situació la Federació Local de Sindicats Únics va fer campanya perquè la festa només afectés als treballadors de la Generalitat.<sup>487</sup>

Al desconcert dels lleidatans es va afegir la presència de piquets que forçaven a obrir els comerços tancats i de forces que volien fer complir l'ordre festiva de la Generalitat. Per *Acracia* l'actitud progovernamental era un atac a *las más elementales normas revolucionarias y de la producción, que hoy más que nunca hace falta intensificar*. Segons aquest diari la població antifeixista de la ciutat era contrària a la paralització de la vida normal per mantenir una festa implantada per la classe dominant anterior. Com a resposta *unos milicianos de la C.N.T., han hecho abrir de nuevo los establecimientos que poco antes se habían hecho cerrar*.

Però no tots ho interpretaven de la mateixa manera. A *Combat* l'actuació d'aquells milicians era comparada a la d'uns pistolers incontrolats que obligaven a treballar com en èpoques anteriors feia la guàrdia civil per rebentar vagues. També es feia notar que mentre els milicians/pistolers obligaven als altres ells no es dedicaven a cap treball productiu.<sup>488</sup>

El problema de cap d'any se situava en l'àmbit més ampli de les festivitats nadalenques. Una destacada militant de la branca femenina del PSUC local, Carme Roure, celebrava a la premsa que *per primera vegada, des de fa molts segles, no s'ha celebrat de manera oficial a Catalunya la diada de Nadal*, tot i que reconeixia que moltes llars lleidatanes sí ho havien fet en la clandestinitat. Uns per tradició, uns altres per fe i un tercer grup per *odi a la revolució*. Aquests tres grups eren valorats de manera diferent per Roure. Creia que la tradició s'aniria perdent poc a poc, paral·lelament a la generalització dels valors de la nova societat. Els que tenien fe, pocs segons la militant comunista, la podrien mantenir

*(...) ja que la revolució no va contra els vertaders catòlics sinó contra els representants de Crist a la terra qu'han fet de la seva doctrina un comerç que fins ara havia donat grans beneficis.*

<sup>487</sup> "Entre fiesta y verbena" dins *Acracia*, núm. 136, 31/XII/36, pàg. 2 i "Otro ejemplo de incompatibilidad entre la política y el trabajo económico" dins núm. 137, 1/I/37, p. 1 i 2. En un article anterior la Federació Local ja havia comunicat als seus afiliats que ja no era possible demanar estrenes com es feia en la societat burgesa (núm. 129, 23/XII/36, pàg. 1).

<sup>488</sup> IRUX, "Aspectes de la ciutat: la festivitat de demà" i "La festivitat d'avui" i Josep BURJA, "El Sindicat Mercantil i la festa d'avui" dins *Combat*, núm. 135, 31/XII/36, pàg. 4 i núm. 136, 1/I/37, p. 2 i 3.

I els que es manifestaven enemics de la revolució haurien de ser tractats com a tals. Per a Carme Roure el final previsible del Nadal era una representació clara de la llibertat espiritual que s'estava guanyant. I especialment les dones, històricament més dependents de l'església que els homes per la seva escassa preparació cultural secular.<sup>489</sup>

Dins del mateix calendari festiu, també havia desaparegut la festivitat de Reis, en aquest cas substituïda per una Setmana de l'Infant entre els dies 1 i 7 de gener a tota Catalunya.

*El fin que se persigue es eminentemente cultural y humano. Cultural en el sentido de deshacer viejas leyendas que en estas fechas se inculcaban en las tiernas inteligencias de los niños; y humano al facilitar juguetes a los niños asilados, huérfanos de milicianos y refugiados, procurándoles alborozo y medios para los inocentes juegos de la infancia.<sup>490</sup>*

*Se acerca la fecha que siguiendo una tradición impuesta por la gente ensotanada de todos los pueblos y de todas las razas, se van a entregar juguetes a los niños. Si en años anteriores la posibilidad de adquirirlos estaba supeditada a la forma, calidad y precio de los mismos, este año todos los niños sin excepción posible los tendrán en calidad y cantidad.*

*No era congruente en plena revolución anticapitalista dar el nombre y la representación monárquica a los hechos. Pero esta revolución que ha sabido detenerse ante una cuestión de nombres no ha sabido parar mientes ante una cuestión de hechos tan gravísima como la representada en el aspecto objetivo de la aludida fecha. Los niños, como en años anteriores, han tenido juguetes. Y en la clandestinidad, muchos padres, reacios a las innovaciones han otorgado estos juguetes en "loor" a la magia de siempre.<sup>491</sup>*

La campanya es coordinava des de la comissaria de la Generalitat, on es recollien joguines i donatius en metàl·lic.

Les polèmiques entre tradició i innovació es van mantenir en celebracions posteriors que, tot i els desigs de les forces revolucionàries, continuaven vigents com la diada de Sant Josep a Mollerussa o l'abstinència durant la Setmana Santa.<sup>492</sup> Alguns articulistes s'escandalitzaven perquè el dia de dijous sant havia sobrat gènere a les carnisseries on no s'havien format les habituals cues

<sup>489</sup> Carme ROURE, "Un altre cop mortal a l'església catòlica" dins *UHP*, núm. 127, 29/XII/36, pàg. 4.

<sup>490</sup> *UHP*, núm. 125, 26/XII/36, pàg. 2.

<sup>491</sup> *Acracia*, núm. 140, 5/I/37, pàg. 2 i núm. 142, 7/II/37, pàg. 1. Acompanyant aquesta campanya, altres organismes realitzaren actes paral·lels, com el festival infantil i la recollida de joguines del sindicat únic de Professions Liberals, recordem que és el sindicat que incloua l'ensenyament. *Acracia* també condemnava que l'esperit revolucionari no hagués estat capaç d'acabar amb el costum de regalar als nens joguines bèl·liques. L'any següent, segons la premsa, una de les entitats impulsores de la Setmana de la Infància seria el SIA (*Acracia*, núm. 434, 16/XII/37, pàg. 7).

<sup>492</sup> "¡¡Qué Asco!!" dins *Acracia*, núm. 206, 23/III/37, pàg. 2; "¡Caray con las beatas!", núm. 209, 26/III/37, pàg. 2 i "Cosas incomprensibles", núm. 210, 27/III/37, pàg. 2.

*Este año las beatas y beatos no pueden ya ir a misa, ni tampoco lucir en visibles lugares cristos ni medallas de peso y dimensiones diversas. Pero para celebrar de alguna manera el jueves santo se han abstenido, en buena hora, de comer carne, lo cual ha puesto de mal talante a los carniceros, que han visto mermados considerablemente sus ingresos.*

*Sin proponérselo siquiera, han dado con la resolución a la escasez y hasta a la carestía de la carne. Aparte de la multa que se impone mensualmente a las señoras catequistas, podría imponérseles la conveniencia de que ayunen mientras tanto dure la guerra.*

També es lamentava la confecció de mones de pasqua, tot i la manca d'ous i de pa.

Com hem pogut comprovar en diverses ocasions, l'ús de la violència per corregir actituds o comportaments considerats desviats era quelcom habitual. Una ballada de sardanes, celebrada a l'avinguda Blondel amb la participació de la cobla la Principal de Lleida el dia 20 de juliol de 1937, fou suspesa després que un grup de persones l'interrompessin amb crits i xiulets. La interpretació dels fets varia radicalment segons quin medi l'expliqui.

Per a *L'Ideal* va ser una prova dels abusos comesos pels sectors més radicals. Per a *Acracia* era la resposta d'un grup de persones ofeses per una celebració pública. Els confederals es preguntaven *¿hasta que punto tenemos derecho de divertirnos?*, ja que si bé reconeixien el dret al repòs després del treball, també creien en l'oportunitat de condemnar als partits i organitzacions polítiques que proclamaven sacrificar-ho tot a la guerra i que després organitzaven festes i balls al carrer —feien extensiva la condemna als festivals taurins organitzats per sindicats de la CNT.

*Pero el pueblo, la juventud, con fino espíritu revolucionario sabe reaccionar contra estos espectáculos nada aconsejables.*

*Precisamente ayer tarde tuvimos ocasión de contemplar un hecho significativo. Organizadas por un centro catalanista en la popular Banqueta, al caer de la tarde, se bailaron sardanas por jóvenes de uno y otro sexo. Cuando la orquesta lanzaba más agudamente sus notas al aire y el bullicio de la gente le daban el aspecto de una feria, a una velocidad prudencial acertó a pasar un coche ambulancia conduciendo heridos del frente aragonés. Esta circunstancia fue aprovechada por unos jóvenes que se sintieron ofendidos para interrumpir enérgicamente aquellas danzas. A algunos elementos insensatos, aquello se les antojó una actitud perturbadora, lo cual quisieron dar a entender con la sinrazón de su condición de autoridad.*

La reacció de la comissaria de la Generalitat va ser publicar una nota de premsa per avisar que prendrien les mesures necessàries per impedir més aldarulls.<sup>493</sup>

Tot i aquest incident s'havia mantingut una certa activitat sardanista en els mesos anteriors. El mateix *Acracia* havia anunciat una audició de sardanes al parc

<sup>493</sup> *Acracia*, núm. 309, 21/VII/37, pàg. 1 i 2 i *L'Ideal*, núm. 74, 21/VII/37, pàg. 2.

Eliseu Reclús en benefici d'Euskadi per la cobla la Principal de Lleida.<sup>494</sup> En el període de guerra es van publicar tres números de *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*.<sup>495</sup>

La revista i les activitats del Centre van desaparèixer del panorama lleidatà durant l'estiu de 1936. L'aturada és justificava un cop més per la presència de la guerra, sense mencionar possibles oposicions dels nous sectors dirigents de la ciutat

*Després d'un temps d'interrupció torna a sortir el nostre MISSATGER. La causa del nostre silenci no cal pas que l'expliquem que massa clar ho veieu tots. Catalunya ha passat hores massa greus perquè ens poguessim divertir organitzant sardanes. Aleshores el refilar de la tenora hauria tingut per nosaltres un so sinistre que ens faria recordar la corneta que crida a la lluita. Si companys, la realitat és molt dura i s'imposa a tot idealisme. Que hi fa que nosaltres joves i per tant optimistes, cent per cent passem hores angoixoses veient com moren els nostres companys travessats per les bales enemigues? Nosaltres somniem l'amor entre tots els homes. Més el destí ens ha fet conèixer l'odi dels mateixos en la seva concepció més cruel: la guerra!*<sup>496</sup>

Per justificar la seva reaparició, quan les necessitats de la guerra no s'havien pas acabat però sí que s'havia refredat l'eufòria revolucionària de primera hora, el primer acte organitzat pel Centre va ser un festival a benefici del hospitals de sang l'11 d'octubre al teatre dels Camps Elisis —no utilitzen la nova denominació oficial de parc Eliseu Reclús. Per evitar suspicàcies, el discurs del butlletí barrejava el desig de construir una societat més justa, amb l'esperit catalanista i la voluntat de pau

*I ara companys tots a treballar, que tots amb la mesura de les nostres forces ens esforcem per a donar el màxim rendiment a la Pàtria. Que marxin prompte els núvols de la tempesta, que s'allunyi el ressonar dels canons i després serem nosaltres els joves els que llimpiarem de runes i de cadàvers el sol ibèric i sobre aquestes runes i aquest devastament hi construirem la nova societat més justa, més humana, fent que en lloc de l'odi i l'egoisme hi regni l'amor i germanor. Sobretot nosaltres que per la nostra condició de joves i catalans estem obligats a vetllar per Catalunya farem de la nostra Pàtria una Catalunya triomfant i gloriosa on hi hagi pau, llibertat, cultura i benestar.*

<sup>494</sup> *Acracia*, núm. 275, 11/VI/37, pàg. 2.

<sup>495</sup> El butlletí, que s'editava a la Impremta de Joventut, s'havia publicat mensualment entre l'abril de 1934 i el juny de 1936. Posteriorment van aparèixer els números d'octubre i novembre de 1936 i de març de 1937 (edició especial per celebrar el tercer aniversari de la publicació). El primer director va ser Pere Rosich mentre que al començar la guerra l'encapçalava Secundí Castillo, fins que fou destinat al front de Sástago. Amb un to catalanista, la majoria dels articles versaven sobre el món de les sardanes i dels costums tradicionals i sobre història local. Els canvis estètics revolucionaris no van afectar el logotip del Centre, que va mantenir durant la guerra la silueta de la Seu Vella, les quatre barres i les flors de lis.

<sup>496</sup> *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, octubre de 1936.

Curiosament, en el programa d'aquell festival no hi figuraven les sardanes. Hi havien representacions teatrals, una de les principals activitats dels associats durant aquells mesos,<sup>497</sup> la interpretació d'un monòleg d'Àngel Guimerà en el que recordava l'ocupació de les tropes filipistes i les actuacions dels pallassos Kiki i Koko —habituals en aquesta mena d'actes a Lleida. La part musical va correspondre a la cantant Carme Estrada, l'Orfeó Lleidatà i la Banda de la Generalitat. L'organització va celebrar l'èxit de públic, tot i el mal temps i la competència dels cinemes.<sup>498</sup>

Tot i les diferències que hem pogut apreciar, en el que coincidien sardanistes i revolucionaris era en la crítica al model de joventut moderna, encara que des de punts de vista diferents. Per als revolucionaris quan es perdia l'esperit guerrer ràpidament tornaven a aparèixer els joves cursis, efeminats i servils massa preocupats per la festa. Els joves obrers van recuperar les tradicionals penyes

*(...) para aislarse de sus compañeros de trabajo, y al que invitaban a las "pollitas" e impedían la entrada a las vulgares modistas u obreras.<sup>499</sup>*

Per la seva banda, els sardanistes lamentaven que els joves abans de la guerra preferien la modernitat als costums tradicionals autèntics, eren més frívols i estaven menys interessats per les seves arrels. El segon aniversari del Centre, març de 1936, es va celebrar en un ambient que, segons els seus directius, no li era propici. La modernitat del segle XX havia bandejat el tipisme

*(...) el surrealisme s'imposa en tot! aquest jove català tan senzill i cor obert avui s'ha carviat, el noi (llegeixi's senyoret) ha llençat la clàssica barretina i les blanques espadenyes embetades per disfressar-se amb un barret d'ales estretes i un capriciós i retallat bigotet, es el jove que fa mofa dels seus companys al veure'ls dansar la Sardana perquè diu que "ballen l'onso", i no obstant ell acudeix als "balls taxis" a dansar els punts acrobàtics que marquen les ondulacions d'un saxófon en l'aiguabarreig d'un fox excèntric i esbojarrat; es el jove civilitzat que troba xavacana una ballada de Sardanes i es deixa portar, però, per les notes estridents d'una "rumba" de negres amb la única finalitat d'excitar llur passió sensual, és el jove que en el ball només hi compren la matèria, sense tenir en compte que, la dansa és una manifestació de l'ànimia i per tant completament espiritual, es el jove que es te en menys donar-se les mans, a la rotllana, amb la dolça i gentil pageseta però que s'agafa amb la noia (llegeixi's senyoreta) de llavis pintats i línies marcades, a la que no li diu res el refilar de la tenora, però que s'emociona davant l'estupidesa d'un tango i que si no plora al sentir-lo*

<sup>497</sup> El propi Centre reconeixia que la secció de Teatre s'havia convertit en la més activa *des que per causes completament contràries a nosaltres no podem organitzar ballades de Sardanes*. Si que havien pogut organitzar classes de sardanes (*Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, març de 1937).

<sup>498</sup> En dates posteriors (24 i 30 de gener i 21 de març de 1937) el Centre organitzà actes similars a benefici de la Creu Roja.

<sup>499</sup> *Acracia*, núm. 272, 8/VI/37, pàg. 2.

*es per por d'esborrar-se el "rimmel" que té en sos ulls de mirada somniadora... massa somiadora...*<sup>500</sup>

Però aquests comportaments *poc desitjables* estaven essent superats pels efectes del sacrifici revolucionari per uns i guerrer per uns altres. La cruesa de la guerra havia de fer oblidar als joves el model viciós anterior. El saxofon i el jazz donaven pas a la tragèdia.

Tot plegat, missatges que se servien dels media, del cinema o de la propaganda per intentar esperonar els esperits de la població civil, ignorant sovint els interessos reals de la majoria de la població i difícilment creïbles amb l'allargament de la guerra.

---

<sup>500</sup> Carmel SERÓ i SERÉS, "1936 = 37 = 19...?" dins *Centre Sardanístic Lleidatà. Missatger Oficial*, març de 1937.



**II PART**

**LA PENETRACIÓ FRANQUISTA  
A CATALUNYA  
I L'EXPERIÈNCIA DEL NOU ESTAT**



## CAPÍTOL 6 VIURE EN EL FRONT

### 6.1 TOT S'ENFONSA

L'esperança amb la que s'havia iniciat l'any 1938 per la victòria de Terol trontollà ben aviat, en unes poques setmanes es va passar de la confiança al desencant. Evolució anímica referida als discursos oficials i a la realitat reflectida pels diaris, car de ben segur que entre la població el desànim feia temps que s'imposava —problemes de subsistències, encariment dels preus, bombardeig de novembre, etc.<sup>1</sup> Entre els dies 5 i 7 de febrer un important contingent de tropes franquistes havia trencat les línies republicanes a Terol i el dia 22 entraven en una ciutat pràcticament destrossada. Aquesta reacció va permetre que el 9 de març de 1938 s'iniciés la primera gran ofensiva de l'exèrcit franquista sobre Catalunya des del front aragonès, amb l'objectiu d'arribar a la Mediterrània i deixar dividida en dues parts la zona republicana.<sup>2</sup>

Aquesta evolució del front de guerra es traduí al llarg de febrer en el protagonisme de tres grans temes en la premsa local. Dos d'ells ja eren prou coneguts pels lectors, el suport a l'exèrcit popular i les tasques defensives,<sup>3</sup> però el

---

<sup>1</sup> Tot i això, segons Luis M. Mezquida la ciutat va viure en una relativa calma els dies anteriors a l'ocupació (*La batalla del Segre*, pàg. 24). Afirmació que el nostre treball posa en entredit.

<sup>2</sup> Vegeu Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *L'ocupació militar de Catalunya* i Santos JULIÀ (coord.), *Víctims de la guerra civil*, p. 222-240 (capítols sobre l'ocupació de Catalunya a càrrec de Solé i Villarroya).

<sup>3</sup> En els titulars següents podem comprovar com la premsa comunista continuava la seva campanya de suport a l'exèrcit i la seva disciplina: "La fiesta de ayer tarde en la Clínica Militar. Un gran festival de confraternización de los heridos con la población leridana" dins *UHP*, núm. 471, 7/II/38, p. 1 i 6; "Ayer por la noche, y con el local abarrotado de público, celebrese el acto de conmemoración del XX aniversario de la

tercer era una novetat, si més no per la seva intensitat, la crida a la resistència i a l'heroisme

*Bajo la bandera heroica y ejemplar de Madrid. La independencia de la Patria, el mantenimiento de las conquistas revolucionarias del pueblo, el odio al fascismo, nos llaman a todos a la acción, al trabajo, al esfuerzo, al sacrificio. Todos los antifascistas, brazos y voluntades en el mismo impulso han de dedicarse inmediatamente a la construcción de refugios, a fortificar inexpugnablemente nuestra ciudad, al aplastamiento de la quinta columna. ¡La retaguardia, en pie de guerra!*<sup>4</sup>

Més o menys clarament, aquest seguit de consignes reconeixien que l'evolució de la guerra era força dolenta pel bàndol republicà —gràcies al suport que el feixisme internacional donava a les tropes franquistes, s'afegia sovint.

Les organitzacions polítiques i sindicals també intentaren mantenir la moral de guerra amb assemblees i comunicats. El Comitè Local del PSUC s'adreçava al poble de Lleida amb missatges de confiança en la victòria, de resistència, d'entusiasme, de fermesa i de voluntat després de l'evacuació de Terol —no s'utilitza la paraula derrota ni d'altres de similars. L'avenç de l'exèrcit franquista era especialment preocupant en una ciutat que era la rereguarda immediata dels fronts de combat. Per aquest motiu calia impulsar encara més les obres de defensa passiva i eliminar la cinquena columna, els emboscats i els especuladors.<sup>5</sup>

Les mateixes idees foren defensades per Josep Soler Rocafull en el ple de juntes directives de la UGT celebrat a la Casa del Poble el 13 de març. El secretari general a més comunicà que les dues centrals sindicals havien aconseguit constituir un nou comitè d'enllaç per transmetre la necessària imatge d'unitat.<sup>6</sup>

creación del Ejército Rojo de la URSS" dins *UHP*, núm. 490, 1/III/38, pàg. 6; "La conquista de Teruel sigue siendo un éxito formidable para el Ejército de la República. Su evacuación es una requisitoria implacable para que la industria de guerra sea puesta en condiciones de determinar las victorias decisivas de nuestras armas" dins *UHP*, núm. 492, 3/III/38, pàg. 1. I en aquests altres es manté l'intent de sensibilitzar la població i les organitzacions en la construcció de refugis: "Ante los ataques de la aviación fascista ¡¡¡Refugios!!!" dins *UHP*, núm. 471, 7/II/38, pàg. 7; "¡¡¡Refugios!!! Bajo la inspiración del Frente Popular y en ayuda de la Junta de Defensa Pasiva, los Comités de Barriada deben movilizar a toda la población en el trabajo voluntario y nutriendo las suscripciones populares para dotar a Lérida de las zonas de seguridad que necesita" dins *UHP*, núm. 496, 8/III/38, p. 1 i 6.

<sup>4</sup> *UHP*, núm. 499, 11/III/38, p. 1 i 4. Una anàlisi de les possibilitats de la consigna llençada pel govern Negrín "Resistir és vencer" a Àngel BAHAMONDE i Javier CERVERA, *Así terminó la guerra de España*.

<sup>5</sup> *UHP*, núm. 498, 10/III/38, pàg. 3.

<sup>6</sup> "Necesidades fundamentales e ineludibles: ¡¡Fortificaciones!! ¡¡Refugios!! ¡¡Persecución de la Quinta Columna!!" dins *UHP*, núm. 501, 14/III/38, p. 1-2. A més de Soler Rocafull, hi van intervenir Albó (Sindicato Nacional Ferroviario), Sanchiz (sindicat d'Hisenda), Izquierdo (sindicat d'Alimentació), Bonet Cercós (sindicat d'Oficines i Despatxos), Avelina Pijoan (FETE), Manel Manlleu (sindicat de la Construcció), Llorenç Ribas (sindicat del Transport), Vela (sindicat de l'Agulla), Cuevas (sindicat de Sanitat), García-Lago (sindicat de Banca), militants, soldats i oficials. L'amplitud de la participació dona una bona idea de la gravetat del moment.

Posteriorment, una assemblea comarcal extraordinària va designar al mateix Soler Rocafull, a Josep Quilez i a Lluís García-Lago per representar la UGT en el comitè. En aquesta reunió s'acordà la formació de batallons de fortificacions, donar tot el suport possible als organismes oficials de defensa passiva, lluitar contra tots els enemics i defensar un govern de guerra, capaç d'arribar a la victòria i d'oposar-se a qualsevol compromís.<sup>7</sup>

L'adversa situació militar havia permès recuperar l'entesa entre ambdues organitzacions obreres. Les paraules del delegat a Lleida del comitè regional de la CNT, Daniel Orille, es diferenciaven ben poc de les que habitualment havien pronunciat els comunistes. El dirigent sindical reconeixia els darrers fracassos bèl·lics, però afegia que no tenien perquè ser decisius en el resultat final de la guerra. Encara es podia aspirar a la victòria a través de l'esforç, del treball i de la lluita. El pessimisme s'agreujava perquè la situació internacional també era desfavorable, com ho demostrava l'ocupació d'Àustria. Tanmateix, de l'avenç feixista internacional en podia sorgir alguna esperança. Tot i afirmar que un anarquista mai podia desitjar una guerra, Orille creia que l'expansió europea dels nazis podria contribuir a escurçar la guerra espanyola a l'haver-se de concentrar en altres fronts els feixistes estrangers.<sup>8</sup>

També a la premsa republicana es troba la mateixa percepció pessimista del futur de Lleida. El dia de Sant Josep es podia llegir al portaveu d'ERC que

*Són dies angoixosos, de neguit, d'insomni, de febre, de fé, de ràbia i d'esperança. Hores d'una palpitant eternitat. El cuc infecte que és el rumor s'arrossega mandrós per damunt la ciutat.*

*La guerra s'apropa tant que ja sembla que truqui a casa. S'atansa, insegura, cap als pobles, ciutats i carreteres. Davant d'això es pregunten detalls, la notícia de darrera hora i de l'últim instant. Un eixam de contradiccions s'escampa per la ciutat i, malgrat tot, aquesta no calla, ans al contrari, inquireix més coses i, segons com és l'últim ventijol que arriba -falaguer o desfavorable- el termòmetre puja o descendeix. Per això la ciutat viu en una constant tensió nerviosa.*

Però a diferència d'anarquistes i de comunistes, els republicans no compartien en absolut l'estratègia mobilitzadora de la ciutat

*I els metges de capçalera de la ciutat s'han reunit; han celebrat consulta i han diagnosticat. La ciutat està freda. Cal fer-la reaccionar, posar-la en tensió, agitar-la, galvanitzar-la.*

<sup>7</sup> UHP, núm. 507, 21/III/38, p. 1 i 4.

<sup>8</sup> Daniel ORILLE, "Nuestra salvación está en nosotros" dins *Acracia*, núm. 506, 16/III/38, pàg. 1. Al mateix número es transcriu una elocució radiofònica de l'alcalde Magro en la qual s'intueix el mateix to, la mateixa fe en la victòria que sembla traduir una clara desil·lusió.

*La terapèutica política es creu haver trobat el remei. Consisteix en posar el crit al cel. La ciutat, però, ja ha pres aquesta medicina, i no li fa massa efecte. Ans al contrari.*<sup>9</sup>

Potser per aquesta actitud més escèptica els partits republicans que integraven el Front Popular Antifeixista —ERC, IR, ACR i EC— van haver de fer públic un manifest en el que negaven un rumor que recorria Lleida, segons el qual donaven suport a un pacte amb el feixisme.

*Els partits republicans que formen part del Front Popular Antifeixista de Lleida, renoven la seva fe increbantable (sic) en la victòria contra el feixisme nacional i internacional; creuen que la millor manera d'obtenir-la és de mantenir ben agermanades totes les forces polítiques i sindicals que defensen amb braó la causa del poble i la independència nacional, en una veritable unitat moral i material que ens ha de fer invencibles; refermen la seva adhesió plena als Governos de la República i de la Generalitat, les ordres dels quals seran acatades amb disciplina i entusiasme; protesten, finalment, de qualsevulga maniobra, encara que sigui inspirada per la bona fe, que pugui sorgir, sembradora de recels i desconfiances, que debilitarien aqueixa posició de cordialitat i d'unió de tots els sectors antifeixistes, base de la victòria, i proclamen ben alt que no cedeixen davant de ningú en l'amor a Catalunya, la República i la justícia social.*<sup>10</sup>

El dia 15 el Front Popular Antifeixista havia organitzat un acte al teatre Victòria, amb una important presència de les organitzacions polítiques locals i de militars —la presidència va correspondre a l'ajudant del comandant militar.<sup>11</sup> El clima que es vivia a la ciutat resulta prou evident en els eslògans protagonistes de l'acte reproduïts a la premsa

*Aniquilemos a los canallas de la quinta columna  
Denunciad a los bulistas, derrotistas y a los cobardes  
No queremos ser esclavos coloniales de Hitler y Mussolini  
El Ejército Popular, que ha nacido del pueblo, necesita la ayuda moral del mismo  
Los trabajadores todos saludan emocionados al bloque indisoluble C.N.T. - U.G.T.  
Más vale ser viuda de un héroe que mujer de un cobarde*

Si partim de la base que aquesta mena de celebracions tenien un fort component d'exorcisme, d'allunyar les pors, d'estimular la confiança en el projecte col·lectiu i que en moltes ocasions es desitja el que no es té, podríem afirmar que en aquells moments la rereguarda estava dominada pel contrari que es proclamava. Hi trobaríem derrotisme, por als enemics interns i externs i desconfiança popular en les possibilitats de l'exèrcit i de la unitat política. Calia glorificar les víctimes de la

<sup>9</sup> "L'hora que passa" dins *L'Ideal*, núm. 108, 19/III/38, pàg. 1.

<sup>10</sup> *L'Ideal*, núm. 108, 19/III/38, pàg. 4.

<sup>11</sup> *Acracia*, núm. 506, 16/III/38, p. 1 i 4; "El Frente Popular planteó, ante las masas antifascistas de Lérida, la situación en que vivimos, y los deberes inmediatos a realizar por la retaguardia" dins *UHP*, núm. 503, 16/III/38, p. 1-2. Actes similars se celebraven aquells dies en diferents localitats per indicació del Front Popular. Entre elles Mollerussa, Maials, Almatret, la Granja d'Escarp i Massalcoreig.

guerra per intentar aturar l'ensorrament dels coneguts i dels familiars, amb la disfressa de l'heroisme.

Les paraules de l'ajudant del comandant en l'obertura de l'acte resulten ben aclaridores

*(...) el Frente Popular Antifascista de Lérida, consciente de su responsabilidad y en vista de las actuales circunstancias porque atravesamos, había decidido exponer al pueblo de Lérida la verdadera situación que aunque no siendo grave, si es lo suficiente crítica para que antepongamos a ella todas nuestras energías, capacidad y trabajo.*

com les de Daniel Orille, que aprofità el discurs per demanar la llibertat per als presos antifeixistes

*Cuando os hablé por primera vez, compañeros de Lérida, fue con motivo de una grandiosa victoria del Ejército del pueblo; cuando la conquista de Teruel. Ni aquel día lo hice con el nerviosismo propio del optimismo del momento, ni hoy lo hago con el nerviosismo de la derrota*

o les de Luis García-Lago

*Por el llano avanzan con cierta facilidad. En la medida que les permite su artillería y su aviación. Por donde pisan los hacen de forma despiadada, de forma criminal. Pero no lograrán su objetivo. Resistir es vencer.*

El Front Popular, que *trabaja febrilmente*, llençava constantment un missatge resistencial que es traduïa en les obres de defensa i en la mobilització general de la població

*¡¡El Frente Popular, a la cabeza de la movilización de masas!!*

*"El Frente Popular marca a las masas las directrices de su actuación ¡Ahora, a trabajar, a luchar, a vencer! ¡¡A toda costa, a cualquier precio, nuestra tierra no se verá pisoteada por la bota infamante y sangrienta del fascismo invasor!!<sup>12</sup>*

Si l'única solució que se li ofería a la població era la construcció de refugis i els batallons de fortificacions, els sindicats de la construcció havien de tenir novament protagonisme. Una assemblea del sindicat de la UGT acordà mobilitzar a tots els treballadors del sector compresos entre els trenta i els quaranta-cinc anys davant de les exigències de la guerra —inclosos els ebenistes i els fusters—, el que suposava aturar la resta d'obres de la ciutat i la requisada de totes les eines per portar-les al front. Els mateixos acords van ser posteriorment ratificats en una reunió conjunta dels sindicats de la CNT i de la UGT, que també decidiren

<sup>12</sup> UHP, núm. 499, 11/III/38, pàg. 3 i núm. 500, 12/III/38, pàg. 1. El Front Popular elabora un extens reglament de vint-i-quatre articles per a la mobilització general de la població de Lleida que s'havia d'ocupar de la construcció de refugis (UHP, núm. 502, 15/III/38, p. 1-2). El comitè local de les JSU també va fer crides a la mobilització dels joves (UHP, núm. 504, 17/III/38, pàg. 2).

sancionar als treballadors que es volguessin donar de baixa dels sindicats per no haver d'anar a fortificar al front.<sup>13</sup>

La proximitat del front també va suposar la reaparició a la ciutat d'un organisme que havia creat importants debats en la primera etapa de la guerra, l'Oficina de Col·locació Obrera municipal. A partir del 15 de març, tots els homes de Lleida aptes per al treball i que tinguessin entre disset i quaranta-cinc anys, tenien l'obligació d'inscriure's en un termini màxim de setanta-dues hores. Amb aquesta plantilla la Junta Local de Defensa Passiva podria organitzar brigades per a la construcció de refugis. Negar-se a participar suposaria ser considerat desafecte al règim —els dirigents de la UGT Josep Quílez i Balbí Izquierdo donaren exemple encapçalant les inscripcions. Per facilitar la tasca constructiva, el delegat d'Ordre Públic va comminar als alcaldes de les comarques de Lleida que fessin una recollida de pics i de pales que serien lliurades a les brigades de fortificació.<sup>14</sup>

Segons l'alcalde Magro els lleidatans estaven responent de manera positiva a aquests missatges

*Excelentísimo Señor General Pozas, Jefe del Ejército del Este.*

*Con plena satisfacción, me honro en ofrecer a V.E. la alta moral de la población civil de Lérida, que en estos momentos ha manifestado públicamente y mediante las innumerables visitas oficiales de todas las Organizaciones políticas y sindicales de la localidad, viniendo a ofrecer a esta Alcaldía su colaboración y rogándome le haga participe de la misma al General Jefe del Ejército del Este, camarada Sebastián Pozas. A su disposición por la victoria, en nombre de esta ciudad.*

i la premsa dóna notícia de mitings llampec que recorrien més o menys espontàniament la ciutat i poblacions veïnes

*Durante la tarde y noche de ayer grupos de propagandistas, equipos de oradores improvisados, bajo la tónica del Frente Popular, recorren nuestra ciudad y en cafés, cines y en las diferentes dependencias militares de la plaza se hicieron mítines relámpago que el pueblo antifascista, vibrando intensamente, acogía con visibles muestras de entusiasmo.<sup>15</sup>*

Però aquest suposat entusiasme contrasta amb crides oficials a mantenir les activitats normals. El PSUC instà al delegat d'Ordre Públic que actués contra els comerciants que tancaven els seus establiments i n'apagaven els llums per la tarda.

<sup>13</sup> UHP, núm. 504, 17/III/38, p. 1-2 i núm. 511, 26/III/38, pàg. 4. Tot i la gravetat del moment, el sindicat de la UGT encara va tenir temps per elegir una nova junta directiva (president, Manel Manlleu; sots-secretari, Sala; tresorer, Farré; vocals, Amorós, Rojo, Ubach, Domingo, Velillas) i per llençar condemnes públiques contra els trotskistes infiltrats, agents de Franco.

<sup>14</sup> Acracia, núm. 506, 16/III/38, pàg. 2; UHP, núm. 501, 14/III/38, pàg. 2 i núm. 503, 16/III/38, pàg. 4.

<sup>15</sup> UHP, núm. 501, 14/III/38, pàg. 2 i núm. 501, 14/III/38, pàg. 2.

Calia, amb una certa contradicció amb tot el que hem vist fins ara, donar una sensació de normalitat a la rereguarda perquè no faltés res al front

*El comerciante que no contribuya en embellecer y poner los medios para que la vida de la ciudad sea normal, se puede decir que es cómplice de la quinta columna.*<sup>16</sup>

Les crides a la resistència i a l'entusiasme col·lectiu eren una arma ben poc eficaç en front l'ofensiva sobre Catalunya iniciada per l'exèrcit franquista. Els dies 25 i 26 de març es podien llegir a la premsa titulars com els següents

*Los trabajadores revolucionarios, los demócratas honrados apartan a los derrotistas y vacilantes, afirman:  
¡El fascismo no pasará!*

*Los obreros, los campesinos, los demócratas de Lérida, ¡están en su puesto antifascista de lucha, fundidos a los combatientes de Aragón, para resistir y para vencer!*<sup>17</sup>

El diumenge 27 de març la ciutat va viure en estat d'alarma tot el matí, amb les sirenes antiaèries en funcionament. Quan l'aviació féu la seva aparició per la tarda, la majoria de la població ja havia fugit —especialment després del pànic creat pels que arribaven fugint de Fraga, ocupada el dia anterior. La ciutat pràcticament deserta, el mateix dia 27 s'havia donat l'ordre d'evacuació de la ciutat i les forces aquarterades de l'Exèrcit de l'Est retiraven les seves posicions, fou durament bombardejada durant sis dies per afeblir la capacitat de resistència de la població.<sup>18</sup>

L'alcalde Magro estava negociant ajuts a Barcelona per facilitar les tasques d'evacuació, pel que els pocs regidors que quedaven, tots del PSUC, van constituir un ajuntament d'emergència el dia 29 que ja no tenia cap autoritat

Llorenç Ribas Sánchez (alcalde)  
Jaume Bonet Cercós  
Josep Torres Solé<sup>19</sup>  
Gregorio Mendoza Santamarta

Aquest comitè permanent va abandonar la ciutat, en direcció a Barcelona, el dia 31 després d'haver-se instal·lat unes hores en un refugi antiaeri construït per la Junta de Defensa Passiva a la Baixada de la Trinitat. Les forces de Valentín

<sup>16</sup> UHP, núm. 499, 11/III/38, pàg. 4.

<sup>17</sup> UHP, núm. 510, 25/III/38, pàg. 1 i núm. 511, 26/III/38, pàg. 1.

<sup>18</sup> El procés d'ocupació de la ciutat entre els dies 27 de març i 3 d'abril de 1938 pot seguir-se a JOSÉ M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, p. 136-155; Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 45-55 i Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, p. 11-64.

<sup>19</sup> Josep Torres hagués pogut formar part del comitè de vaga organitzat després de la revolta militar del mes de juliol de 1936, amb el que, simbòlicament, el cercle quedaria tancat.

González el Campesino —la Divisió 46— van arribar a Lleida el dia 30, però tampoc van tenir la capacitat d'aturar l'avenç franquista que completà l'ocupació de la ciutat el dia 3 d'abril després de lluitar pels carrers del casc urbà.

En poc temps s'havia completat l'objectiu de dividir la zona republicana al quedar ocupades una part de les províncies de Tarragona —sud de l'Ebre— i de Lleida —els rius Segre i Noguera Pallaresa com a separació dels dos bàndols militars— establint-se durant nou mesos una línia de front que partiria el territori català —i el terme municipal de Lleida. A partir del mes d'abril Catalunya entrava en una nova etapa de la guerra.

Com ja ha estat explicat per diferents autors l'ofensiva s'aturà sense culminar l'ocupació total del país voluntàriament pels comandaments del bàndol franquista i, més concretament, per la voluntat del general Franco. Un allargament de la guerra suposava una millor consolidació del seu poder personal i un major desgast de la població catalana que, a través de la repressió i de l'enquadrament, farien més fàcil l'ocupació final. En el cas concret de la ciutat de Lleida, Mercè Barallat explica com s'hagués pogut evitar la batalla que precedí l'ocupació ja que entre els dies 27 i 30 de març no existiren tropes per defensar la ciutat.<sup>20</sup>

L'estabilització de la línia de front no seria només una nova frontera en els mapes bèl·lics. També marcaria uns nous patiments, una nova divisió entre persones que fins aleshores havien mantingut contacte, un altre obstacle en les relacions familiars i d'amistat

*Oreissan 18 de Diciembre de 1938*

*Apreciable y estimado Ermano y Cuñada y Sobrinos acet tiempo que nose nada de vosotros y no es toy tranquilo y desearia de saber algo porque estoy con pena por ese mal dito cabron de Franco que nos ace sufrir tanto por su mala caballeria de cabron y sinberguenza perotodollegara sin mas por oy sedes pide tu er mano queno te ol bida y lo soy tu er mano.<sup>21</sup>*

Les noves autoritats proclamaren que amb elles, amb l'entrada d'un exèrcit d'ocupació presentat com alliberador, triomfava la definitiva llibertat després de les desgràcies provocades pels representants de l'*antiespanya*. La comissió gestora municipal, en resposta a una felicitació del consistori d'Osca, pregonava que amb

<sup>20</sup> Joan M. THOMAS, *Falange, guerra civil i franquisme*, pàg. 264. Anteriorment, aquesta tesi de l'allargament voluntari de la guerra havia estat defensada per Hilari RAGUER, "La llarga guerra del general Franco". Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, pàg. 51.

<sup>21</sup> Carta enviada des d'una localitat francesa a Lleida i interceptada per la censura postal militar. El destinatari no va ser localitzat ni identificat pels agents d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 6 llig. 58).

la liberación total de Lérida (...) se pudo apreciar el esfuerzo mágico del Ejército Español, ejército suposadamente portador dels més alts valors.<sup>22</sup>

*Ruta* publicà la carta de felicitació de l'ajuntament de Sant Sebastià per "l'alliberament" de Lleida. Des de la capital basca, es volia trametre als primers catalans alliberats un missatge d'alegria i joia, ja que *los que habéis resistido los largos meses de opresión roja y las injusticias y tiranías de la canalla soviética, os quedan aún muchas horas de sorprendido alborozo, cuando vayais descubriendo las brillantes perspectivas de retaguardia.*<sup>23</sup>

En el discurs que el nou governador civil Luis G. Ventalló adreçà als lleidatans i que, en certa manera, marcava l'inici simbòlic d'una etapa en la història de Catalunya, es parlava de l'arribada d'una nova era i del record i homenatge que calia donar a les víctimes de la guerra, només a una part de les víctimes és clar. Una típica barreja de promeses d'un futur esperançador i d'amenaçes de mà dura contra la dissidència.<sup>24</sup> La realitat, però, seria una altra ben diferent. Una ciutat pràcticament destruïda i de la qual havia fugit bona part de la població civil que viuria dominada per unes forces militars d'ocupació que es consideraven, i així ho feren notar als que quedaren a la ciutat, els vencedors.

En resposta d'un qüestionari procedent del govern civil, la comissió gestora municipal elaborà un interessant document que ofereix un retrat ben explícit de la situació en què es trobava la ciutat de Lleida l'estiu de 1938.<sup>25</sup> Entre les primeres actuacions impulsades pel govern local destaca la necessitat d'articular uns serveis sanitaris mínims —recuperació de la Casa de Socors i del Dispensari Municipal, atesos per vuit metges, que també funcionava com hospital d'urgència—, una brigada encarregada de recollir els cadàvers i un servei de desinfecció.

L'estat general de la ciutat poc tenia a veure amb les proclames triomfalistes. L'enllumenat públic estava fora de servei pràcticament en la seva

<sup>22</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

<sup>23</sup> *Ruta*, núm. 4, 22/04/38, pàg. 1. Josep Benet recull diversos titulars i notícies de premsa franquista felicitant-se per l'alliberament de Lleida. Apareixen referències al *Heraldo de Aragón*, a l'*ABC*, a *El Ideal Gallego* i a *El Norte de Castilla* (*L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 193-197).

<sup>24</sup> El text de l'al·locució va ser publicat a *Ruta* pocs dies després de l'ocupació i també està reproduït a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 76-77. Per a José M. Fontana, en canvi, els discursos de Ventalló eren *bellas piezas de catalanísimo españolismo* (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 348).

<sup>25</sup> Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

totalitat, només les línies soterrades s'havien salvat —l'empresa encarregada de proveir l'energia era la del Cinca, ja que les instal·lacions de Riegos y Fuerza del Ebro havien quedat en zona enemiga. Els serveis d'aigua potable —molt deficitàries ja abans de la guerra— estaven en millors condicions però també estaven danyats, com la destruïda estació depuradora de clor. Per altra banda, la reparació de les canonades afectades es veia dificultada per la manca de plom i de ferro. La pavimentació dels principals carrers de la ciutat havia quedat desfeta i en bona mesura passava el mateix amb el clavegueram, on també hi havia molta obra a fer per primer cop.

Els edificis dependents de l'ajuntament més afectats eren el palau de la Paeria i els mercats del Pla, de Pi Margall i de Sant Lluís, aquest totalment destruït. Tot i això, l'escàs nombre de població que havia quedat a Lleida estava prou proveïda amb els serveis de mercat i escorxador disponibles. Altres edificis públics especialment afectats eren el palau de justícia, els temples i les escoles. L'ensenyament havia quedat suspès per la manca de nens i per la situació de front. I encara més greu era l'estat dels habitatges, tant pels bombardeigs anteriors a l'ocupació com pels efectes del front. L'ajuntament preveia que aquest seria el principal problema de la ciutat un cop s'acabés la guerra i comencés el retorn dels lleidatans fugits. A més les obres es veurién entorpidides per la manca de mà d'obra amb experiència.

La segona ofensiva sobre el territori català s'iniciaria el 23 de desembre de 1938, moment en el que es trenca el front del Segre a Lleida i tota la ciutat quedaria sota el control de l'exèrcit franquista. A diferència de l'ofensiva anterior, i un cop assolits els objectius que van *aconsellar* l'allargament de la guerra, el conjunt de Catalunya formaria part de la zona *nacional* en un mes i nuig.

L'11 de gener de 1939, quan ja s'havia aconseguit "l'alliberament" total de la ciutat, s'aprovava pel consistori municipal, amb entusiasme i sense discussió, una moció del regidor Diego Abizanda

*Liberada por completo esta Ciudad el pasado día siete de los corrientes, el que suscribe propone a V.E. se curse al Generalísimo expresiva felicitación por el éxito de la ofensiva de Cataluña que al iniciarse liberó por completo y definitivamente nuestra ciudad, siendo principio de sucesivas y numerosas victorias contra el Ejército Rojo.*<sup>26</sup>

<sup>26</sup> A l'acta del dia 18 es féu constar el text del telegrama, signat per l'alcalde Valentín Martín Aguado, tramés al cap de l'estat: *Haciendo eco sentir población reflejado acuerdo Ayuntamiento, cúmpleme elevar*

També es va adreçar un altre telegrama a Franco per comunicar-li l'*alegria immensa de la ciutat* per l'alliberament de Madrid —calia festejar el triomf definitiu i el final de la guerra. Segons el consistori municipal *el gran acontecimiento en Lérida se plasmó en una extraordinaria manifestación de júbilo, expresado en cantos y vivas de la multitud entusiasmada.*<sup>27</sup> Es tancaven així els mesos en què Lleida havia estat front de combats per endegar, no una etapa d'alegria com prometien les fonts oficials, sinó els llargs anys de la dictadura franquista.

## 6.2 YA HEMOS PASAO.<sup>28</sup> LLEIDA, CIUTAT OCUPADA

El falangista, i destacat periodista del bàndol sollevant, Víctor de la Serna donava una divertida visió de la vida diària dels soldats a les ciutats *nacionals*

*La retaguardia debe ser alegre. Ese tenientillo que regresa de batirse como un español al mando de su sección de falangistas, de caloyos magníficos de Castilla, o de requetés; ese tenientillo que por la mañana ha conquistado una posición "yendo delante", arrojando él las primeras granadas de mano y gritando, como un arcángel, de pie en el parapeto enemigo ¡ARRIBA ESPAÑA!, tiene derecho a encontrarse una retaguardia alegre en su escapadilla a San Sebastián. Tiene derecho a una habitación confortable, a un baño tibio, a un bar americano, a divertirse con unas muchachas guapas, todo lo pintadas que les dé la gana; y a bailar y a cantar a las tres de la madrugada esas canciones ingenuas (...)*

*Chicoleos a las mozas; es cosa de la alegre soldadesca española (...)* Es domingo y pasan y pasan las muchachas vascas por la carretera. El falangista las chicolea, los oficiales rien y una de las chicas le da una camelia al oficial más guapo, negro de sol, sucio de barro.<sup>29</sup>

De la Serna, que comparava l'actitud de l'exèrcit de 1937 amb els terços espanyols del segle XVII, reclamava per als soldats el dret a divertir-se com a recompensa pel seu heroisme i criticava les veus puritanes que publicaven

*(...) artículos torvos, hoscas, llenos de admoniciones, acerca de la conveniencia de que no se pirtien las mujeres, ni lleven medias de seda ni gentiles talones altos. Hay una fuerte ofensiva catequística contra el cigarrillo "bout rouge", el "cocktail" y otras supuestas perversiones. Se aconseja la adopción del traje de baño de 1905 y nunca tuvo más satánica categoría un inocente "martini".*

---

*vuecencia entusiasta felicitación éxitos Ejército Español recobrando para España Imperial, con liberación definitiva Lérida, tantos municipios catalanes que sienten, como nosotros, profundas emociones patrióticas al verse libres opresión hordas marxistas.*

<sup>27</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 29 de març de 1939 (AML).

<sup>28</sup> Títol d'un xotis de la primera postguerra (de F. Cotarelo i M. Fernández) amb el que els vencedors volien ridiculitzar el famós crit de resistència madrileny. Interpretat per Celia Gámez pot trobar-se a *Canciones para después de una guerra* (Basilio Martín Patino, 1970).

<sup>29</sup> Víctor de la SERNA, "Elogio de la alegre retaguardia" dins *Vértice*, Sant Sebastià, juny 1937. Publicat a José Carlos MAINER, *Falange y literatura*, p. 153-156.

Els soldats no podien coartar els seus instints en nom d'una moral espartana ja que

*La soldadesca española es alegre, señor. Porque entre gentes de España es alegre la Guerra. Y dura. La Risa y la Muerte son buenas amigas y hay que reír, porque tal vez a la madrugada en un combate hay que morir también. Es la hora en que descende con su armadura y su casco el alado milite de las Dominaciones, san Miguel, espada de Fuego, que absuelve al soldado de la Fe, de sus pecadillos de amor y de gula, apenas veniales y lo lleva al Dios de los Ejércitos de cuya majestad están "llenos los cielos y la tierra".*

Efectivament, els soldats de déu intentaven divertir-se en les ciutats ocupades, el que cal examinar, sense entrar en qüestions teològiques, és la venialitat dels seus *petits pecats*.

Les terres de Lleida foren les primeres catalanes en ser ocupades per les tropes franquistes, i això convertia l'èxit militar en quelcom més que l'ocupació d'una capital de província. En l'imaginari del bàndol sollevant suposava l'inici de la derrota d'un dels símbols del que anomenaven *antiespanya*, suposava l'esclafament d'una de les regions senyeres de la revolució i d'un dels símbols bàsics del *separatisme*. El fet que durant el llarg període de front Lleida fos una ciutat amb un escàs nombre de població civil i ocupada per unes forces militars que se sabien, i se sentien, guanyadores, va donar lloc a no pocs conflictes de convivència i d'ordre públic, habituals per altra banda en altres contextos històrics similars.

Un parell de disposicions oficials rebudes a la delegació d'Ordre Públic des de la comandància militar de Lleida ens ajuden a elaborar una primera imatge de la situació que es vivia a la ciutat. El 29 d'abril de 1938, el comandant disposava que *a partir de hoy, no se permita la entrada en la plaza, a ninguna Clase de tropa ni individuos del Ejército*. Uns mesos després, una circular del 2 de novembre, disposava la recollida de les armes no estrictament necessàries i que no estiguessin sota el control d'alguna autoritat.<sup>30</sup> Dues mesures clarament destinades a limitar la presència de soldats i d'armes al casc urbà.

La intensa presència de tropes pels carrers de la ciutat es notava fins i tot en els aspectes més quotidians. En la sessió municipal del primer de febrer de 1939 el regidor Joan Llaveneras va raonar la impossibilitat de podar l'arbrat públic de Lleida *mientras no se despeje el tránsito de tantos vehículos militares en todas direcciones, obligado por las exigencias de la intensa campaña en el frente de Cataluña*. Uns dies després el

<sup>30</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49 i expt. 71 llig. 19.

regidor Joan Agelet instà l'equip municipal que sol·licités a les autoritats militars la prohibició del trànsit rodat pel carrer Major, que no reunia en aquells moment les condicions necessàries per absorbir-lo, desviant-lo per altres carrers paral·lels. Un trànsit urbà que havia de generar no pocs accidents. A mitjans de setembre de 1938 un soldat va ser detingut, i posat a disposició de l'Auditor de Guerra, per haver atropellat amb una furgoneta militar una senyora de 73 anys, la qual morí en l'accident. Un tipus de víctimes difícils de comptabilitzar al fer el recompte de les pèrdues ocasionades per la guerra.<sup>31</sup>

L'actuació quotidiana dels militars durant els conflictes, i especialment quan esdevenen forces d'ocupació, no ha estat massa estudiada tot i que pot aportar noves perspectives des de les quals aproximar-se al coneixement de les guerres. Però tal mancança no és exclusiva del cas espanyol. Stéphane Audouin-Rouzenau desaprova que la historiografia sobre la Primera Guerra Mundial hagi dedicat poca atenció a l'univers mental dels soldats francesos. Per aquest especialista en la Gran Guerra només en la mentalitat de la tropa pot trobar-se l'explicació a la tenacitat dels combatents durant més de quatre anys, bona part dels quals foren militarment desfavorables per al seu país.<sup>32</sup>

També la historiografia sobre el Tercer Reich, on no és difícil trobar estudis emmarcats en la corrent de la història del dia a dia (*everyday life* o *alltagsgeschichte*), ha presentat aquesta limitació. Algunes investigacions que han intentat omplir aquest buit demostren l'interès de tal enfocament. Per exemple, una tesi tradicional diferenciava els excessos del règim nazi de l'actitud més professional de l'exèrcit alemany. Però a partir de l'estudi d'una brutal matança comesa en un petit poble grec, on van ser assassinats més de la meitat dels seus sis-cents habitants per una companyia de la Wehrmacht, Mark Mazower intenta desmentir la tesi que mantenia l'exèrcit al marge del virus nazi.<sup>33</sup> Com en el cas alemany, la conducta de les forces franquistes ocupants a Lleida, denota la penetració de la ideologia oficial en l'exèrcit, l'adoctrinament polític i la pràctica

<sup>31</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 1 i 8 de febrer de 1939 (AML) i Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 25.

<sup>32</sup> Stéphane AUDOUGIN-ROUZÉNAU, "Les soldats français et la nation de 1914 à 1918 d'après les journaux de tranchées".

<sup>33</sup> Mark MAZOWER, "Military violence and national socialist values: the Wehrmacht in Greece 1941-1944".

d'una guerra inspirada en els principis ideològics dels seus líders, tot i que passada pels filtres personals i col·lectius dels soldats.

Tanmateix, també és cert que no sempre es pot parlar d'aquesta ideologització en totes les actuacions, ja que cal no centrar l'atenció exclusivament en els col·lectius, sinó també recuperar a l'individu i les seves motivacions particulars. Michael Seidman ha mostrat darrerament com una història social des de baix no ha d'explorar només les lluites col·lectives de classe o de gènere sinó també analitzar els conflictes entre la societat i l'individu anònim i no militant. Seidman ha explicat que les actituds adoptades pels soldats al front sovint responien a necessitats individuals, a la pròpia supervivència i no tant a compromisos amb les causes socials i polítiques.<sup>34</sup> Si en el context descrit per Seidman —l'estabilitat d'uns fronts de desgast que afeblien considerablement la moral de guerra— la lluita per la vida s'imposava a la lluita per les idees, en el que nosaltres abordem —unes tropes que han ocupat una ciutat enemiga— el discurs oficial es va veure modificat per la voluntat d'aprofitar-se al màxim de la victòria concreta.

### 6.2.1 DESORDRES, ABUSOS I INCONTROLATS

En una ciutat on gran part de la seva població eren forces militars forasteres i on la guerra era a la mateixa porta de casa, van sovintejar les baralles i els conflictes entre soldats, que fàcilment podien acabar amb trets i ferits, i que representaren un greu problema per a les forces encarregades de mantenir l'ordre públic. Els bars i les seves rodalies eren escenaris habituals de les batusses, com es recull en diverses notificacions que els agents dels diferents cossos de vigilància trametien al delegat d'Ordre Públic i que aquest remetia a les autoritats superiors.

Segons aquesta informació els escàndols, on hi participaven la tropa i els oficials, s'havien agreujat en les darreres dates de l'època del front. El mateix delegat ho afirmava a mitjans de desembre de 1938

*Con frecuencia han venido ocurriendo en esta Plaza incidentes de más o menos importancia provocados en la vía pública y en establecimientos por soldados y aún por oficiales y clases*

<sup>34</sup> Michael SEIDMAN, "Frentes en calma de la guerra civil".

*de distintas Unidades, que han podido resolverse sin graves consecuencias con la comprensión unas veces, y con la entereza otras de las patrullas de Orden Público.*

*Pero quizá debido a la mayor concentración de fuerzas, tales incidentes no solo se suceden con frecuencia inaudita de unos días a la fecha, sino que van tomando caracteres de gravedad y de pernicioso ejemplaridad; tanto que cree el Delegado que suscribe llegado el momento de que se adopten medidas eficaces que eviten su repetición, y por ende posibles lamentables consecuencias.*

*(...) proponiéndole la conveniencia de adoptar las medidas que la autoridad militar crea del caso para evitar su repetición, pues aparte de otras consideraciones, podrían llegar en lo que afecta a las fuerzas encargadas de mantener el orden público, a producir relajamiento en su autoridad moral y merma de eficacia en los servicios que tengo encomendados.<sup>35</sup>*

Entre mitjans de desembre de 1938 i principis de gener de 1939, tot un seguit d'escrits entre els agents d'ordre públic, la guàrdia civil, el delegat i les autoritats militars superiors, relaten uns fets esdevinguts en aquelles setmanes que resulten molt significatius. Els desordres, tot i ser una clara mostra de típics aldarulls protagonitzats per la soldadesca, també deixen veure un rerafons ideològic, de rebuig a les autoritats, als catalans i a les forces de seguretat.

Entre la documentació, trobem diversos casos de legionaris que es barallen en bars i que posteriorment provoquen greus i violents conflictes amb els guàrdies d'assalt que intenten controlar-los. Durant la tarda del 16 de desembre

*(... ) en el bar "Los Asturianos" situado en la calle de Calderería n.º 8, de esta Capital, ocurrió un incidente entre dos legionarios de la 2ª Bandera, uno de ellos apodado "El gitano", que se agredieron mutuamente. Restablecido el orden, surgió otro legionario de la citada Bandera completamente embriagado, que se abalanzó sobre uno de los guardias de la patrulla y del oficial que suscribe, teniendo que ser reducido violentamente. Con posterioridad a este suceso y por haberse difundido el rumor de que por la fuerza pública se había matado a un legionario, se excitó el ánimo de algunos de estos y soldados de la Infantería, que intentaban desarmar al Guardia de esta Compañía don J.C.P., el cual se defendió con un gran espíritu, dándose a la fuga los aprehores al aparecer una patrulla. El susodicho guardia pasó a la Casa de Socorro donde fué asistido de erosiones en ambas manos y frente de carácter leve.*

Sembla evident, per tant, el perill que anunciava el delegat en el text anterior. L'actitud dels soldats amenaçava desbordar les forces d'ordre.

En altres ocasions es tractava de grups de soldats borratxos, encapçalats per oficials també ebris, que assaltaven establiments hotelers de la ciutat a altes hores de la matinada, amb la intenció de continuar la seva festa després de l'hora marcada per al tancament dels bars —la *patrulla de cierre de bares* tenia en aquells moments una intensa activitat. Això és el que van fer a l'hotel Mundial un grup d'oficials la matinada del 20 de desembre, els quals

<sup>35</sup> Aquest text, i els següents, estan extrets d'un ampli expedient de la delegació d'Ordre Públic centrat en els desordres protagonitzats pels militars en la ciutat. Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 87.

*(...) pretendían que el vigilante nocturno del mismo les sirviera de cenar y al decirles que no sabía guisar, le obligaron pistola en mano a humillaciones grotescas y pretendían que les diera habitación donde hubiera mujeres; llamaron escandalizando en las puertas de las habitaciones de los huéspedes con la consiguiente alarma; sacaron de la nevera viandas y el contenido de algún frasco de mermeladas que tiraron por las paredes y rompieron, en fin, botellas, platos y copas, llevándose además algunas de aquellas.*

El mateix establiment havia patit uns dies abans, el 16, una incursió més agosarada. Dos tinentes, un alferes i tres sergents van insultar diversos militars de graduació, un grup d'ells alemanys, i guàrdies civils, així com bona part de les autoritats locals i de persones destacades de la ciutat que hi sopaven (l'alcalde, el director i caixer del Banc d'Espanya, el director de la Banca Arnús i el doctor Hellin<sup>36</sup> entre altres). Segons les informacions conservades, va ser greument insultada la Falange i el seu cap provincial interí. Els assaltants van provocar diverses destrosses menors i feren algun tret després de desarmar a un dels oficials alemanys. També van resistir-se a obeir les forces d'ordre, guàrdies civils i d'assalt, i no van desallotjar l'hotel fins que un superior seu els va poder convèncer,

*(...) contestaron con ironía que a ellos no les reprendía un Teniente de la Guardia Civil, saliendo acto seguido para su punto de destino, recalcando varias veces al despedirse que ellos lo hacían en cumplimiento de la orden del Sr. Teniente Coronel, no atendiendo el requerimiento de ninguna otra Autoridad.*

En aquest mateix sentit, quedà recollida la declaració d'un dels oficials més violents en la qual explicava el seu rebuig a obeir la guàrdia civil perquè *estaba harto de ver en Madrid a los del tricornio con el puño en alto.*<sup>37</sup> Aquest oficial, un comandant d'infanteria del batalló de Plasencia, i altres companys del mateix batalló apareixen habitualment en els escàndols organitzats en cases de prostitució, en els assalts nocturns als hotels, insultant a les autoritats locals i agredint als agents d'ordre.

Tals actituds fan que el cap de la 27a companyia d'Assalt, cos dependent de la delegació d'Ordre Públic i destinat a mantenir l'ordre a Lleida, manifestés el seu malestar al delegat perquè

*(...) la repetición de estos lamentables incidentes sin sancionar, donde por Señores Oficiales y Legionarios, principalmente, son insultados y vejados los Guardias de Asalto (...), provoca un estado de ánimo en las Fuerzas a mi mando que merma la interior satisfacción, disminuye el prestigio de la Autoridad y resta eficacia a los servicios encomendados, a pesar del celo que se ponga en el desempeño del mismo.*

<sup>36</sup> Probablement es tractava de Miguel Hellin Sol, de qui ja s'han apuntat algunes dades biogràfiques en l'apartat dedicat a la sanitat de guerra.

<sup>37</sup> En un altre capítol d'aquest treball hem vist la participació de la guàrdia civil en els processos polítics de la revolució a Lleida.

La repetició d'escàndols en l'hotel anteriorment esmentat, va obligar al delegat a destinar-hi vigilància permanent, a tancar-lo a les vuit del vespre i a prohibir l'entrada a qui estigués borratxo.

Un altre escàndol va ser causat per un grup de militars al marxar beguts pels carrers Major i Sant Antoni, la principal artèria de la ciutat. Un dels oficials proclamava

*(...) dando gritos estentóreos de "¡Mueran todos los catalanes!" y pronunciando frases groseras y ofensivas para el honor de los mismos. Durante el citado trayecto hizo varios disparos de pistola y al llamarle la atención una de las patrullas de servicio, lejos de hacerles caso, continuó dando gritos groseros, diciendo que "se iba a cargar a todos los catalanes"*

mentre altres insultaven als guàrdies d'assalt, perquè eren del mateix cos que els executors del diputat José Calvo Sotelo el juliol de 1936. Ressentiment des de l'estament militar similar al referenciat anteriorment per a la guàrdia civil. La gosadia d'aquesta mena d'actuacions arriba fins al punt d'assaltar, en una altra de les actuacions denunciades per la delegació, la seu de la Falange local on entraren violentament insultant als presents i trencant vidres —malauradament aquesta acció no està gens detallada en l'atestat corresponent.

També es denunciaren alguns abusos similars contra simples ciutadans. Als incontrolats els hi agradaven les demostracions gratuïtes de la seva força. Un grup d'oficials va entretenir-se vexant el propietari d'un bar en el qual havien estat fins més enllà de l'hora autoritzada. Quan membres de la *patrulla de cierre de bares* interrogaren el propietari

*(...) este le manifestó que al no quedar ninguna botella en el despacho le obligaron a bajar al sótano por ser este lugar el indicado al repuesto de las bebidas; en este sitio con imposiciones y amenazas, sin tener en cuenta lo avanzado de la edad y el delicado estado de salud en que se hallaba ya que guarda un régimen alimenticio estrechísimo desde hace algún tiempo, le obligaron a beber de la misma cantidad que cada uno bebía, por lo que hubo necesidad de llevarlo a su domicilio completamente embriagado; dice también que no solamente consumieron un cierto número de botellas de vino generoso valoradas en ciento cincuenta pesetas aproximadamente, cantidad que no han satisfecho, sino que las pocas que quedaban se las llevaron.*

Tampoc això era estrany. No foren pocs els casos de ciutadans damnificats per falangistes, policies o militars que marxaven dels seus establiments (botigues i bars) sense pagar. Després d'aquella acció, els oficials anirien a "assaltar" l'hotel Mundial en una de les incursions que anteriorment hem comentat.

La resposta del delegat a tots aquests esdeveniments va ser elevar una protesta a les autoritats militars, justificant-la principalment en el desànim i el descrèdit que la

reiteració podia generar entre les forces a les seves ordres. L'atestat va ser tramés a l'Auditor de Guerra, i en aquest punt el perdem de vista —quan els investigadors tinguin un accés normalitzat als arxius militars, podran trobar, si es conserva, molta més informació que processos contra suposats opositors al règim i repressió de tipus polític.

Cal remarcar que les relacions de l'exèrcit amb la població civil generaren els conflictes i les situacions de tensió pròpies d'una ocupació militar. Sovint era fàcil la identificació dels ocupants amb unes forces estranyes, vingudes de fora. Així es dedueix, per exemple, de la declaració d'un paleta d'Alguaire detingut a Lleida després que increpés a unes persones que havien saludat uns guàrdies civils que portaven un presoner. Segons el paleta,

*(...) el detenido dirigiéndose a los paisanos, les dijo, avisar a mi familia que estos me van a fusilar, y el declarante en un momento de incitación y creyendo verdad lo manifestado por el detenido, se dirigió a los paisanos que habían saludado a los guardias llamándoles la atención, entre lo que les dijo, para que saludáis a esta gente, no veis que van contra nosotros y llevan detenido a un compañero nuestro.<sup>38</sup>*

Per realitzar manifestacions hostils contra les autoritats, el delegat d'Ordre Públic sancionà el paleta amb tres mesos de presó que havia de complir al convent de les Caputxines de Barbastre. L'interessant del seu discurs és la diferència que fa entre *nosotros* (els represaliats i vençuts) i *esta gente* (els repressors i vencedors).

El recel envers els guanyadors de la guerra es veia fomentat per les accions dels seus representants. Es conserva una denúncia presentada l'octubre de 1938 per un industrial lleidatà que temporalment residia a Sant Sebastià. La seva empresa, "Cardona y Munné SA" amb seu a Lleida i Barcelona, es dedicava al comerç i fabricació de miralls, sanitaris, fusteria metàl·lica i similars. La denúncia arribà al comandant militar de Lleida, i al delegat d'Ordre Públic, després que l'empresari la tramités al president de la Comissió d'Incorporació Industrial i Mercantil número 2 de Bilbao.<sup>39</sup>

Segons el fabricant, poc després de l'ocupació, el Servei de Recuperació va requisar bona part de la maquinària dels tallers, situats al carrer del Nord i a la Rambla de Ferran, així com de vidres, sanitaris i altres materials. Fins i tot van arribar a incendiar el magatzem i el despatx de Ferran. Per tot plegat, valorava les pèrdues en vuit-centes mil pessetes. La investigació endegada per agents de la delegació d'Ordre Públic confirmà la denúncia de l'industrial. Tanmateix, en aquell cas l'actuació no fou

<sup>38</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 21.

<sup>39</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 44. Aquest establiment havia estat col·lectivitzat durant la guerra amb l'autorització del comitè popular (*Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 2).

exclusivament un assalt vandàlic ja que alguns dels materials requisats van ser destinats a obres de reconstrucció de l'esmentat hotel Mundial.

Aquesta manera d'actuar tan poc respectuosa amb la propietat privada, que a tothom devia espantar, segurament va ser la causa que impulsà al cap de Telègrafs a adreçar-se al comandant militar el 12 d'agost de 1938 per demanar-li que protegís el material, mobiliari i instal·lacions, tan valuoses per a l'estat afegia, que hi havia al seu local de la Rambla Ferran. L'edifici havia estat ocupat per l'exèrcit després de violentar el cademat que tancava la porta principal. Dies després s'informà al cap de Telègrafs que l'edifici fou ocupat per homes del batalló de Lepanto però que ja l'havien abandonat.<sup>40</sup>

La presència de les forces militars no es deixava sentir només en la ciutat, sinó que els seus efectes també es notaven a l'horta. És així com hem d'entendre l'acord adoptat en una sessió de la Comissió Dipositària Municipal —en un altre punt del treball s'especifica el funcionament d'aquesta comissió— de trametre un escrit de queixa al comandant militar. En ell se sol·licitava que les tropes acampades a l'horta no deixessin anar l'aigua pels camps, si no era per imperatives necessitats militars, per evitar perjudicis a una producció que estava a punt de ser recollida.<sup>41</sup>

Les dificultats per als pagesos fruit de la presència militar duraren força temps i tingueren diverses manifestacions. El regidor Joan Llaneras va portar a la comissió gestora, el problema de les filferrades disseminades pel terme municipal que dificultaven seriosament el conreu. El regidor aprofità la queixa per explicar la particular situació que vivien els pagesos

*Es una clase esta del agricultor que ha resultado castigadísima y bien se merece que sea acogida con cariño esta pretensión. Por cierto —agrega el señor Llaneras— que los agricultores no ven compensados sus sacrificios y aportaciones a que se les obliga constantemente.*<sup>42</sup>

<sup>40</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 75 llig. 47.

<sup>41</sup> Acta de la sessió corresponent al dia 17 de juny de 1938 (AML).

<sup>42</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML). Víctor Bretón ha destacat el contrast existent entre el discurs agrarista oficial i retòric del franquisme —visió idíl·lica del món rural i essencialista dels pagesos— i la contrarevolució introduïda en la societat rural fruit de la base classista del règim —desarticulació de les reformes de les etapes anteriors, estricte control social de la mà d'obra i defensa de la propietat— (*Tierra, estado y capitalismo*, p. 34-48). En la imposició d'aquestes polítiques la repressió hi va jugar un paper fonamental, com es demostra, per exemple, en el cas de Galícia, on la victòria dels sollevats va suposar la destrucció violenta de les vies de cohesió de la societat civil articulades durant els anys trenta. Mitjançant la desaparició física de persones i la desestructuració de la xarxa associativa (Lorenzo FERNÁNDEZ, "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942").

### 6.2.2 SAQUEIGS I ROBATORIS QUOTIDIANS

On trobem un dels més clars exemples del comportament d'aquests militars com a forces d'ocupació és en els robatoris protagonitzats per soldats. Més enllà dels excessos que es van cometre els dies concrets de l'ocupació, els assalts robatoris i saqueigs van ser, com ho proven els múltiples atestats presentats per les forces de seguretat en la delegació d'Ordre Públic, una activitat molt freqüent. Els hi era ben fàcil aprofitar-se de la seva posició de poder i de la gran quantitat d'edificis que havien quedat abandonats amb l'arribada del front de guerra. Peces de roba, queviures, botelles de licor, algun moble i màquines de cosir són els botins que més es repeteixen.

Però no eren els militars els únics que es dedicaven a aquestes pràctiques. També els civils que restaven a la ciutat es van aprofitar de les vivendes desocupades, convertint els robatoris en una activitat diària. Així ho demostra el següent comunicat que el delegat interí d'Ordre Públic va trametre al governador civil en una data ja força avançada, el 22 de març de 1939.

*Los frecuentes robos que se vienen cometiendo en esta Ciudad, todos ellos durante la noche, aprovechando la falta de alumbrado en las calles secundarias, la de vigilantes nocturnos y de cierres seguros en puertas, o la carencia de estas en casas destruidas o abandonadas por las que son escaladas otras inmediatas, aconsejan además de intensificar los servicios de vigilancia de la fuerza pública en la medida que permita la escasa disponible, recabar de los organismos, empresas o particulares a quienes afecta:*

- 1º. Que se restablezca urgentemente el alumbrado público normal en todas las calles.*
  - 2º. Que se restablezcan igualmente los vigilantes o serenos de barrio o calles que antes existían.*
  - 3º. Que se obliguen a los dueños de inmuebles al arreglo de puertas y de las ventanas de fácil acceso desde la calle, de modo que puedan cerrar con normal seguridad, o suplir esta por otro medio que impida su fácil entrada.*
  - 4º. Que se prohíba a los soldados o encuadrados en Batallones de Trabajadores, salir de sus alojamientos después del toque de retreta.*
  - 5º. Que ante la carencia absoluta de Agentes de Investigación y Vigilancia en esta Plantilla, se interese la cooperación de las Milicias de F.E.T. y de las J.O.N.S. para los servicios de vigilancia y observación tanto de día como de noche.*
- Medios que me permito proponer a su Autoridad, como elementales para prevenir y evitar en lo posible la impunidad de desmanes contra la propiedad y para la tranquilidad del vecindario.*<sup>43</sup>

Les mesures proposades permeten imaginar bastant bé l'estat en què es trobava la ciutat, quan el front ja s'havia allunyat i la guerra estava en els seus darrers dies: edificis abandonats, manca de vigilància i excés de població aliena a la ciutat. En

<sup>43</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

aquestes condicions, era molt complicat establir sistemes de vigilància efectius, pel que tot i les prevencions, els robatoris abundaven. De fet, des del mateix mes d'abril de 1938 s'havien publicat al Butlletí Oficial de la Província mesures destinades a limitar el saqueig.

La situació que es va viure al llarg de 1938 va ser motiu de debat en les reunions de la comissió gestora municipal. El primer de juliol, el regidor Ramon Vilalta es queixava *de las incautaciones y desvalijamiento de pisos que aún se practican por gente desaprensiva*. Sembla que Vilalta ja havia presentat algunes queixes similars perquè l'alcalde li contestà que ja havia comunicat el malestar al govern militar *quien prometió hacer todo lo posible para evitarlo*.<sup>44</sup>

Al llarg de tot el període de front els agents de vigilància es van encarregar de denunciar i d'informar de l'existència dels edificis abandonats que estiguessin oberts. En aquests casos s'inventariaven els mobles i els efectes que hi havia per poder-los controlar. A finals de setembre el capità de la 27a Companyia d'Assalt informava al delegat d'Ordre Públic que la porta del número 89 del carrer del Carne estava oberta. Els pisos estaven deshabitats però en ells hi havia mobles i objectes d'algun valor. El delegat va trametre la informació al comandant militar.<sup>45</sup>

En altres casos sí que hem pogut constatar com s'inventariava exhaustivament el trobat en pisos buits. Tot just encetat el 1939, des de la delegació s'informava al president de la Junta d'Incautació de Béns Abandonats<sup>46</sup> d'un registre efectuat en dos pisos de la plaça del Seminari. Es tractava d'un bordell que havia quedat desocupat, al ser expulsada de Lleida la dona que el regentava per *indeseable*. D'aquells pisos ja existia un inventari elaborat abans que la dona ocupés els pisos, però a l'escorcollar-los després de l'expulsió es trobaren diversos mobles i efectes que no apareixien en l'inventari original. Els agents informaren que aquells objectes tenien una procedència dubtosa ja que la mestressa del negoci els havia comprat il·legalment a soldats i a moros. El delegat comunicà la troballa a la Junta perquè s'elaborés un nou inventari abans d'adjudicar els pisos a unes altres persones.<sup>47</sup>

<sup>44</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML).

<sup>45</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 49.

<sup>46</sup> La constitució d'aquest organisme pot veure's a Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 87-88.

<sup>47</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 19 llig. 93.

Tots aquests controls eren necessaris perquè una conseqüència de la fugida de tants lleidatans va ser l'abandonament, temporal, de les seves pertinences. A *Ruta*, el dia 22 d'abril de 1938, es publicà una nota del govern civil sobre la gestió d'aquests béns, que ens indica que eren una de les primeres preocupacions de les noves autoritats locals.

*Continúa trabajándose para que todos los bienes abandonados estén centralizados y controlados. Se ordena al vecindario cumpla estrictamente las órdenes emanadas de este gobierno, en todo aquello que se refiere a bienes o inmuebles abandonados.*

Al govern civil arribaven molts llistats d'objectes recollits i lliurats al Servei de Recuperació o al dipòsit de la *Junta de Incautaciones*, sota control de les autoritats militars. Els objectes, que podien haver estat abandonats en la fugida, o transportats il·legalment, podien ser recuperats per guàrdies d'assalt, guàrdies civils o patrulles de Falange. El material més abundant és la roba de vestir i de la llar, seguit de vaixelles i coberts, maquinària domèstica diversa —fonamentalment màquines de cosir i aparells de ràdio entre altres— i botelles.<sup>48</sup>

Les forces d'ordre pensaven que un control adequat impediria els robatoris. Així ho aconsellava el capità d'Assalt al delegat el 5 de juny de 1938

*La patrulla correspondiente al sector "Hotel Suizo - Ayuntamiento", pudo observar durante la noche resplandor en algunos pisos; abiertos los portales para ver los motivos de la luz, se oían carrereas y voces de gente que huía; hecho un reconocimiento, se encontraron en la mesilla de la escalera de uno de los pisos, dos cabezas de máquinas de coser. Existiendo en muchos de los pisos de la capital máquinas de coser y otros objetos de valor, considero conveniente que Recuperación Civil se hiciese cargo de esos objetos, tomando nota de los pisos donde se han recogido, para en su día devolvérselos a sus dueños; pues obrando de otra manera, y a pesar de la vigilancia existente, es posible que un tanto por ciento elevado de estos objetos desaparezcan de los mencionados pisos.<sup>49</sup>*

L'existència de tot aquest material abandonat era una temptació massa forta per unes tropes que estaven avançant victorioses després d'una guerra tan llarga, dura i polititzada. Ja hem vist, per altra banda, quin era el talant d'aquestes forces d'ocupació. Per aquest motiu es va intentar que la gestió dels béns abandonats correspongués als alcaldes i autoritats locals per evitar que fossin repartits entre els soldats com a botí de guerra. Això és el que demostra la còpia del telegrama del general en cap de l'Exèrcit del Nord, amb data de 12 d'abril de 1938, adreçat al comandant militar de Lleida

<sup>48</sup> Uns quants llistats es troben als expedients 98, 99 i 100 de la caixa 7 (fons del GC, AHPL)

<sup>49</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 7.

*Los bienes de todas clases abandonados en las poblaciones por el enemigo o por los particulares, van siendo muy cuantiosos y lo serán cada día más. Es muy conveniente para prevenir todo motivo de desprestigio para el Ejército que este se desentienda de toda intervención en lo que se refiere a la guarda, administración y destino de estos bienes. Por ello ordenará V.E. se dé cumplimiento a lo dispuesto por el Ministerio del Interior en orden 8 de Abril haciendo que los Alcaldes se hagan cargo con las debidas formalidades de los bienes abandonados cuyo ulterior destino se determinará por el Ministerio correspondiente. De esta disposición se considerarán exceptuados naturalmente los productos que por su aplicación sean considerados como material de guerra.*

Una mesura pensada des del govern per evitar un mal cert, però que no impediria pas la corrupció.

Els queviures recuperats haurien de ser lliurats a Beneficència de Guerra, el material útil per a la guerra es faria arribar als servei de Recuperació de l'Exèrcit —així com tota la roba blanca per destinar-la als hospitals— i la resta de béns abandonats a la *Junta de Incautaciones*.<sup>50</sup>

També calia dedicar una protecció específica a edificis singulars, com el que havia estat Biblioteca del Poble, el Museu Morera o el casal de Joventut Republicana. El 20 de maig el capità d'assalt comunicava al delegat que havia ordenat tapiar les portes d'accés a la Biblioteca. La mateixa decisió per al Morera va partir de la comandància militar el 19 de setembre després que l'alferes delegat de Recuperació Artística de Lleida informés d'un assalt al museu, del que es va sostreure un piano, així com oli i roba de l'habitatge del conserge. Tot i que en aquella ocasió no es va robar cap peça artística s'ordenà tapiar la porta de l'edifici per evitar noves accions d'aquest tipus.

A més de robatoris, en el local de Joventut Republicana, calia evitar que els nens, que l'havien convertit en centre de jocs, hi poguessin entrar i sortir amb llibertat —l'edifici es trobava ben a prop de la línia de front. Segons dues comunicacions d'agents del Servei d'Informació i Policia Militar del Cos d'Exèrcit Marroquí adreçades al delegat d'Ordre Públic, els nens ho destrossaven tot i deixaven aixetes obertes, amb el perill afegit que al casal hi havia armes abandonades. El delegat va trametre en ambdues ocasions les denúncies al comandant militar, però no tenim constància que s'ordenés el tancament de l'edifici.<sup>51</sup>

<sup>50</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

<sup>51</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 47, expt. 60 llig. 47 i expt. 21 llig. 7. El local de Joventut Republicana va ser, per decisió de la Diputació, escollit com a seu de l'Audiència provincial. L'ajuntament recolzà tal decisió en la sessió municipal del dia 4 de gener de 1939 (AML). Més tard es destinaria a caserna de la guàrdia civil.

Els robatoris no es limitaven, però, als assalts a domicilis i comerços abandonats, sinó que també podien anar acompanyats d'amenaces i d'extorsions. Tres dones van denunciar un falangista en aquest sentit. Es tracta d'un comerciant i periodista cerverí que havia entrat amb les forces ocupants a la ciutat. Per les declaracions de les denunciants sabem que, armat i acompanyat d'un parell d'homes de la Brigada Social, es dedicava a finals d'abril de 1938 a visitar algunes torres per exigir aliments —ous, verdures i pernils— amb amenaces. A una d'elles va pressionar-la a través d'un germà que estava empresonat.

El falangista es defensà declarant que després de l'ocupació no tenia què menjar i que per la seva feina amb la Brigada —detencions i registres— havia vist que a les torres tenien menjar. Confirmà totes les acusacions, però s'excusà dient que hagués pogut emportar-se tot els queviures que tenien emmagatzemats per portar-los a l'Auxili Social. El 19 d'agost va ser posat a disposició de les autoritats militars.<sup>52</sup>

Normalment, però, tenir un historial favorable a la causa era suficient per sortir ben parat de situacions similars. El setembre de 1938 va comparèixer a la delegació d'Ordre Públic un agent de la Secció d'Investigació de Falange acusat de tenir armes sense permís, així com diversos objectes de dubtosa procedència. Segons la informació recollida per un agent afecte a la delegació, el falangista tenia un passat polític poc clar i mala reputació al remorejar-se que es dedicava a negocis bruts. Tot i això, resultaren definitives les declaracions dels caps local i provincial d'Informació de Falange, que presentaren un historial immaculat.<sup>53</sup>

No devien ser estranyes les confiscacions de material divers en possessió de membres de les forces ocupants sense que poguessin justificar-ho. Així s'explica que el 31 d'octubre de 1938 el comandant militar de Lleida fes arribar al delegat d'Ordre Públic la còpia d'una ordre del general del 5è Cos d'Exèrcit d'Aragó, per la qual quedava totalment prohibit a tots els militars realitzar transaccions amb articles de qualsevol classe en els pobles o masies. Segons aquesta ordre, els comandants militars i

<sup>52</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 10 i expt. 77 llig. 37. En un altre expedient d'aquest fons el mateix falangista apareix com a secretari del Jutjat Militar de Funcionaris de l'Auditoria de Guerra. Abusos de poder d'aquesta mena no s'expliquen només per l'especial situació de guerra que encara es vivia el 1938. La professora Conxita MIR n'ha estudiat uns quants corresponents als anys quaranta (*Vivir es sobreviure*, p. 39-40).

<sup>53</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 33 llig. 34.

el cap de la policia militar eren els encarregats de prendre les mesures oportunes en les seves demarcacions per evitar que la població civil facilités els intercanvis.<sup>54</sup>

### 6.2.3 VÍCTIMES FEMENINES DE L'OCUPACIÓ

Atenció especial mereixen els atacs de soldats a dones, les quals van ser sovint objecte d'agressions. Uns soldats agrediren de paraula i físicament una dona que es resistí a rentar-los-hi la roba, després d'haver-se presentat al seu domicili amb aquesta intenció confessada. Més d'una vegada, les "trobades" entre soldats i dones es podien resoldre amb insults, amb cops o amb trets intimidatoris. I fins i tot de manera més tràgica. Una noia de 17 anys va morir a Alpicat després que a un alferes de la legió se li disparés l'arma. L'informe elaborat per la guàrdia civil no indica que el legionari provoqués la situació, només explica que *estaba pasando el rato en casa de la joven (...) y otras tres más*. El militar va treure's la pistola i la desmuntà, però

*(...) sin darse cuenta cómo, se disparó el arma, hiriendo en el pecho a la citada joven que se hallaba inclinada sobre el oficial, observando la operación de descarga.*

Tal i com funcionaven les coses en aquell moment, ben bé podria ser que l'accident no hagués estat tal.<sup>55</sup>

També hem pogut localitzar alguna investigació iniciada per agressions sexuals, segurament una petita part dels abusos comesos. Aquest fou el cas d'una madrilenya de Carabanchel refugiada a les terres de Lleida des del novembre de 1936. A primers d'agost de 1938 va ser detinguda per alcoholisme, escàndol i per exercir la prostitució entre els soldats. La guàrdia civil de Soses (el Segrià), en l'informe de la detenció, la defineix com *una degenerada en todos sus actos*. Per la seva banda la dona declarà que era cert que bevia i que es dedicava a cantar, però *que si se ha dedicado a la prostitución ha sido a la fuerza por cogerla entre varios soldados y unos la sujetaban mientras otro cohabitaba con ella y así sucesivamente hasta dieciséis o dieciocho y entre ellos un sargento*. Així, el que segurament va ser una violació es presentava com

<sup>54</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

<sup>55</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 73, expt. 20 llig. 79 i expt. 62 llig. 19.

un acte escandalós, pel qual el delegat d'Ordre Públic sancionà a la víctima amb tres mesos de presó.<sup>56</sup>

Dins d'aquesta lògica, les dones eren considerades com una part més del botí de guerra, sense opció de resistència a les pretensions dels guanyadors. A finals de febrer de 1939 el governador civil ordenava al delegat d'Ordre Públic la investigació d'un ban que convidava les noies d'Algerri (la Noguera) a un ball. Però no era una simple invitació. A les que no hi assistissin se'ls hi podria afaitar el cap. Segons la guàrdia civil, l'alcalde va fer el ban a instàncies del comandant en cap d'un batalló que estava al poble de descans,

*(...) para dar más esplendor a la pequeña fiesta organizada en honor de los oficiales y tropa que regresaban del frente.*

Les autoritats locals i la majoria del poble, continua l'informe, van interpretar com una broma aquella advertència, ja que

*(...) no se hizo en señal de amenaza y sí para conservar el buen humor de que gozan en todos los momentos las fuerzas de nuestro Glorioso Ejército, habiendo terminado la fiesta sin incidentes de ninguna clase.*

Curiosa interpretació d'un humor del qual n'hem ofert diverses mostres en aquest treball.<sup>57</sup>

La pràctica d'afaitar el cap a dones com una part de les represàlies aplicades contra la població civil després d'un període bèl·lic va ser habitual a la França de les dues guerres mundials. Les seves figures apareixen sovint en la literatura i en el cinema —fruit del pes que ocupen en una memòria col·lectiva traumatitzada—, però en la recerca científica no han trobat un espai destacat fins als darrers anys. A més sovint s'han associat exclusivament al final de la Segona Guerra Mundial tot i que també van aparèixer el 1918. Corran Laurens, especialista en la història cultural i de la dona, i Jean-Yves Le Naour han interpretat —amb algun matís diferent per a les dues postguerres— aquests fets com una manifestació més de la violència masculina sobre les dones. Aquestes actuacions, més enllà de qüestions directament relacionades amb la guerra —com la depuració del col·laboracionisme posterior als alliberaments—, barrejaven gelosia sexual, violència eròtica, la demostració de la permanència del poder masculí i un intent de menystenir el grau d'autonomia que les dones havien obtingut en

<sup>56</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 5.

<sup>57</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 80.

la guerra. Alhora que s'exorcitzava l'ocupació i la col·laboració, es deixava clar que les coses tornaven al seu *ordre*.<sup>58</sup>

De fet, en situacions de confrontació bèl·lica, i especialment en zones ocupades, no són infreqüents les violacions. Abusos sexuals que fins i tot poden considerar-se com una estratègia més de la pròpia campanya guerrera, tal com s'ha evidenciat en les darreres guerres balcàniques.<sup>59</sup> No es pot pensar, però, que tal pràctica sigui una novetat històrica. Alguns artistes han denunciat en diferents moments les atrocitats de les guerres a través de les agressions exercides sobre les dones. Només cal fixar-se en les escenes retratades per Francisco de Goya a la sèrie de gravats *Desastres de la guerra* o per Castelao en els seus àlbums sobre la repressió franquista a Galícia.<sup>60</sup>

En el marc de l'ocupació alemanya de França i de Bèlgica durant la Primera Guerra Mundial s'han investigat els atacs soferts per moltes dones en els primers mesos d'invasió. En aquest sentit, l'anàlisi de la historiadora Ruth Harris resulta particularment interessant perquè va més enllà del relat estricte de les violacions. Explica com aquestes esdevenen en la simbologia popular i oficial una representació molt efectiva de la nació innocent assaltada brutalment. La propaganda s'encarrega de difondre la imatge femenina, pacífica i catòlica de França enfront de la representació masculina, violenta i protestant d'Alemanya.<sup>61</sup>

A conclusions similars arriba Stéphane Audouin-Rouzeau, per a qui les violacions són un element clau en la construcció de la cultura de guerra, un punt d'observació ideal per copsar la brutalització engendrada pel conflicte. Els atacs sexuals no són pas agressions inventades per la guerra, però aquesta els li dona una nova dimensió. L'humiliació i el terror de les víctimes —no eren poques les violacions col·lectives davant dels familiars de la dona—, la idea d'estar protagonitzant un acte de conquesta més, l'exaltació dels valors guerrers-

<sup>58</sup> Jean-Yves LE NAOUR, "Femmes tondues et répressions des 'femmes à boches' en 1918" i Corran LAURENS, "La Femme au Turban": les Femmes tondues" dins H.R. KENWARD i Nancy WOOD (ed.), *The liberation of France. Image and event*, p. 155-179.

<sup>59</sup> V. NAHOUM-GRAPPE, "La purification ethnique et les viols systématiques, ex-Yougoslavie 1991-1995".

<sup>60</sup> Goya, *Caprichos-Desastres-Tauromaquia-Disparates*, p. 85-133 i *Galicia mártir. Atila en Galicia. Milicianos. Estampas de Castelao*. Alguns d'aquests gravats del polític i artista gallec van ser publicats al diari anarquista de Lleida *Acracia* al llarg de 1937.

<sup>61</sup> Ruth HARRIS, "The «child of the barbarian»: rape, race and nationalism in France during the First World War".

masculins, el sentiment d'impunitat dels homes armats davant dels civils o l'enfonsament dels valors morals ordinaris que podien experimentar els soldats en la brutalitat de la guerra, són elements que donen una singularitat especial a aquest tipus d'atacs.<sup>62</sup>

En el cas català no s'han construït uns discursos tan elaborats sobre aquesta realitat, ni per part dels historiadors ni dels contemporanis. Tanmateix, cal tenir present que aquí es tracta dels abusos comesos per l'exèrcit vencedor i que la societat espanyola de postguerra va situar tots aquests fets sota una espessa capa de silenci. Per contra, a França les víctimes pertanyien a les potències guanyadores de la guerra i, a més, es van endegar investigacions per aclarir aquells abusos. Justament ha estat la documentació judicial la que ha possibilitat la feina dels historiadors comentats.

#### 6.2.4 L'ALLOTJAMENT DELS MILITARS

En la situació en què es trobava la Lleida d'aquells moments, ben poc podia fer l'escassa població civil davant de tot aquest seguit d'actuacions. Tot i això, es detecten algunes actituds que podríem qualificar com resistents. He interpretat així la negativa d'alguns comerciants a vendre els seus productes a militars, pel que van ser sancionats. A finals de setembre, la guàrdia civil d'Alguaire comunicava al delegat d'Ordre Públic que

*(...) en el día de ayer y en ocasión de concertar unos Soldados la compra de unas docenas de huevos a la vecina de esta localidad, llamada P.R.O., esta ha tratado de cobrárselos a precios abusivos o sea a razón de cinco pesetas docena, negándose al mismo tiempo en formas groseras hablarles el castellano sabiéndolo correctamente, significándole, que la situación económica de dicha individua, es buena, pudiendo hacer efectivas cincuenta pesetas, en concepto de multa, salvo el parecer de su autoridad.<sup>63</sup>*

El delegat va decidir imposar-li una multa de 100 pessetes.

El mateix podríem pensar del propietari d'una cafeteria d'Alpicat castigat amb 50 pessetes de multa *por el cierre del establecimiento sin causa justificativa en los*

<sup>62</sup> Stéphane AUDOIN-ROUZENAU, *L'enfant de l'ennemi*. Aquest llibre s'endinsa també en una altra qüestió no menys interessant, el futur dels nens nascuts d'aquestes agressions, el debat sobre la legitimitat de l'avortament i de l'infanticidi.

<sup>63</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 76 llig. 32.

*días 5 y 6 del actual (juliol de 1938) por el motivo de hallarse en este pueblo la 4ª Bandera de la Legión.*<sup>64</sup>

És cert que la negativa a comerciar amb soldats, en aquests o en altres casos, també podria haver estat motivada per motius ben diferents, com la procedència il·legal de les mercaderies per exemple. És per això que la resistència queda més clara en algun rebuig a allotjar soldats en domicilis particulars. I és que, com havia passat en altres guerres, no devia ser massa agradable per a la població local veure's obligada a allotjar representats de les forces militars ocupants. En el cas de Lleida calia afegir les greus dificultats que es vivien a la ciutat pel que fa al tema de l'habitatge. Aquesta qüestió la desenvoluparem més endavant, però és fàcil imaginar-se quines havien de ser les conseqüències per als edificis d'una població en plena línia de foc i de la qual havia fugit bona part de la població civil.

La guàrdia civil d'Almenar denuncia a dos veïns del poble per resistir-se a allotjar més soldats

*(...) el primero tiene un pajar en el cual dormían cinco soldados del Batallón de Trabajadores y para sacarlos les dijo que había de sacar la paja del mismo para cambiarla, mas al ver que no ponía ninguna le dijeron que ellos no podían estar en el suelo, contestándoles lisa y llanamente que no quería que entrasen mas allí, el 2º le mandaron del Ayuntamiento un Soldado para que se alojase en su casa y no solamente se negó sino que se le contestó con algo de sorna y de mala forma según manifestaciones hechas por el mismo Soldado en el Ayuntamiento.*<sup>65</sup>

Per aquest motiu no resulta estrany que quan es detectaven irregularitats o beneficis personals en la qüestió dels allotjaments es creessin els lògics greuges comparatius. Els darrers dies d'octubre, un pagès que vivia a la carretera d'Almacelles presentà una denúncia al comandant militar perquè mentre totes les torres de la zona havien d'allotjar soldats, no s'havia obligat a fer el mateix a un conegut metge de la ciutat —un dels que suposadament formava part d'un grup de pressió política existent a Lleida i que més endavant comentem. Transcrivim literalment la denúncia perquè resulta molt il·lustrativa de tal com es feien les coses en aquell moment

*Parece mentira que V.I. tan bueno i que atiende a todos que mire que en todos los caminos y carreteras en todas las torres grandes petitas buenas i malas ermosas i feas i de todas clases estan llenas de soldados pero en la mejor torre de la carretera de Almacellas antes de las balsas ó sea en el quilometro cuatro i medio ay la mejor torre de todas las de Lerida que es la torre de aquel metge ó sea medico (...) que lo menos caben cuarenta soldados i no ay mas que el matrimonio i la criada i si ponesen soldados pues los pobres estan en tiendas de campaña en mita de los campos i en este tiempo de frio i boiras los pobres soldados mejor*

<sup>64</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 19.

<sup>65</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 58.

*estarian en la torre que no en las tiendas de la campaña, además es muy rojo. i en los rojos era un gramaja enchufado i rojo i como en todas las torres ay soldados todos los de la partida decimos que porque no tiene el ninguno de soldado tiene una preferencia ó es amigo ó pariente de algun gefe pues todos emos de ser iguales i esto lo bemos todos los payeses de las cercanias esperamos igualtat  
 guarde reserba  
 Franco Franco Franco- Biba España*

El delegat d'Ordre Públic va ordenar als agents a les seves ordres una investigació sobre tots els extrems denunciats, però no hi ha cap paper més a l'expedient que ens informi del resultat de les actuacions.<sup>66</sup>

La qüestió de l'allotjament dels soldats, no era sempre una imposició per part de les autoritats, sinó que en algun cas hi havia ciutadans que intentaren obtenir algun benefici de la presència de les tropes. La comissaria de policia va investigar el mes de setembre les activitats d'una senyora que tenia llogats dos pisos en un mateix edifici de la plaça Catalunya. Un d'ells era el seu habitatge, però l'altre el subarrendava a transeünts, principalment soldats moros. El comandant militar va decidir vigilar el cas després que un sergent es deixés tota una nit un llum encès. Per evitar més irregularitats, ordenà que la senyora fos desallotjada del pis que no ocupava.<sup>67</sup>

Aquesta mena d'acolliments de soldats devien ser una estratègia freqüent per obtenir ingressos. A través de la denúncia d'un robatori coneixem un altre cas. A primers de gener un noi marroquí, de disset anys i sense domicili fix a Lleida, denuncià un caporal també moro acusant-lo d'haver-li robat cent pessetes. Una parella de guàrdies d'assalt va detenir al presumpte lladre que un cop a comissaria va confessar. Havia passat la nit a casa d'una dona —una modista d'Orense, de vint-i-vuit anys i soltera— que regentava un bar i vivia en un pis del carrer Cavallers de Lleida. El noi dormia en una altra habitació del mateix pis i al matí detectà el robatori. El caporal afegí que també li havia robat la cartera a un altre moro que dormia a la mateixa casa. La dona va declarar que tots tres havien passat la nit a casa seva, i el lladre va ingressar a la presó quedant a disposició del comandant militar.<sup>68</sup> Més enllà del fet dels robatoris, es fa evident la relació comercial entre l'orensana, potser una refugiada, i els soldats.

Com no podia ser d'una altra manera, els militars van beneficiar-se del gran nombre de vivendes desallotjades. A finals de novembre, el comandant militar va

<sup>66</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 22 llig. 66.

<sup>67</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 59 llig. 34.

<sup>68</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 22 llig. 57.

demanar una investigació al delegat d'Ordre Públic per esbrinar si era legal un cartell penjat en un pis del número 15 de la plaça Cervantes, en el qual s'indicava que l'habitatge estava requisat per l'Estat Major, Servei d'Informació de la Policia Militar. En la investigació realitzada es va esbrinar que el SIPM, com a tal, no havia ocupat mai aquell pis, sinó que ho feren un alferes i un civil que potser havien estat del SIPM del Cos d'Exèrcit Marroquí. La clau del pis, que només havien usat com a habitatge, va quedar dipositada en la delegació.<sup>69</sup>

L'anotació en la investigació anterior que el pis ocupat només havia estat dedicat a habitatge no era gratuïta, ja que en altres ocasions els soldats que ocupaven pisos els dedicaven a altres funcions. També a finals de novembre un agent de la comissaria comunicava al delegat d'Ordre Públic la detenció d'un soldat en una taverna del carrer la Palma, perquè li havia semblat sospitós. Va resultar ser un desertor, indocumentat, i se li van trobar diners, plata i algunes joies. Per aquest motiu va ingressar a la presó provincial, sota la jurisdicció de l'auditoria de guerra.

Aquest soldat, natural de Valladolid, estava vivint en el número 58 del carrer Major. En un registre domiciliari posterior a la detenció, es van trobar diversos objectes —llençols, diverses peces de roba, articles de tocador, herbes medicinals i una pila d'aigua beneïda entre altres coses. Tot estava ordenat i empaquetat, *como si estuviera en disposición de ser trasladado a otro lugar*. A aquell edifici no es podia accedir pel carrer Major, la porta estava tancada, però sí per la *Cuesta del Chan* (sic), on hi havia una entrada sempre oberta. El soldat detingut arribava al pis per aquest accés, i així també ho feren els agents de la delegació. Una veïna informà que ja havia sol·licitat el tancament de la porta *en evitación de algún posible incendio u otra cosa desagradable*, i que *se había dado cuenta de que pernoctaban allí individuos y que la pasada noche, había visto salir a dos moros*.<sup>70</sup>

<sup>69</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

<sup>70</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 44 llig. 48.

### 6.2.5 ELS MOROS I LA NOVA RECONQUESTA

Una crònica local que relatava els actes commemoratius del vint-i-quatrè aniversari del 3 d'abril de 1938 comparava aquell *alliberament* amb un altre de més antic, la capitulació de la Lleida islàmica el 1149. Dues conquestes presentades per l'autor com a obres dels mateixos valors eterns. Al fi cronista, però, se li escapà una diferència. I és que entre les forces ocupants del segle XX hi havia no pocs representants de l'ètnia expulsada el segle XII.<sup>71</sup>

La negativa imatge que s'imposà sobre aquest col·lectiu que formava part de les forces ocupants es recolzava en la desconfiança i en la por que segurament devia provocar la seva diferent raça i cultura entre la població local, així com les violentes històries que la gent explicava.

*Todos los españoles que vivimos lejos del fuego de las trincheras y que somos tan españoles como puedan ser las de ellas, comprendemos que ya es hora que cesen las fuerzas extranjeras de arrollar lo que para otros constituyó un sagrado ideal de paz y de gloria para el que le sobra de comer como para el que le falta; para el que rie como para el que llora y que si bien en el principio físico e intelectual, Dios nos hizo diferentes, pensad que ante El somos sus hijos y por tanto debemos con humildad y amor perder del derecho paravenir en favor de los más y más necesitados, sin perjuicio de que cada uno deba guardar el lugar que Dios le ha encomendado dentro de la clase y pueblo que Dios le ha dado dentro de sus costumbres y formas de vida; y por ello, fuera de esas fronteras, donde expresamos el pensamiento libre que conmueve y vence al fin, decimos con la boca muy llena: ESPAÑA PARA LOS ESPAÑOLES.- Por mala suerte, me pasé dos años como soldado primero y luego como clase en el Marruecos español y sé las décadas de años que los españoles se han desangrado en él con una raza inferior y ahora contrasta que esa gente invada nuestro territorio y acampe en él en mérito a la razón de la fuerza; ¿cómo se explica esto? ¿porqué fui yo y toda mi familia a la guerra de Marruecos? :Falsía y horror ::*

Aquesta condemna de la participació de marroquins forma part d'una carta personal interceptada per agents d'Ordre Públic. L'autor del text, emigrat a l'Argentina, no es mostra partidari de cap dels dos bàndols tot defensant, des d'una òptica cristiana el respecte i la convivència. Tanmateix, aquest horitzó ideològic i moral no exclou la indignació per la participació en la guerra d'una raça inferior.<sup>72</sup>

Per tant, la presència de tropa i població d'origen magrebí fou un altre focus de conflicte a la ciutat. En la realitat, però, la trobem involucrada en el mateix tipus

<sup>71</sup> La crònica, signada per Llombart de Montagut, es troba al fons Tarragó Pleyán, caixa 64/32 (IEI). Un estudi recent sobre la participació de soldats marroquins en l'exèrcit franquista a José Fernando GARCÍA CRUZ, "Las fuerzas militares nativas procedentes del Protectorado de Marruecos. Trascendencia política de su aplicación en las operaciones militares durante la Guerra Civil española". L'estudi, a més de tractar la participació estrictament militar dels marroquins, se centra en el seu significat polític. Tant pel que fa referència a la formació de la figura del *Caudillo* com al bastiment de la política exterior del nou estat.

<sup>72</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

d'aldarulls que la resta de forces militars. En els expedients del govern civil són freqüents les notícies de detencions per casos d'escàndol públic, denúncies per conflictes en l'habitatge, gestió il·legal de bars, denúncies per assetjament sexual o detenció de desertors i d'indocumentats.

El setembre de 1938 va ser detingut un soldat moro que anava pel carrer begut i amb dues bombes a les mans *en plan agresivo*. Dos dies abans ja havia ocasionat problemes en una torre per demanar menjar a una dona. Un altre, que va ser detingut per *indesitjable* i per regentar un bar sense autorització al carrer Caldereries, explica que van "licenciar-lo" al ser acusat de covardia. En aquestes condicions va arribar a Lleida, *donde otro moro le regaló el bar para que tuviese medio de vida*. El delegat d'Ordre Públic el sancionà amb un mes de presó, quedant al sortir a disposició del comandant militar. Aquest disposaria, seguint la indicació del delegat, el seu trasllat al *Campo de Concentración Indígena* de Saragossa. Aquest camp estava pensat per concentrar als detinguts d'origen africà per ser traslladats posteriorment al Marroc.<sup>73</sup>

Aquesta separació administrativa de la població marroquina s'estenia a tots els àmbits. L'alcalde de Lleida informà al consistori que s'havia habilitat una parcel·la de terreny de la Cerdera, una propietat municipal als afores de la ciutat, com a cementiri de *las fuerzas moras (...) atendiendo a las urgentes necesidades del momento*.<sup>74</sup>

La segregació dins del seu mateix bàndol, la imatge de que eren uns altres i tota una mitologia al voltant de la figura del moro els han associat en l'imaginari col·lectiu amb la realització d'atacs sexuals.<sup>75</sup> Certament hem localitzat algunes denúncies en aquest aspecte, però no més que contra soldats d'origen peninsular.

Alguns altres es dedicaven a diverses activitats econòmiques seguint el front. Així, un comerciant ambulant, amb autorització per desenvolupar tal ocupació, que estava a la presó, sol·licità l'acceleració dels tràmits del seu cas perquè tenia gènere abandonat al front valorat en cinc mil pessetes. En un altre cas, es produeix la detenció d'un civil, que també seguia el front, per vendre grifa als seus compatriotes.<sup>76</sup>

<sup>73</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 25 i expt. 98 llig. 48.

<sup>74</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de novembre de 1938 (AML).

<sup>75</sup> Recordar sinó una de les darreres escenes de la pel·lícula *Libertarias* de Vicente Aranda (1996) en el qual un grup de soldats moros ataca salvatgement a les protagonistes que són violades i assassinades, acció que és aturada per un oficial espanyol. Una crítica a aquesta imatge a Paloma AGUILAR, "Romanticisme i maniqueisme en la guerra civil: de *Tierra y Libertad* a *Libertarias*".

<sup>76</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 100 llig. 69 i expt. 43 llig. 64.

Tampoc eren estranyes les detencions de moros acusats de deserció o de no tenir la documentació necessària. Aquesta situació irregular devia de perllongar-se uns quants anys, com ho prova el següent comunicat del comandant de la *Intervención de Asuntos Marroquíes*, rebuda al govern civil a principis de juliol de 1940:

*Teniendo conocimiento esta Intervención de que existen musulmanes por toda España, dedicados a diversas actividades y que no se encuentran debidamente documentados, ruego a V.E. tenga a bien ordenar a todas las fuerzas dependientes de su mando, procedan a la detención y comunicación a esta Oficina, sita en Fortuny 27 (Madrid), de todo musulmán que no vaya debidamente documentado por la Delegación de Asuntos Indígenas de Tetuán o por esta Intervención de Asuntos Marroquíes en España.*<sup>77</sup>

La presència de militars i del front de guerra també suposà l'atracció d'un tipus de població marginal, que vaguejava buscant recursos o treball. Aquest fou el cas d'un home, sense cap ocupació concreta i sense documentació, que arribà a la ciutat des de Tolosa (Guipúscoa) buscant treball. Va ser detingut en un bar del carrer Caldereries, on feia de cambrer, i expulsat de Lleida per *indesitjable*. Segons els agents que el detingueren *tiene aspecto enfermizo debido a la mala vida que lleva, es gandul e indeseable*.<sup>78</sup>

Entre aquesta població flotant cal destacar especialment la presència de desertors que es movien al voltant del món de la prostitució, del joc, de les estafes i de la pràctica de petits furts per menjar. Un soldat italià, després de ser detingut declarava que en sortir de l'hospital de Valladolid on estava ingressat

*en lugar de incorporarse a su unidad estuvo merodeando por los pueblos hasta que hizo amistad con un moro y se dedicaban a jugar a las cartas haciendo trampas y ganando de esta forma dinero.*

Un soldat asturià també fugit d'un hospital, explicà al ser detingut que vivia per pobles del Segrià sense ajut de ningú i alimentant-se només de fruita. El delegat d'Ordre Públic va rebre la comunicació d'un altre soldat, segons la qual

*(...) suelen merodear por los barrios de prostitución de esta Capital varios desertados de los correspondientes cuerpos a que pertenecen y que se dedican a hacer una vida de vagos y de rateros, como que también moros que al parecer usan uniforme italiano solo con el objeto de dedicarse a fines malignos.*<sup>79</sup>

Una altra situació curiosa és la gran quantitat d'ordres de recerca i captura de menors, des de diferents punts de l'Espanya controlada pels franquistes, que s'havien escapat de casa sense autorització per allistar-se com a voluntaris.

<sup>77</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 205.

<sup>78</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 46.

<sup>79</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 27, expt. 70 llig. 39 i expt. 56 llig. 49.

### 6.3 L'AMENAÇANT PRESÈNCIA DE LA GUERRA

A partir de la recreació de l'ambient que es vivia en una ciutat ocupada militarment hem vist com el manteniment de l'ordre públic tornava a ser molt difícil a Lleida, en certa manera com a l'estiu de 1936. Aquesta situació es veuria complementada, i agreujada, pels efectes del front, pel desgast físic i emocional, pel cansament i per la inseguretats que la seva llarga durada generava.

#### 6.3.1 AMB LA GUERRA A LES PORTES DE CASA

Per als autors franquistes les penalitats del front eren un mal menor en comparació amb l'èxit que representava haver posat els peus a Catalunya. A finals dels anys quaranta José M. Fontana recordava amb certa nostàlgia aquell moment

*Por fin Lérida quedó nuestra. Al otro lado del río estaban ellos paqueando y soltando ráfagas; con las calles, balcones y descubiertos taponados por sacos terreros, se siguió viviendo. Yo comí un día en el antiguo local de la Juventud Republicana, y, mientras dábamos buena cuenta de unas botellas de Codorniu que nos regalaron unos soldados, los proyectiles se estrellaban contra el techo.(...) Y mientras posesionaba (el nou governador civil Luis Ventalló) a la nueva Diputación Provincial, las balas, que entraban por un tragaluz alto, "cascaban" en la pared.<sup>80</sup>*

Contràriament a aquesta visió edulcorada i heroica de la realitat, els informes elaborats per les forces d'ordre públic són una via fonamental per conèixer els efectes dels atacs des del marge esquerre del riu Segre.<sup>81</sup> El dia 9 de desembre de 1938 un veí del carrer Magdalena es presentà a la comissaria de policia per informar que havia acollit l'ancià propietari d'un edifici del carrer Fraga destruït pel projectil d'un morter —una criada havia resultat morta. Un mes després, el 3 de gener, la comandància de la guàrdia civil comunicà que vuit militars havien resultat ferits el dia anterior pel *cañoneo enemigo* mentre jugaven a pilota en un frontó entre el carrer Comandant Baiget i la plaça Cervantes. I el 9 de maig de 1938 el capità de la 27a companyia d'Assalt informà d'un incendi provocat en el número 4 de Ferran per bales incendiàries. Els bombers i

<sup>80</sup> José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 348.

<sup>81</sup> En aquesta recerca no hem abordat específicament els temes més estrictament relacionats amb les campanyes militars, els quals poden seguir-se a Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, i en menor mesura a Vicente MOREA, *Recuerdos del frente de Aragón y la batalla del Segre*.

l'esmentat capità van trobar en el pis incendiat tres coets lligats amb un cordill i un drap impregnat de líquid inflamable.<sup>82</sup>

En aquest capítol, com en l'anterior i de fet en bona part del treball, no hem pogut donar a la informació obtinguda dels papers d'Ordre Públic un valor quantitatiu precís. És a dir no oferirem un nombre d'afectats per atacs d'artilleria republicana, com tampoc en capítols següents comptabilitzarem el nombre de denúncies efectuades ni de detencions realitzades. La quantificació és important, però l'estat del fons documental no ens permet fer-la acuradament. El que presentem, en canvi, són tot un seguit de pinzellades concretes de manera que al posar-les una al costat de l'altra ens donin una panoràmica general del quadre.

El foc creuat provocava que els incendis fossin habituals. L'ajuntament es va veure obligat a prendre un seguit de mesures per intentar controlar la situació, com la designació de nou personal per a formar un equip d'extinció d'incendis. També per aquest motiu el regidor de Foment es va encarregar de fer una comanda a Saragossa de mànegues pel servei de bombers, així com de comprar roba i d'encarregar la confecció de granotes per a l'esmentat servei.<sup>83</sup>

En aquestes condicions calia vedar la circulació de persones i desallotjar les zones de la ciutat més properes al riu, les que estaven batudes pel foc creuat. Diverses comunicacions oficials, publicades a la premsa, s'afegien a l'excepcionalitat pròpia d'una ciutat ocupada militarment. A *Ruta* es pogué llegir la prohibició del comandant militar, coronel Voyer, de recórrer els carrers de Lleida a partir de les 10 de la nit i fins a la sortida del sol. Uns mesos després, des de la *Hoja Informativa* es pregonaven diverses limitacions de circulació: a la zona de guerra estava prohibit transitar-hi i a la resta de la ciutat i rodalies es reclamaria la presentació d'uns passis de circulació expedits a la comissaria de policia prèvia presentació d'un aval o després d'una investigació amb resultat favorable. Per ordre del comandant militar les patrulles de vigilància també havien de controlar que als pisos, a les botigues i als tallers de la Rambla de Ferran i del carrer Major, dues vies properes al riu, no quedessin llums encesos per la nit. Així mateix s'afegia que els veïns de Ferran havien de buscar-se un

<sup>82</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 52, expt. 14 llig. 56 i expt. 97 llig. 7.

<sup>83</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 12 d'abril i 15 de juny de 1938 (AML).

nou domicili o, en cas que no poguessin marxar, demostrar l'adhesió al *Movimiento Nacional*.<sup>84</sup>

Entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic hi ha diverses peticions de conservar l'habitatge en zona prohibida. Un veí de Ferran, després de demostrar una bona conducta, aconseguí l'autorització per mantenir el seu pis i custodiar uns magatzems de draps, metalls i pells de conill al carrer del Nord. El mateix es pot dir per altres propietaris —un pis a Alcalde Fuster, unes torres de la carretera de Corbins, un taller, una fusteria i uns habitatges a General Britos o diverses residències i negocis al carrer del Nord.<sup>85</sup>

Les restriccions també afectaven a les autoritats alhora de desenvolupar la seva tasca. A primers d'agost es rebia a la delegació d'Ordre Públic, des de la seva homòloga de Navarra, una petició d'informes sobre una dona que havia passat la guerra a Lleida. Però donat que el seu domicili havia estat al carrer del Nord, en el qual no hi quedaven veïns que poguessin informar, la investigació no es va poder realitzar.<sup>86</sup>

Una altra conseqüència d'haver tingut els combats tan a prop va ser la presència de molt material de guerra pel territori. Ja fos perquè hagués quedat abandonat en la retirada de les forces republicanes o pels efectes del front, la seva abundància va donar lloc a l'organització d'un Servei de Recuperació de Material de Guerra. Així, per exemple, un radiotelegrafista de la guàrdia civil en servei de contraespionatge, fou autoritzat pel delegat d'Ordre Públic el primer d'agost de 1938 perquè pogués entrar i registrar tots els edificis de la província en els que pogués existir material de radiotelegrafia.<sup>87</sup>

Més perillós resultava l'armament abandonat i accessible als ciutadans, especialment als nens. El propietari d'una sabateria de Lleida sol·licità al govern civil un registre al seu domicili de la rambla de Ferran, ocupat un temps per forces d'assalt de la Generalitat, perquè sospitava que hi poguessin haver explosius abandonats. En el registre efectuat a mitjans de maig es van trobar, entre un gran

<sup>84</sup> *Ruta*, 19 d'abril de 1938 i *Hoja Informativa* entre els dies 2 i 5 d'agost. Mercè Barallat ja havia donat alguna referència del funcionament d'aquests passis (*La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 94-95). Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 47.

<sup>85</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 8 llig. 7, expt. 10 llig. 7, expt. 59 llig. 8, expt. 62 llig. 8, expt. 64 llig. 8 i expt. 50 llig. 18.

<sup>86</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 4.

<sup>87</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 2.

desordre, tres caixes de bombes de mà, munició de metralladora i una carrabina.<sup>88</sup> L'acumulació d'armament a la ciutat, i no només l'abandonat pels republicans, es mantingué durant força temps. A la sessió municipal del dia 29 de març de 1939 s'acordà, a instàncies del regidor Joan Agelet, presentar al governador militar una petició per eliminar de diversos locals cèntrics els dipòsits de municions que s'havien anat acumulant ja que existia un evident perill de catàstrofe.<sup>89</sup>

Els efectes del front també es deixaren sentir a les comarques de Lleida en forma d'atacs aeris. Hem localitzat alguns informes, breus, de la guàrdia civil sobre els resultats de bombardejos a diverses localitats del Segrià i la Noguera —Albesa, Menàrguens, Torrelameu, Alguaire i Almacelles—, en els quals es detallen víctimes mortals, ferits i alguna destrucció urbana. Anuncis informatius publicats a la premsa també deixen constància de les precaucions adoptades davant de possibles atacs aeris

*El miércoles próximo, a las doce horas se probará la nueva sirena instalada en el edificio del Seminario para avisar la presencia de los aviones enemigos. Lo que se hace público para que, conociéndolo nadie se alarme.*<sup>90</sup>

### 6.3.2 DESTRUCCIONS DE GUERRA I PROJECTES DE RECONSTRUCCIÓ

Si hom fa un seguiment de les qüestions abordades a les actes municipals de la primera comissió gestora posterior a l'ocupació, es pot comprovar com un dels principals problemes de la ciutat era l'estat de destrucció en què es trobava. Vegi's sinó com la primera mesura adoptada pel nou alcalde Valentín Martín Aguado, després de ser designat pels militars, va ser reintegrar a Francesc de Paula Morera i Gatell, *jubilado por los dirigentes marxistas*, en el seu càrrec d'arquitecte municipal. Uns dies després, el 26 d'abril, s'incorporà als serveis municipals José Francino Gil, mentre que a finals de juny es designava a l'arquitecte Javier Gras de

<sup>88</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 38 llig. 9.

<sup>89</sup> El regidor Agelet ja havia presentat la mateixa demanda el 8 de febrer. Sortint-nos una mica del nostre marc cronològic, però lligat amb aquest tema, cal destacar també els diversos casos de morts i de ferides greus entre molts nens de tota la zona propera al front. Els accidents es produïen al jugar amb bombes i altres armes disseminades per la zona al llarg de tot el 1939 i anys posteriors. Exemples d'aquest tipus d'accidents esdevinguts el 1939 al fons del GC (AHPL) expt. 78 llig. 62, expt. 93 llig. 62, expt. 3 llig. 63, expt. 13 llig. 65, expt. 89 llig. 74, expt. 57, llig. 76, expt. 42 llig. 78 i expt. 77 llig. 85. També la justícia ordinària va tramitar molts atestats en les comarques de Lleida per accidents relacionats amb les restes materials de la guerra escampades pel territori, especialment en les zones on el front havia estat més actiu (Conxita Mtr, *Vivir es sobrevivir*, pàg. 33).

<sup>90</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 16 llig. 47, expt. 79 llig. 49, expt. 50 llig. 45, expt. 14 llig. 10, expt. 72 llig. 15 i expt. 18 llig. 37. *Hoja Informativa Militar*, núm. 29, 30/08/38, pàg. 1.

Esteve com a auxiliar agregat a Morera. Tot i això, un cop encetat l'any 1939, l'Oficina de l'Arquitecte Municipal encara no era un servei organitzat d'una manera definitiva.<sup>91</sup>

Pel que fa a les obres que afectaven a les vivendes i negocis dels lleidatans, podem resseguir la forma com havien de realitzar-se a través de les normatives aprovades per l'ajuntament. Donades les urgències, però tenint també en compte la precarietat del moment, s'acordà que per a l'execució d'obres particulars no fos necessària la presentació de plànols, encara que sí ho era la inspecció del personal municipal. Per a facilitar les obres els arbitris es reduïren en un 75%. Els desenrunaments i reparacions es realitzarien quan els propietaris ho sol·licitessin, els quals haurien de constituir un dipòsit previ que cobris la meitat del pressupost elaborat pel personal municipal. La resta del pagament es faria efectiu al finalitzar l'obra, en cas que l'alcaldia no concedís una moratòria. Donada la manca de materials de construcció, els propietaris no podien contractar lliurement l'obra amb els paletes sinó que s'havia de canalitzar a través del departament municipal de Foment.<sup>92</sup>

Amb el pas dels mesos la reglamentació se sofisticà. Segons es decidí el primer de juliol, els propietaris havien de sol·licitar a l'ajuntament un permís de construcció o reparació presentant els plànols i una memòria signats per l'interessat i per un arquitecte. Un cop obtingut el permís s'havia de presentar a la CNS perquè proporcionés el material i el personal necessaris. Un mes més tard, i a partir d'una reclamació, l'ajuntament decidí que les obres havien de ser pagades pel propietari i no pel llogater. En cas que el primer no ho pogués fer, l'ajuntament passaria a cobrar el lloguer fins a cobrir el deute.<sup>93</sup>

Les factures de les obres realitzades per les brigades municipals eren presentades a la comissió gestora municipal que les havia d'aprovar. El 25 de gener

<sup>91</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 5 i 26 d'abril de 1938 i 4 de gener de 1939 (AML). Sobre l'arquitecte municipal pot consultar-se Frederic VILA, *Morera, arquitecte modernista?* Josep Francino havia estat militant de la Lliga i durant la guerra fou depurat com a professor de dibuix de la Normal (per reaccionari i *porque pedagógicamente está en ayunas de la misión profesional*) i condemnat a mort pel tribunal popular. L'agost de 1938 sol·licità una autorització per poder usar arma curta. Per justificar-ho se serveix del seu passat polític, però afegeix un argument que no necessita gaires comentaris: *debido a su cargo ha de viajar e intervenir en obras y convivir por tanto con obreros algunas veces desconocidos* (Fons del GC —AHPL— expt. 75 llig. 3). No es pot oblidar que en molts casos aquests obrers podien ser presos polítics que redimien part de la pena amb treball.

<sup>92</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 i 10 de maig i 22 de juny de 1938 (AML).

<sup>93</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 17 d'agost de 1938 (AML).

de 1939 l'arquitecte municipal hi adreçà una llista global que sumava 21.472'36 pessetes. Encara que no apareixen detallades ni s'especifica si suposen totes les obres realitzades en els mesos precedents, l'estat estava entre els deutors per les obres realitzades als quarters de la Panera i de Cavalleria.

Sovint s'ha explicat la situació de destrucció en què va quedar la ciutat de Lleida després dels efectes dels bombardejos i dels mesos de front, però els danys són difícils d'avaluar amb certesa. Una idea aproximada de les destruccions sofertes, tant a la ciutat com a la província, ens la dóna l'informe que, la vigília del dia de Nadal de 1941, envià l'enginyer en cap de l'Oficina Comarcal de Lleida de Regions Devastades al fiscal instructor de la Causa General. Segons aquest document els danys en edificis particulars de la ciutat de Lleida podien valorar-se en 8.920.642'10 pessetes i els dels edificis oficials en 12.288.813'94.<sup>94</sup>

Més interessant que aquesta xifra global resulta la valoració que va fer la Diputació dels danys soferts als edificis de la seva propietat, alguns força representatius de la ciutat. La valoració forma part d'un expedient elaborat per la corporació provincial a mitjans de desembre de 1939, seguint l'ordenat per un decret de 21 d'octubre del mateix degut a l'adopció de la ciutat de Lleida pel dictador.<sup>95</sup>

#### • Audiència Provincial

Els soterranis de l'antic edifici del número 3 del carrer de Sant Antoni estaven ocupats per calabossos, la planta baixa pel col·legi d'advocats, el primer i segon pis per les dependències pròpies de l'Audiència i al tercer pis vivien els agutzils. Amb la guerra l'edifici va ser totalment destruït, valorant els danys en 165.450 pessetes. Era necessària la construcció d'un nou edifici, *para evitar que la justicia se dicte en locales impropios de su alta misión*, i en un solar diferent ja que en l'antic estava projectat un carrer.

<sup>94</sup> Peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, p. 3-5 (CG-AHN). Altres dades aportades en el mateix informe, i referides a edificis particulars: Agramunt (2.185.063'49 pessetes), Penelles (2.036.643'07 pessetes), Tàrraga (2.005.077'60 pessetes), Belcaire d'Urgell (1.462.499'35 pessetes), Borges Blanques (1.442.036'42 pessetes), Torres de Segre (983.136'16 pessetes), Artesa de Segre (979.922'40 pessetes), Isona (979.054'20 pessetes), Granadella (722.380'81 pessetes), Solsona (596.410 pessetes), Balaguer (564.518'65 pessetes), Castellidans (476.095'72 pessetes), Seròs (363.715'08 pessetes), Vilanova de la Barca (287.479'89 pessetes), Maials (249.017'82 pessetes), Mollerussa (247.870'73 PTA), Cervera (238.580'71 pessetes), Assentiu (237.983'97 pessetes), Bellpuig (226.881'73 pessetes), Juneda (185.472'50 pessetes), Almacelles (143.788'96 pessetes), Torrefarrera (111.095'80 pessetes), la Seu d'Urgell (65.000 pessetes), Llardecans (60.231 pessetes), Sort (52.050'60 pessetes), Arbeca (49.065 pessetes), Pobla de Segur (35.689'97 pessetes), Tremp (24.693'76 pessetes) i Golmés (7.500 pessetes). Pel que fa als danys patits en edificis oficials en les localitats adoptades a la província aporta les xifres següents: Seròs (26.000 pessetes), Assentiu (34.923 pessetes), la Ràpita (99.000 pessetes), Belcaire d'Urgell (129.000 pessetes), Castellidans (209.000 pessetes), Tirvia (255.000 pessetes), Isona (317.000 pessetes), Vilanova de la Barca (402.000 pessetes), Torres de Segre (954.000 pessetes), Borges Blanques (1.019.500 pessetes) i Agramunt (1.863.100 pessetes).

<sup>95</sup> Diverses carpetes de la caixa C-284 (ADPL)

- Casa de Maternitat

L'edifici va ser força castigat per l'artilleria, però la Diputació fonamentalment explicà els desperfectes a partir de l'ús que se li va donar durant la guerra.<sup>96</sup> Diuen que durant la major part de la guerra es va utilitzar com a hospital, afirmació que sabem falsa, i que per aquest motiu es va canviar totalment l'organització de l'edifici —*cambio de tabiques y demás, y destruyendo la mayor parte de enladrillados, instalaciones sanitarias, de luz, agua y decoración, perjuicios en los elementos de carpintería, así como la rotura de casi todos los vidrios del edificio*. La quantificació dels danys arribava a les 189.200 pessetes, de les quals 75.000 corresponien a les destruccions de l'església. La Diputació tenia ja el projecte de *readaptar* l'edifici als serveis propis d'una casa de maternitat.

- Casa de Misericòrdia

L'antic convent dels pares carmelites descalços era l'edifici més antic en propietat de la corporació provincial —des del temps de les desamortitzacions. Com en el cas anterior, es lamentava que la dedicació del centre a hospital hagués provocat canvis profunds en l'estructura interna de l'edifici. En el moment d'elaborar l'informe, la planta baixa i el primer pis estaven ja dedicats a l'allotjament d'ancians i de nens grans. La segona planta funcionava com a hospital provincial, tota vegada que el veritable hospital estava ocupat per l'exèrcit. La gestora provincial ja havia realitzat obres d'adaptació per 70.000 pessetes per a la immediata utilització de l'immoble. Tot i això es calculaven les despeses que encara calia realitzar en 250.000 pessetes.

- Estació d'arboricultura i fruticultura

Finca rústica d'onze hectàrees a quatre quilòmetres de Lleida en la carretera d'Osca, adquirida per la Diputació el 1925. Fins al moment no s'havien desenvolupat les taques de formació agrícola per a les que estaven destinades les instal·lacions, motiu pel qual la Diputació apuntava que l'estat hauria de crear-hi una granja-escola. No es mencionen desperfectes provocats per la guerra.<sup>97</sup>

- Hospital Provincial

Edifici inaugurat el primer de maig de 1928 que deu anys després funcionava com a hospital militar. El dotze pavellons edificats *son capaces para 234 camas, colocadas según dispone la higiene moderna*. La guerra havia provocat desperfectes diversos, especialment en el material auxiliar i acabats, però no en l'estructura de l'edifici. Calia a més destacar que a l'hospital es desenvolupava una activitat força intensa, amb una mitjana en aquells moments de 400 o 500 hospitalitzats. Deixar els pavellons en el mateix estat que tenien abans de la guerra costaria unes 300.000 pessetes.

- Institut Provincial d'Higiene (carrer Governador Montcada)

Dels tres pavellons que el composaven, un havia quedat derruït, mentre que els altres dos estaven molt afectats. En aquest cas les destrosses es valoraven en 65.000 pessetes. Existia el projecte de construcció d'un nou edifici, ja que les obres s'havien

<sup>96</sup> Aquesta interpretació de la utilització de la Casa durant la guerra és, evidentment, l'oposada a la que podem trobar a la *Memòria de la Casa de Maternitat* publicada per la Comissaria de la Generalitat de Catalunya a Lleida el 1937. El mateix podem dir per a la Casa de Misericòrdia, o d'Acolliment durant la guerra.

<sup>97</sup> Aquesta finca és la que avui acull l'Escola Tècnica Superior d'Estudis Agraris de la Universitat de Lleida.

iniciat el juny de 1936 i la cementació s'havia realitzat durant la guerra, obra que pensava continuar-se

- Manicomi Provincial

*Sin duda este problema es de los que con más urgencia debe resolverse, debido al crecido número de enfermos mentales que de la provincia constantemente existen en los manicomios de la Corporación, número que siempre sobrepasa el de doscientos cincuenta.* La manera com es valora la necessitat de construir un centre psiquiàtric resulta molt exemplificador de l'estat en què es trobava la societat de la primera postguerra.<sup>98</sup> Abans de la guerra aquests malalts eren acollits en un pavelló de la Casa de Misericòrdia, però aquest havia estat destruït (pèrdues de 265.000 pessetes). En un projecte de 1935 estaven ja projectats diversos pavellons.

- Palau Provincial

En el moment de fer l'informe, a més de les oficines provincials, l'edifici acollia la delegació d'Hisenda i el quarter dels guàrdies d'assalt. Els usos donats a les instal·lacions durant la guerra i les destruccions en les façanes, especialment a la de la Rambla de Ferran portaven a la Diputació a calcular els danys en 287.525 pessetes. La corporació provincial ja havia aprovat les obres de reparació de l'edifici.

- Hospital de Santa Maria i edificis annexes

L'actual seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs era monument artístic nacional des del 1920. Va perdre les funcions d'hospital el 1928 i posteriorment es van endegar unes obres de restauració, que encara duraven el 1936, per dedicar-lo a finalitats culturals. Altres construccions annexes a l'edifici, destinades a serveis hospitalaris auxiliars, van desaparèixer per efectes de la guerra, i de la revolució afegeix l'expedient. La Diputació ja havia aprovat un projecte de reconstrucció davant del perill de ruïna del monument, que havia patit uns pèrdues valorades en 232.247 pessetes.<sup>99</sup>

- Tallers de les escoles dels asilats

Pavelló annex a la Casa de Misericòrdia, carrer Doctor Robert, dedicat a tallers d'aprenentatge per als nois recollits a la Casa. L'edifici havia quedat tan castigat — pèrdues de 80.000 pessetes— que calia construir-ne un de nou.

- Magatzem de Vies i Obres i de Construccions Civils

Aquest edifici, situat a la Rambla d'Aragó, no havia patit destrosses però sí que hi havien desaparegut materials i eines de treball que calia substituir. Com a prova del cost es presentava un detallat inventari del que resultaven unes pèrdues de 274.842'45 pessetes per a Vies i Obres i de 10.548 per a Construccions Civils. Tot i això s'apuntava que els preus finals podrien arribar a multiplicar-se per tres.

Les quantitats pressupostades per a obres de reconstrucció d'aquests edificis en un esborrany de l'expedient, però que no figuren en la que sembla ser la redacció final, eren les següents:

Audiència Provincial..... 1.500.000

<sup>98</sup> Un estudi de la relació establerta entre un medi advers —precarietat econòmica, estricta control social, manca de llibertats polítiques, etc.— i la inestabilitat psicològica que podia traduir-se en suïcidis a Conxita MIR, "La violència contra uno mismo: el suicidio en el contexto represivo del franquismo".

<sup>99</sup> Documentació relativa a les obres realitzades a l'edifici al llarg de l'any 1937 a Caixa B-310 expt. 8508 i caixa C-274 expt. 11261 (ADPL).

Casa de Maternitat .....	150.000
Casa de Misericòrdia.....	250.000
Estació d'arboricultura i fruticultura.....	750.000
Hospital Provincial.....	4.200.000 <sup>100</sup>
Institut Provincial d'Higiene.....	544.050
Manicomi Provincial.....	4.000.000 <sup>101</sup>
Palau Provincial .....	930.606'67
Hospital de Santa Maria i edificis annexes.....	198.247'40
Tallers escoles dels asilats .....	250.000
Total .....	12.772.904'07

Gairebé tretze milions de pessetes només per reconstruir els edificis propietat de la Diputació.

Es conserven alguns dels informes de l'arquitecte provincial, Ignacio Villalonga Casañes, que serviren per elaborar aquesta memòria. Juntament amb ells hi ha uns breus informes que responen a un qüestionari de l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Aire amb els que es pretenien valorar els atacs aeris de l'aviació franquista. La Diputació havia de detallar els bombardejos patits pels seus edificis amb la major exactitud possible: data i hora, duració, quantitat i tipus de les bombes, eficàcia, danys materials i personals, precaucions adoptades per les autoritats republicanes, així com les conseqüències morals dels atacs. Els informes fan referència als efectes dels bombardejos del 2 de novembre de 1937 al Palau Provincial —4 bombes explosives que van provocar dos morts i danys per 500 pessetes— i l'Audiència —destrucció completa de l'edifici, sense conèixer les víctimes mortals— i del 27 de març de 1938 a la Casa de Misericòrdia —3 bombes explosives que ocasionaren danys per 9.430'34 pessetes.

### 6.3.2.1 Projectes municipals de reconstrucció

Durant els primers mesos de 1939 es discutiren a l'ajuntament un parell de plans globals de reconstrucció de la ciutat. El regidor Julio Corderas, com a president del departament de Foment, presentava el 25 de gener una proposició formada per vuit punts:

<sup>100</sup> En cas que fos necessària la construcció d'un nou hospital per a usos civils si els militars es quedaven amb l'existent.

<sup>101</sup> Per a la construcció d'un nou manicomi per a 250 malalts.

1. Construcció d'una baixada per enllaçar el carrer Montcada amb la plaça Santa Maria
2. Eixample del carrer Major fins als vuit metres en tot el carrer
3. Desaparició de l'illa formada pels carrers Estereria, Pilota i les places Sant Joan i la Sal
4. Alineació d'un seguit de carrers (no consta la llista)
5. Estudiar el trànsit rodat per als carrers de la Costa (darrere de la plaça de Sant Joan)
6. Sol·licitar un préstec de trenta-cinc a quaranta milions de pessetes per a realitzar els estudis i organitzar els serveis que permetessin fer les anteriors obres
7. Sol·licitar un altre préstec de cinquanta a setanta milions de pessetes perquè l'ajuntament, al seu torn, pogués fer préstecs als propietaris que haguessin de fer obres als seus immobles
8. Designar una comissió perquè urgentment es traslladés a Burgos per tramitar els préstecs amb el govern.

Els regidors lloaren el projecte i plantejaren només una objecció al segon punt per les dificultats d'eixamplar el carrer. Sembla que estaven tan obsessionats per recuperar una *ciudad mártir, que tantos daños ha experimentado a consecuencia de la resistencia irracional de los enemigos de España*, que no s'adonaven de la inviabilitat d'aquell pla. Evidentment no hi ha cap record per als atacs aeris franquistes. Com podrem comprovar en altres ocasions, l'alcalde Martín Aguado va ser l'encarregat d'aportar la veu més assenyada al demanar una ampliació de l'estudi que permetés concretar i justificar el volum financer de les obres i de les reparacions que es pretenien realitzar. Per a l'alcalde la proposició hauria de ser l'avenç d'una memòria més documentada, per més endavant poder demanar l'ajut al govern. Si aquest es demanava, concloua Martín Aguado, *habrá que razonar la necesidad de las obras que se proponen y la perentoriedad que existe para acometerlas cuanto antes*. Afirmació que sembla desautoritzar, per precipitada, la proposta de Corderas. Després d'un debat s'imposà el criteri de l'alcalde ja que l'únic que s'acordà fou *aceptar, en principio, el pensamiento en que se inspira la proposición*. També es decidí la formació de la comissió per anar a Burgos, però aquesta no tindria la missió de negociar préstecs, sinó explorar el criteri del govern sobre el tema.

La necessitat de realitzar tantes obres de ben segur que havia de ser una possibilitat important de fer negocis per a empresaris vinculats al món de la construcció. El 15 de març de 1939, l'arquitecte municipal presentava al consistori un informe sobre l'estat de la ciutat. En realitat, el document havia de servir per recolzar el projecte de Ramon Areny Batlle, importador de fustes per a la

construcció i futur alcalde de Lleida —ho seria a finals d'abril del mateix any—, per comprar fusta dels països Bàltics. L'objectiu del comerciant era que l'ajuntament es pronunciés sobre la necessitat d'adquirir la fusta per justificar la sol·licitud presentada al ministre de Justícia i Comerç.

I per aconseguir-ho res millor que exposar el llastimós estat en què es trobava Lleida. Segons l'arquitecte, les destruccions, sempre referides al temps de front, eren totals per a més de 110 edificis, mentre que els que necessitaven algun tipus de reparació, tant a la ciutat com a l'horta que l'envolta, eren gairebé el 90% del total. L'informe apuntava que la reconstrucció definitiva seria una obra d'anys, però que era necessari impulsar decididament les obres imprescindibles perquè la ciutat i l'horta anessin recuperant la normalitat, per recuperar l'habitabilitat dels habitatges i l'activitat econòmica de comerços i de tallers. Reconstrucció parcial, o simple reparació, que els lleidatans retornats havien d'assolir en un any. Amb aquest objectiu, considerava l'arquitecte *justificadísima* la petició del senyor Areny.

La corporació municipal va adherir-se a la petició presentada, perquè el ministeri entengués que, a més de l'aspecte mercantil, l'operació responia a una necessitat immediata de la ciutat. Per arrodonir la decisió es feren constar al text de l'acta municipal els inqüestionables antecedents polítics, socials i professionals del comerciant que, com hem dit, en poques setmanes esdevindria alcalde de Lleida.<sup>102</sup>

És prou sabut que les tasques de reedificació es van prolongar molt en el temps. Com a exemple de l'entitat de les obres serveixen unes llistes de reclusos traslladats a Lleida des de diferents presons espanyoles per treballar-hi. Entre febrer i març de 1941 em consten que van quedar a disposició del governador civil un mínim de 80 reclusos procedents dels següents centres<sup>103</sup>

<sup>102</sup> Sabem que el juliol de 1938 Ramon Areny vivia a Sant Sebastià perquè des de la capital basca envià un informe sobre Francisco Pons a la delegació d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 34 llig. 1).

<sup>103</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 65 llig. 246.

Presons de procedència	Nombre de reclusos	Professions dels reclusos
Cel·lular de Figueres	2	Fusters
Cel·lular de València	22	11 paletes, 7 fusters i 4 sense especificar
Provisional de San Juan de Mozarrifar (Saragossa)	7	
De Vic	3	dos d'ells paletes
De partit de Manresa	2	
Central d'Astorga	1	
Provincial de Pamplona	1	
Central de Guadalajara	4	
De partit de Sabadell	2	paletes
De partit d'Ateca (Saragossa)	1	
Reformatori d'adults d'Ocaña (Toledo)	1	
Provincial de Castelló de la Plana	3	
Central d'Orduña (Biscaia)	1	
Habilitada "Agustinas" de Múrcia	2	
Provincial de Múrcia	2	
Central de Chinchilla (Albacete)	2	
Provincial d'Albacete	1	
Provisional de Nuestra Señora del Remedio de Liria	9	5 paletes i 4 fusters
Prisión Fábrica núm. 2 d'Elx	1	
De partit de Reus	1	
Sense especificar la procedència	12	

Però no era la reconstrucció física dels edificis l'únic, ni segurament el principal, problema de l'habitatge en aquells moments. El daltabaix que suposà l'ocupació, la fugida de bona part de la població, l'estabilització del front i les nombroses destruccions suposaren, no podia ser d'una altra manera, greus dificultats en l'organització de la vida dels que restaren a Lleida. Les conseqüències de la guerra imposaren, provisionalment, formes de convivència especials, que poc tenien a veure amb les organitzacions residencials habituals. Aquesta era la situació que afrontaven unes dones que, no sabem perquè ni durant quant de temps, es van veure obligades a conviure sense tenir aparentment cap relació anterior entre elles en un pis del carrer Caldereries. En el grup residencial trobem una jove vídua procedent de Burgos i algun cas d'amistançament amb soldats. Queda constància d'aquest cas en un expedient de la delegació d'Ordre Públic després d'unes denúncies entre elles al produir-se un robatori de diners.<sup>104</sup>

Aquesta mena de situacions tampoc resulten excessivament estranyes en un moment en el qual l'habitatge havia resultat tan afectat. S'ha comentat sovint la destrucció física dels edificis, però caldria tenir també molt present la que en podríem

<sup>104</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 70.

dir humana, la desestructuració dels grup residencials. Cal estudiar què va passar amb aquells que van fugir i que al retornar trobaren el seu domicili ocupat i les seves pertinències desaparegudes o en possessió d'altri, sense oblidar que ja en l'època de la revolució la propietat urbana i l'habitatge havien patit transformacions importants.

Novament una història personal, reconstruïda a partir de les investigacions endegades per Ordre Públic, pot ajudar a entendre millor la situació. En aquest cas es tracta d'un veí de Lleida refugiat a Arenys de Mar. Al tornar, un cop acabada la guerra, i intentar recuperar el pis i la botiga que sempre havia ocupat com a llogater, es trobà amb l'oposició de la propietària la qual a més el denuncià —tot i que el text de la denúncia no consta en l'expedient, és fàcil suposar que aquesta es recolzés en un possible passat polític actiu del llogater, del qual tampoc hi ha constància en l'expedient. A partir de les declaracions posteriors podem saber que, abans de la guerra, llogater i propietària vivien en la mateixa escala. Amb l'esclat revolucionari la propietària marxà a viure amb un germà encarregant de la vigilància del seu pis al llogater qui no va poder evitar que, com altres edificis de la ciutat, patrulles armades l'escorcollessin l'estiu de 1936. Després que el llogater informés a la propietària d'aquests fets, sembla que no van mantenir més contactes fins que el primer retornà d'Arenys de Mar i es trobà que el pis i la botiga els havia ocupat una altra família. Els testimonis indiquen que l'antic i els nous llogaters arribaren a una entesa, però no fou així amb la propietària qui, com hem apuntat, a més el denuncià. El llogater demanà una setmana per desallotjar el pis, però es queixà de majors dificultats per traslladar la botiga. L'expedient no informa de la solució del cas.<sup>105</sup>

### 6.3.3 MORAL DE GUERRA

Unes pàgines enrera parlàvem dels atacs de l'aviació republicana. Les seves actuacions també podien tenir l'objectiu de deixar caure sobre la rereguarda ara enemiga propaganda republicana que pretenia ser desmoralitzadora, de la mateixa manera que en l'etapa anterior ho havia fet l'aviació franquista. El darrer dia de 1938 quedava a disposició del delegat d'Ordre Públic un home *por haber recogido unas*

<sup>105</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 21.

hojas arrojadas por la aviación roja y negarse a entregarlas, rompiéndolas, al ser requerido para ello por una pareja de carabineros. En la investigación posterior van poder escatir que havia estat sempre de dretes, que celebrava durant la guerra els avenços de l'exèrcit franquista i que havia salvat de morir a algun dretà reconegut. Tot i això va ser sancionat amb una multa de 25 pessetes.<sup>106</sup>

La guàrdia civil de Torrelameu va enviar al delegat d'Ordre Públic un exemplar de les fulles propagandistes que l'aviació marxista havia llençat sobre el terme municipal.<sup>107</sup>

**SOLDADOS**

*Los combates del Ebro son duros.*

*El Ejército de Franco ha tenido allí más de 80.000 bajas.*

*Cuando el combate es duro no van los italianos.*

*Van los soldados españoles, que ganan dos reales en el frente, mientras los italianos cobran cinco pesetas en la retaguardia.*

*Por allí no se ve a los emboscados, que en la retaguardia gritan que la guerra no debe terminar.*

*Los soldados de la República quisieran que al Ebro fueran los italianos, y no los soldados españoles.*

*Soldados: Los que en el Ebro os han hecho 80.000 bajas, os dicen: NO QUEREMOS COMBATIR CONTRA VOSOTROS. VOSOTROS SOIS TAMBIEN ESPAÑOLES. QUEREMOS QUE TODOS NOS UNAMOS PARA ECHAR DE NUESTRA PATRIA A ITALIANOS, ALEMANES Y MOROS*

Aquesta vigilància sobre possibles accions enemigues en la pròpia rereguarda no era exclusiva de les autoritats de Lleida, ni fruit únic de la proximitat del front. El cap del Servei Nacional de Seguretat, des de Valladolid, comunicava als diferents territoris ocupats les notícies arribades al quarter general del *Generalísimo* sobre els plans de l'exèrcit republicà. En una d'aquestes comunicacions, de finals de novembre de 1938, feia saber al delegat d'Ordre Públic que els enemics republicans tenien infiltrats en les organitzacions franquistes, i que

*Fian en un desgaste general de nuestro Ejército en sus avances y especialmente esperan que dé resultado la táctica puesta ya en juego de resquebrajar nuestra retaguardia y se pone en contacto con Jefes de Organizaciones y tratan de organizar un desprestigio en nuestro Ejército, difundir pánico por lo que pueda durar la guerra y una revuelta en cuanto se pueda.<sup>108</sup>*

Quan gairebé qualsevol motiu servia per presentar una denúncia davant les autoritats, com tindrem ocasió de desenvolupar més endavant, també en podem trobar

<sup>106</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 24. El seu nom apareixia en una llista de personal eventual contractat per l'ajuntament (117 persones) de les que demanava informes a la delegació d'Ordre Públic. Van considerar-lo dretà i de bona conducta el setembre de 1938 (expt. 1 llig. 24).

<sup>107</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 49.

<sup>108</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 51.

relacionades amb aquestes qüestions. El 12 de novembre de 1938 dos agents del SIPM es presentaren en el domicili d'un matrimoni de Lleida després d'haver rebut una confidència segons la qual la muller havia recollit i conservat una fulla de propaganda llençada per l'aviació republicana. En el consegüent registre no es trobaren rastres de cap pamflet, però sí diners en or i plata, que no havien canviat, i documents que provaven la seva passada militància esquerrana. La parella va passar a disposició del delegat d'Ordre Públic que els hi imposà un mes de presó i 300 pessetes de multa. El motiu de la denúncia no havia quedat demostrat, però els agents van poder trobar fàcilment un altre motiu de sanció. Aquests no faltaven en el nou Estat.<sup>109</sup>

Totes aquestes qüestions plantegen un altre tema important en un context com el que es vivia a Lleida, la preocupació constant de les autoritats per mantenir una adequada moral de guerra. Un infermer de l'hospital militar fou víctima d'aquesta preocupació després de ser denunciat al SIPM a mitjans de desembre de 1938. Un soldat hospitalitzat l'acusava de difondre missatges derrotistes i propaganda de la causa republicana entre els ferits, denúncia que va ser corroborada per altres infermers. L'acusat, que havia estat militant del POUM, va fer una declaració que confirmava alguns dels càrrecs i ingressà a la presó on va romandre un parell de mesos. Tot i això, el setembre del mateix any havia estat considerat com una persona de dretes i de bona conducta en l'informe sol·licitat per l'ajuntament a la delegació d'Ordre Públic sobre 117 treballadors contractats eventualment.<sup>110</sup>

En el mateix sentit, resulta molt il·lustrativa la denúncia que va fer arribar al delegat d'Ordre Públic la guàrdia civil d'Almenar contra un home i una dona del poble per difondre missatges derrotistes

*(...) andaban divulgando por el pueblo que en el Ebro, las Gloriosas Tropas Nacionales habían tenido 30.000 bajas y entendiendo el que suscribe que dichas manifestaciones no deben hacerse por el daño que pueden originar en la retaguardia, primero; y segundo por estar totalmente prohibido hablar nada de la Guerra, lo pone en su conocimiento para que se les imponga la multa o castigo que crea conveniente*

Sobre l'home, amb simpaties esquerranes però sense cap actuació destacada, no hi consta la sanció aplicada. Però la dona va haver de pagar 100 pessetes, ja que se l'acusava de tenir antecedents d'extrema esquerra, de propagar idees anarquistes i

<sup>109</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 55.

<sup>110</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 1 i 88 llig. 24.

laiques, de tenir una filla no batejada i d'assistir a tota classe de manifestacions de l'esquerra.<sup>111</sup>

I un darrer exemple. Entre la desena de processats en el judici militar número 273 de 1938 —la sentència té data del 16 de setembre— per motius diferents i procedents de localitats diverses, figura un home acusat del delictes d'excitació a la rebel·lió. Tot i que es feien constar bons antecedents, encara que escassa cultura,

*(...) hizo algunas manifestaciones de tipo derrotista con posterioridad a la entrada de nuestras Fuerzas, cuyo contenido no ha podido ser bien precisado.*

Es reconeix l'atenuant de no tenir *intención de causar daño de tanta gravedad como el que produjo*, però una acusació tan ben fonamentada va ser mereixedora de sis mesos i un dia de presó correccional.<sup>112</sup>

#### 6.3.4 ESPIES QUE VENIEN DE L'ESQUERRA DEL SEGRE

Les precaucions militars partien del perill, no sempre fonamentat en bases reals, de la possible presència d'espies, o de persones en comunicació directa amb la zona republicana. Al govern civil, a la comandància militar i a la delegació d'Ordre Públic arribaven periòdicament comunicacions del govern de Burgos i d'autoritats militars superiors, sobre la presència de suposats espies estalinistes i dels països democràtics, que actuaven en el territori espanyol. En alguns casos es temia que aquests agents estrangers estiguessin preparant aixecaments revolucionaris en la rereguarda franquista

*Por noticias confidenciales se sabe que un individuo de nacionalidad rusa, de toda la confianza de Stalin, y que en la actualidad se encuentra en Tánger, va a venir a España para intentar organizar un levantamiento marxista en nuestra zona.- (...) Este individuo, con otros elementos marxistas que se encuentran en Tánger actualmente, han constituido un comité en dicha población independiente de la Representación Roja y que se entiende directamente con el Gobierno de Barcelona; Comité en el que se incuban los planes revolucionarios que dicho ruso tiene el proyecto de realizar.- Parece ser que el levantamiento marxista que tienen proyectado para la España Nacional y Portugal ha de coincidir con la revolución roja que tiene anunciada en Francia el Frente Popular de aquel país.*

*Según informaciones recibidas se trata de preparar complots en nuestra retaguardia con el apoyo de la masonería y de los rojos en libertad.- Los propósitos son de dar golpes contra las cárceles próximas a los frentes y a las costas y tener así facilidad para favorecer al enemigo. Esto se hace coincidir con ofensivas rojas en los frentes; así se preparaba ofensiva en Navacerrada y movimiento en la población de Segovia.- Dicen cuentan con algunos*

<sup>111</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 79 llig. 44.

<sup>112</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 26 llig. 6.

*militares y clases fichados rojos que se han quedado enquistados en el Ejército. Los masones tienen ordenes de encubrir, amparar y proteger a los rojos en peligro.- Han pasado por la frontera con nombre supuesto y estado en nuestra zona en Zaragoza, Burgos, Cáceres y Sevilla agentes rojos que han traído ordenes.- Parece que en Jerez de la Frontera y Estella hay cómplices y comprometidos. En los cafés y tabernas de nuestra zona afectos a los rojos donde siempre se maquinaron los complots, son hoy los centros de enlace y Socorro Rojo. Es de imprescindible necesidad fichas y evitar que haya tabernas y cafés cuyos dueños no sean de absoluta confianza y hacer ver a todos la responsabilidad que contraen como encubridores y auxiliares de la rebelión. En la zona militar de los frentes no debe quedar ningún rojo, deben estar alejados de la primera línea y sujetos a vigilancia y presentarse a la Guardia Civil, debiendo estarles prohibido el circular. Hay en ferrocarriles varios agentes que por su cargo pueden viajar, que son enlaces y animadores, que deben ser vigilados y controlados todo lo cual hago presente a V.E. para conocimiento y debido cumplimiento en lo que afecta a su jurisdicción.<sup>113</sup>*

Tot i que aquests comunicats puguin semblar un tant paranoics, no podem oblidar la situació de guerra i que Lleida era precisament front de combat. Aquesta posició obliga a establir, per exemple un control estricte sobre els colomars. El setembre de 1938 el delegat d'Ordre Públic envià al comandant de la guàrdia civil de Torrefarrera una llista de colomars sobre els quals calia establir vigilància, *controlando continuamente el numero de palomas para saber si algunas son mensajeras y pueden llevar partes al enemigo*. La guàrdia civil elaborà un llistat nominal d'una seixantena de persones, que declaraven tenir en total 297 coloms.<sup>114</sup>

Tampoc es pot oblidar que, al marge que els comandaments republicans enviessin agents per obtenir informació, l'evolució de la guerra havia partit moltes famílies entre ambdues rereguardes. I això, en una societat tan marcada per la sospita com aquella, provocava que molts individus fossin suspectes d'espionatge.

Es conserven al fons de la delegació els informes polítics encarregats pel capità de la 37a bateria del regiment d'artilleria de Mallorca el 5 d'octubre de 1938 sobre sis homes i una dona sospitosos que vivien en unes torres properes a les posicions de la bateria. El 23 del mateix mes tornava a demanar informes de divuit persones més. La delegació feia els informes a partir de les dades aportades per veïns de la zona, de la ciutat de Lleida, per algun regidor o per funcionaris de l'ajuntament. Uns breus textos en els quals es caracteritzava el passat polític dels veïns, diferenciant la seva actitud abans i després d'haver començat la guerra i assenyalant els que encara tenien família en

<sup>113</sup> Els dos textos corresponen a dos telegrams enviats pel general en cap de la 5a regió militar, el primer de setembre i el segon de novembre de 1938. Fons del GC (AHPL) expt. 44 llig. 50 i expt. 5 llig. 21. En un altre comunicat similar s'avisava de la constitució a Nova York d'un comitè que tenia la missió de matar a Franco. Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

<sup>114</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 91.

*zona roja*. N'hi ha que són definits com a dretans, com a apolítics i d'altres com a simpatitzants d'esquerres i de la revolució. No sabem que feien els militars amb aquesta informació, però que la demanessin ens indica la preocupació per la seguretat de les posicions.<sup>115</sup>

En la mateixa línia, es poden apuntar tota una sèrie de detencions de persones que circulaven massa a prop d'assentaments militars o en zones d'accés prohibit per les autoritats militars sense el perceptiu salconduit. Les detencions podien produir-se tant als afores com dins de la pròpia ciutat i després d'una investigació del passat polític dels infractors, el delegat d'Ordre Públic imposava la corresponent multa, de 15, 25 o fins i tot 100 pessetes. En la majoria dels casos els detinguts al·legaven desconeixement de les ordres dictades al respecte, distracció o altres motius més terrenals, com un parell de veïns de Benavent que circulaven de matinada per la carretera en direcció a Lleida amb les seves bicicletes i no tenien salconduit perquè al sortir del poble l'alcalde dormia.<sup>116</sup>

Les mesures preventives podien anar més enllà d'elaboració d'informes o de practicar detencions. En les comarques ocupades de Lleida no van ser estranys els desplaçaments cap a l'Aragó, la Rioja o Navarra de persones considerades desafectes.<sup>117</sup> Els problemes es plantejaven quan els desplaçats tornaven, alguns anys després, i es trobaven les seves propietats saquejades. En altres casos, i per damunt de les sempre evidents fractures socials, el retorn es feia imprescindible.

L'11 de gener de 1939 ja s'havia allunyat el front, pel que l'alcalde d'Alpicat Amadeo Escuer sol·licità al delegat el retorn al poble de vint-i-sis veïns. A primers de juliol de 1938 la guàrdia civil local, complint una ordre de les autoritats militars, disposà la seva deportació a diferents localitats de l'Aragó i de Logronyo al resultar sospitosos per la seva passada militància en partits d'esquerres o per tenir fills en *zona roja*. Però a començaments de 1939 l'alcalde entenia que el potencial perill d'espionatge havia desaparegut i que les famílies i els camps necessitaven del seu treball per no quedar abandonats.

---

<sup>115</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 36 i expt. 46 llig. 42.

<sup>116</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 6 llig. 5.

<sup>117</sup> Per exemple, 33 veïns d'Albesa són detinguts l'agost de 1938 i evacuats a Binèfar per ordre dels militars (Fons del GC —AHPL— expt. 25-57 llig. 15).

Deportat	Localitat deportació	Valoració del deportat
Benjamín Botán Sanou	Alesón (Logronyo)	
Francisco Figuerola Gil	Alesón (Logronyo)	
Daniel Serés Mayoral	Alesón (Logronyo)	perillós
Anastasio Roure Cevis	Alesón (Logronyo)	perillós
José Roure Labarta	Alesón (Logronyo)	
Ramón Mora Escuer	Albelda (Osca)	
Maria Gatus	Albelda (Osca)	
José Mora Gatus	Albelda (Osca)	
Josefa Grau Posicillo	Albelda (Osca)	
Alejandro Narcís Mir	Albelda (Osca)	
Agustín Gilart Giné	Albelda (Osca)	
Antonia Justo Escuer	Albelda (Osca)	
Salvador Blasi Félix	Alcampell (Osca)	
Juan Navarra Aresta	Alcampell (Osca)	
Antonio Plana Culleres	Alcampell (Osca)	
Pedro Escuer Cases	Tamarit de Llitera (Osca)	
Josefa Salomé Agustí	Tamarit de Llitera (Osca)	
Ramón Navarra Escuer	Tamarit de Llitera (Osca)	
José Navarra Mingot	Tamarit de Llitera (Osca)	
Pedro Gilart Roure	Tamarit de Llitera (Osca)	
Maria Amigó Morell	Tamarit de Llitera (Osca)	
Antonia Guu Boté	Tamarit de Llitera (Osca)	perillosa
Miguel Serés Mayoral	Estada (Osca)	
Enrique Ribau Roma	Estada (Osca)	perillós
Fernando Gatus Taujá	Nágera (Logronyo)	perillós
Francisco Serés Escuer	ja ha retornat d'Albalate de Cinca	

\* Alesón: Alesanco.

\* Estada: Estadilla

A primers de febrer el delegat d'Ordre Públic comunicà al comandant militar la petició de l'alcalde, tot afegint que

*Examinados los antecedentes y archivo, tanto de esta Delegación como del S.I.P.M., no aparece dato alguno contra los referidos confinados ni del origen de su evacuación, cuya orden debió proceder del Jefe de las Fuerzas Militares de aquél sector en la fecha indicada; por lo que tengo el honor de participar a V.E. por si en su virtud procede recabar de los Comandantes Militares de las provincias de Logroño y Huesca la autorización para el regreso a Villanueva de Alpicat de las personas comprendidas en la adjunta relación confinados en aquellas provincias, caso de que por parte de V.E. no haya en ello inconveniente.<sup>118</sup>*

Podem comprovar com, en alguns casos, les autoritats del 1939 desconeixien les motivacions de les actuacions repressives exercides pels militars uns mesos enrere. Tot i això, la necessitat logística d'imposar les mesures preventives es veia justificada pel descobriment de diversos casos reals d'espionatge. Foren diverses les investigacions i les detencions per suposades comunicacions amb l'enemic, tant a Lleida com en altres localitats properes al front.

<sup>118</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 20 llig. 72.

A mitjans de setembre de 1938 la guàrdia civil de Soses va detenir a dos individus que qualificà d'espies perquè procedien de l'altra zona i portaven uniformes i insígnies de l'exèrcit franquista. També van detenir tres veïns d'Aitona evacuats en una torre del poble per haver-los-hi venut queviures, begudes i tabac. Segons els informes que li arribaren al delegat d'Ordre Públic van ser denunciats per diverses persones de la localitat amb les quals van estar parlant, entre elles l'oncle d'un dels soldats i l'alcalde que van participar en una batuda organitzada per buscar-los. Les cinc persones van ser traslladades a Binèfar, a disposició de l'Auditor de Guerra de l'Exèrcit d'Aragó.<sup>119</sup>

L'acusació d'espionatge, com es feia amb altres tipus de comportaments, també podia utilitzar-se com a argument per a fer mal a enemics personals. Un bon exemple el tenim en un atestat molt llarg instruït per la guàrdia civil a partir d'unes denúncies presentades a Torrefarrera. Uns veïns acusaren un grup de persones de reunir-se en una torre per organitzar activitats d'espionatge. Després d'una llarga investigació i moltes declaracions, va resultar que només s'aplegaven per passar junts les hores d'oci i que la denúncia responia a velles querelles. Als denunciats se'ls hi trobà un passat polític *roig* i la guàrdia civil va concloure que la denúncia era una revenja per fets esdevinguts entre ells en temps de la guerra. El cas es va tancar amb la imposició de diverses sancions econòmiques i allunyaments del front.<sup>120</sup>

Però de tots els casos detectats, el més interessant i complex fou una operació desarticulada els primers dies d'agost de 1938. Va caure una suposada xarxa d'espionatge, que afectà a força gent, després de la detenció d'uns militars que havien creuat el riu per intentar aconseguir informació de les posicions enemigues i organitzar una xarxa d'enllaços.<sup>121</sup> El dia 2 d'agost el coronel de la 40a divisió la brigada del cos d'Exèrcit d'Aragó envià al delegat d'Ordre Públic, en qualitat de detinguts pel delictes d'espionatge, al sergent Juan García Almirante i al soldat Juan José Farrús Pellicer procedents de la zona republicana. Dos dies després ingressaven a la Presó Provincial.

<sup>119</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 30 i expt. 71 llig. 30. Hi ha documentats altres casos de possible espionatge entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic, en els quals s'aporta poca informació. Es tracta generalment de detinguts en les immediacions del front o de sospitosos de realitzar senyals diversos —amb miralls, fogueres, etc.— per comunicar-se amb l'altre bàndol.

<sup>120</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 11-17 llig. 46 i expt. 34 i 96 llig. 53.

<sup>121</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 3. En aquest voluminós expedient es conserva el gruix de la investigació i bona part de la informació sobre el cas. Però donat que foren tantes les persones implicades, i que sobre cada una d'elles s'obrí una carpeta, van ser molts els expedients necessaris per reconstruir l'afer.

El dia 28 de juliol quatre homes, els dos detinguts i dos més sense identificar, van creuar el riu en les immediacions de la riera de Juncosa. Els dos detinguts es van dirigir a Fraga, on havien d'entrevistar-se amb un cenetista segons les seves declaracions, i els altres dos a Alpicat. La detenció es va practicar el dia 31 de juliol per forces militars en una zona no concretada entre Lleida i Alcarràs, després d'un tiroteig amb agents de la Policia Militar que intentaren identificar-los en el que morí un suposat espia.

Els dos detinguts apuntaren tot un seguit de noms, o de descripcions, de possibles contactes a Lleida, Alpicat, Massalcoreig, Seròs, Velilla de Cinca i Fraga, així com un parell d'individus que es dedicaven a creuar el riu amb les seves barques per entrar en contacte i comerciar amb les posicions republicanes. En alguns casos els noms aportats eren de persones que havien fugit després de l'ocupació o que havien estat executats —en aquests casos les fitxes conservades a l'expedient de la delegació diuen que *no se metió asunto espionaje porque no llegó a tiempo RIP*. La missió dels soldats, segons les seves pròpies declaracions, era establir enllaços des de Bujaraloz a Sástago —d'on era natural el soldat detingut, mentre que el sergent, que ja havia estat espia al front de Madrid, era de Baza—, però no van poder arribar ni a Fraga per la presència dels controls militars. A més de fracassar en la seva missió, es van veure obligats a donar alguna informació de les posicions militars republicanes i del funcionament del seu propi servei d'espionatge.

García Almirante i Farrús havien d'entrevistar-se amb uns enllaços actius a Seròs, Massalcoreig i Velilla de Cinca, els quals tenien la missió de reclutar nous contactes entre els seus veïns. Sembla que un dels objectius havien de ser noies que entressin a servir en cases d'oficials o que festegessin amb soldats. Els enllaços actius, que havien tingut una certa actuació política durant la revolució —un dels de Massalcoreig va ser dirigent de la UGT local i regidor—, en ser detinguts van aportar els noms d'aquells amb els que havien contactat. I aquests els d'altres persones del poble amb un passat favorable a la República o a la revolució.

Les declaracions més detallades corresponen als enllaços de Seròs, els quals van afirmar que anteriorment ja havien passat informació a l'exèrcit republicà sobre posicions militars a canvi de diners. Segons ells, tenien aquesta missió després que

uns individus procedents de l'altra banda del front els obliguessin a signar un document de fidelitat a la causa republicana. Un d'ells, en la línia del que havien explicat García Almirante i Farrús, explicà que la seva filla i una neboda es cartejaven amb militars per obtenir informació de les seves posicions.

A partir d'aquesta cascada de denúncies, es practicaren un total de cinquanta detencions —vint-i-cinc a Seròs, vint-i-tres a Massalcoreig i dues a Velilla de Cinca— entre enllaços actius i potencials. Com ja hem apuntat anteriorment alguns dels denunciats ja eren morts, havien fugit o no van poder ser identificats a partir de descripcions poc detallades. La majoria eren persones amb una participació més o menys activa en fets revolucionaris o que havien tingut alguna activitat política esquerrana. Altres casos van resultar força curiosos. Va ser denunciat el que era cap de la Falange a Seròs l'estiu de 1938 per ser membre d'una de les famílies *més roges* del poble, la qual organitzà la col·lectivitat local. Quelcom similar passa amb l'alcalde de Massalcoreig, a qui acusaren d'haver fet negocis amb els partits d'esquerra i haver sortit amb un llaç roig al carrer a l'esclatar la guerra, com tota la seva família —en la seva declaració confirmà, amb matisos, les acusacions. El seu secretari també fou denunciat com a president de la JSU local. Després de les investigacions van ser destituïts dels seus càrrecs pel governador civil i a l'alcalde se l'imposà la multa més important de totes, 2.000 pessetes, més dos mesos de presó

El delegat d'Ordre Públic, en un informe final que detallava l'èxit en la desarticulació de la xarxa d'espionatge, considerava que els veritables culpables eren els dos soldats i els enllaços actius de cada poble. Per aquest motiu passaven a disposició dels tribunals militars, on, novament, perdem la pista del cas. La resta de detinguts eren definits com a molt sospitosos i desafectes, però sense arribar a ser enllaços per la desarticulació de la xarxa. Segons el grau de responsabilitat se'ls imposaren dos o tres mesos de presó, i multes entre les 250 i les 500 pessetes i una part van ser alliberats al no poder-se provar les acusacions. Per valorar l'abast de les sancions i el nombre de persones afectades en aquest cas presentem el quadre següent amb tots els detinguts dels que tenim constància

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
<b>SENSE LOCALITAT DEFINIDA</b>		
Aguado Pleite, Abelardo		
Farrús Pellicer, Juan José	Espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
García Almirante, Juan	Espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Lacamps, Manuel		
Pons Ibars, Josep		
Pons Vallés, Josep		
Vañas Vedría, Manuel		
<b>ALCARRÀS</b>		
Erola Pelegri, Agustina	Va parlar amb els espies García Almirante i Farrús sense saber que ho eren	250 pessetes
Solue Calderón, Francisco	Va donar indicacions als espies García Almirante i Farrús sense saber que ho eren	250 pessetes
<b>FRAGA</b>		
Gramunt Puig, Manuel	Suposat enllaç a Fraga. Havia fugit per l'ocupació	
Mesalles Company, José	Va parlar amb els espies García Almirante i Farrús	100 pessetes
<b>LLEIDA</b>		
Barbet, Manuel	Suposat enllaç no localitzat	
<b>MASSALCOREIG</b>		
Ballester Latorre, Antonio	Afiliat a la UGT	Llibertat
Ballester Vila, Antonio	Suposada relació amb la zona roja	Llibertat
Barbet Bareber, José	Suposat enllaç no localitzat	
Bergés Logan, Àngel	Afecte a la UGT i vocal al Sindicat Agrícola. Votant del Front Popular	500 pessetes
Blanch Ibars, José	Militant de Foment Republicà (ERC) i afiliat a la CNT i a la Cooperativa. Guàrdies armat a la carretera. Sospitós d'espionatge	200 pessetes després de ser absolt pel tribunal militar
Esteve Ballester, Tomás	Afiliat a la UGT	Llibertat
Guardiola Asensio, Pablo	Directiu de la UGT, regidor fins l'ocupació i sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Guardiola Ballester, Manuel	Secretari del Sindicat Únic de Treballadors de la Terra, administrador de la cooperativa, assalt a botigues, guàrdies armat a casa d'un assassinat i sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra
Guardiola Oriol, José	Afiliat al Sindicat Agrícola	Llibertat
Ibars Esteve, Francisco	Portar llaç roig amb la revolució, influent entre els partits d'esquerra	2.000 pessetes i 2 mesos de presó
Ibars Esteve, José	Portar llaç roig amb la revolució, relacionat amb els partits d'esquerra i possible relació amb el camp roig	500 pessetes i 2 mesos de presó
Oriol Puigverd, Miguel	Esquerra, ERC, president UGT i suposada relació amb el camp roig	300 pessetes i 2 mesos de presó

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
Pons Gascoón, José		Absolt pel tribunal militar
Ponti Agustí, Marcelino	Regidor socialista i vocal de la UGT a la Cooperativa. Sospitós d'espionatge	250 pessetes i 3 mesos de presó
Puig Sorolla, Ramon (àlies Pocapena)	Vocat de la UGT al Sindicat Agrícola	Llibertat
Solanot Colom, Jacinto	Simpatitzant d'ERC i expulsat del poble per la guàrdia civil (residència temporal a Osca)	250 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Latorre, José	President d'ERC, contactes amb els enllaços locals	500 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Ponti, Antonio	Cenetista perillós, contactes amb els enllaços locals	500 pessetes i 2 mesos de presó
Vallès Ballester, Manuel	Secretari de la UGT, propagandista del partit socialista i sospitós d'espionatge	1.000 pessetes i 3 mesos de presó
Vallès Jove, José	Antecedents d'esquerres i col·laboració amb els <i>rojos</i> durant la guerra	300 pessetes
Vidal Vallès, José		Absolt pel tribunal militar
Vidal Vedria, Antonio	Afiliat a la UGT durant 8 mesos	Llibertat
Zapater Catalán, Antonio	Afiliat a la CNT, anava armat durant la revolució, sospitós d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
<b>SERÓS</b>		
Agustí Esteve, Maria	Sense afiliació, però mateix ideal que el marit empresonat per ser directiu del sindicat cooperatiu	250 pessetes i 2 mesos de presó
Agustí Nogales, Pedro	Militant d'ERC des d'abans de la guerra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Alba Alba, Antonio	Militant de Foment Republicà i membre de la col·lectivitat de la CNT	250 pessetes i 2 mesos de presó
Aresté Badia, Francisco	Afiliat a la CNT i membre de la Col·lectivitat, per a la que feia requisos. Guàrdies armades per carreteres i pobles	Sobresegut provisionalment per un tribunal militar
Baró Huguet, Maria	Suposada relació amb la zona <i>roja</i> no provada. Cartejar-se amb soldats <i>nacionals</i>	Llibertat
Castellnou Jover, Antonio	Militant d'ERC i del Sindicat Únic de Treballadors de la Terra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Castellnou Jover, Juan	Militant d'ERC	250 pessetes i 2 mesos de presó
Flix Llop, José	Directiu de la Col·lectivitat de la CNT. Guàrdies armades amb gent de la FAI, cobrava 27 pessetes setmanals. Participació en l'expropiació de terres	Sobresegut provisionalment per un tribunal militar
Gironès Ruano, Salvador	Actiu espia republicà, K-65, a canvi de diners. Signà un document de fidelitat a la República	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Huguet Estruga, Maria	Suposada relació amb la zona <i>roja</i> no provada. Es cartejava amb soldats <i>nacionals</i> . Afiliada a les Joventuts Llibertàries	Llibertat
Huguet Martí, Jaume	Actiu espia republicà, K-65, a canvi de diners. Militant d'ERC des dels 16 anys i afiliat a la UGT. Signà un document de fidelitat a la República	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge

NOM	ACUSACIÓ	SANCIÓ
Jove Pena, Antonio	Afiliat a la UdR. Va estar als menjadors del POUM de Lleida sense fer res. Un germà era voluntari de la FAI	Llibertat
Jove Pena, Camilo	Afiliat a la UdR. Molt perillós, declara haver donat passeigs a presos. Voluntari al front amb la FAI. Sospitós de relacions amb la zona <i>roja</i>	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge i delictes de sang. Absolució
Juanpena Monclús, Antonio	Militant d'ERC i afiliat al Sindicat Únic de Treballadors de la Terra. Regidor durant la República	500 pessetes i 3 mesos de presó
Loncà Peralta, Tomàs	Regidor d'ERC durant la guerra	250 pessetes i 2 mesos de presó
Mir Mir, Carmela	Joventuts Llibertàries durant la guerra i cuinera del Comitè. Anava per les cases recollint queviures	250 pessetes i 2 mesos de presó
Montull Pena, Pedro	Perillós. Militant d'ERC i del POUM. Guàrdies a Lleida i controls a les carreteres. Voluntari de les milícies populars. Secretari de la cooperativa	A disposició de l'Auditor de Guerra per voluntari a les files roges. Absolució
Peralta Latorre, Antonio	Junta directiva de Foment Republicà i afiliat a la UGT	500 pessetes i 3 mesos de presó
Ramía Monclús, Jacinta	Simpatitzant d'esquerres, sense militància	Llibertat
Rumia Peralta, Carlos	Militant de Foment Republicà	Llibertat
Sabadell Teixidó, Francisco	Militant de Foment Republicà	Llibertat
Santaaulàlia Tarragó, Melchor	Afiliat a UdR i secretari del Comitè del POUM. Voluntari a les milícies. Donava passeigs	A disposició de l'Auditor de Guerra per voluntari i afusellaments. Absolució
Sobirà Jove, Antonio	Militant de Foment Republicà i afiliat a la UGT	250 pessetes i 2 mesos de presó
Teixidó Florensa, Jaume	Militant d'ERC i afiliat a la UGT	500 pessetes i 3 mesos de presó
Teixidó Latorre, Francisco	Dipositari de Foment Republicà i regidor de l'ajuntament	250 pessetes i 2 mesos de presó
<b>VELILLA DE CINCA</b>		
Gramunt Sosort, Joaquín	Militant de la FAI, extremista i enllaç amb la zona <i>roja</i> . Presenciava amb gust la crema d'imatges religioses	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge
Villanueva Zapater, Agustina	Militant de la FAI i sospitosa d'espionatge	A disposició de l'Auditor de Guerra per espionatge

A partir d'aquestes investigacions, el general en cap del Cos d'Exèrcit d'Aragó, en un comunicat adreçat al delegat d'Ordre Públic des de Binèfar, va extreure la conclusió que existia *una amplia red de espionaje entre la poblacion civil de las inmediaciones del frente, organizacion que hay que extirpar*. Com a conseqüència d'aquesta deducció, proposà una sèrie de mesures a prendre immediatament, que demostrassin l'estat d'alerta existent

1. Evacuació a més de 20 quilòmetres del front de totes les persones que visquessin en torres, cases de camp, etc. A excepció dels que fossin considerats afectes
2. Detenció de tots els sospitosos que visquessin en pobles i ciutats a menys de 10 quilòmetres del front
3. Prohibició per als civils de circular pel camp a menys de 10 quilòmetres del front a partir de la posta de sol. Els infractors haurien de ser detinguts, així com els militars que hi passessin sense autorització
4. Per la seguretat dels agents, aquestes detencions haurien d'efectuar-se amb molta precaució, *debiéndose previamente cachear a los detenidos por uno o varios de los agentes de la Autoridad, mientras otros los encañonan con las armas*
5. Si després de donar l'alto l'individu intentés fugir o agredir als agents, aquests obririen foc
6. Totes les autoritats (cap de policia, generals de divisió, delegat d'Ordre Públic i Auditor de Guerra) havien de col·laborar estrictament
7. La negligència dels agents seria sancionada severament

En la mateixa línia preventiva, el 15 d'octubre la *Hoja Informativa* publicava un ban del general Moscardó en el qual s'especificava la forma en què els espies serien sancionats:

**BANDO**

*Don JOSÉ MOSCARDÓ ITUARTE, General Jefe del Cuerpo de Ejército de Aragón*  
*Hago saber: Que, decidido a poner coto a las andanzas de quienes, amparándose en la mentida condición de desertores del Ejército rojo, se introducen en nuestra zona, en busca de noticias militares, como asimismo dispuesto a reprimir con las máximas sanciones la traidora conducta de los habitantes de poblados y masías que, conscientemente o por mera imprudencia, facilitan a los espías noticias, víveres o cualesquiera otras ayudas:*

**ORDENO Y MANDO:**

*Artículo 1º Serán considerados espías y castigados con la pena de muerte, a tenor del artículo 228 del Código de Justicia Militar, quienes, procedentes del campo enemigo no se presenten en menos de tres horas, a partir del momento de su paso, a las fuerzas militares o autoridades locales más próximas.*

*Artículo 2º Serán considerados traidores y condenados en juicio sumarísimo a la pena de muerte, como incurso en el número 7º del artículo 222 del Código citado, los que proporcionen a los anteriores, datos, víveres, artículos o ayudas de cualquier clase.*

*La misma conducta, debida a descuido, negligencia o imprudencia, se castigará con la pena de prisión menor a muerte.*

*Artículo 3º Quienes, teniendo conocimiento de alguno de los hechos a que los artículos anteriores se refieren, no los denuncien, serán castigados como si los hubiesen cometido, a tenor del artículo 225 del repetido Código.*

*Artículo 4º El presente Bando comenzará a regir a partir de su fecha, en todo el territorio y fuerzas de mi mando.*

*Dado en el frente de Cataluña. a 4 de Octubre de 1938. - III Año Triunfal. - José Moscardó Ituarte.*

Mesures pròpies de la situació bèl·lica que es vivia, però que també se situaven en la línia d'actuació que esdevindria característica del nou estat.

#### 6.4 LA GENT I EL FRONT

El daltabaix que va suposar l'ocupació de la ciutat, la fugida de bona part de la població, l'estabilització del front i les destruccions de la ciutat, suposaren greus dificultats en l'organització de la vida de la població, el que es manifestà en molts i diversos aspectes. Podrem veure en les pàgines següents algunes mostres de tal situació. Abans, però, una ràpida ullada a la versió oficial que intentaven donar les autoritats, segons les quals la ciutat estava retornant a la normalitat després de l'alliberament.

A les pàgines de *Ruta*, el mateix abril de 1938, podia llegir-se que s'estava recuperant el subministrament d'aigua i de llum, s'anunciava l'obertura de cafès, de barberies i d'alguna botiga, així com la prompta reparació dels espectacles públics. Tot plegat, un futur d'optimisme que havia arribat per substituir les penalitats ocasionades per la *barbarie roja*

*Nos parece ilusión que aquellas larguissimas "colas" para la adquisición de alimentos de primera necesidad, se hayan esfumado, y ahora ¡oh delicia!, puedes comprar todo lo que quieras: hasta pan... Se verifica, con toda regularidad, el canje de moneda y "Beneficencia de guerra", con sus comedores, admirablemente servidos, suministra a todos los ciudadanos, sin distinción de clases, sexos y edades, en un ambiente de tangible igualdad y hermandad, cuanto les es necesario para subvenir a las necesidades humanas.*

En un altra nota, l'ajuntament afegia, en el mateix to, que

*Pronto a nuestra ciudad llegarán cargamentos de pescado y demás artículos de los cuales se carecía hasta la fecha de la entrada de las gloriosas tropas del Generalísimo Franco.*<sup>122</sup>

Si això és el que volia comunicar l'ajuntament a la població, una cosa ben diferent és el que els regidors discutien en les reunions del consistori. Poc després de prendre possessió, la comissió gestora presidida per Martín Aguado havia d'admetre que la seva actuació es reduiria a intentar superar el drama provocat pel front de guerra, com s'explica en el balanç de la primera setmana posterior a l'ocupació

*(...) se ha atendido de una manera preferente el abastecimiento de la escasa población civil que hay dentro de la Ciudad, especialmente en la parte que no tiene acceso al río ya que el enemigo desde su margen izquierda tirotea incesantemente, con algún que otro disparo de cañón y mortero. En esta tarea de abastecimiento es fundamental el auxilio prestado por Asistencia Social y Beneficencia Militar, para cuantos se encuentran sin hogar a causa de los bombardeos y cañoneos y para las familias de*

<sup>122</sup> *Ruta*, núm. 4, 22/IV/38, pàg. 2

*cuantos fueron víctimas de las iras marxistas. Por otra parte, funciona ya regularmente el mercado del Pla, surtido de toda clase de géneros alimenticios casi a los precios que tenían con anterioridad al diez y nueve de julio de mil novecientos treinta y seis, facilitados por Intendencia Militar a reintegrar en su día.*

Uns dies després, la perspectiva continuava sent la mateixa

*Sigue el tiroteo desde la margen izquierda del Río Segre, continúa el saneamiento de la vía pública y la prestación de los servicios urbanos, como abastos, aguas, limpieza, etc., sin que tome grandes vuelos la reintegración a sus hogares de la población civil como consecuencia de hallarnos todavía en plena línea de fuego.<sup>123</sup>*

En aspectes més concrets de la vida quotidiana, la realitat també estava força allunyada del que deia la premsa. Si a *Ruta* s'havia afirmat que les cues només eren un record del passat, els regidors Joan Llavaneras i Josep Artigas es planyien el febrer de 1939 pel manteniment d'aquella vergonya, especialment per poder comprar patates i carbó.<sup>124</sup> Com en l'etapa anterior, les cues eren un maldecap per les autoritats del moment. Eren un lloc propici per la generació d'aldarulls i de comentaris de protesta. Un pagès de Balaguer va ser sotmès a un consell de guerra després que una veïna denunciés aquesta mena de comentaris. En una cua el pagès va dir que

*(...) el pan que dan no es suficiente para la gente, pero pronto vendrán patrullas francesas y acabarán con los fascistas.*

Els militars el van absoldre perquè, tot i tenir uns antecedents morals poc recomanables, era apolític i aficionat a la beguda. Però la protesta li havia valgut una detenció, una temporada a la presó i que el seu nom figurés als arxius dels tribunals militars, de la delegació d'Ordre Públic i de la *Comisión Provincial de Incautaciones*.<sup>125</sup>

#### 6.4.1 LA NOVA REORGANITZACIÓ DELS PROVEÏMENTS I DE LES INFRAESTRUCTURES

La presència tan propera de la guerra explicava bona part de les dificultats amb què es trobava la més estricta supervivència, però les noves autoritats tenien també una altra interpretació a la que recorrien amb freqüència. La responsabilitat

<sup>123</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 12 i 26 d'abril de 1938 (AML).

<sup>124</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 10 i 22 de febrer de 1939 (AML).

<sup>125</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 7.

de les mancances que patia la població era dels *rojos*. Quan el govern civil va intentar localitzar al terme de Lleida possibles recursos alimentaris per proveir el servei d'intendència militar, l'ajuntament va respondre que només podrien trobar alfals per a pinsos i encara sense poder precisar la quantitat

*Los demás artículos agrícolas agotaron los rojos con su desastrosa actuación, o se hallan todavía pendientes de recolección.*<sup>126</sup>

Aquest tipus d'interpretacions no es van limitar als anys del conflicte, sinó que van servir al règim de coartada per justificar les negatives conseqüències de l'autarquia. Des de fa un temps els investigadors han demostrat que, tot i la importància de les destruccions provocades per la guerra, la misèria generalitzada de bona part de la població espanyola era fruit de la política econòmica franquista —ús ideològic de la política intervencionista i pretesament autosuficient i predomini en les importacions de béns d'equip i de material bèl·lic sobre els més necessaris productes alimentaris— i de les estratègies ideades per burlar l'intervencionisme, com el mercat negre i l'estraperlo —ja fos amb objectius essencialment de supervivència, ja com a via d'acumulació de capital. Ni en l'agricultura ni en la indústria la lenta recuperació pot explicar-se a partir de les pèrdues de la guerra.<sup>127</sup>

Per altra banda, el control sobre els proveïments exercit per les autoritats locals i la pobresa també van ser utilitzats com una arma política. Un estudi de la conca industrial del riu Ter —regió de colònies industrials del sector tèxtil mogudes per l'energia hidràulica que se servien de mà d'obra més barata, menys conflictiva i sotmesa a pitjors condicions de treball que a Barcelona— demostra com un pobre racionament servia per endurir el control social de la població en un context de repressió sistematitzada, on la capacitat de resistència havia desaparegut i amb una elevada taxa de mortalitat entre les classes subalternes.<sup>128</sup>

A la manca de productes, calia afegir la mala qualitat d'alguns aliments bàsics. En diverses ocasions, al llarg dels mesos d'agost i setembre, els regidors van discutir sobre el pa que podia consumir-se a la ciutat. Els hi havien arribat les queixes dels veïns sobre la seva escassa qualitat i sobre el monopoli que el municipi

<sup>126</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de maig de 1938 (AML).

<sup>127</sup> Vegeu VÍCTOR BRETÓN, *Tierra, estado y capitalismo*, p. 32-33.

<sup>128</sup> Joan SERRALLONGA "Subordinación, abastos y mortalidad. La Montaña Catalana, 1939-1945".

exercia en la seva producció i distribució. Fins i tot des de Falange, s'havien llençat protestes perquè el pa no es venia a pes. L'ajuntament entenia que els flequers no podien elaborar pel seu propi compte el pa, ja que no tenien els necessaris medis de transport per a la farina i la llenya. A més, afegien, els productors toparien amb la reduïda capacitat de consum d'una ciutat despoblada. El problema de la qualitat pensaven solucionar-lo comprant farina d'una altra procedència. Així, el regidor Julio Corderas, que també era membre del *Servicio Nacional del Trigo* va iniciar gestions per poder-la adquirir a Binèfar.<sup>129</sup>

Tampoc anava millor el proveïment d'aigua i d'electricitat, en aquest cas cal tenir present que les destruccions de la guerra dificultaven d'una manera especial la distribució. Una de les primeres tasques de l'equip municipal fou disposar que brigades municipals, o equips militars dirigits per empleats del municipi, es possessin a treballar en la reparació del servei d'aigua potable. Així mateix, demanava a les companyies elèctriques que fessin el mateix amb les seves línies.<sup>130</sup>

La resta d'autoritats locals tenien les mateixes preocupacions. El 31 de gener de 1939 arribava a la delegació d'Ordre Públic una ordre del comandant militar perquè els agents vigilessin les cases particulars, tallers i establiments de Lleida amb l'objectiu d'apagar tots els brasers elèctrics. En aquell moment el perill no estava en llums encesos que donessin pistes a l'artilleria enemiga, sinó en la despesa energètica *ya que si se continuase así, se quedaría sin luz eléctrica la ciudad*. Seguint amb la mateixa idea, quan ja no eren necessàries les preocupacions pel front, els regidors van poder començar a plantejar-se la necessitat de recuperar l'enllumenat públic de vies tan transitades com el carrer Major o Blondel.<sup>131</sup>

L'aigua per al consum tenia també en els primers moments un problema de qualitat, a jutjar pel comentari que acompanyava l'anunci de l'entrada en funcionament d'una estació de clor. El doctor Andrés Chordi, regidor de governació, féu notar que aquell servei havia esdevingut indispensable, *dadas las condiciones detestables del agua que surte la población según análisis hecho de*

---

<sup>129</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 8 i 12 d'agost i 2 de setembre de 1938 (AML).

<sup>130</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

<sup>131</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49 i acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML).

*la misma*. La depuració de l'aigua va trobar alguns problemes tècnics, ja que es va haver d'encarregar al doctor Hellín que, des de Saragossa, gestionés la compra de les peces fabricades per una casa sevillana necessàries per regular la dosificació del clor.<sup>132</sup> Operacions d'aquesta mena, ben normals en altres moments, eren d'una gran dificultat quan els efectes de la guerra eren encara vius.

No cal dir que la situació dels medis de transport estava en similars condicions. Un altre dels esforços a realitzar havia de ser la seva reorganització, tant dels urbans com dels enllaços amb altres poblacions que ja eren *nacionals*. L'arquitecte municipal va sol·licitar a la comissió gestora la realització dels tràmits necessaris a Saragossa per adquirir dos autobusos que permetessin recuperar el servei urbà. A més, encara quedaven a Lleida cotxes que podien ser utilitzats, pel que s'autoritzà al departament de Foment perquè s'encarregués de les reparacions, valorades en tres-centes pessetes.<sup>133</sup>

Més difícil va ser el restabliment d'una línia regular que comunicués Lleida amb Saragossa. En aquest cas, però, els principals impediments no van ser tècnics, sinó burocràtics. Segons un comunicat del governador civil al comandant militar, el ministeri d'Obres Públiques havia autoritzat el 10 de maig de 1938 un servei diari, d'anada i tornada, entre ambdues ciutats ja que *era vital y urgente establecer un régimen de comunicaciones en esta Zona*. La concessió de la línia va ser atorgada a Ágreda Automóvil S.A, empresa de la capital aragonesa. L'empresari escollit havia anunciat l'entrada en funcionament de la línia per al dia 10 d'agost, tot i que no va ser fins a primers de setembre que s'endegà el servei de la línia Saragossa-Osera-Lleida.<sup>134</sup>

El retard va ser motivat per la manca d'uns permisos de l'oficina d'Obres Públiques de Saragossa. A més en aquelles mateixes setmanes, el cap de l'empresa estava essent investigat. Es tractava de Domingo Agustí Giribert, un antic membre de la Lliga a Balaguer que durant la guerra havia marxat a Sant Sebastià. Agustí havia estat regidor a la capital de la Noguera en els anys de la República, alcalde durant uns dies després de l'ocupació i el 1938 era membre de la comissió gestora de la Diputació. Però al Servei Nacional de Seguretat (Valladolid) figurava com a membre d'una banda

<sup>132</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 13 de juliol i 7 de novembre de 1938 (AML).

<sup>133</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 de maig i 15 de juny de 1938 (AML).

<sup>134</sup> L'autobús sortia de Saragossa a les set del matí i de Lleida a les tres de la tarda (Fons del GC — AHPL— expt. 17 llig. 57).

dedicada al tràfic de moneda. Per si fos poc, el seu passat lligaire el convertia als ulls dels responsables de la seguretat del nou estat en un *separatista y de expresión desagradable, hablando siempre en catalán con marcada intención*. Tanmateix, la investigació realitzada a Lleida no va poder escatir res sobre el contraban. En canvi els agents de la comissaria i de Falange sí que tenien clara la seva condició de dretà i espanyolista —*no estaba cogido por el virus separatista*, afegien. Informes que de ben segur van facilitar la realització de la línia d'autobusos.<sup>135</sup>

#### 6.4.1.1 Tornar la *normalitat* al camp

Recuperem ara una idea que posàvem en boca de les autoritats municipals al començar aquest apartat. Els recursos agrícoles de Lleida, a l'inici de la dominació franquista, estaven marcats per dues realitats. Els danys provocats per la guerra —destruccions, pèrdua de mà d'obra, etc.— i l'època de l'any en què es produí, poc abans d'endegar la recol·lecció.

En la mateixa carpeta que s'havien conservat les actes de les sessions municipals de 1938, vam trobar les corresponents a les reunions celebrades entre juny i juliol del mateix any per la Comissió Dipositària Municipal de Recuperació Agrícola, constituïda el 6 de juny en aplicació de la Llei de Recuperació Agrícola del 3 de maig.<sup>136</sup> A partir de l'escassa informació que aporten aquests documents, sabem que les tasques desenvolupades per la comissió van ser, fonamentalment, assegurar la temporada agrícola en el moment de màxima activitat i “superar” les possibles restes de l'obra revolucionària.

Així, en la primera reunió s'acordà fer una investigació especial en les finques de Raïmat, Sucs i Suquets donada la seva importància, per la qual cosa els membres de la Comissió havien de visitar-les el 9 de juny. Sembla que la missió va ser resolta ràpidament ja que en la visita *encontraron al frente de las mismas a sus*

<sup>135</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 24 ilig. 13.

<sup>136</sup> Per fer conèixer a la població camperola les obligacions que els hi imposava la Llei de Recuperació Agrícola, la primera mesura adoptada per la Comissió va ser la publicació d'un ban amb l'articulat de la llei, que seria penjat en els punts estratègics de la ciutat i repartit entre els pagesos. Algunes dades sobre l'actuació del Servei de Recuperació Agrícola i la desastrosa política agrària franquista a Carlos BARCIELA, “Introducción. Los costes del franquismo en el sector agrario: la ruptura del proceso de transformaciones”.

*respectivos dueños, por lo que dio la Comisión por terminado su cometido respecto de las mismas.*<sup>137</sup> També s'inclouïa entre les tasques de la Comissió la recuperació de béns agrícoles abandonats —adobs o maquinària per exemple. En una ocasió encarregà al cap provincial agrari de la CNS que retirés de l'estació del ferrocarril uns vagons amb adob mineral que podien ser saquejats. Abans de facilitar-lo als pagesos de l'horta, a un preu de quaranta pessetes els cent quilos, calia haver fet un inventari per controlar els productes. El 10 per cent de l'adob va ser assignat al Sindicat.<sup>138</sup>

Els primers integrants de la Comissió van ser l'alcalde, en qualitat de president, i el secretari municipal en representació de l'ajuntament. Per la seva banda, Falange va designar a Pedro Martín Bertrán, com a representant del sector agrari hi havia Martín Merola Jou i José Aixut Boixadera com a pràctic. A més, el regidor Joan Llaveneras actuava a la Comissió com a assessor de l'alcalde per la seva professió i coneixement del medi rural lleidatà.

El cap del Servei de Recuperació Agrícola, era un enginyer que residia a Saragossa, i a ell se li va haver de comunicar l'acte de constitució de la comissió lleidatana. En aquells moments la comissió no tenia massa clar quin havia de ser el seu funcionament, pel que restava a l'espera de les instruccions de l'enginyer. El nou organisme havia d'assumir les funcions que fins aquell moment havia desenvolupat l'Oficina Provincial de Recuperació Agrícola, servei que formava part de l'organigrama del govern civil i que estava encapçalat per Buenaventura Frigola. Com a cap de l'oficina que havia d'executar les feines encomanades per la Comissió, es va nomenar a Serafín González Castanera, que ja havia tingut tasques similars en el servei anterior.<sup>139</sup>

Tot i que la Comissió ja havia realitzat alguna activitat, com les anteriorment descrites, Serafín González exposà en la reunió del dia 17 de juny les serioses dificultats existents per aplicar la llei ja que no hi havia cap reglament publicat i l'enginyer de Saragossa encara no els hi havia donat cap indicació. La deficiència se solucionà després d'una entrevista entre el president i el secretari de la Comissió i el cap del Servei de Recuperació Agrícola, qui els hi facilità el

<sup>137</sup> Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 11 de juny de 1938 (AML).

<sup>138</sup> Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 17 de juny de 1938 (AML).

<sup>139</sup> Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 11 de juny de 1938 (AML).

reglament que havien de seguir. També se li va sol·licitar a l'enginyer un camió i un cotxe per poder desenvolupar adequadament les tasques encomanades. De manera resumida, el reglament s'articulava en deu punts<sup>140</sup>

1. La Comissió no havia d'intervenir quan el propietari de la finca estigués en la zona franquista i el conreador desaparegut
2. Si la finca havia estat conreada per una col·lectivitat, el propietari podia collir amb l'obligació de declarar la producció davant la Comissió. Al propietari se li concediria el 60% de la collita, mentre que el 40% restant havia de reservar-se per a la Comissió.
3. La Comissió tampoc intervindria si el propietari no estava present però si el conreador
4. Si el propietari i el conreador es trobaven en zona republicana, la Comissió s'encarregaria de contractar algú per collir i de nomenar un administrador<sup>141</sup>
5. En el cas que el propietari i el conreador estiguessin absents, la collita s'havia de concedir als familiars que poguessin justificar la seva representació legal. Si no la justificaven, se'ls hi podia adjudicar el conreu amb un contracte
6. El tant per cent de la collita corresponent a la Comissió s'anotaria en el compte corrent de cada finca i es dipositaria en els magatzems de la Comissió
7. La Comissió podia vendre els productes que li corresponien amb tota llibertat, ingressant l'import en el compte del Banc d'Espanya a nom del Servei de Recuperació Agrícola
8. La Comissió no intervindria en els deutes anteriors existents entre el propietari i el conreador
9. L'adob mineral en possessió de la Comissió havia de ser facilitat als conreadors a través dels Sindicats segons el preu fixat legalment
10. La Comissió també havia de dirigir-se a les entitats i organismes que tinguessin béns agrícoles abandonats pels seus propietaris perquè els hi lliuressin, o bé un resguard si els necessitaven per a les seves finques

L'enginyer també havia autoritzat la Comissió perquè contractés el personal indispensable i per fer les despeses més necessàries. Així, el 30 de juny se sol·licità al cap de Recuperació Agrícola de la Zona d'Aragó que enviés una trentena de jornalers per dedicar-los a la sega durant una setmana amb una jornal de catorze pessetes.

A partir d'aquest moment es realitzaren tota una sèrie de confiscacions amb l'objectiu d'intentar retornar a la "normalitat". Com tres-centes quarteres d'olives de la Societat de Rabassaires de Lleida (sic) per ser mòltes immediatament, o dues màquines trilladores, *que existen en esta ciudad*, per les feines de la propera campanya. També es va donar l'ordre de requisar tot el bestiar abandonat o

<sup>140</sup> Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 21 de juny de 1938 (AML).

<sup>141</sup> La Comissió decidí arrendar a una altra persona un hort que Octavi Pereña tenia a la carretera de Torrefarrera. En una altra ocasió, va considerar com a camps abandonats les finques d'un cec, per poder intervenir en la collita. Actes de la Comissió Dipositària Municipal corresponents als dies 7 i 12 de juliol de 1938 (AML).

detenat per qui no fos el seu legítim propietari, *abonando a los tenedores de buena fe lo que fijen los peritos designados al efecto por la Comisión*. Per poder emmagatzemar els productes i el bestiar confiscats, la Comissió decidí l'arrendament d'uns locals dels hereus de Pio Coll al carrer Príncep de Viana.<sup>142</sup>

Però l'existència d'organismes com aquesta comissió que actuava segons una normativa oficial, no vol dir que totes les accions destinades a recuperar-se dels efectes de la revolució al camp es fessin dins d'un marc legal. Sovint podien tenir un clar component d'ajustament de comptes. La localitat de Maials (el Segrià) havia estat ocupada el Nadal de 1938. A començaments de febrer els fills d'un propietari local, que tenia un molí d'oli elèctric al poble i diverses propietats, van iniciar la tasca de recuperar el que la família havia perdut en temps de guerra i de revolució, quan la vida familiar no havia estat gaire fàcil. El pare va ser condemnat a 30 anys pel tribunal popular —el fiscal havia demanat la pena de mort al considerar-lo d'extrema dreta—, la mare i una filla havien mort —segons argumenten pels disgustos de la revolució— i les seves propietats havien estat col·lectivitzades. Davant de tantes desgràcies la solució adoptada, a manera de venjança, va ser requisar cereals i eines de diferents veïns del poble argumentant que ells estaven en la misèria mentre que els que havien explotat les seves terres tenien uns recursos acumulats importants.

El curiós del cas és que els requisats denunciaren el cas davant de la guàrdia civil. En les seves declaracions no negaren haver format part de la col·lectivitat i explicaren que les collites emmagatzemades potser sí que procedien de les terres d'aquella família però que eren fruit del seu treball. I més curiós encara resulta que la guàrdia civil en fes cas i detingués al pare i els fills. Malauradament aquest és un altre cas del que desconeixem la solució. Només sabem que el pare i un dels fills, juntament amb tres veïns més, van tornar a ser detinguts i ingressats a la presó provincial per un cas d'estraperlo.<sup>143</sup>

<sup>142</sup> Acta de la Comissió Dipositària Municipal corresponent al dia 30 de juny de 1938 (AML).

<sup>143</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 15 llig. 81.

#### 6.4.2 UN MAL MOMENT PER A LA LLEIDA BOTIGUERA

Com no podia ser d'una altra manera, la vida sota el front va tenir serioses conseqüències per al malmès comerç. Havia de patir unes comunicacions molt precàries, la ja repetida fugida de gran part de la població i, com la resta de sectors econòmics i socials de la ciutat, les destruccions provocades per la guerra. Tot i això, les autoritats van apressar-se a intentar donar a la premsa una imatge de normalitat.

El governador civil es va encarregar de fer saber a tots els comerciants d'articles de primera necessitat —especialment fleques i carboneries— que havien d'obrir els seus establiments. Els ciutadans i les autoritats, afegia, estaven obligats a intentar recuperar la normalitat. A més els hi prometia el recolzament necessari per superar tots els obstacles d'aquells moments, que no eren pocs.<sup>144</sup> Per la seva banda, el delegat d'Ordre Públic també va intentar conscienciar als propietaris de comerços i indústries perquè procuressin, encara que no hi hagués una activitat normal, *hacer un esfuerzo económico en bien de España y sostener a su dependencia*. Amb el to propi de l'època, conclouïa afirmant que la pàtria necessitava sacrificis i que li evitessin problemes. Fins i tot arribà a dir que la proximitat del front no justificava el tancament de comerços, ni els preus abusius. Els lleidatans *se deben convencer que estamos en un régimen nuevo* i, si no ho feien així s'haurien de pagar sancions, encara que al delegat li dolgués segons les seves paraules a la premsa.<sup>145</sup>

La realitat, però, és que molts comerços, de la mateixa manera que els habitatges, corrien perill de ser assaltats pel seu estat de destrucció o d'abandonament. El 10 de juliol el capità d'assalt comunicava al delegat que les portes de dues merceries del carrer Major havien estat violentades. Els propietaris de les dues botigues estaven en zona franquista però encara no havien pogut retornar a Lleida. Davant de la possibilitat de saqueigs el capità considerava convenient que es fes càrrec de les existències la Junta d'Intervenció de Béns Abandonats.<sup>146</sup>

<sup>144</sup> *Hoja Informativa*, núm. 3, 30/VII/38, pàg. 2.

<sup>145</sup> *Hoja Informativa*, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3 i núm. 10, 7/VIII/38, pàg. 2.

<sup>146</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 4.

L'estat de la ciutat era en general tan desastrós que en alguns casos es feia difícil assegurar amb certesa quan s'havien realitzat els assalts. Així, el propietari d'una botiga de material fotogràfic, perfumeria i drogueria del carrer Major, denunciava un robatori en el seu establiment a mitjans de juny de 1938. Tanmateix, després de la inspecció ocular els agents d'assalt van concloure que

*(...) aunque todo estaba revuelto, nada indicaba que hubiera sido reciente el robo, y como por otra parte, y tengo establecido un servicio fijo en las inmediaciones, me inclino a creer que el hecho se realizó con anterioridad, no habiéndolo advertido el dueño hasta ahora.*<sup>147</sup>

Una bona visió de l'estat en què es trobaven els establiments comercials de la ciutat durant els mesos de front és una relació de botigues, farmàcies, bancs, etc. de l'actual Eix Comercial de Lleida —carrers Sant Antoni, Major, Porxos Alts, Porxos Baixos, plaça Constitució, carrer Pilota, plaça la Sal i carrer del Carne—, elaborada pel Cos d'Investigació i Vigilància de la Comissaria a primers d'agost del 1938. L'objectiu d'aquesta llista era donar a conèixer a les autoritats quins establiments de la principal via de la ciutat estaven oberts i quins tancats, així com si el seu propietari estava localitzat o en parador desconegut.<sup>148</sup> A la llista es comptabilitzen un total de dos-cents comerços (vegeu Apèndix 2), dels quals només vuitanta estaven oberts. Pel que fa a la pràctica totalitat dels cent vint comerços tancats, sempre segons la llista, el propietari estava absent.

Els propietaris dels establiments comercials, com els d'habitatges, van topiar també amb tota una sèrie de dificultats quan intentaren recuperar els negocis que havien perdut per la revolució o abandonat amb l'arribada del front. El 20 d'octubre l'inspector en cap de la policia comunicava al delegat d'Ordre Públic que el legítim propietari, segons les autoritats, del comerç del número 61 del carrer Major es disposava a efectuar la seva recuperació. Prèviament, en un procés controlat per funcionaris de la Comissaria, s'havia inventariat tot el que hi havia al local. El problema es presentà perquè una dona tenia l'establiment ocupat *indebidamente*. Dies després, el propietari presentava una denúncia contra la dona per resistència a lliurar-li les claus del local. Es negava a abandonar-lo argumentant que ella n'era l'autèntica propietària. La resistència s'agreujà quan es va presentar un agent per fer-la fora i la dona el va insultar

<sup>147</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 7.

<sup>148</sup> La troballa d'aquesta llista, entre els papers de la delegació d'Ordre Públic (Fons del GC —AHPL— expt. 3 llig. 107), és una bona prova de l'estat en que es trobava aquest fons documental en el moment en què vaig treballar-lo. La relació de comerços es troba en un expedient destinat a conservar documentació relacionada amb la presó provincial de Lleida.

i tractar despectivament. Aquesta actitud li reportà una multa de vint-i-cinc pessetes per part del delegat.<sup>149</sup>

No podem oblidar tampoc les conseqüències patides exclusivament pels derrotats en la guerra, que havien de veure en diverses ocasions com els seus béns canviaven de mans. El departament municipal d'Hisenda va decidir la rescissió del contracte d'arrendament del bar del costat dret de l'Arc del Pont en virtut de l'actuació política durant la guerra de l'arrendatari, el qual, a més, es trobava en zona republicana. Seria llogat a un regidor d'aquells moments per ampliar la seva farmàcia. No va tenir millor sort el propietari d'una merceria del carrer Magdalena que havia fugit de Lleida. Fou considerat com a significat extremista i, per tant, l'autoritat militar disposà que les existències de la botiga fossin "recollides" per la Junta d'Incautació de Béns Abandonats.<sup>150</sup>

L'ajuntament es va encarregar de reglamentar aquest comerç que intentava superar les dificultats del moment. La primera mesura detectada en les actes municipals estava destinada, precisament, a posar ordre en situacions similars a les anteriorment descrites. Es va disposar que els comerciants que tinguessin en usdefruit establiments de persones encara en zona *roja*, paguessin l'arbitri d'obertura. L'impost els hi seria retornat si en un any l'antic propietari recuperava el comerç.<sup>151</sup>

I és que, com s'explica en l'apartat corresponent, una de les necessitats més immediates del nou consistori municipal era intentar aconseguir recursos monetaris per superar la seva precària situació econòmica. El lamentable estat dels comptes municipals quedava evidenciat en la decisió de carregar en un deu per cent el preu dels productes de primera necessitat que es venien per compte de l'ajuntament —com el carbó o el pa, per exemple— per gratificar al personal *que presta su cooperación y auxilio* al mercat del Pla.<sup>152</sup>

En la mateixa línia cal situar una moció del departament de governació per prohibir la venda ambulat de fruites, verdures i hortalisses, ja que la venda a la via pública no estava sotmesa a cap tributació. La venda d'aquests productes només seria

<sup>149</sup> La *gravelat* del desacatament es pot comprovar en l'informe de la policia. Segons aquest document, *una vez en la Comisaria, se le ofreció asiento, (a la dona) rehusándole malhumorada* (Fons del GC —AHPL— expt. 18 llig. 42)

<sup>150</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML) i Fons del GC (AHPL) expt. 47 i 52 llig. 4.

<sup>151</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 22 de juny de 1938 (AML).

<sup>152</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

possible dins del Mercat del Pla, sent l'ajuntament l'encarregat d'arrendar les parades de dit mercat. La moció reconeixia que l'ajuntament necessitava majors ingressos, però també deia que

*(...) cesará el espectáculo, nada edificante, de la reventa en la calle. Se evitarán escándalos y abusos incalificables y la vigilancia y inspección, en lo económico y en lo sanitario, podrá ejercitarse cumplidamente.*<sup>153</sup>

Les forces afectes a la delegació d'Ordre Públic van haver de tramitar diversos expedients per sancionar la venda de diferents productes sense la corresponent autorització. En bona part dels casos aquesta irregularitat es produïa perquè el comerciant tenia la seva botiga destrossada i havia de fer els seus negocis en altres llocs. Un altre motiu habitual per vendre sense tenir permís era la dubtosa procedència de la mercaderia.

La necessitat de vigilar acuradament algunes de les més elementals mesures higièniques es feia especialment necessària en la matança d'animals per al consum de carn. Les forces d'ocupació utilitzaven la fàbrica de paper de Roselló com a escorxadors de la Intendència Militar i abocaven incontroladament les restes dels animals sacrificats al canal de Pinyana. La situació devia ser prou greu perquè l'ajuntament s'adreçés al governador militar per demanar-li que corregís l'abús. Hem trobat també algunes multes per matances clandestines de bestiar.<sup>154</sup>

L'històric mercat del Pla va ser l'únic en funcionament durant aquells mesos, ja que, com va valorar el mateix ajuntament després que uns veïns sol·licitessin la reobertura del mercat de Magdalena, carrer Pi i Margall, el nivell de consum d'una ciutat amb la població delmada quedava prou cobert amb un únic mercat.<sup>155</sup> El 12 d'abril es va designar com a director del mercat del Pla, i del servei municipal de proveïments, a Ramon Vilalta que també seria regidor del primer ajuntament. Per a poder incrementar les activitats de dit mercat, el 22 de juny es decidia l'acceleració de les obres de reparació i reconstrucció de les parades afectades per les destruccions de la guerra, així com concedir, en la mateixa data, la primera parada destinada a la venda de carn. Tot i això, un cop ja entrats en l'any següent, un ofici de l'administrador de

<sup>153</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 2 de desembre de 1938 (AML).

<sup>154</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 26 d'abril de 1938 (AML). Com a mínim es van imposar tres multes de 107'70, 41 '20 i 35 pessetes per l'ajuntament el 12 d'agost.

<sup>155</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 10 de maig de 1938 (AML). La decisió d'obrir el de Magdalena no es va prendre fins el 25 de gener de 1939.

mercats municipals reclamava la necessitat de *un sin fin de puestos de venta de toda clase de artículos de consumo al Pla*.<sup>156</sup>

Pel que fa al funcionament del comerç, en un altre lloc apuntem que es detectaven unes actituds que podríem entendre com a resistents en la negativa d'alguns comerciants a servir a militars. Aquestes no van ser, però, les úniques irregularitats denunciades. En un moment en què els preus estaven controlats, tenim localitzats diversos casos de militars i de falangistes que acusaren a propietaris de bars i de cafès de posar preus abusius i de no tenir exposada l'obligatòria llista de preus autoritzada.

Un tipus d'establiments que resultaven molt importants, quan una bona part de la població que vivia a la ciutat no era autòctona, van ser els hotels i els menjadors. Podem conèixer la seva situació, en un moment concret de l'etapa del front, gràcies a un informe que el comissari en cap de la policia adreçà al delegat d'Ordre Públic i al governador civil el 7 de desembre de 1938. En aquest document es relaciona l'estat dels hotels i fondes de Lleida<sup>157</sup>

HOTELS I FONDES	Habitacions	Llits	Hostes fixos	Llits disponibles
Hotel Mundial	37	41	22	9
Hostal del Sol	22	22		16 (8 sense roba)
Pensió Abella (Major, 71)	16	24	4	17
Pensió Jové (Tallada, 2)	5	13		2
Monumental Pensió (Pl. de Mossèn Cinto)	11	11	6	5
Hotel Moderno (Pl. Berenguer IV)	26	26	8	15
Hotel Peninsular (Pl. Berenguer IV)	8	10		10
<b>TOTALS</b>	<b>125</b>	<b>147</b>	<b>40</b>	<b>74</b>

Adjunta a la relació, una nota manuscrita diu: *Existe el Hotel Europa que se encuentra en condiciones de habitar pero que su propietario se encuentra actualmente en Zaragoza y tiene cerrado el establecimiento*. Més una altra il·legible que fa referència a l'Hotel España.

<sup>156</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

<sup>157</sup> Com en el cas dels comerços, la relació d'hotels i de fondes també es conserva en el mateix expedient de la delegació d'Ordre Públic dedicat a la presó de Lleida (Fons del GC —AHPL— expt. 3 llig. 107).

### 6.4.3 SEXE, TROPES I OCUPACIÓ

Per tancar aquest apartat, comentarem un darrer tipus de negoci, sobre el qual hi ha força informació en el fons documental de la delegació d'Ordre Públic i que es mostra molt actiu en una ciutat on la presència de la força militar era tan important. Ens estem referint a la prostitució. Un negoci que no estava en absolut restringit per les autoritats, ans controlat tan administrativament com sanitàriament.<sup>158</sup>

Dels diversos expedients que donen una idea del control al qual al·ludim, n'hem triat un dels primers dies de febrer de 1939 que resulta força complet.<sup>159</sup> La senyora que pretenia regentar un negoci de prostitució va haver de presentar la corresponent instància al govern civil per sol·licitar l'obertura del bordell, en aquest cas al número 22 del carrer San Cristóbal. Posteriorment, el governador encarregava al delegat d'Ordre Públic una investigació que havia de servir per justificar o denegar l'autorització.

A partir d'aquell moment, s'havien d'elaborar dos tipus d'informes, policíacs i mèdics —tots dos positius en l'expedient triat. El comissari en cap de la policia havia de donar notícia del passat polític i social de la sol·licitant, la qual resultà ser

*(...) persona de buena conducta y antecedentes político-sociales, siendo adicta a nuestro Glorioso Movimiento Nacional, haciendo constar que la casa que solicita la interesada, ha estado abierta también, como de lenocinio hasta hace unos ocho días en que su dueña la dejó para pasarse a otra en la misma calle, estando las casas laterales de derecha e izquierda, y las tres de enfrente dedicadas a la prostitución, procediendo por tanto, a juicio del que suscribe, acceder a lo solicitado; V.I. no obstante, con superior criterio resolverá lo que estime oportuno.*

Per la seva banda, el metge encarregat del Servei d'Higiene havia de valorar les possibilitats d'ús de l'edifici,

*(...) dicha casa reúne las condiciones higiénicas necesarias para el uso a que se destina.*

Amb aquestes dades, el delegat informà al governador que no existien inconvenients per l'obertura al públic del bordell. Així es féu a primers de març, tot i que just un mes més tard el governador notificava la clausura del local. L'expedient no

<sup>158</sup> Entre les causes incoades per l'Audiència Provincial de Lleida durant la postguerra els delictes contra la moral i els bons costums, inclosos els relacionats amb la prostitució i l'escàndol públic, no començaren a ser numèricament significatius fins a la segona meitat dels anys quaranta i especialment en la dècada següent —la prostitució no s'aboleix fins l'any 1956. D'aquesta constatació la professora Conxita Mir conclou que durant els seus primers anys la dictadura estava més preocupada per la consolidació de la victòria i per la repressió de les qüestions polítiques, mentre que més tard es pogué dedicar a l'actualització legislativa en funció dels seus valors morals (*Vivir es sobrevivir*, pàg. 27).

<sup>159</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 72.

informa de les raons del tancament, però cal pensar que la mobilitat d'aquests negocis devia ser bastant important.

No sempre, però, l'establiment d'un bordell seguia uns procediments tan clars (sol·licitud oficial, informes policíacs i mèdics, etc.), sinó que es feia per uns mecanismes menys clars. El 10 d'octubre una prostituta alabesa amb residència accidental a Lleida, denunciava un parell de legionaris per robatori, els quals foren detinguts el mateix dia amb uns paquets de roba, calçat i begudes. Declararen que havien agafat aquells objectes com a revenja *porque estando con unas mujeres llegaron unos oficiales y se marcharon con estos dejándolos a ellos solos*. Fins aquí el cas no passaria d'una simple reacció a una "ofensa" i d'un robatori més entre els molts que diàriament es realitzaven. Les investigacions, però, es giraren contra el propietari de l'edifici. En la seva denúncia, la prostituta havia explicat que ella i les seves companyes ocupaven el pis des del dia anterior després d'arribar a un acord amb el propietari, el qual, suposadament, tenia autorització del govern civil per disposar del pis. Pel dit acord havien de lliurar al propietari una part dels beneficis obtinguts.

El propietari declarà que tenia autorització per a regentar el bar dels baixos de l'edifici, i que com li sobrava un pis va decidir cedir-lo per organitzar una casa de prostitució a canvi de les despeses de llum. No es va preocupar en saber si les prostitutes tenien permís per treballar, ni si el tenien les que l'havien exercit amb anterioritat, quan el negoci era d'un moro. A ell només l'interessava vendre una partida de licors que li havien enviat des de Cadis —unes botelles d'aquesta partida eren les que havien robat els legionaris— i per aquest motiu va negociar directament amb el magrebi el traspàs del bar. Per tenir un bar i una casa de prostitució sense autorització el delegat d'Ordre Públic l'imposà una multa de 250 pessetes, un mes de presó i desterrament. Al sortir del centre penitenciari va traslladar-se a Osca.<sup>160</sup>

Resulta interessant, al desenvolupar aquesta qüestió de la prostitució, que en un moment com el que estem retratant, en el qual els valors oficials, i únics, eren els del catolicisme més reaccionari, una dona dedicada a la prostitució pogués ser conceptuada per les autoritats com una persona *que lleva al parecer buena conducta*.<sup>161</sup> Tanmateix,

<sup>160</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 61, 63 i 64 llig. 21

<sup>161</sup> L'afirmació forma part d'un informe elaborat per autoritzar l'obertura d'un altre bordell. En aquell cas, novembre del 1938, també es considerà favorablement que la casa es trobés *en lugar bastante discreto* i que des de feia anys el local del carrer Padre Rufes (sic) es dedicués a la prostitució (Fons del GC —AHPL— expt. 32 llig. 37).

no hem d'interpretar aquesta permissivitat oficial amb l'ofici, que segurament era vist com un mal necessari, amb una moral sexual avançada. Un parell d'informacions sobre dues dones ho tornen tot "al seu lloc". Contra una noia de Puigverd, que havia estat membre destacada de les Joventuts Llibertàries locals, es diu el 1940 que a més de marxista havia estat defensora *del amor libre, practicar el desnudismo y otras mil marranerías*.

En una altra ocasió, les víctimes van ser dues dones naturals de la província de Múrcia, que vivien en un mateix habitatge de la ciutat de Lleida. En els dos casos es parla de bona conducta durant la guerra, tot i tenir simpaties esquerranes, però després de l'ocupació es dedicaren a organitzar, segons els informes policíacs, festes escandaloses al seu domicili del carrer Acadèmia. Especialment dura és l'acusació contra una d'elles, esposa d'un guàrdia civil considerat marxista i mare de família, perquè

*(...) su conducta tanto moral, pública como privada, ha sido pésima, pues recibía en su domicilio sin ningún miramiento ni pudor, a cuantos hombres acudían con fines deshonestos, armándose en su piso grandes juergas y borracheras, no ocultando su proceder ante sus hijos, alguno de los cuales le recriminó alguna vez llamándola beoda y prostituta, dando con su mal ejemplo y completo abandono, pésima educación a sus hijos, el mayor de unos 13 años.*

A finals de 1938, i per ordre del delegat d'Ordre Públic, ambdues dones van ser desterrades a Valladolid.<sup>162</sup>

La mala influència exercida sobre els fills era un possible argument a utilitzar per castigar els pares. Tres menors, veïns de Lleida, van ser detinguts a la Portella (Segrià) per viatjar sense el necessari salconduit en un moment en què els voltants de la població estaven sent bombardejats per l'aviació republicana. Al ser escorcollats els hi van trobar uns fulls de contingut pornogràfic escrits en català. El jutge militar que va investigar el cas no va considerar oportú sancionar als nois, però sí als pares per la seva irresponsabilitat en l'educació moral dels fills. El delegat d'Ordre Públic en va exculpar a un en funció dels seus antecedents, va sancionar a un altre amb 250 pessetes i amb

<sup>162</sup> El cas de la noia de Puigverd al fons del GC (AHPL) expt. 86 llig. 188. I el de les dues dones acusades de conducta escandalosa, que havien estat denunciades per tres veïns del mateix carrer, també al fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 37 i expt.91 llig. 3. La intervenció de la justícia com a reguladora de la vida íntima dels ciutadans més desprotegits —moral privada, opcions sexuals, assetjament i agressions sexuals, vida familiar, avortament, etc.— s'estudia a Conxita MIR, "Justicia civil y control moral de la población marginal en el franquismo de posguerra".

1.000 al tercer *tanto como responsable de la educación social de su hijo, como por sus propios antecedentes políticos*.<sup>163</sup>

El delegat ja havia demanat, des de les pàgines de la premsa local, que es lliuressin els llibres de propaganda roja i pornogràfics —tot devia ser el mateix— o que se'n denunciés la possessió. Tenir material susceptible de rebre aquests qualificatius no va ajudar gaire a l'encarregat d'una tintoreria denunciat el gener de 1939 per un veí que l'acusava d'*extremisme polític*. A l'escorcollar el seu domicili es va trobar una col·lecció gairebé completa de la revista *Pentalfa*, definida com *de carácter desnudista y pornográfico*, a més de *varios folletos y programas de propaganda desnudista*. Se l'acusava d'haver estat representant a Lleida de la revista, en realitat naturista i no pornogràfica, impulsada per l'italià instal·lat a Barcelona Nicolau Capo. També se li trobaren alguns llibres sospitosos, com *La República* de Plató, *Així parlava Zaratrusta* de Nietzsche i *La Mare* de Gorki entre altres.<sup>164</sup>

Amb tots aquests antecedents, i retornant a la prostitució, resulta lògic que no tothom veïés amb bons ulls aquella ocupació, ni tampoc la concentració de bordells en uns punts concrets. Tot i que normalment, com en el cas descrit anteriorment, jugava a favor d'una sol·licitud que l'edifici estigués en una zona dedicada majoritàriament al mateix negoci.<sup>165</sup> Un grup de veïns del carrer Carnisseries van fer arribar al governador civil una denúncia perquè en tots els pisos de la finca número 11 s'exercia la prostitució. El 14 d'agost s'ordenava el tancament del local, pel que la mestressa i les seves dues *pupilles* —una tercera estava ingressada en un hospital— es van traslladar a viure en un bar del carrer Caldereries. L'informe de l'agent de la delegació d'Ordre Públic, a partir de la declaració de la propietària del negoci, explica bé com funcionaven les coses en la Lleida de 1938

<sup>163</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 41-43 llig. 30.

<sup>164</sup> *Hoja Informativa*, núm. 23, 23/VIII/38, pàg. 2 i fons del GC (AHPL) expt. 50 llig. 47. Els agents del SIPM, organisme receptor de la denúncia, que investigaren el tintorer van concloure que era un gran activista de les seves idees irreligioses i polítiques (havia passat per JRLI i pel PSUC). Tot i la precària situació econòmica en què quedava la seva família i que el SIPM disposà la seva llibertat al constar-ho, el delegat d'Ordre Públic mantingué la presó i trameté les diligències practicades a l'auditoria de guerra. Pel que fa a la revista *Pentalfa*, cal dir que es tracta d'una publicació barcelonina dels anys trenta en la que efectivament apareixien nus, però no de caràcter pornogràfic. Nicolau Capo era un defensor del nudisme, de la medicina natural i del vegetarianisme i totes aquestes pràctiques eren les que defensava *Pentalfa*.

<sup>165</sup> En un expedient de l'abril de 1939 per obrir un bordell al número 21 del carrer del Seminari, els veïns de les cases del costat i del davant no posaren cap objecció *ya que en la mencionada calle, todas las casas están dedicadas a la prostitución* (Fons del GC —AHPL— expt. 62 llig. 93. Aquest expedient conserva gran quantitat d'informació referida a la prostitució, encara que principalment de 1939).

*La dueña del negocio de referencia carece de autorización para la explotación del mismo, habiendo manifestado (...) que hace unos quince días al llegar a esta ciudad (era filla de Palència) se presentó en una dependencia del Gobierno Civil interesando le fuera facilitada alguna vivienda abandonada para instalar en ella el negocio aludido, habiendo sido facilitada la llave del inmueble anteriormente mencionado, como asimismo autorización verbal por parte de un señor que se hallaba en aquella dependencia para la explotación de la mencionada industria.*

Un cop fou desallotjat l'edifici de prostitutes, es va elaborar un inventari de tots els mobles trobats als diferents pisos. Els agents van deduir que la majoria dels objectes provenien d'edificis propers abandonats que la dona havia traslladat al bordell sense autorització. Tots els mobles van ser concentrats en un dels pisos, lliurant la clau al delegat d'Ordre Públic.<sup>166</sup>

El control sanitari exercit per les autoritats queda ben palès en diversos casos de prostitutes detingudes i sancionades amb l'obligació de deixar de treballar per tenir alguna infecció o malaltia venèria. Quan les noves autoritats franquistes portaven només dues setmanes de gestió, el delegat d'Ordre Públic va ordenar, a instàncies del comandant en cap de Sanitat, l'evacuació de dues prostitutes, una d'elles d'origen magrebi, *por padecer enfermedades cuya difusión es peligrosa para la salud*. Segons l'expedient, la mestressa de les dues prostitutes, també d'origen magrebi, va ser la responsable de preparar el seu trasllat en una ambulància a l'hospital antiveneri de Saragossa.<sup>167</sup>

Per motius similars, també podien imposar-se sancions econòmiques, com fou el cas d'una multa de cinquanta pessetes a una dona per *ausentarse de su residencia casa -prostitución- sin la debida licencia y eludir reconocimiento médico*. I fins i tot penes de presó. Una prostituta alabesa, resident a Lleida, va ser condemnada amb 15 dies de presó perquè després d'haver estat donada de baixa pel metge, *se la sorprendió cohabitando con un individuo*. La seva defensa es prou curiosa, ja que declarà que *se quedó para arreglar la ropa, y ante la testarudez de un individuo se marchó con él*.<sup>168</sup>

La majoria d'expedients del fons d'Ordre Públic que aborden qüestions relatives a la prostitució fan referència a pisos i tracten els diferents problemes sense entrar en detalls massa escabrosos, el que pot donar una certa imatge de normalitat en l'exercici de la prostitució. Tanmateix, l'informe elaborat posteriorment a una detenció

<sup>166</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 28 llig. 9.

<sup>167</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 8.

<sup>168</sup> Sancions imposades pel delegat d'Ordre Públic el 19 i el 20 de setembre (Fons del GC —AHPL— expt. 25 llig. 27 i expt. 63 llig. 21)

realitzada el juliol de 1939 ens permet imaginar la sordidesa d'aquest món en una ciutat ocupada i en runes. A les quatre de la matinada va ser detinguda una dona

*(...) en la calle Mayor, por haber sido sorprendida en un solar de una casa derribada de la mencionada calle, ejerciendo la prostitución con un grupo de soldados, a los que según manifestación propia, cobraba una peseta por cada ocupación. Conducida al Dispensario Antivenéreo y según certificado que se acompaña fue asistida de sarna y del aparato genito urinario de un flujo profuso y espeso con erosiones en la vulva vagina y cuello del útero, siendo todo de carácter contagioso, debiendo ser hospitalizada.*

*Lo que me permito significar a V.E. (gobernador civil) por si se digna dar las órdenes pertinentes al objeto de que sea cumplimentada la orden de hospitalización; haciendo constar que la detenida se encuentra en el calabozo de esta Comisaría a su disposición.<sup>169</sup>*

La prostituta, de quaranta-quatre anys i amb el domicili fixat en un edifici en runes del carrer Borràs, va quedar a disposició del governador civil en els calabossos de la comissaria, fins que el diputat gestor Luis Alonso de Olarte va ordenar la seva hospitalització al Provincial (Casa de Misericòrdia).

Tot i que a través d'aquests exemples sembli que les autoritats exercien un estricte control sobre el món de la prostitució, altres casos ens expliquen que algunes de les sancions no devien ser totalment efectives. Ens mostren algunes escletxes en el ferm control sobre la societat. Una nit d'octubre van ser detinguts un legionari, una prostituta i la mestressa del bordell. Les dues dones havien denunciat el soldat per destrosses en el bordell després d'haver-se negat a pagar els serveis rebuts. En l'interrogatori efectuat en la delegació d'Ordre Públic es va escatir que la prostituta estava *contaminada* i que el militar ho sabia. Aquest i la mestressa van ser alliberats, però la prostituta quedà a disposició del delegat. La decisió d'aquest fou expulsar-la de la ciutat i sancionar la mestressa amb una multa de cent pessetes. A més s'informà del cas al cap de la Bandera a la qual pertanyia el soldat, per si considerava convenient sancionar-lo.

Pels volts del dia de Nadal sabem, i també ho saben les autoritats competents, que la mateixa prostituta a la que dos mesos abans s'havia expulsat de Lleida, continuava vivint al mateix carrer —Caldereries— ja que fou sancionada amb una multa per una altra qüestió. I fou novament sancionada un parell de setmanes després. El setembre de 1940 també estava a la ciutat perquè denuncià que li havien robat el coll de pell d'un abric.<sup>170</sup>

<sup>169</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 62 llig. 93.

<sup>170</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 34

La darrera situació descrita també treu a la llum, com no podia ser d'una altra manera, els múltiples conflictes que es generaren entre les prostitutes i els seus principals clients, els soldats. Els fragments d'un informe, reproduïts a continuació, que el 10 de novembre de 1938 va enviar el delegat d'Ordre Públic al comandant militar, en donen un fidel testimoni de l'actitud d'alguns representants de les forces d'ocupació en vers les prostitutes. Actitud que, de fet, no era massa diferent a la mantinguda en relació a la resta de la població

*Los servicios de vigilancia en el interior de la población, me dan cuenta de que sobre la una de la madrugada, se presentaron el Capitán y dos Tenientes de la 4ª Compañía de la 4ª Bandera de la Legión en la casa de lenocinio sita en la Plaza del Seminario Viejo, número 25, llamando insistentemente para que se les abriera a pesar de la hora, y como se negara la dueña M.L.I., le amenazaron diciéndole que si no les abría lo harían ellos con bombas de mano, y al abrirles entonces, armaron un gran escándalo y maltrataron de obra a la citada mujer y a una joven pupila que con ella estaba, marchándose después.*

*Al poco rato llamaron a la patrulla de vigilancia de aquel sector, que era de la F.E., y mandaron a ésta que obligaran a abrir de nuevo dicha casa, poniendo como pretexto que en ella había rojos, y después de abrirles resultó que esto no era cierto, sino que decían a la dueña que se habían dejado allí olvidada una botella de manzanilla, cosa tampoco cierta, ya que su único objeto era el de volver a molestar a dichas mujeres, ante los lloros de las cuales se marcharon por fin dichos oficiales, después de decirles el Capitán que otro día volverían con la fusta.*

*También trataron despectivamente y sin la debida consideración a la patrulla de vigilancia de FE, a la que hicieron cuadrar y saludar a presencia de las repetidas mujeres.*

La implicació de soldats, que sovint no seguien les normatives oficials, en el negoci de la prostitució és prou clara. Després de ser denunciat per dues prostitutes gallegues, un soldat marroquí va ingressar a la presó a disposició del delegat d'Ordre Públic. Les dues dones treballaven, amb autorització, en un parell de pisos del número 20 del carrer San Cristóbal. El detingut els hi havia llogat el pis i els hi cobrava cinc pessetes diàries a cadascuna, però a l'adonar-se les noies que ell no tenia cap despesa es negaren a continuar pagant. Com a represàlia el soldat els hi va prendre diversos objectes i les amenaçà *con echarlas a la calle, para traer a otras mujeres que le pagaran más, pues tiene lo que quiere con la policía, que no ha de meterse con él, porque también lo es él, según dice*. Arrodoniren la denúncia acusant al marroquí d'amagar a desertors en un altre pis de la mateixa finca. Tot i que negà les acusacions va ser sancionat amb mil pessetes de multa i dos mesos de presó *por explotar mujeres de vida airada y ocultar desertores*. Posteriorment seria traslladat al camp de concentració indígena de Saragossa.<sup>171</sup>

<sup>171</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 91 llig. 48



## CAPÍTOL 7 BASTIMENT DEL PODER POLÍTIC EN LA LÍNIA DE FRONT

Després de l'ocupació la capital lleidatana s'integrava en la zona gestionada pel recentment creat govern de Burgos, presidit pel general Francisco Franco des de la seva fundació el 30 de gener. A nivell local, i sempre pensant en enfortir el poder central, el canvi de zona s'havia de traduir en l'edificació d'un nou entramat institucional i en el relleu del personal polític situat al seu capdavant. Encara que, com correspon a la construcció d'un estat en plena línia de combat i que després obtindria la seva legitimitat de la victòria militar, eren els caps de l'exèrcit els que durant 1938 tenien la darrera paraula —els comandaments militars, per exemple, rebien els informes polítics i socials sobre les noves autoritats locals que permetien o no la seva participació de les estructures de poder.<sup>1</sup> El fet que els militars també es dediquessin a la gestió va donar lloc a diversos enfrontaments amb els representants de les forces polítiques i socials que havien recolzat la sublevació.

Com bé ha explicat Martí Marín la refundació de l'administració pública a Catalunya des del mateix 1938 no fou simplement la recuperació d'anteriors formes estatals, ni una automàtica restauració de grups polítics tradicionalment dominants i eclipsats temporalment durant la República. Es tractava d'imposar una nova legalitat, de construir el que els mateixos vencedors denominaven nou estat, sense permetre el col·lapse ni la provisionalitat institucional que caracteritzaven la

---

<sup>1</sup> Paloma Aguilar ha estudiat com el règim va fer sempre ostentació, encara que canviant la intensitat, de la victòria militar. La guerra es convertí en el mite fundacional del franquisme i la victòria en la seva primera font de legitimitat, tot i que a partir dels anys seixanta seria més important el recurs a una legitimitat d'exercici que posava l'èmfasi en la modernització de la societat gràcies al suposat èxit de la seva gestió (Paloma AGUILAR, *Memoria y olvido de la guerra civil española*, p. 61-86).

zona republicana —ni, evidentment la competència entre models alternatius. El procés es pot estudiar perfectament a través de la configuració de les institucions de poder local on el principi representatiu era radicalment substituït pel principi jeràrquic.<sup>2</sup>

### 7.1 QUE EN ESPAÑA EMPIEZA A AMANECER. ELS NOUS CENTRES DE PODER

Diversos autors han sistematitzat el llistat dels principals càrrecs públics en la primera Lleida franquista.<sup>3</sup> Com a comandant militar, després d'una breu etapa del comandant Voyer, trobem al coronel de la guàrdia civil Heraclio Hernández Malillos, que abans de la guerra havia estat cap de policia a Barcelona.<sup>4</sup> El delegat d'Ordre Públic va ser el comandant Pedro Martínez García, mentre que el nou alcalde gestor fou el capità d'infanteria Valentín Martín Aguado.

El primer governador civil a Catalunya, després de la llei de derogació de l'Estatut d'Autonomia del 5 d'abril de 1938, va ser Luis G. Ventalló Vergés, tradicionalista de Terrassa i germà d'un republicà procedent del grup de L'Opinió.<sup>5</sup> Ventalló havia estat un col·laborador directe d'Alfons Sala Argemí durant la dictadura de Primo de Rivera —fou secretari de la Mancomunitat quan la presidia el comte d'Egara. El 1934, encara a la capital vallesana, es mostrà partidari del Bloque Nacional, el front contrarevolucionari impulsat per Calvo Sotelo i fracassat

<sup>2</sup> Durant l'any 1938, el context de guerra obligà a recórrer al personal fidel disponible, supervisat pels militars, per designar les autoritats locals a Catalunya, sense poder-se acollir a la normativa dictada per l'Espanya nacional des del 1936 (Marti MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, p. 55-198). Aquest treball resulta bàsic per atansar-se a l'estudi del poder local en el franquisme (aproximacions parcials del mateix autor a "Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949" i "Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista"). També resulta molt interessant el dossier coordinat per Marti MARÍN, "Els ajuntaments i el nou ordre franquista", on, a més de reflexions de caràcter general, es presenten els casos de Catalunya, Aragó, Biscaia i València.

<sup>3</sup> Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*; Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*; Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida* i Conxita MIR, "Lleida línia de front".

<sup>4</sup> Heraclio Hernández Malillos va prendre possessió de la comandància militar a mitjans de maig de 1938, com ho indica el *saluda* que el dia 16 va enviar al delegat d'Ordre Públic per comunicar-li la seva designació (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49). Un parell de dades biogràfiques del coronel a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, pàg. 79.

<sup>5</sup> El periodista Joaquim Ventalló Vergés fou escollit regidor per ERC a la ciutat de Barcelona. El mes de setembre de 1936, després d'haver escrit articles contraris a les accions de la FAI, va haver de fugir a França per Portbou. A París fou canceller de l'ambaixada republicana. El 1942 retornà a Espanya, però fou detingut en arribar a Irun amb la seva família. Gràcies a la intermediació del seu germà Luis fou alliberat, tot i que havia de presentar-se setmanalment a la policia (Albert MANENT, *De 1936 a 1975*, p. 84-86).

al no aconseguir aplegar a totes les forces de la dreta, entre elles la Comunió Tradicionalista. Aquí es començà a manifestar el distanciament entre Ventalló i els carlins, que acabaria amb la separació en plena guerra civil. El futur governador de Lleida es va mostrar clarament partidari del decret d'Unificació i acceptà un càrrec en la secretaria dels serveis falangistes catalans a Sant Sebastià a les ordres de José Maria Fontana.<sup>6</sup>

Tot i aquesta llarga trajectòria política, Luis Ventalló va mantenir-se molt poc temps al front de l'administració provincial de Lleida —entre el 5 d'abril i el 30 d'agost de 1938. Les causes que motivaren el seu cessament no estan totalment aclarides, però sembla, i aquesta es la tesi mantinguda per Joan M. Thomàs, que fou el resultat de les males relacions mantingudes amb les autoritats militars locals. Va ser reemplaçat pel capità Fernando Vázquez Ramos, que ja havia estat governador de Cadis, el mandat del qual també seria breu. A partir de gener de 1939, i ara fins l'any 1943, trobem en el càrrec a Juan Antonio Cremades Royo.

Les direccions provincial i local de Falange correspongueren a Javier Bañeres Piniés —a partir del 31 de març de 1938— i a Francisco García Terán respectivament, mentre que la secretaria provincial va recaure en Francisco Pons Castellà, futur alcalde de la Lleida dels anys seixanta. La prefectura provincial va recaure en un falangista natural de la província d'Osca en bona mesura perquè la majoria dels falangistes locals havien mort al llarg dels mesos de guerra.<sup>7</sup>

Després de la dura persecució anticlerical patida en la diòcesi de Lleida, particularment a la capital, va ser necessària una total reestructuració dels quadres de l'església. Per a dirigir la diòcesi va arribar el 9 de maig Manuel Moll Salord, menorquí coadjutor del bisbe de Tortosa, que va prendre possessió com a administrador apostòlic de Lleida. Però la tasca pastoral també va patir els efectes

<sup>6</sup> La carrera de Ventalló pot resseguir-se en diversos punts de Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*. Segons el mateix José M. Fontana, durant la guerra Ventalló també va ser col·laborador d'Eduardo Aunós (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 333).

<sup>7</sup> El pare de García Terán, Francisco García Garrido, era un comandant d'infanteria que va ser afusellat el cinc d'agost de 1936. El falangista tenia dos germans. Un era mestre, Guillem, i en els informes de la delegació d'Ordre Públic se'l considerava afecte a la *causa*. En canvi Joaquim, ferroviari, era conceputat com a socialista i amic dels dirigents locals amb anterioritat del 1934 i durant la guerra, tot i la sort del pare s'afegeix (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 85). Per altra banda, l'elecció de Bañeres seria poc temps després lamentada per la pròpia direcció del partit —alguns informes el qualificaven d'inepte— per la seva escassa eficàcia en les tasques propagandístiques i proselitistes. Una reconstrucció dels comandaments de la prefectura provincial de la Falange durant aquesta època a Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil i franquisme*, p. 279-281. L'organització de la branca femenina del partit a Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*.

de la divisió territorial provocada pel front. Mentre Moll es feia càrrec de la part de la diòcesi ocupada pels franquistes, Salvador Rial va continuar administrant la part republicana del bisbat de Lleida —durant un temps breu també ho seria de la de Tortosa.<sup>8</sup>

La presidència de la Diputació va recaure en l'advocat trempolí Conrad Cortada Barri. Falange el definia com un militant de les dretes abans de la guerra ja que *su política fué opuesta a las de los caciques izquierdistas Daniel Rius y José Llary (sic), erigiéndose a su vez en cacique de derechas*. Va passar la guerra en zona rebel, treballant al Cos Jurídic Militar, on sol·licità l'ingrés a Falange el juliol de 1937. Un cop ocupada part de la província de Lleida, i des de la presidència de la Diputació, va mantenir la seva voluntat d'actuar políticament a la muntanya perquè, segons Falange, *en varias visitas que ha hecho a Tremp se ha visto persiste en su afán de continuar siendo el cacique de aquella comarca* —Francesc Prats ha destacat la seva activitat com avalador de veïns de la comarca tancats en camps de concentració. Per al comissari en cap de Lleida havia estat catalanista durant la República, però el defensava dient que es considerava espanyol abans que català pel que en les eleccions de febrer de 1936 va abandonar els seus amics de la Lliga per votar a la CEDA.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> La represa de les activitats de la diòcesi després de l'ocupació i unes breus biografies de Manuel Moll a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida* i a Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*. Abans d'arribar a Lleida, el doctor Moll va fer els primers nomenaments des de Saragossa, on continuaria instal·lat durant un temps i on també ho havia fet Josep Guitart, el bisbe d'Urgell. Com a vicari general fou designat Amadeu Colom i Eloi Refé com a canceller-secretari. El Butlletí Oficial del Bisbat començà a publicar-se el 31 de maig. L'acció de Rial com a administrador apostòlic de l'altra part de la diòcesi resulta bastant desconeguda, tot i que Albert MANENT i Josep RAVENTÓS apunten que gairebé no aconseguí res al marge de la celebració d'algunes misses dominicals, algunes confessions i algun enterrament (*L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil*, p. 194-195). Vicente CARCEL situa les activitats de Salvador Rial entre els intents del govern republicà de millorar les relacions amb el Vaticà a partir de l'estiu de 1938. Per aquest motiu va ser autoritzat a realitzar un viatge a Roma a finals de setembre (*La persecución religiosa en España durante la Segunda República*, p. 327-333).

<sup>9</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 53 llig. 55. No és d'estranyar aquesta dificultat per definir amb precisió el passat polític d'algunes persones implicades activament en la política dels anys de la Restauració i de la República. Com bé han explicat Conxita Mir, Francesc Prats i Josep Armengol les trajectòries de Daniel Riu Periquet, Josep Llari Areny i Conrad Cortada Barri són un bon exemple de la complexitat i de les particularitats de la vida política local, així com de les capacitats camaleòniques de molts polítics en aquella època. Els cunyats Josep Llari i Daniel Riu controlaren durant molts anys la política pallaresa. En les eleccions al parlament català del 1932 tots dos van donar suport al conservador Front Proporcionalista, però abans havien seguit una llarga carrera. Llari procedia del republicanisme federal i passà per altres tendències sense rebutjar el control de la Unió Patriòtica. Al no poder entrar a ERC s'atansà a les llistes de la dreta durant la República. Daniel Riu, procedent del partit liberal, fou elegit diputat durant diversos anys i en diverses circumscripcions de la muntanya fins ocupar un lloc destacat en la direcció del partit Radical. Per la seva banda, Conrad Cortada s'introduí en la política a través de la Unió Patriòtica de Tremp que arribà a dirigir marginant la influència dels dos cacics suara esmentats. Durant la República, després d'intentar sense èxit entrar a les files d'ERC, féu campanyes contra l'esquerra i de suport a la

La sots-presidència de la comissió gestora provincial va ser per a José Martínez de San Miguel, pare del dirigent falangista executat després de la sublevació de 1936 José Martínez de San Miguel Falcó. Ja tenia experiència en el càrrec perquè l'havia ocupat durant la dictadura de Primo de Rivera com a membre destacat de la Unió Patriòtica local. A més també va ser nomenat director de la Normal i de l'institut de secundària, d'on havia estat *jubilat* per la comissió depuradora de la revolució, càrrecs des dels que treballava *con toda probidad para cooperar a la normalización de la vida a pesar de su avanzada edad y achaques debidos a la misma*.<sup>10</sup> Les comissions gestores provisionals de les diputacions es constituïen amb el mateix dirigisme que les municipals, al que calia afegir la dependència política, econòmica i administrativa que han assenyalat molts autors i que garantien la seva marginalitat.<sup>11</sup> La de Lleida va quedar integrada per

• Luis Alonso de Olarte

Dentista, procedent de la Lliga i soci fundador de *La Veu del Segre*, que havia treballat durant la guerra a l'hospital de la Creu Roja. Potser pel seu passat regionalista, Falange el veia com un *arrivista* (sic) *que carece, a juicio del Delegado que suscribe, de condiciones para el desempeño de cargos públicos*. Per reblar el clau s'afegia que *rehuía el trato con los familiares de los elementos de derecha encarcelados por los rojos. Falto del espíritu que anima nuestro Glorioso Movimiento Nacional-Sindicalista*. Tanmateix, es devia imposar el criteri de la delegació d'Ordre Públic i de la comissaria de policia, per qui Olarte era *afecto al Glorioso Movimiento*

---

Lliga. Vegeu Conxita MIR, *Lleida (1890-1936)*; Francesc PRATS, *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la guerra civil* i Josep ARMENGOL, *L'ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931*.

<sup>10</sup> També es considerava un mèrit que San Miguel no hagués marxat de la ciutat (Fons del GC — AHPL— expt. 52 llig. 11 i expt. 28 llig. 57). La professora Amparo Miñambres explica com el rectorat de la Universitat de Saragossa, de qui passà a dependre Lleida després de l'ocupació, ordenà el 13 de juny que les dependències de l'Escola de Magisteri amb tota la seva documentació i material fossin lliurades a San Miguel. A partir de febrer de 1939 la direcció ja efectiva recauria en Teresa Tuduri. Tots els professors de l'Escola foren cessats i per reingressar havien de passar per un procés de depuració. Els professors nomenats durant la guerra no podien presentar-se i tampoc ho van fer a l'haver-se exiliat Josefa Uriz Pi, Aureli Vicén i Josep M. Aznárez. Van obtenir la confirmació dels llocs de treball Manuel Portugués, Manuel Pere, Josep Montlleó, Josep Hernández, Julià Carbonell, Jacinta Calaf, Balbina Cerdà, Teresa Tuduri, Adela Hernández, Felip Solé, Manuela Pérez, Jaume Jové i Dolors Camps. Per contra, foren separats del servei Ramon Fagella i Josep Geli, mentre que Montserrat Vallès i Ramon Currià foren sancionats temporalment (*L'Escola Normal de Lleida*, p. 142-149).

<sup>11</sup> L'estudi de la Diputació de Barcelona durant la primera dècada de postguerra ha demostrat aquesta marginalitat, que quedava assegurada pel marc legal i la política de centralització vigents, la dependència total respecte del governador civil i la provisionalitat d'unes gestores provincials integrades per un personal polític amb escassa rellevància pública. Les funcions de la primera comissió gestora se centraven en la col·laboració amb la política general del franquisme respecte Catalunya, en la posada en marxa de la corporació i de les institucions que en depenien i en assumir, amb l'ajuntament, la representació de les classes dirigent barcelonines. En aquest marc de referència els principals àmbits d'actuació eren la beneficència, la cultura i, amb moltes dificultats pressupostàries, l'obra pública (vegeu Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "La Diputació de la postguerra: 1939-1949").

*Nacional* —adhesió genèrica, per altra banda, que ni tan sols Falange qüestionava.<sup>12</sup>

- Santiago Gené Aixalà

Després de passar una temporada a la presó per ser *derechista* i *españolista* —monàrquic afiliat a Renovación Española— aquest procurador va passar-se a Sant Sebastià l'estiu de 1937 on s'integrà a la guàrdia cívica i a l'oficina de censura. Després de l'ocupació s'instal·là a Alcampell, propera població de la província d'Osca, per la destrucció del seu domicili.<sup>13</sup>

- José Sol Ballespi

Fill del prohom local Romà Sol Mestres. Com a advocat militant de Falange era delegat provincial de Justícia i Dret. Tant la delegació d'Ordre Públic com Falange el creien apte per ocupar càrrecs públics donada la seva bona conducta. Però potser per una passada militància lligaire, Falange també posava en dubte el seu esperit nacionalsindicalista. Sembla que també havia desenvolupat activitats de suport a la cinquena columna.<sup>14</sup>

- Domingo Agustí Giribert

Antic lligaire de Balaguer dedicat al negoci dels transports.<sup>15</sup>

- Antonio Secanell Aparicio

El 1938 dirigia la sucursal lleidatana del Banco Español de Crédito. Aquest targarí havia estat diputat al parlament català en representació de la Lliga i dirigent de l'Acció Social a Tàrrega. Passà la guerra a Sant Sebastià i a Pamplona, retornant a Lleida amb l'ocupació.<sup>16</sup>

- Juan Adernà Abadía.

En els apartats següents s'analitza més detalladament la formació i el funcionament del govern civil i de l'ajuntament de Lleida.

<sup>12</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 73 llig. 34.

<sup>13</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 43 llig. 57.

<sup>14</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 11. Actuació cinquena columnista segons una declaració de Miguel Mangrané Alimbau (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 45).

<sup>15</sup> La seva biografia es resumeix en l'apartat "La nova reorganització dels proveïments i de les infraestructures" del capítol anterior.

<sup>16</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 11.

### 7.1.1 GOVERN CIVIL: ENTRE EL RETORN A LA TRADICIÓ I LES BASES DEL NOU ESTAT

La recuperació d'aquesta figura suposa la reorganització, o la refundació, d'una institució fonamental en la direcció de la vida política local i en les relacions entre aquesta i el poder central mentre s'estava construint l'estat franquista. Una recent monografia sobre els primers anys del govern civil d'Alacant ha mostrat com els governadors tornaren a ser la via d'intervenció directa del govern en la vida social, política i econòmica provincial i van esdevenir un instrument fonamental alhora d'instaurar el règim a nivell local.

Aquest actiu paper fou possible per la varietat dels àmbits en els que el govern civil estava facultat per intervenir. Era responsabilitat seva l'ordre públic que gestionava gràcies al control exercit sobre les diverses forces de caràcter policíac existents, incloses les milícies del partit únic que en la primera època també actuaven en aquest sentit, i a la capacitat repressiva i sancionadora, detencions i multes, sovint arbitrària —tasca per altra banda facilitada per les múltiples vies d'obtenció d'informació a les que tenia accés. La vida política provincial, les institucions de poder local, el partit i les associacions també eren controlades pel governador, que podia actuar a través d'elles restant-los-hi molta quota d'influència. El mateix es pot dir de les institucions i de les activitats econòmiques o del protagonisme de l'òrgan provincial en l'enquadrament ideològic de la societat i en les tasques de beneficència. És, per tant, una peça clau en la configuració d'una societat controlada i intervinguda.<sup>17</sup>

El govern civil com a estadi intermedi entre els poders central i locals ha estat un tret definitori de bona part de la història de l'estat liberal espanyol, pel que la seva anàlisi ens permet aproximar-nos al recurrent debat sobre la continuïtat o la ruptura que representa el franquisme respecte a aquest model polític. M. Encarna Nicolás defensa una anàlisi del poder local que superi l'estricta història institucional

---

<sup>17</sup> Daniel SANZ, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del gobierno civil. La importancia de los gobiernos civiles en el entramado político y jurídico de los primeros meses del franquismo después de una ocupación militar, así como la seva amplitud de funciones, queda palesa en els treballs d'Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la posguerra* i de Matilde EIROA, *Viva Franco. Hambre, racionamiento, falangismo. Málaga. 1939-1942.**

i del personal polític, el que permetria comprovar com la dictadura s'implantà en el territori gràcies al pacte amb els poders locals tradicionals.

En una línia similar Antonio Cazorla ha destacat les arrels liberals i restauracionistes del franquisme que pretenia acabar amb la mobilització política de l'etapa republicana que havia fet perillar l'hegemonia de les classes dominants tradicionals. Ara el règim era més cruel, la capacitat de control dels ciutadans sobre l'estat s'havia reduït i havia desaparegut un sistema judicial independent, però *el gobierno franquista se reencarnó en el gran dispensador de favores y castigos, de cohesión y marginación, de la España anterior a 1931*. En aquest projecte tindrien una missió destacada els governadors com a àrbitres de la política provincial i mitjancers entre la realitat perifèrica i l'Estat, recuperant així el mateix lloc que havien tingut durant la Restauració. La relació suposava que els governadors manipulaven, però també eren manipulats pels notables locals.

La continuïtat continua evidenciant-se a través de la conflictivitat plantejada entre els grups dominants que, segons el criteri de Cazorla, tenia el caràcter caciquil i fraccional de la Restauració. Entén que les relacions de clientelisme es mantenen plenament vigents, que el caciquisme no desapareix amb el franquisme i que es conserven diverses cultures polítiques locals o regionals. Les xarxes i pràctiques polítiques tradicionals es mostren capacitades per acomodar-se i infiltrar-se en la nova situació. Cazorla no creu que aquesta afirmació quedi qüestionada per la proliferació de discursos regeneracionistes, anticaciquils i combatents amb la corrupció emesos des de diferents instàncies de l'estat i del partit —en pàgines posteriors es referencien alguns exemples d'aquest missatge que asseguraven la lluita contra la recuperació de les velles pràctiques polítiques de l'època parlamentària. Sovint aquestes acusacions anaven més destinades a combatre el rival polític local —el corrupte, el cacic— que a acabar amb la mateixa institució.<sup>18</sup>

<sup>18</sup> M. Encarna NICOLÁS, "Los gobiernos civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)" i "Los poderes locales y la consolidación de la dictadura franquista" dins Glicerio SÁNCHEZ, (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, p. 65-85 i Antonio CAZORLA, "La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo". També Daniel SANZ defensa la naturalesa restauracionista del règim fixant-se especialment en els grups socials i professionals que s'integraren en les comissions gestores, personatges dretans i de la vella política caciquil més que procedents de Falange, quadres polítics que s'havien vist amenaçats pel reformisme republicà (*La implantación del franquismo en Alicante*, p. 117-118).

Per contra, autors com Martí Marín neguen el caràcter restauracionista de la dictadura en el poder local. En la seva investigació sobre el poder local a la Catalunya franquista Marín defensa que, més enllà de la procedència dels quadres polítics i de les funcions d'intermediació assignades, els governadors civils foren una peça essencial del sistema totalitari concebut per Serrano. El franquisme hauria restaurat l'ordre social perdut des del 1931, però també instaurava un nou estat. Els guanyadors de la guerra interpretaven que el parlamentarisme de la Restauració havia permès la pluralitat política i, a la llarga, havia obert les portes a les experiències revolucionàries. En aquest sentit, calia vetllar especialment pel control de les institucions locals ja que des d'elles s'havia forjat una part bàsica de la transformació republicana. Calia assegurar-se una organització estrictament vertical i jerarquitzada de l'administració estatal —des dels ministres de Governació fins als regidors. Entre els instruments destinats a articular aquesta estratègia destaquen les investigacions i les depuracions per assegurar-se un personal fidel, així com la discrecionalitat en els nomenaments i en els cessaments.<sup>19</sup>

És justament aquesta vigilància política exercida sobre el personal que s'incorporà a les tasques del nou govern civil, el que ens permet conèixer una bona part de la plantilla. A primers d'agost de 1938 sol·licitaren a la comandància militar els imprescindibles passis de circulació i abans d'expedir-los s'efectuaren les corresponents investigacions sobre el seu passat polític. Les persones investigades foren les següents<sup>20</sup>

NOMS	CÀRRECS
Eduardo Zapata Mezquita	secretari general
Luis Cisteré Vázquez	secretari particular
Cándido Closa Bosser	adscriu a secretaria
José M. Parés Esteban	adscriu a secretaria
José Surrallés Palet	adscriu a secretaria
Juan Calsina Guillemot	adscriu a secretaria
Raimundo Closa Cirici	adscriu a secretaria
Fuensanta Segarra Murillo	adscriu a secretaria
Maria Calvet Rovira	adscriu a secretaria
Rosa Rispa Roca	adscriu a secretaria
Arturo Anadón Piris	inspector veterinari
Julio Curieses Criado	porter
Lorenzo Royo Salvo	porter

<sup>19</sup> Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya* i "El nou poder local" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, p. 55-67.

<sup>20</sup> La llista apareix a expt. 36 llig. 47, fons del GC (AHPL).

NOMS	CÀRRECS
José M. Baiget Abella	Oficina d'Intervenció de Béns
Josefina Chascrot Pintó	Oficina d'Intervenció de Béns
Eugenio Egea Ribalta	Oficina d'Intervenció de Béns
Federico Pujols Pla	Oficina d'Intervenció de Béns

Tot aquest personal, com en qualsevol altra institució del moment, estava sotmès al poder discrecional dels superiors, no tenia pas garantit el seu lloc de treball. Un informe del SIPM adreçat al govern civil el 25 de novembre qualificava a una de les secretàries com a dona de moralitat dubtosa perquè durant la guerra havia mantingut relacions íntimes amb un aviador del POUM amb qui va estar a punt de casar-se. A més era acusada de fer ostentació de l'uniforme del partit, de ser propagandista, d'assistir a manifestacions i d'intervenir en mítings, segurament a Balaguer. El governador Vázquez Ramos va enviar la denúncia al delegat d'Ordre Públic, aclarint que quan ell va incorporar-se al càrrec es va trobar a la secretària treballant gratuïtament com a mecanògrafa, i que ja l'havia destituït en sentir els primers rumors sobre la seva desafecció al règim.<sup>21</sup>

Aquest és un cas potser menor perquè es tracta només d'una empleada, però es troben situacions similars que afecten a autoritats locals —alcaldes, caps de Falange, etc.—, com hem vist en pàgines anteriors. Aquests “errors” en les designacions de primera hora eren fruit de la necessitat de trobar personal entre una població delmada durant la guerra. Per part dels designats segurament hi havia la idea que una col·laboració immediata i “espontània” faria oblidar actuacions passades. O, simplement, no creien que fossin culpables de res.

Però no era el passat polític l'únic que podia aixecar sospites i ser investigat. En una institució com el govern civil, que estava implicada en l'administració de tants aspectes de la vida política i econòmica, era fàcil que es poguessin produir casos de corrupció o de gestió poc transparent. A instàncies del comandant militar, que havia rebut queixes, el delegat d'Ordre Públic investigà al llarg de l'agost de 1938 l'actitud poc clara de l'anterior secretari del govern civil (no apareix en la relació precedent). Un grup de comerciants, afectats per un suposat cas de corrupció administrativa, van declarar que per por a que la *moneda roja* perdés el seu valor van invertir els seus diners en gènere, concretament

<sup>21</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 47.

mitges. Amb l'ocupació van abandonar la ciutat i al tornar comprovaren que havien desaparegut els paquets que tenien amagats. Posteriorment els localitzaren al magatzem de recuperació pel que van sol·licitar la recuperació al governador civil. El problema va sorgir pel tractament rebut per part del secretari

*(...) quien después de examinar dicha instancia y documentos que la acompañaban y hacerle presentar pruebas, les dijo, sin querer admitir la instancia, que no podían devolverse dichos paquetes de medias por haberse hecho cargo de ellos el Excmo. Señor General Jefe del Cuerpo de Ejército Marroquí:*

Per aquesta afirmació el secretari va ser detingut i quan el general afectat va assabentar-se que havia estat “acusat” pel funcionari, va considerar que s'havia atemptat greument contra la seva autoritat i exigí la instrucció d'un expedient que seria tramés a l'Auditoria de Guerra. També existeix una denúncia del 1939, amb la seva corresponent investigació, sobre el secretari general del govern civil —que en alguna ocasió actuà com a governador civil interí— acusat d'apropiar-se de gènere de l'oficina de recuperació per vendre'l clandestinament a Santander.<sup>22</sup>

#### 7.1.1.1 La militaritzada delegació d'Ordre Públic

Per les fonts amb les que hem pogut treballar, la majoria de la informació recollida sobre les dependències del govern civil fa referència a la delegació provincial d'Ordre Públic. L'any 1938 els delegats depenien del ministre d'Ordre Públic Severiano Martínez Anido. Tot i això, quan els afers d'ordre afectaven a qüestions polítiques o a altres competències pròpies dels governadors civils els delegats passaven a dependre d'aquests. Com a conseqüència d'aquesta ordenació van sovintejar les tensions entre l'antic governador de Barcelona i el ministre d'Interior Ramon Serrano Súñer —en els primers mesos, quan l'ordre públic depenia de cossos militars, no eren estranys els conflictes a nivell local entre les autoritats militars i les civils. Les competències dels delegats d'Ordre Públic es van reestructurar després de la mort de Martínez Anido la nit de Nadal de 1938. Les delegacions foren dissoltes i les seves funcions traspassades a

<sup>22</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 6 i expt. 36 llig. 47.

unes secretaries d'Ordre Públic que formaven part del nou ministeri de Governació encapçalat per Serrano i per tant a les ordres dels governadors.<sup>23</sup>

Per valorar l'activitat de la delegació provincial de Lleida, resulta de gran interès un informe que el delegat va enviar al governador civil el 3 de gener de 1939. El comandant Pedro Martínez García, que a través d'aquell document sabem que ocupava el càrrec des del primer de juliol, resumia l'actuació de la delegació al llarg de 1938.<sup>24</sup> En una interpretació força triomfalista de la seva actuació, com correspon a un moment d'exaltació dels valors triomfants, explica que va haver d'improvisar l'organització de la delegació donada la situació de Lleida en l'avantguarda dels combats. Es lamenta que per començar la feina van haver d'aprofitar el que els *rojos* havien abandonat, i que no tenia una adequada dotació de personal, ni de locals, ni de materials. Tot i això, apunta que la delegació

*(...) se encuentra hoy en pleno y normal funcionamiento con decorosa instalación, mobiliaria, mobiliario y material (...) en condiciones de organización y funcionamiento que, a pesar de los inconvenientes y dificultades propios de la actual situación de la Capital, nada tienen que envidiar a cualquier otra de las provincias liberadas; y en estado de proseguir, sin entorpecimientos, el mayor trabajo que proporcionará la liberación del resto de la provincia, con solo aumentar en la proporción que las necesidades exijan, el personal en dichas secciones y asignar la consignación para material que hoy carece.*

Estava organitzada en quatre seccions —secretaria, informació, investigació i arxiu— en les que nou funcionaris de la policia i la guàrdia civil assumien el treball burocràtic. L'informe quantifica les seves activitats en les xifres següents:

Detinguts per antecedents socials i delictes comuns .....	374
Posats a disposició d'autoritats i tribunals militars .....	107
Fitxes <sup>25</sup> i expedients oberts .....	5.400
Multes imposades.....	220
Import total de les multes.....	87.905 pessetes

I afegim que s'havien prestat diversos serveis importants relacionats amb l'espionatge.

Per demostrar la importància qualitativa d'aquestes xifres conclou

*(...) todo ello, no obstante haber sido obligada a evacuar por los rojos mucha población civil de esta Capital y parte de los pueblos de la provincia hasta hoy liberados; y haber huido, naturalmente antes de su liberación, los elementos de actuación revolucionaria más destacada.*

<sup>23</sup> Joan M. THOMAS, *Falange, guerra civil, franquisme*, p. 333-335.

<sup>24</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

<sup>25</sup> A mitjans d'agost de 1938 la guàrdia civil d'Alpicat envià al delegat d'Ordre Públic un mínim de 42 fitxes de persones del poble que s'havien distingit per les seves actuacions o ideals polítics. La majoria d'aquestes persones estaven ja detingudes o havien fugit a la zona republicana (Fons del GC —AHPL— diversos expedients dels lligalls 9 i 44).

La intensa activitat de la delegació, amb l'advertiment que hauria pogut ser-ho més si els *rojós* no haguessin fugit, dóna una bona idea de la militarització de la vida diària.

Els locals que ocupà la delegació en els mesos de front també els podem conèixer per un altre informe del delegat. En aquesta ocasió es tracta d'un escrit que adreçà al coronel director d'Etapes de l'Exèrcit del Nord el 18 de gener. Els diferents serveis adscrits a la delegació estaven instal·lats a la Casa Cros, rambla de Ferran, disposats de la següent manera:<sup>26</sup>

Planta baixa.....	comissaria de policia, cos de guàrdia d'assalt i calabossos
Entresol.....	dependències de la delegació d'Ordre Públic
Principal esquerra.....	oficines del 2n Grup de la Policia Militar d'Avantguarda
Principal dreta.....	oficines de la xarxa provisional del Servei d'Investigació i Policia Militar
Primer dreta.....	allotjament del personal afecte als organismes anteriors i oficines per a la Secció del SIPM de l'Exèrcit del Nord (tinent coronel Cores)
Primer esquerra i pisos superiors:.....	ocupats per <i>Automovilismo del Ejército del Norte</i>

El delegat afegia que no podia prescindir de cap local ja que no tots els pisos de l'edifici eren utilitzables —ja fos per desperfectes o perquè eren cuines, banys, etc.

La manca de medis de la que es queixa el delegat queda evidenciada en la impossibilitat de dur a terme algunes investigacions sol·licitades, argumentant precisament que no tenien mitjans materials per desenvolupar-les. Eren especialment difícils les denúncies que arribaven des de localitats massa allunyades, ja que la seva jurisdicció abraçava tot el territori provincial ocupat. Així es lamentava el delegat en un escrit adreçat al comandant militar el 15 de setembre<sup>27</sup>

*Constantemente se solicitan de esta Delegación, por distintas Autoridades superiores del Estado y de la Provincia, determinados servicios, algunos de mucha importancia y urgencia que exigen un desplazamiento de agentes a distintos pueblos, ya que en muchos de estos no hay ni fuerzas de la Guardia Civil. Ya sabe V.S. que en esta Delegación no se dispone de medio alguno de locomoción y supondrá la dificultad y a veces la imposibilidad de cumplimentar debidamente los servicios encomendados, algunos de los cuales se hallan pendientes, por la carencia de medios adecuados de locomoción. Todo lo expuesto me honro en poner en conocimiento de V.S. por si considera conveniente hacerlo ante la autoridad procedente, para que sea dotada esta Delegación de los automóviles que requiere el Servicio que le está encomendado, o para que tenga conocimiento oficialmente de ello, y no extrañen cierto retraso en los servicios, o que éstos no se hagan con la escrupulosidad deseada por la autoridad que suscribe.*

<sup>26</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 81.

<sup>27</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

Un exemple d'aquestes dificultats va quedar patent quan un veí de Jou (Valls d'Àneu) va presentar el setembre de 1938 una denúncia contra l'alcalde del seu poble per un suposat passat republicà. Quan el governador ordenà al delegat l'inici d'una investigació, aquest contestà que no era possible per la manca de mitjans humans i materials per endegar una investigació tan lluny de la ciutat de Lleida. El fet que no existissin llocs de comandament de la guàrdia civil en molts pobles feia que l'única solució al problema fos que el governador oferís un mitjà de transport als agents que s'haurien de desplaçar.<sup>28</sup>

#### 7.1.2 L'ESCÀS PAPER DEL PODER MUNICIPAL: LA COMISSIÓ GESTORA POSTERIOR A L'OCUPACIÓ

Un decret de 30 de setembre de 1936 de la *Junta de Defensa Nacional* sobre les comissions gestores municipals assegurava que

*El Municipio es la piedra en que se apoya la vida del Estado y debe huir del Parlamentarismo.*<sup>29</sup>

Tanmateix, la realitat ens indica que els ajuntaments de l'Espanya franquista tindrien ben poc poder efectiu. Segons Martí Marín el règim edificà uns municipis amb escassa activitat i fortament dependents del poder central perquè entenia que la presa de decisions des de baix era una característica pròpia dels estats liberals. A més, si eren febles tindrien més dificultats per articular possibles propostes alternatives, ni tan sols dins del sistema.

Les funcions bàsiques del govern municipal s'agrupaven al voltant de quatre grans eixos. Havien de jugar el seu paper en la difusió entre els veïns dels valors vencedors, en la renovació dels referents simbòlics i en la implantació d'una nova identitat col·lectiva —Marín insisteix a situar aquestes pràctiques en el conjunt de l'obra major de construcció del nou estat i no com una manifestació superficial pròpia de tots els canvis de règim. També participaven del control dels ciutadans aplicant mesures repressives que augmentaven les diferències entre vencedors i vençuts. En tercer lloc havien de liquidar les restes de les

<sup>28</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 45 llig. 34.

<sup>29</sup> Citat a Cándida CALVO, "Formas de apoyo de los municipios salmantinos a los sublevados durante la guerra civil".

administracions precedents, el que s'aconseguia fonamentalment a través de la depuració de funcionaris. I, finalment, els hi corresponia la gestió d'uns recursos mínims, d'unes hisendes municipals gairebé buides. Tot plegat serveix per explicar la inacció dels ajuntaments franquistes.<sup>30</sup>

Com la resta de la ciutat, les activitats municipals patiren directament els efectes del front. Sense anar més lluny, el consistori hagué de canviar de seu en diferents ocasions pel perill que suposava estar massa a prop de la línia de foc. El dia 12 d'abril de 1938 es recull al llibre d'actes el trasllat de l'ajuntament al local de l'asil Borràs. Com a prova del risc de l'emplaçament tradicional s'assenyala que al Palau de la Paeria van resultar ferits pel foc republicà el comandant militar de Lleida i dos funcionaris municipals.<sup>31</sup> En pocs dies seria necessari un nou trasllat, encara que ja no per qüestions militars. El local de l'asil era necessari per als serveis d'Assistència Social i Beneficència Militar, pel que les oficines municipals passaren a funcionar a l'edifici que anteriorment ocupava la Residència d'Estudiants —número 1 del passatge de l'Empordà.<sup>32</sup> I encara hi hauria un altre canvi, l'edifici de la Caritat al costat de la Panera —motivat, segons Mezquida, per la necessitat de més espai donada la creixent activitat municipal. Finalment, el 12 d'abril de 1939, amb la guerra acabada i quan havia passat un any de l'inici dels trasllats, es discutí en un ple municipal una proposta del regidor Simón Clavera per preparar la celebració del retorn al Palau de la Paeria —proposava la festivitat de Sant Anastasi, patró de la ciutat.<sup>33</sup>

L'alcalde gestor durant tot el període de front va ser el capità d'infanteria retirat Valentín Martín Aguado, que encaixa entre les eleccions que les autoritats

<sup>30</sup> Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*.

<sup>31</sup> La façana posterior del Palau dona directament sobre el riu Segre. El 3 d'agost la comissió gestora va decidir atorgar una pensió a la vídua d'un empleat municipal mort per l'explosió d'un obús a la porta del Palau de la Paeria. Cobraria la pensió, que suposava quatre cinques parts del sou del marit, mentre els fills de la vídua *se hallen ausentes y no puedan aliviar la situación de aquel hogar*.

<sup>32</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 19 d'abril de 1938 (AML).

<sup>33</sup> Segons la proposta del regidor Clavera, una de les principals tasques a realitzar abans de poder recuperar la normalitat municipal era eliminar del Palau *toda huella que dejara la fiera roja*, fent especial referència a què l'edifici havia estat seu del Tribunal Popular. Per aconseguir aquesta profunda neteja caldria una benedicció solemne de tot el Palau, així com la recuperació per al culte de la capella. De la mateixa manera, s'hauria de celebrar a la sala de plens un acte d'homenatge públic als *mártirs* que van passar pel Tribunal Popular —fins i tot es demanà que els seus noms fossin escrits a les parets de la sala. La festa hauria de culminar amb la col·locació de la primera pedra d'un mausoleu d'homenatge al cementiri, una creu al Camp de Mart i una altra a la carretera de Fraga. També es proposà convidar al general Franco i a altres altes instàncies de l'estat perquè comprovessin l'estat de destrucció de Lleida i les seves grans necessitats.

de primera hora feren a la Catalunya ocupada. No hem trobat gaire informació sobre el passat de Martín, a excepció de la seva pròpia declaració relativa als dies de la sublevació incorporada la sumari de la Causa General.<sup>34</sup> Segons aquest testimoni tenia 62 anys, era natural d'Autilla del Pino (Palència), estava casat i vivia a la plaça Sant Joan —com a mínim des del 1936. Havia passat a la reserva en aplicació de la reforma republicana de l'exèrcit.

Explica que militava a Falange abans de la guerra i que estava compromès amb el sollevament des de la seva preparació. Fruit de tal compromís, va actuar com a instructor dels civils i falangistes que havien pujat al castell, seu de la guarnició militar revoltada, el 19 de juliol. Uns dies després, la nit del dia 31, va ser detingut a casa seva pel tinent Montoro i fou empresonat en un calabós de la Generalitat, on va romandre fins el dia 16 de gener de 1937. En aquella data fou posat en llibertat pel tribunal popular, amb una multa de 1.000 pessetes, gràcies a la intercessió d'uns coneguts seus esquerrans —un antic assistent i la seva dona. De la seva declaració es dedueix que, realment, la seva participació en la revolta no va existir o, en tot cas, va ser poc significativa. Per exemple, en un informe que sobre ell elaborà la delegació provincial d'Informació i Investigació de Falange el mateix mes de novembre de 1938, i del qual parlarem més endavant, s'indica que Martín no havia sol·licitat l'ingrés a Falange.

La primera acta municipal posterior a l'ocupació correspon al dia 5 d'abril i en ella se certifica el nomenament de l'alcalde per les autoritats militars ocupants. L'alcalde reincorporà a Enric Corbella Álvarez com a secretari municipal. Ja ho havia estat, recordem-ho, durant la República i la revolució, fins que fou jubilat per les autoritats republicanes el febrer de 1938. Ocupà novament el càrrec entre el 5 d'abril i el 4 de novembre de 1938, quan fou finalment retirat en les mateixes condicions que ho havia estat el febrer anterior. L'11 de novembre nomenaren interinament l'advocat Cándido Closa Bosser, després que durant una setmana

---

<sup>34</sup> Com ja hem indicat les autoritats militars ocupants eren les encarregades d'autoritzar els primers membres de les comissions gestores. Els buits provocats per la guerra i la repressió provocà la crida a un personal divers: persones amb experiència en estats d'excepció militars (de la dictadura o posteriors als fets d'octubre), amb representativitat social (propietaris, empresaris, persones de confiança), camises velles i persones procedents de la dreta procurant evitar els regionalistes que no haguessin donat prou proves de reconversió, catòlics allunyats de la política, familiars de caiguts, excaptius, funcionaris i militars jubilats, jutges de pau, etc. (Martí MARIN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*). La declaració de Valentín Martín Aguado a la Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, pàgines 1385 i següents (AHN). El testimoni està datat el 4 de novembre de 1938.

ocupés la secretaria el cap del departament de governació, José M. Álvarez Pallás.<sup>35</sup>

En aquells primers dies, la comissió gestora municipal devia tenir una activitat estrictament tècnica, a jutjar pels càrrecs que la integraren.<sup>36</sup>

<b>Alcalde Gestor</b>	
Valentín Martín Aguado	
<b>Caps de Departaments Municipals</b>	
<b>Arquitecte</b>	Francisco de Paula Morera i Gatell <sup>37</sup>
<b>Interventor</b>	José Figueras Luna
<b>Oficial</b>	José Álvarez <sup>38</sup>

El dia 3 de juny es reuniren amb l'alcalde les nou persones que el governador Ventalló havia escollit per integrar la comissió gestora una setmana abans —sobre totes elles s'elaborà un breu informe del seu passat polític, la majoria dels quals es conserven a l'arxiu del govern civil—

- Simón Clavera Armenteros

Abans de la guerra havia estat del requeté i de les Joventuts d'Acció Popular i després de l'ocupació milità a Falange. Segons un informe dels serveis d'informació de Falange, en un local de la seva propietat al carrer Tallada *visió Falange antes del Movimiento*. Aquests antecedents, juntament amb el seu catolicisme practicant i la persecució patida pels seus béns i la seva família, el convertien en un bon candidat per al càrrec. Hi havia, però, un problema segons el criteri de l'informe falangista: *debido a que tiene la mayor parte de su familia, padres y hermanos, en zona roja su actuación no sería eficaz*.<sup>39</sup> El 1938 també presidia el Col·legi Oficial de Farmacèutics de Lleida.

- Ramon Vilalta Salvadó

Delegat provincial de l'Auxili Social el 1938.

<sup>35</sup> Dades extretes de les actes municipals corresponents als dies 5 d'abril i 4 i 11 de novembre de 1938 (AML).

<sup>36</sup> La composició de la comissió apareix per primer cop en l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de maig de 1938 (AML).

<sup>37</sup> Francesc de Paula Morera, un dels principals difusors del modernisme arquitectònic a Lleida, havia guanyat la plaça el 1906 fins que fou apartat del càrrec durant la guerra. Tornà a ocupar-lo entre 1938 i 1941 (vegi's Frederic Vilà, *Morera, arquitecte modernista?*). Segons declaració de Miguel Mangrané Alimbau va formar part de la cinquena columna a Lleida (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 45).

<sup>38</sup> Podria tractar-se de José M. Álvarez Pallás, ja que durant la guerra s'havia mantingut en el seu càrrec de cap del negociat de governació (Fons del GC —AHPL— expt. 34 llig. 8).

<sup>39</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 34.

- Diego Abizanda Puntas

Membre d'Acció Popular Catalana i falangista el 1938 —amb el càrrec de tresorer provincial—, era director d'una sucursal bancària (va ser depurat durant la guerra). Un dels seus germans fou un destacat dirigent d'APC a Lleida i un dels que participaren en la sublevació del 1936, motiu pel qual fou afusellat. Un altre germà, tinent d'artilleria retirat per la reforma republicana de l'exèrcit, també havia mort de la mateixa manera.<sup>40</sup>

- Julio Corderas Mestre

Militant de la CEDA a Osca, va ser empresonat pels *rojos* durant dos mesos. Al ser alliberat va refugiar-se a Barcelona d'on es passà a la zona rebel el 1937 per treballar a l'auditoria de guerra a Sant Sebastià. El 1938 era secretari provincial de Falange, així com suplent a la Junta de Sequiatge en la comissió gestora municipal.<sup>41</sup>

- Juan Agelet Rosich

Industrial de la Lliga Regionalista, i abans del Partit Liberal, que va formar part de la llista de les dretes a les eleccions municipals de l'abril de 1931. Tot i que els seus béns foren confiscats i que patí presó després del suposat desembarcament a Roses, Falange el considerava *falto del espíritu que informa a nuestro Glorioso Movimiento*.<sup>42</sup>

- Matías Pinell Pallasó

Monàrquic. El juliol de 1936 va ser detingut al seu comerç del carrer Sant Antoni —ocupat pels anarquistes— i ingressat a la presó. A finals de setembre el tribunal popular el condemnava a una pena de reclusió mínima.<sup>43</sup>

- Juan Llavneras Borrás

Carlí (en un informe de Falange es diu que *según confidencias se muestra disconforme con la Unificación*)<sup>44</sup> i regidor el 1934, tant de l'ajuntament electe com dels governatius posteriors als fets d'octubre. El seu germà Ramon, religiós, va ser executat durant la revolució. Encapçalava la Junta de Sequiatge.

- Andrés Chordi Bergua

Metge

<sup>40</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 34.

<sup>41</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 69.

<sup>42</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 36.

<sup>43</sup> El mateix Matías Pinell relata els fets en una declaració incorporada al sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 —AHN—). Tanmateix en la seva declaració diu que el tribunal el condemnà a pena de mort, mentre que *Acracia* publica l'endemà de la sentència que aquesta va ser de reclusió mínima (núm. 56, 1/10/36, pàg. 2).

<sup>44</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 81 llig. 17.

· Francisco García Terán

Cap local de Falange el 1938 i síndic de l'ajuntament.

El govern municipal s'organitzava en els següents departaments:

<b>Alcalde</b>	
Valentín Martín Aguado	
<b>Foment</b>	<b>Hisenda</b>
President: Ramón Vilalta Salvadó Vocals: Francisco García, Diego Abizanda Assumptes: Obres públiques i particulars; construcció i reparació d'edificis; conservació de les vies públiques i gestió de les aigües	President: Diego Abizanda Puntas Vocals: Juan Agelet, Ramón Vilalta Assumptes: Pressupostos i comptes municipals; arbitris i impostos; subhastes i concursos; contractes d'obres i serveis municipals; emprèstits i mercats
<b>Governació</b>	<b>Cultura</b>
President: Andrés Chordi Bergua Vocals: Juan Llaveneras, Matias Pinell Assumptes: Beneficència; sanitat; cementiris; quintes; padró veïnal; allotjaments; vigilància i seguretat; personal; estadístiques i bombers	President: Simón Clavera Armenteros Vocals: Francisco García, Julio Corderas Assumptes: Escoles municipals; biblioteques escolars i teatres municipals
<b>Proveïments</b>	<b>Eixample</b>
President: Juan Agelet Rosich Vocals: Juan Llaveneras, Ramón Vilalta Assumptes: Proveïment de la població civil i mercats	President: Vocals: Francisco García, Matias Pinell, Julio Corderas, Ramón Vilalta Assumptes: Expedients i urbanització d'aquella zona

El ple havia de reunir-se el primer divendres de cada mes. Seguint la llei municipal republicana del 31 d'octubre de 1935<sup>45</sup> s'organitzà una comissió permanent en la qual, a més de l'alcalde, hi figuraven com a tinents d'alcalde el caps dels cinc departaments —en el d'eixample no hi figura cap responsable. La primera reunió de la comissió permanent va tenir lloc el 8 de juny i en ella s'adoptaren els primers acords després d'intercanviar *palabras de afecto y acendrado patriotismo mostrándose dispuestos a trabajar con ahinco y tesón para reconstruir una España inmortal*.

Al llarg de l'any el nombre de regidors es reduí per canvis de destinacions, de manera que des del 17 de setembre l'ajuntament quedà només constituït per l'alcalde i sis gestors. A partir d'aquell moment tots ells haurien de participar en

<sup>45</sup> Recordem que aquesta no era la llei municipal vigent a Catalunya. La legalitat venia marcada pel decret de la conselleria de governació i assistència social del 8 d'octubre de 1937 que adaptava a la situació política del moment la llei municipal de Catalunya del 5 de gener de 1934.

totes les reunions, tant de la permanent com del ple, segons comunicació del governador civil al consistori. El regidor Matias Pinell va haver de renunciar per incompatibilitat amb el càrrec de majordom municipal interí, que obtingué l'1 de juliol amb l'oposició del president de la comissió gestora. Martín Aguado no creia necessari cobrir la plaça en aquells moments, però amb el recolzament de la resta de regidors ho féu possible. Posteriorment, el 2 de febrer de 1939, l'alcalde tornarà a quedar-se sol pel mateix motiu, al ser nomenat interinament per al mateix càrrec a Carlos Larrosa Hospital. Més endavant comprovarem l'existència d'altres diferències de criteri entre Valentín Martín i el conjunt de gestors municipals.

El 2 de setembre va incorporar-se a la gestora el tradicionalista José Artigas Fargas<sup>46</sup> —regidor de l'ajuntament governatiu de 1935 i president de la Junta d'Intervenció de Béns Abandonats el 1938—, amb la designació de síndic i membre de la comissió de foment. En la mateixa data Francisco García Terán era destinat com a d'oficial de complement a La Corunya. La darrera renúncia en aquest període fou la de Ramon Vilalta, després d'haver-la presentat al governador civil el 30 de setembre. En la presidència de la comissió de foment fou substituït per Julio Corderas. Seguint la jerarquització pròpia del nou estat, les renúncies no es presentaven a l'alcalde, sinó al governador civil

*El sr. Chordi dice que por motivos de delicadeza presentó al Excmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia la dimisión del cargo de Concejal, dimisión que le ha sido rechazada por aquella Autoridad por considerar que la Concejalía no es incompatible con el cargo de Médico Municipal.<sup>47</sup>*

L'ajuntament encapçalat per Valentín Martín funcionà fins que el 24 d'abril de 1939, un cop finalitzada la guerra, el governador civil Juan Antonio Cremades presidí la presa de possessió del nou ajuntament encapçalat per Ramon Areny Batlle i integrat pels següents regidors: Ignacio de Villalonga y Casañes, José Arnaldo Farga, Francisco García Terán, Juan Agelet Rosich, Diego Abizanda Puntas, Juan Llaveneras Borrás, Mariano Sesé y Gil, Miguel Félix Mor Castany, Serafin Piñol Bosch, Miguel Seguí Vidal, Francisco Casamiquela Porta, Luis Aige Corbella i José Cava Comabella.

<sup>46</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 11.

<sup>47</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 d'agost de 1938 (AML).

Pel que fa l'actuació de la primera comissió gestora municipal, ens centrarem en dues tasques concretes, les que millor queden reflectides a través de l'anàlisi de les actes de les sessions municipals: les actuacions empreses per intentar superar una molt complicada situació econòmica i la política de personal.

### 7.1.2.1 Una evident manca de recursos

La primera realitat amb la qual es topà el nou govern municipal fou la manca absoluta de recursos. La gestora féu constar a l'acta municipal corresponent al dia 12 d'abril que va trobar les caixes de cabals del palau de la Paeria forçades, obertes i buides, a excepció de dos títols de Deute Perpetu.<sup>48</sup> A més, tot i que l'alcalde va disposar el 26 d'abril la recuperació del pressupost i dels impostos anteriors a la guerra, la situació especial que vivia Lleida feia impossible el cobrament de tributs i l'aplicació de qualsevol pressupost municipal.<sup>49</sup>

Pel que fa a les obligacions econòmiques adquirides pels ajuntaments republicans, els consistoris franquistes no les reconeixien, i no només per la seva manca de liquidés. Els gestors ho van demostrar explícitament quan una empresa estrangera, Royal Trust Mecanografico SAE, va intentar cobrar una factura de 2.700 per la venda efectuada al municipi de dues màquines d'escriure entre el maig i juny de 1936 —és a dir, quan hi havia un ajuntament constituït legalment. Afirmaven que la comissió gestora no podia aplicar les tributacions creades pels comitès *rojos* i, per tant, tampoc tenia perquè fer-se càrrec dels deutes anteriors a l'ocupació. La justificació quedava completada per un raonament força curiós

*(...) es lógico que los prejuicios derivados de la revolución y de la guerra a que la misma dio lugar no han de pesar solo y exclusivamente sobre los que padecieron en el propio suelo de los estragos ocasionados, sino que igualmente han de experimentarlos aquellos que en el país tuvieran intereses establecidos.*<sup>50</sup>

<sup>48</sup> Aquest argument també és utilitzat per reclamar la necessitat de vehicles per als usos municipals. El 3 d'agost es proposa al ministeri d'Indústria i Comerç la compra de dos camions del seu estoc, *ante el hecho de haberse llevado los rojos cuanto material de transporte poseía este Ayuntamiento.*

<sup>49</sup> Entre els mesos d'abril de juliol l'ajuntament va tenir uns ingressos de 200.795'98 pessetes i 198.046'54 de despeses (Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC—AHPL— Secció d'Administració Local).

<sup>50</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 8 de febrer de 1939 (AML).

A finals de març de 1939 s'aprovà un primer pressupost, en realitat una pròrroga del de 1936, que legalitzava la situació econòmica del municipi durant aquell any. Només amb l'ocupació total del territori i l'allunyament del front havia estat possible plantejar-se la normalització de la vida econòmica municipal.<sup>51</sup> Fins aquell moment la gestió va dependre d'una bestreta del *Gobierno Nacional del Nuevo Estado* de cent mil pessetes tramitada pel primer governador civil, d'un crèdit del Banco Local de España i de les poques exaccions que era possible practicar —només les anteriors al 17 de juliol de 1936. Les despeses i els pagaments s'autoritzaven a compte del primer pressupost que pogués aprovar-se. Probablement, també es van rebre ajuts durant els primers dies de les autoritats militars o de l'assistència de l'estat franquista. Així es dedueix d'un acord adoptat a finals de maig per poder disposar d'aquests diners

*Satisfacer a la Sección de Abastos el crédito de cien pesetas abierto al Ayuntamiento en los primeros días de la liberación para atender a las primeras necesidades de la Alcaldía y Dependencias.*<sup>52</sup>

També es van rebre 44.000 pessetes de l'Administració de Mercats

El 5 de maig s'acordà sol·licitar, a través del govern civil, un ajut a l'estat per poder fer front a una caixa municipal *totalmente saqueada por los rojos en su huida* i al pagament dels salaris dels obrers i empleats municipals —unes cent cinquanta persones, moltes d'elles sense cap feina a fer, que representaven una despesa de mil pessetes diàries. Els diners procedents de l'estat s'anirien ingressant en un compte corrent obert a la sucursal lleidatana del Banco Español de Crédito —dirigida pel diputat provincial Antonio Secanell Aparicio. L'ajuntament va obtenir un crèdit de tres-centes mil pessetes a ingressar en tres cops, però passats un parell de mesos el governador comunicà als gestors que no estava en condicions d'entregar el segon termini de cent mil pessetes del préstec. L'acta resumeix així la situació aleshores existent al municipi

*(...) cañoneada casi a diario la población, saqueadas sin interrupción las casas y almacenes, con una población de dos o tres mil almas pues sólo permanecen en la Ciudad los militares y los empleados con residencia obligada, todo lo cual supone una disminución, o mejor dicho una anulación casi completa de todas las fuentes de ingreso*

<sup>51</sup> Acta corresponent a la sessió municipal del dia 30 de març de 1939 (AML).

<sup>52</sup> Acta corresponent a la sessió municipal del dia 31 de maig de 1938 (AML).

*municipal y, por lo tanto, una carencia absoluta de medios económicos, el Municipio no puede materialmente subsistir si no acude en su ayuda el Estado.*<sup>53</sup>

La precarietat de recursos financers obligà l'ajuntament a suprimir el proveïment de queviures que servia als reclusos de la presó i als asilats de la Casa de Misericòrdia i a presentar-li al govern civil la liquidació dels serveis prestats en aquelles institucions. Tot i les seves limitacions, l'ajuntament va ser una de les primeres institucions que s'organitzà, pel que en sessions anteriors havia decidit assumir, a instàncies del govern civil, despeses que corresponien a altres organismes a canvi d'uns vals que posteriorment serien liquidats. Així es va fer per a la Casa de Misericòrdia, al no estar constituïda la diputació, i per a la presó.<sup>54</sup>

Però no eren aquestes les úniques institucions amb les que havia de col·laborar l'ajuntament. Concedia uns diners mensuals a la Creu Roja de Lleida pels serveis prestats al municipi (2.200 pessetes repartides en diferents quantitats al llarg dels nou mesos de 1938), si bé a partir del pagament corresponent al mes d'octubre l'ajuntament demanà que només se li cobrés el que realment correspongués a serveis rebuts pel municipi.<sup>55</sup> Pel mateix motiu, es va decidir incrementar el control sobre les despeses sanitàries a càrrec del municipi: gratuïtat en visites mèdiques i venda de fàrmacs presentant un certificat de pobresa.<sup>56</sup>

El segon intent de pal·liar el dèficit d'ingressos també es canalitzà a través de la mediació del governador. Preparà una entrevista entre la comissió municipal permanent i un representant del Banco de Crédito Local de España en la que s'elaborà un conveni per gestionar un servei especial de crèdit de tresoreria que permetés atendre les necessitats més urgents. Les bases del conveni, discutides en el ple municipal del 8 de setembre, contemplaven la concertació d'un crèdit de

<sup>53</sup> Acta corresponent a la sessió municipal del dia 6 de juliol de 1938 (AML). La població de 1936 a la ciutat superava els 36.000 habitants.

<sup>54</sup> Acta corresponent a la sessió municipal del dia 17 de maig de 1938 (AML). La manca de recursos a la presó, que evidentment repercutia directament en la situació dels empresonats, ha estat explicada per Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*.

<sup>55</sup> A la Creu Roja Espanyola també es va acordar cedir-li l'edifici de la Gota de Llet perquè hi organitzés un hospital. En aquella ocasió, però, les despeses necessàries per rehabilitar l'immoble (la plaça de Sant Lluís es trobava en plena línia de foc) havien d'anar a càrrec de l'organització benèfica (acta del dia 18 de gener de 1939 —AML—). Altres subvencions econòmiques concedides per l'ajuntament: el 12 d'agost s'acordà un ajut de 100 pessetes a l'organització juvenil de la Secció Femenina per subvencionar la participació en els campaments nacionals d'estiu i el 4 de novembre s'aprovà un donatiu mensual de 15 pessetes per a les organitzacions juvenils de Falange. Tanmateix, en alguns casos s'havia de contestar negativament a les peticions rebudes per la manca de recursos, com és el cas d'un obsequi per a la tómbola d'una celebració de l'Auxili Social de Biscaia.

<sup>56</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 18 de gener de 1939 (AML).

quatre-centes mil pessetes per un termini que arribava fins el 31 de desembre de 1939, amb un interès d'un 1'25% trimestral revisable cada trimestre. L'ajuntament podria disposar de 100.000 pessetes al signar el contracte i de 100.000 més el primer dia dels tres mesos següents. El municipi havia de liquidar el deute ingressant en un compte del banc els seus ingressos per recaptació ordinària. Al llarg de 1939 l'ajuntament podria disposar lliurement d'aquest compte, però si al finalitzar l'any encara no hagués eixugat el deute, ja no podria disposar-ne. Tampoc podia contraure altres obligacions financeres fins a liquidar les adquirides per aquell contracte.

Tot i que les bases del contracte s'aprovaren per unanimitat a proposta de la comissió d'hisenda, aquesta presentà una moció el dia 10 en la qual preveia les considerables despeses que l'operació suposaria a l'ajuntament i feia notar que no era gens avantatjós un interès tan elevat. Per aquest motiu la moció, que també va ser aprovada per unanimitat, proposava que es reduïssin les despeses al màxim en els serveis que prestava l'ajuntament, eliminant els que no fossin urgents i reduint el personal eventual a l'estrictament necessari. El regidor Diego Abizanda també informà el mateix dia d'una reunió amb el president de la diputació ja que l'organisme provincial havia contret amb el banc un crèdit de les mateixes condicions.

Uns dies després, i en aplicació d'una de les bases del contracte, l'ajuntament es va veure obligat a facultar al banc perquè cobrés directament de l'oficina de la delegació d'Hisenda els ingressos municipals. La forma com queda expressat en l'acta municipal és prou il·lustrativa de la situació del municipi

*(...) quedando de esta forma sustituido este Ayuntamiento por el expresado Banco de Crédito Local.<sup>57</sup>*

Els mesos següents es trobaven altres vies de finançament més còmodes, com un donatiu de 100.000 pessetes que els germans Jaume i Celestí Llorens Roca van fer a l'ajuntament a finals de febrer de 1939 perquè l'alcaldia les posés al servei de la *causa nacional*. Tot i aquesta demostració, els dos germans, uns importants i adinerats banquers locals, serien processats arribada la tardor pel Tribunal de

<sup>57</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 d'octubre de 1938 (AML). Les condicions d'aquest crèdit, contrasten clarament amb el mig milió de pessetes sense interessos ni formalitats que Màlaga, una ciutat en una situació similar a la de Lleida, va rebre del general Queipo de Llano el 1937 (Encarnación BARRANQUERO, *Málaga entre la guerra y la postguerra*, pàg. 60).

Responsabilitats Polítiques que els acusava de simpaties esquerranes i d'una residència a França durant la guerra *excessivament llarga*. De ben segur, però, que el Tribunal s'havia fixat en una important fortuna sobre la que podia actuar.<sup>58</sup>

### 7.1.2.2 Política de personal i depuració

Aquesta va ser una qüestió clau des d'un bon inici, car la depuració de funcionaris havia de servir per fundar en l'administració la mateixa unanimitat que es creava en el terreny polític. En la primera acta municipal ja es fa referència a la política de personal quan l'alcalde assegurava que s'acceptarien els serveis dels funcionaris que s'anessin presentant per poder atendre totes les necessitats del moment, en espera dels expedients depuradors posteriors. El dia 12 d'abril es tornà a recordar la interinitat en el càrrec dels funcionaris que es presentessin fins a la instrucció del corresponent expedient.<sup>59</sup>

El 19 d'abril l'alcalde anunciava un termini de presentació immediat, concedint vint-i-quatre hores als que es trobessin en zona franquista i amenaçant amb la destitució automàtica als que no ho fessin. Així mateix es declaraven nuls i sense cap valor els nomenaments d'empleats municipals practicats des del 18 de juliol de 1936 al considerar il·legal l'actuació dels ajuntaments *marxistes*. Un cop finalitzat aquell termini, dels 272 empleats que tenia l'ajuntament entre funcionaris i subalterns, només se n'havien presentat 62 persones, mentre que els no presentats dels que es tenia constància arribaven als 173<sup>60</sup> —el mes de juliol s'havien reincorporat quinze persones més.

<sup>58</sup> Vegeu Conxita MIR, Fabià CORRETEGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 278-279. El donatiu pot veure's a l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de març de 1939 (AML).

<sup>59</sup> Mercè Barallat, en el seu treball sobre la repressió franquista a Lleida, tracta àmpliament la depuració de funcionaris municipals i provincials en els primers anys de la dictadura.

<sup>60</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 20 d'abril de 1938 (AML). Els quadres següents s'han elaborat a partir de l'acta del dia 26.

**FUNCIONARIS PRESENTATS**

<b>Administratius</b> Enrique Corbella Francisco de P. Morera José Figueras José M. Álvarez Manuel Mateos Manuel Maset Juan Castanera Pedro Torres Julio Chasserot Emilio Aguilar Luis Altisent Juan Grau Juan Viladegut Domingo Altisent	<b>Beneficència</b> Arturo Hellín Miguel Hellín Antonia Capó	<b>Guarda Passeigs</b> Isidro Morell Rafael Esteve Manuel Torres
<b>Majordomia</b> José Curcó José Mostany	<b>Fusteria</b> José Gispert	<b>Mercats</b> Francisco Cerezo José Canals
<b>Fontaneria</b> Juan Neach Enrique Mauri Juan Guinau	<b>Guàrdia Urbana</b> Luis Rodríguez Ramón Rodie Columbo Donés Pedro Arroyo Andrés Farrá Eladio Terreros Ramon Companys Francisco Pallarés Joaquín Rodríguez Francisco Freixinet Pedro Roure Celedonio Cubino Antonio Ibars Tomás Torné	<b>Escorxador</b> Francisco Blavia Rufo Gómez Mariano Mola Juan Solé Ramon Rosell Manuel Barberá Leandro Saura
<b>Neteja</b> José Jové	<b>Xofers</b> Juan Altisent Franciso Bringués	<b>Ronda</b> José Ferraz Ramon Morell Pedro Buirá José Martínez Francisco Fabregat Matias Pardell Babil Morell Luciano Lacorte
<b>Desinfecció</b> Antonio Puntos	<b>Mecànic</b> José Ribes	

**FUNCIONARIS NO PRESENTATS**

<b>Instrucció Pública</b> Francisco Porqueras Antonio Domingo Maria Farriol Irene Solá Dolores Aige Francisca Beyá Maria del Carme Andreu Montserrat Franch	<b>Obres Públiques</b> Juan Mayora Francisco Piró Ramon Alberich José Altisent Carlos Bellmunt José Florensa Ramon Casals José Melé Domingo Abad José Prats Enrique Roca Carlos Orobitg Miguel Garsaball Jaime Arranz José Rufes	<b>Beneficència</b> Roberto Pereña (subaltern) Francisco Cava (subaltern) Antonio Borrás (subaltern) José Rabasa (subaltern) José Roig (subaltern) Antonio Vilalta (subaltern) José Dominguez (subaltern) Enrique Godás (subaltern) José Porta (subaltern) Manuel Agusti (subaltern) Miguel Cava (subaltern) Francisco Adseries Ramon Poca Bernardino Huguet Miguel Llobera Enrique Besa Julia Falcó
<b>Fontaneria</b> Arcadio Prieto Manuel Mari Pablo bonet Juan Frixinet		

## FUNCIONARIS NO PRESENTATS (continuació)

<b>Oficines Centrals</b>	<b>Guàrdia Urbana</b>	<b>Ronda d'Inspecció</b>
Agustín Estiarte (eventual)	José Gilart	Juan Garsaball
Justo Pons (eventual)	José Vitales	Juan Neach
Julián Plana (eventual)	José Jové	José Alfonso
Antonio Sirvent (eventual)	José Masana	José López
Enrique Arderiu (eventual)	Jaime Amorés	José Bosch
José Solano (eventual)	Jesús Busquets	Félix Monné
Pedro Roselló (eventual)	Antonio Enrech	Lorenzo Costa
Luis Arévalo (eventual)	Leandro Ibars	Avelino Guitiérrez
Camilo Flor (eventual)	Ramiro Estadella	Ramón Tarragó
Simón Teixidó (eventual)	José Roca	Juan Ramón
José Daura (eventual)	Ignacio Duch	Anastasio Guillamet
Pedro Batalla (eventual)	Cándido Giné	Juan M. Tejedor
Eduardo Alberti (eventual)	Pedro Florensa	Amadeo Vives
Antonio Solano (eventual)	Pascual Anadón	José Trullás
Pablo Font (eventual)	José Carnicer	José Casals
Francisco Carbó (eventual)	Antonio Salué	Mateo Davant
Ramón Bellmunt (eventual)	José Beltrá	Francisco Calatayud
Ramón Giné (eventual)	Benjamín Vidal	Ramon Salvador
José Moya (eventual)	Pablo Montañola	José Porta
Eduardo Mías (eventual)	Juan García	Emilio Cristófol
Eusebio Broto(eventual)	Ángel García	Antonio Pérez
Bienvenido Cepero (eventual)	Jesús Brota	Francisco Márquez
Julián Fransi	Florentino García	Pedro Masó
Miguel Castillo	Antonio Valls	
José Ripoll	José Garsaball	<b>Recaptació</b>
Luis Mercé	José Arnó	José Altisent
	Antonio Melé	Ramon Bonet
<b>Escorzador</b>	Jaime Blanch	Mateos Soler
Mario Blavia		
Ricardo Vila	<b>Cementiri</b>	<b>Majordomia</b>
Silvino Giné	Mariano Bellés	Roque Argilés
Enrique Burgués	Antonio Larroca	Gregorio Pedra
José Solé	José Castells	Julio Gilart
José Valls		Rufino Arribas
Ignacio Pedrol	<b>Servei Funerari</b>	Francisco Roig
Enrique Mirada	José Ribalta	Plácido Galicia
Ramon Bellart	Francisco Gavín	Domingo Abad
José Giménez	Antonio Farré	Francisco Abad
Ramón Cases		Francisco Rodríguez
Enrique Hernández	<b>Asil Borràs</b>	Ramón Panadés
Salvador Hernández	Teresa Giné	Sebastián Martín
José Gómez	Josefa Rius	Josefa Qui
Antonio Rosell		Josefa Jové
Ramón Camí	<b>Jardineria</b>	Antonia Sans
Francisco Jové	Secundino Rico	Maria Prenafeta
Ramon Balsells,	Miguel González	Ramona Calderó
Juan Qui		Mariano Gavín
	<b>Mossos de Mercat</b>	<b>Parc de Bombers</b>
<b>Neteja Pública</b>	Ramiro Sabaté	Martón Fondevila
Rosa Valero	Francisco Cervera	

Les condicions que havien de complir els funcionaris retornats per a poder ser readmesos van ser sistematitzades un cop ja encetat el 1939 —amb l'avenç de les tropes franquistes augmentà el nombre dels reintegrats que no havien passat els mesos de front a Lleida.<sup>61</sup>

1. Promoure l'oportuna informació al **Jutjat Especial de Funcionaris**
2. Sotmetre's a l'expedient depurador per la comissió especial configurada a l'efecte
3. Els funcionaris que es vagin presentant no poden reincorporar-se al seu càrrec fins a la resolució de l'expedient.

Des del mes de maig de 1938 ja funcionava una comissió especial que instruïa els expedients de depuració dels empleats municipals, integrada pels regidors Diego Abizanda, Francisco García Terán i Matías Pinell —posteriorment substituït per Simón Clavera.<sup>62</sup> El primer d'agost apareixia en l'acta municipal corresponent a la sessió d'aquell dia una primera llista de vint-i-dos funcionaris considerats lliures de responsabilitats: Enric Corbella Álvarez (secretari), José Figueras Luna (interventor), José M. Álvarez Pallás (cap del negociat de governació), Julio Chasserot Imbernon (oficial de governació), Pedro Torres Palacín (auxiliar d'intervenció), Juan Grau Morell, Luis Rodríguez Soriano, Celedonio Cubino Sánchez, Pedro Arroyo Pérez, Pedro Roure Oriol, Eladio Terreros Ernàez (guàrdia urbà), Francisco Freixenet Panadés, Columbo Donés Oriol, Ramon Companys Oró, Joaquín Rodríguez Pacheco, José Cucó Vidal, Matías Pardell Mateo, Jaime Bellés Serra, Isidro Morell Sansarich, Rafel Esteve Florensa, Antonia Capó Aguilà i Balbí Morell Arturo.

Qualsevol qüestió relacionada amb la feina d'un funcionari —places, revisions de salaris, jubilacions, etc.— quedava aplaçada fins a la resolució dels expedients de depuració. Segurament que per aquest motiu el regidor José Artigas i l'alcalde sol·licitaren a la comissió l'acceleració de la resolució dels expedients.<sup>63</sup>

El 22 de febrer de 1939 un antic professor municipal de música, depurat per les autoritats republicanes, va adreçar una carta al general Franco al veure que el

<sup>61</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 4 de gener de 1939 (AML). L'acta del dia 10 de febrer recull les reflexions municipals a partir de la publicació al BOE de tota la normativa dictada sobre la depuració dels funcionaris de l'administració local.

<sup>62</sup> La composició d'aquesta comissió apareix a l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 3 de juny de 1938 (AML). Posteriorment, i adequant-se a les noves normatives, Diego Abizanda seria nomenat jutge instructor dels expedients de depuració assistit pel secretari municipal. Acta de la sessió municipal corresponent al dia 10 de febrer de 1939 (AML).

<sup>63</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 25 de gener de 1939 (AML).

seu expedient no es resolía. Exposava la seva situació econòmica penosa i li explicava que el feien *ir como una pelota de un concejal a otro interesándose siempre que en la próxima sesión se fallaría mi expediente*. El malestar s'incrementava al comprovar que altres persones, que ell considerava esquerranes i a les que denuncià, ja tenien llocs de treball al municipi. El seu estat el portava a afirmar que

*En Lérida a los adictos al Glorioso Movimiento Nacional se les niega el derecho al trabajo bajo cualquier pretexto en cambio a los rojos se les protege! Pero lo que más me duele no es el desprecio de que nosotros somos objeto, no; lo que me duele es la atmósfera de descontento que ese proceder ha creado.*<sup>64</sup>

Tot i que el gruix de les depuracions va tenir lloc un cop acabada la guerra, les investigacions van ser immediates i comptaren amb la destacada col·laboració d'algunes persones. Aquest és el cas, per exemple, d'un conegut guàrdia urbà que mantingué una intensa activitat denunciadora, el qual a mitjans de juny presentà en la delegació d'Ordre Públic una llista denúncia contra una dotzena de funcionaris municipals. Ell mateix elaborà un breu informe de cadascun dels empleats.<sup>65</sup>

En altres casos la petició d'informes partia directament de l'ajuntament. A mitjans d'agost l'alcalde envià a la delegació d'Ordre Públic una llista de cent disset persones contractades eventualment pel consistori amb l'objectiu de conèixer la seva trajectòria política i social, *muy en particular durante el tiempo de dominación roja*. En menys d'un mes el comissari en cap Julio García va fer arribar al delegat els informes elaborats per la Brigada Social a partir de les investigacions policiaques practicades i dels fitxers de Falange. Pràcticament en tots els casos la informació es reduïa a un lacònic *Derechista, Buena conducta político-social*. L'excepció són dues afiliacions a la CNT durant la guerra, cinc a la UGT i una *ideología izquierdista*.<sup>66</sup>

Tanmateix, i com era habitual en aquells moments, un primer informe favorable no era garantia de completa seguretat per al futur. I això és el que li passà a alguns dels integrants d'aquesta llista. Un d'ells, per exemple, va ser detingut i posat a disposició de l'Auditor de Guerra el febrer de 1939 després de ser denunciat a la delegació d'Ordre Públic pel guàrdia urbà abans citat. L'acusació

<sup>64</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 3 llig. 13.

<sup>65</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 41 llig. 1.

<sup>66</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 24.

feia referència a una suposada participació durant la revolució en saqueigs, així com a la difusió de propaganda política i a la celebració dels assassinats comesos en aquells moments. En altres cinc casos s'imposaren multes dins del mateix 1938 per un passat esquerrà descobert en posteriors investigacions.

Així, en algunes ocasions la comissió depuradora municipal hagué de pronunciar-se a partir d'informes ben contradictoris. A primers d'agost l'instructor demanà informes al delegat d'Ordre Públic sobre un funcionari. Li enviaria dos, un elaborat per agents de la comissaria i un altre de la guàrdia civil. Segons el primer havia estat una persona dretana i afecte a la revolta militar que només s'havia sindicat a la UGT durant la guerra per obligació legal. En el segon informe, però, apareix com a afiliat a la ULS abans del 1936 i després al POUM i la CNT i, per tant, propagandista i simpatitzant del Front Popular.<sup>67</sup>

L'estiu de 1938 feia les funcions de secretari particular de l'alcalde Juan Castanera Capdevila, funcionari municipal i militar —abans de la guerra era oficial d'Estadística. Castanera va ser investigat per les funcions que desenvolupà en l'ajuntament de l'època republicana, abans i durant la guerra. A principis de maig s'havia fet arribar un informe al jutge instructor del Jutjat Militar de Funcionaris en el qual s'indicaven els bons antecedents de l'empleat municipal. Es destacava una filiació política dretana, en la qual només calia exceptuar una sindicació a la UGT fruit de les imposicions polítiques anteriors. Es diu que no va cometre *delictes* i només se l'acusa d'haver estat instructor de reclutes. Amb informacions com aquestes, fou absolt per un tribunal militar tal i com l'Auditoria de Guerra comunicà a la delegació d'Ordre Públic.<sup>68</sup>

Tanmateix, no era estrany que després d'una sentència favorable noves denúncies endeguessin nous processos inquisidors, com mostra el cas de Juan Castanera contra qui una veïna va presentar una denúncia a la delegació d'Ordre Públic el 14 d'agost. El tornava a acusar d'haver fet d'instructor i d'ascendir fins al grau de tinent en l'exèrcit republicà, a més de donar ànims als soldats que partien cap al front. Després de ser detingut, el denunciat va haver de detallar la seva trajectòria política i professional. Pel que fa a la primera declarà haver militat a

<sup>67</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 6.

<sup>68</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 71 llig. 9.

JRLI entre 1936 i 1938. Afegí que des del 1930 fou oficial primer de l'ajuntament, mantenint-se en la plaça durant tota la guerra. Va ser mobilitzat essent sergent de complement, no tinent, i afirma que protestà al ser designat instructor de reclutes, tasca en la que es limità a la gimnàstica sense donar instruccions teòriques sobre moral. També negà que animés als soldats. Finalment afegia com a prova de fidelitat que després de l'assassinat de Calvo Sotelo va comprar segells de Falange.

Un parell de testimonis confirmaren que era persona d'ordre, però també la seva militància a Joventut Republicana de Lleida i la posició de persona de confiança de l'ajuntament republicà durant la guerra. Això li permetia, deien, autoritzar la confiscació de pisos que posteriorment oferia a amics. Com a resposta a les noves informacions el denunciats amplià la declaració anterior. Explicà que, com a funcionari municipal, durant la guerra va participar en la municipalització de l'habitatge però intervenint només en la distribució de pisos. Aclarí que hi havia un comitè, en el qual no actuaven els funcionaris, encarregat de decretar les confiscacions. També apuntà que un dels informants, sense concretar quin, li havia demanat un pis durant els mesos revolucionaris.

El mes d'octubre, el delegat resolgué que pels càrrecs vistos calia imposar-li una pena de sis mesos de presó més 500 pessetes de multa. Després d'un mes, però, fou posat en llibertat gràcies a la presentació d'un escrit favorable signat per setze persones, entre elles Serafín González Castanera (funcionari de la Comissió Dipositària Municipal de Recuperació Agrícola), José M. Álvarez Pallás, José Figueras Luna, Juan Llavaneras Borrás, Matías Pinell Pallasó, José Sol Ballespí i Enrique Corbella Álvarez. Segons la versió d'aquest escrit, pertanyia a una tradicional família de dretes, era d'ordre i catòlic practicant. Es detalla que durant la República va tenir problemes a l'ajuntament perquè hi havia entrat amb la dictadura de Primo. També s'argumenta com a prova del seu talant que es manifestés contrari als fets d'octubre, concretament *contribuyó con cinco pesetas a la suscripción que se abrió en honor a las fuerzas que reprimieron dicha rebelión, entregando dicha cantidad a la Casa Fregola, encargada, entre otras, de recibir dichos donativos*. Trajectòria que culminà fent propaganda per la dreta en la campanya de 1936 i recolzant econòmicament Falange. Es diu que aquesta

mena d'ajuts els mantingué durant la guerra amb contribucions mensuals al Socors Blanc.

Tot i la seva complexitat, aquesta tirallonga de denúncies, investigacions i defenses són una bona prova de les dificultats que hom podia tenir per intentar mantenir el seu lloc de treball. I això que les conseqüències per aquest empleat municipal no semblen massa negatives.

Especialment difícil va ser la situació de les mestres i dels mestres municipals. La comissió gestora va decidir, ja el 19 d'abril, suspendre'ls de feina i sou fins a la resolució dels expedients depuradors donat que la situació que vivia Lleida havia portat a interrompre la instrucció primària. Van estar en aquesta situació fins que l'acord fou derogat el 8 de juny quan foren obligats a prestar els seus serveis com escriptors i mecanògrafes a les oficines municipals, *con lo cual el Ayuntamiento obtendrá una sana economía.*<sup>69</sup>

Un altre problema al que hagué d'enfrontar-se la comissió gestora fou el control de l'absentisme dels empleats. La ciutat no reunia condicions d'habitabilitat a causa de la guerra, pel que l'alcalde va presentà una mesura per controlar els permisos concedits als funcionaris. Es queixava perquè abandonaven la ciutat sense autorització o allargaven espontàniament el temps de permís que tenien concedit i proposà que les absències es descomptessin del salari, així com les baixes per malaltia, mentre durés el temps de front. Uns dies més tard la mesura s'amplià amb el cessament immediat en cas d'arribar l'absència als trenta dies.<sup>70</sup>

Amb tots aquests condicionants, és notori que la majoria dels empleats municipals no devien passar per la seva millor situació. Per intentar millorar-la la comissió gestora havia acordat el 12 d'abril de 1938, tot i les dificultats, una bestreta de 25 pessetes per a cada funcionari municipal presentat, donada *la situación delicada en que económicamente se encuentran*. Una setmana després,

<sup>69</sup> El fet que no funcionés l'ensenyament primari també suposà l'abandonament dels edificis. El 19 d'octubre s'encarregà al delegat del departament de cultura que investigués el cas de l'edifici de l'escola de la partida de Malgovern. Sembla que un veí havia de conservar la clau i part del material escolar, però que en realitat estava utilitzant-lo com a parador i magatzem d'alfals.

<sup>70</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 17 i 24 de maig de 1938 (AML). En aplicació d'aquestes mesures, foren sancionats un metge i un xofer per haver estat absents tot el mes de maig, reduint el seu salari a només el corresponent a quinze dies. El 8 juny va ser cessat un funcionari en aplicació dels acords anteriors. En una altra ocasió, i després d'una llarga discussió fou cessat un altre funcionari el 14 de desembre que havia excedit un permís per malaltia i que havia sol·licitat una pròrroga, després de considerar insuficients els informes mèdics aportats (Actes de les sessions municipals corresponents als dies 31 de maig i 14 de desembre de 1938 —AML—).

el dia 19, es disposava un nou avançament. En aquesta ocasió de 50 pessetes per als funcionaris, de 35 per als obrers municipals i de 25 a les classes passives.

### 7.1.3 GRUPS DE PRESSIÓ I LLUITES POLÍTQUES EN EL TEMPS DE FRONT

Fins aquest punt hem vist com s'intentà organitzar i posar en funcionament la nova estructura municipal. Ara bé, al marge, o paral·lelament, a aquesta ordenació oficial existeix una vida política que en podríem dir informal, que desenvolupà relacions socials no oficials entre grups que intentaven aprofitar-se dels intersticis del sistema que s'estava edificant. Diversos autors han explicat que al voltant de les corporacions locals es produïren moltes lluites pel control del poder i que la quantitat de càrrecs sovint era menor que el nombre de candidats disposats a ocupar-los —des de representants de la dreta tradicional fins a nouvinguts a la política durant la guerra com quintacolumnistes, excaptius, excombatents, etc. Un joc de tensions entre nuclis reduïts de persones, que no transcendia a l'opinió pública i que mai afectava l'estructura de l'estat, afavorit per la repressió i la vigilància practicades des de diversos àmbits institucionals que generalitzaven el recurs a les conxorxes, als rumors, a les pressions, a les sospites o a les denúncies. El malestar s'incrementava per la inacció de les institucions, per la discrecionalitat en els nomenaments i per l'absència de normes per accedir al govern local. També hi contribuïa la competència sovint establerta entre diferents òrgans de direcció, com les cúpules del partit i els governadors civils. Per tot plegat no era infreqüent la formació de *lobbies* com a una de les vies actuació política més habituals en el nou estat franquista.<sup>71</sup>

En el cas de la ciutat de Lleida, aquesta vida política marginal es manifesta en les activitats d'un grup de persones, que es comptaven indubtablement entre el bàndol dels vencedors, però que no van veure acomplides les seves aspiracions polítiques. Fonamentalment centraven les seves aspiracions en el control de l'ajuntament i al no

---

<sup>71</sup> Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Des del punt de vista de la política econòmica i de l'actuació de grups d'empresaris i de la patronal vegeu Roque MORENO, "El régimen y la sociedad. Grupos de presión y concreción de intereses" dins Glicerio SÁNCHEZ (ed.), *El primer franquismo*, p. 87-113.

aconseguir-ho sembla que s'organitzaren en una mena de grup de pressió política que funcionà precisament durant els mesos del front. A través del grup intentaven promocionar-se i desqualificar alguns representants de les noves autoritats. Com veurem a continuació aquests personatges tenien un cert prestigi social a la ciutat, alguns havien desenvolupat tasques polítiques en el passat i d'altres reconduïren les seves actuacions polítiques a través del Caliu Ilerdenc, societat fundada el juliol de 1941 autodefinida com gastronòmica i literària, que representava al franquisme local i que exercí una decisiva influència en la vida política ciutadana.

La reconstrucció de les activitats del grup ha estat possible gràcies a l'estudi del fons documental de la delegació d'Ordre Públic, el qual conté els expedients que conserven les investigacions realitzades sobre l'actuació política d'aquests personatges. Bàsicament, es tracta dels metges Ferran Colás Mateo, Francesc i Ramon Bordialba Armengol —ja es va comentar la seva actuació durant la guerra en el capítol dedicat als dretans que van viure a la rereguarda republicana— i en menor mesura de Josep M. Mostany, del farmacèutic Francesc Pons Segués i del governador civil. Segons la documentació treballada actuaven fonamentalment des de la Clínica Montserrat, seu del Col·legi de Metges. Donat que els informes no estan datats, desconec si el governador al qual es refereixen és Luis Ventalló o Fernando Vázquez, però sembla més probable, per qüestions de calendari, que es tractés del primer. Tot plegat, suposen indicis de confrontació entre les autoritats militars ocupants i els representants d'un determinat sector de la societat lleidatana. Divisions d'opinions de primera hora que s'aniran difuminant a mesura que el franquisme s'institucionalitzi i els diferents grups vagin definint les seves respectives postures davant el nou règim.

Ferran Colás havia estat membre del Partit Radical en representació del qual es presentà a les eleccions municipals de 1934 per la candidatura conservadora Concentració Lleidatana, tot i que no seria regidor fins a la formació d'un ajuntament governatiu el juliol de 1935. A més de tenir vocació literària, Colás fou fins al final un home del règim. Va ser un dels membres fundadors del Caliu Ilerdenc i n'era president el 1975.<sup>72</sup> Els germans Bordialba havien seguit una llarga trajectòria política abans de la

<sup>72</sup> Joan CAL, "Els anys crucials (1975-1979)", pàg. 97 i Julià GRAUS, *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, pàg. 30.

guerra. Francesc, per exemple, havia estat federal a començaments de segle i alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera.

Francesc Pons Segués, oncle del secretari provincial de Falange Francesc Pons Castellà, havia militat a JRLI abans dels fets d'octubre de 1934 quan, segons les seves declaracions, s'inclinà cap a les candidatures de la dreta. Durant la guerra va marxar a França, però sense trencar els contactes amb les autoritats republicanes de Lleida. Una trajectòria que provocà algunes sospites en els primers anys del franquisme: denúncies, investigacions, un consell de guerra, pas per la presó i un procés per responsabilitats polítiques.<sup>73</sup>

Les acusacions contra el doctor Mostany apareixen menys clares. Els principals retrets provenen del fet d'haver-se enfrontat a les jerarquies sanitàries de Falange per qüestions professionals, motiu pel qual se'l considera membre del grup, i de les seves relacions amb alguns dels principals líders revolucionaris locals. Va poder matisar fàcilment la segona acusació per la seva qualitat de metge de ferroviaris, sector professional on trobem una part important de la militància obrera a Lleida. Per exemple va tractar a Tomàs Larroca el Manco, president del primer Tribunal Popular, en l'accident que va donar lloc al seu sobrenom.<sup>74</sup>

El 28 d'abril de 1938, el comandant militar de Lleida redactà un informe negatiu sobre Ferran Colás i Ramon Bordalba, "candidats" a alcalde i regidor respectivament, tot i que comptaven amb el suport de la Falange local. En la còpia conservada no consta a qui anava adreçat el document, però el comandant se li adreça amb el tractament d'excel·lència. L'escrit valorava els antecedents dels dos personatges, així com la seva possibilitat d'incorporar-se al nou govern municipal.<sup>75</sup>

Seguint l'informe comprovem que Colás, que estava al front del Jarama com a metge civil militaritzat quan es redactava aquest document,<sup>76</sup> es va presentar al comandant militar el dia 7 d'abril —quatre després de l'ocupació— per

<sup>73</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 1. El seu expedient per responsabilitats polítiques apareix detalladament estudiat a Conxita MIR, Fabià CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 277-278.

<sup>74</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 65 i 67 llig. 4.

<sup>75</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 43.

<sup>76</sup> Juntament amb l'informe de l'autoritat militar que estem comentant a l'expedient de Ferran Colás hi ha la còpia d'un paper no datat del comitè militar de Lleida de l'època revolucionària en el qual el comissari d'Ordre Públic ordenava la llibertat de Colás per la necessitat dels seus serveis mèdics al front.

comunicar-li que esperava ser nomenat alcalde de Lleida pel ministre de l'Interior. Al comandant, que no el conceixia, li va semblar *con más aptitud que el que interinamente desempeñaba tal cargo* —el capità Valentín Martín Aguado— pel que li va indicar que les autoritats militars rebrien bé el seu nomenament (tot i això, cal recordar que van ser alts comandaments de l'exèrcit els que designaren Martín). Aquesta visita la fer acompanyat per un altre individu de Lleida, no identificat pel comandant, que assegurava que Colás era el més apropiat per ocupar l'alcaldia.

Poc després, segurament que al realitzar investigacions que no detalla o al comprovar l'actitud del metge, el comandant va canviar d'opinió. No considerava correcte que Ferran Colás mostrés un excessiu interès per qüestions i serveis que no li eren propis —com el dipòsit de béns recuperats per l'exèrcit, on se li va prohibir l'entrada— ni que pressionés en la comandància perquè Valentín Martín fos destituït i ell nomenat alcalde interí fins que arribés la designació oficial. Per tots aquests motius, el comandament considerava que el metge patia de *falta de discreción, gran ligereza y exceso de egolatria*. Tampoc li semblava prou recomanable el seu passat polític al Partit Radical, favorable a la proclamació de la República. Recull un rumor per afirmar que Colás participà en la retirada del retrat del Rei a l'ajuntament —el paràgraf en el qual s'explica aquest extrem va ser posteriorment tatxat amb llapis vermell.<sup>77</sup>

Pel que fa a Ramon Bordalba, l'informe del comandant censurava, en atenció a una trajectòria política que considerava absolutament reprobable, que des de Falange s'hagués parlat d'ell com a possible regidor. Abans de la República, argumentava el comandant, havia estat separatista i fidel seguidor de Francesc Macià. Criticava que hagués estat d'ERC, del Partit Radical Socialista i del Socialista, que quan les dretes van guanyar les eleccions s'apropés a la CEDA i que després de l'ocupació de Lleida figurés com a falangista.

Per tant, conclouia el comentat informe,

*(...) deduje que con el apoyo o sorprendiendo la buena fe de F.E.T. se pretendia al parecer formar una camarilla política en el Ayuntamiento a base de personas políticamente taradas y fácilmente manejables, y todo ello produciría el consiguiente efecto desmoralizador en el elemento sano de la población, que espera y confía en que la*

<sup>77</sup> En els diferents relats sobre els fets d'abril de 1931 a Lleida, no consta que Colás hi participés. Vegeu al respecte Jaume BARRULL, *De la Monarquia a la República. El 14 d'abril de 1931 a la ciutat de Lleida*.

*Nueva España haga desaparecer para siempre todos los planes de partido y camarillas políticas.*

El comandant militar considerava que, tot i ser els candidats del governador civil i de Falange, no haurien de ser nomenats i que ell s'hi oposaria especialment mentre encara es mantingués el front. Les autoritats de la *Nueva España*, finalitzava, havien de poder garantir independència, equanimitat i honestedat política.

A l'expedient de Ferran Colás es conserva també la còpia d'un altre informe que ofereix una visió absolutament contrària a l'anterior, titulat *Informe sobre la actuación político-social de D. Fernando Colás Mateo, médico de Lérida*. Aquest nou document no té data ni apareix signat, però per l'explicat anteriorment és fàcil deduir que va estar elaborat per agents del governador civil o de Falange. L'autor del paper destaca diversos mèrits inqüestionables del metge. Assenyala que no va pertànyer a cap partit polític amb anterioritat a la dictadura de Primo de Rivera, amb el que s'està indicant que no participà del sistema partidista de la Restauració. En canvi sí que milità a Unión Patriótica, i posteriorment a Acció Ciutadana, i fou tinent d'alcalde durant la dictadura. Es nega cap participació en els actes de proclamació de la República perquè la considerava perillosa *para la integridad Patria* i només va formar part de la llista de les dretes a les eleccions municipals. Aquest historial li va suposar persecució al començar la guerra, pel que va haver d'exiliar-se a França el novembre de 1936. Li adjudiquen també activitats d'espionatge falangista a París a les ordres d'Eduardo Aunós. Posteriorment ingressà a l'exèrcit per servir com a metge en diversos fronts.

El document laudatori continua explicant que, al ser ocupada Lleida, va presentar-se a l'alcalde Valentín Martín per col·laborar en la reorganització administrativa de la ciutat, però que aquest rebutjà desconsideradament el seu ajut. Es conclou que un informe desfavorable elaborat a partir d'una campanya de falsedats va impedir que fos nomenat alcalde com havia proposat el governador civil. Per aquest motiu retornà al front de Madrid,

*(...) en donde se respira a pleno pulmón la nobleza, la confraternidad, la verdadera hermandad ante el peligro, y en donde la palabra envidia es desconocida.*

Haviem indicat que el comandant militar també atacava, en aquell informe d'abril de 1938, la pretensió del doctor Ramon Bordalba d'entrar en l'ajuntament. En l'expedient conservat a la delegació se l'acusa el 1938, juntament amb el seu

germà Francesc, de tenir un passat polític poc clar i d'organitzar-se en aquell grup de pressió.<sup>78</sup> En la còpia d'un altre informe, que tampoc està signat ni datat però que correspon a l'any 1938, es diu que Ramon Bordalba era íntim amic de Francesc Macià i que el 1930 pertanyia a Estat Català. Se'l considerava un *furibundo separatista* i un dels organitzadors de la visita de Macià a Lleida procedent de l'exili.<sup>79</sup> Sobre aquesta visita l'informe diu que

*Parece ser que tenía (Ramón Bordalba) la pretensión de casarse con la hija de aquel cabecilla (Macià), muchacha al parecer pedante y estúpida, que por lo visto no le hizo caso, por habersele subido a la misma los humos a la cabeza, creyendo iba a ser la Princesa de Cataluña, o poco menos. Por dicho motivo, es probable que se marchara del "Estat Català" al que pertenecía*

L'acusació continua argumentant, com ja havia fet el comandant militar, que s'atansava als partits o organitzacions amb més influència en cada moment històric —de Joventut Republicana a Falange, passant pel PSOE o la CEDA— buscant exclusivament el seu interès personal. També s'explica que al començar la guerra estava a Lleida, però que aviat es passà de zona traslladant-se a Irún. Això tampoc li donava massa credibilitat als ulls de l'autor del document, perquè mai es va mobilitzar dedicant-se, diu, només a intentar prosperar i a calumniar als que havien quedat en la zona republicana. Com a exemple, se centra en unes suposades desqualificacions llençades pel metge contra el capità Jesús Martínez Lage, que estava patint la repressió republicana en aquells moments.<sup>80</sup>

Després de l'ocupació de la ciutat va tornar a Lleida i en aquest punt comença la segona gran acusació d'aquest informe. Es diu que *se unió a una camarilla, que se formó en la que se repartían los cargos y se daban autobombo*. A través d'aquest grup aconseguí, sempre segons aquesta font, els càrrecs de metge municipal i d'inspector de sanitat, així com ser el candidat del governador civil i de Falange per ocupar l'alcaldia o la presidència de la diputació. L'informe explica que si no ho aconseguí va ser per la intervenció del capità Martínez Lage. Al no tenir l'èxit polític esperat, aquell grup va endegar una campanya de descrèdit

<sup>78</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1.

<sup>79</sup> L'informe data aquella visita el 1930, quan en realitat va ser entre els dies 8 i 10 de març de 1931.

<sup>80</sup> Recordar que aquest capità era un destacat representant de la UME a Catalunya i un dels oficials que havia fet d'enllaç entre el centre de la conspiració a Barcelona i les guarnicions de Lleida i de Tarragona en els preparatius de la revolta de juliol de 1936.

contra el capità esmentat, en aquell moment capità auditor, membres de la Falange local, altres companys de professió i diverses autoritats militars.

En l'expedient de Francesc Bordalba podem trobar el mateix tipus d'acusacions. Ni tan sols es ben conceptuat per haver estat alcalde durant la dictadura, ja que això és interpretat com una prova més del seu apropament constant i interessat al poder. A través de la detallada declaració jurada que presentà el setembre de 1938 a la delegació d'Ordre Públic —i que hem comentat abastament en un capítol anterior— coneixem la seva interpretació de la història política de Lleida des de 1908. El metge no creia just que es llencessin acusacions contra la seva persona

*(...) considerándome que soy ahora en Lérida uno de los pocos elementos que aún queda y que representa la política de la Gloriosa Dictadura de Primo de Rivera, es por lo que en nombre de la misma, con todo respeto y alteza de miras pido no por mí, que mi conciencia está tranquilísima, sino por el buen nombre de aquel, que se proceda a una investigación a fondo sobre mi pasado político y social y que se me de vista o conocimiento de los que se haya denunciado, pues es natural que mis deberes con aquella pasada época los exijan y mi honor lo demande.<sup>81</sup>*

Tot i les acusacions que pesaven contra ell, al llarg de 1938 va ser metge municipal i, posteriorment, director interí de l'Hospital Provincial nomenat per la Diputació. A més, en nous informes que s'elaboraren per la delegació d'Ordre Públic al llarg de 1939 la interpretació sobre l'actuació de Francesc Bordalba canvià radicalment. En aquell moment es creia que els anteriors eren falsos i es posà l'èmfasi en la llarga i provada tradició dretana del metge lleidatà. Finalment, en un altre informe policíac de 1940 es mantenia que sempre havia estat de dretes i catòlic i que el caràcter contradictori dels informes anteriors va ser fruit de la polèmica actuació de Francesc Bordalba com a alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera.

Contra les aspiracions d'aquest suposat grup, al llarg del període de front va presidir la comissió gestora municipal el capità Valentín Martín Aguado. Dins del context d'aquesta polèmica, cal situar un informe de la delegació Provincial d'Informació i Investigació de Falange de mitjans de novembre de 1938, sobre l'actuació de l'alcalde. Tot i qualificar-lo de dretà, de persona de bona conducta i

<sup>81</sup> Per si quedava algun dubte de la seva trajectòria, Francesc Bordalba tancava la declaració amb una nota en la que feia saber que havia enviat una còpia de l'escrit a Eduardo Aunós i una altra a Severiano Martínez Anido, amb els quals havia col·laborat abans de la República.

d'haver patit presó durant la guerra, considera que la seva actuació al front de l'ajuntament, *según informes que me facilitan personas a quienes garantizo totalmente*, era contrària *al espíritu que anima a nuestro Glorioso Movimiento*, sense entrar en més detalls. Per aquest motiu, es conclou que existien altres persones més qualificades per ocupar el càrrec.<sup>82</sup>

Enfrontaments d'aquesta mena, entre diferents sectors del mateix bàndol guanyador, eren habituals en moltes localitats catalanes. També emmarcat en la Lleida de 1938 i en les lluites pel control del partit únic, Joan M. Thomàs fa referència a un altre cas de denúncies contra nomenaments polítics. Inicialment, el secretari general de Falange Raimundo Fernández Cuesta va designar per a la direcció provincial del partit a un carlí català —no en dóna el nom. Immediatament es va presentar contra aquesta persona una denúncia —tampoc l'explica— que va frenar el seu nomenament. Una investigació va demostrar que les acusacions eren falses, però ja no es va tornar enrere la designació del falangista Bañeres Piniés per al càrrec. Es tracta d'un típic cas que evidencia la lluita entre falangistes i tradicionalistes, vençuda pels primers, al si de FET y de las JONS.<sup>83</sup> Però no totes les situacions conflictives es poden explicar sempre a partir de les recurrents tensions entre les diferents famílies del règim. Sovint, sense qüestionar interpretacions de tipus més general, les seves arrels estan en enfrontaments personals i en particularitats de la història social i política de la localitat, com s'ha pogut comprovar en la situació lleidatana descrita en les pàgines anteriors.

<sup>82</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 9.

<sup>83</sup> Joan M. THOMÀS, *Falange, guerra civil, franquisme*, pàg. 268. Si bé es cert que el maig de 1938 ja hi havia a Lleida una oficina d'inscripció al terç català —dirigida pel badaloní Ramon Gassió Bosch—, en contra de la llarga presència dels tradicionalistes en aquestes comarques i del "repartiment" de càrrecs que els partidaris de la sublevació van fer el juliol de 1936, després de l'ocupació només trobem carlins en la direcció de la delegació de *Frentes y Hospitales* (Maria Recasens Gassió). Els carlins catalans van intentar recuperar-se d'aquesta marginació l'agost de 1938. Arran de l'ofensiva republicana a l'Ebre van acusar les direccions falangistes de les prefectures del partit a Lleida i Tarragona de facilitar la tasca de l'exèrcit popular per haver permès l'entrada a Falange d'elements de l'esquerra local. Tot i que un nombre important de caps locals de Lleida i Tarragona foren destituïts, els tradicionalistes no van ocupar la direcció provincial del partit.

## 7.1.4 COMBATS PEL PODER A PONENT

Com a complement del panorama de la ciutat de Lleida i dins d'aquesta darrera interpretació, cal situar el que estava passant entre 1938 i 1939 en una altra localitat ponentina, Balaguer.<sup>84</sup> A primers d'agost de 1939 uns veïns de la ciutat presentaven al cap provincial de Falange un escrit on es denunciava l'ambient polític crispat que des de feia uns mesos es vivia a la capital de la Noguera. Situació política de la localitat que se centrava fonamentalment en la figura del notari local José Maria de Porcioles. Segons el governador militar, en la còpia que va fer arribar al governador civil, *he podido observar que en el pueblo existen dos bandos uno que ataca al denunciado y otros que lo defienden.*<sup>85</sup>

Els nou denunciants que signen l'escrit creien que la causa de la crispació no eren els problemes plantejats per la postguerra o el nou règim, sinó que les persones que *ostentan representación* no eren les més indicades. Els acusaven d'ajudar a frontpopulistes i, fonamentalment, de ser representants de l'activitat política anterior a la guerra que consideraven indecorosa i fracassada. El seu únic mèrit era *ostentar título académico* i el seu objectiu fer-se amb una situació privilegiada per al futur. Altres persones més capacitades, concloïen, quedaven frustrades en les seves expectatives polítiques al comprovar que es mantenien els mateixos vicis —influències, recomanacions i *politiqueo*— anteriors a la guerra. Com a màxim representant d'aquesta situació assenyalen a Porcioles, en aquell moment delegat provincial de l'Auxili Social.

Tot i que no hem pogut establir una caracterització sociològica dels denunciants, ens podem atrevir a apuntar que segurament es tractava d'una sèrie de persones que no havien format part dels grups hegemònics tradicionals i que pensaven que el Nou Estat podia esdevenir un marc en el qual ells tindrien major

<sup>84</sup> La polèmica establerta a Balaguer és la més rica en matisos, però no l'única que a partir de l'estudi del fons d'Ordre Públic es podria explicar al llarg de 1938. A Torre-serona les relacions entre el caporal de la guàrdia civil i el cap local de Falange eren bastant dolentes; contra l'alcalde, i també cap local de Falange, d'Almenar existien tota una sèrie de denúncies i acusacions de corrupció, passat polític poc clar i d'ajudar a dones *roges* a canvi de favors sexuals; també hi han informes negatius, per uns antecedents considerats dolents, de qui havia estat nomenat per les autoritats militars alcalde d'Asentiu.

<sup>85</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 53-80 llig. 23. Una recent anàlisi de la trajectòria de Porcioles, al capdavant de l'ajuntament de Barcelona durant més de 16 anys a Martí MARÍN, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*. El treball posa en qüestió els mites centrals del porciolisme, l'eficàç gestió econòmica i un regionalisme compatible amb el centralisme de la dictadura, però no entra en l'etapa política del personatge anterior a l'alcaldia barcelonina, on cal situar el conflicte a Balaguer que descrivim.

protagonisme. Per aconseguir-ho, però, calia desprestigiar aquella vella elit que progressivament anava recuperant el seu paper i la seva forma tradicional de fer política.

A finals de setembre de 1939 des del govern civil s'envià a Porcioles una còpia de la denúncia perquè presentés les alegacions oportunes. Així ho féu en un plec de descàrrecs mecanografiat de seixanta-quatre pàgines, en les quals desmuntava una a una totes les acusacions que se li havien realitzat alhora que explicava la seva actuació política des dels inicis de la República. A més llançava contra el grup denunciant acusacions similars a les que ell havia rebut —dretans acomodaticis i sense ideals que es van amagar durant els moments més difícils. El següent fragment del plec de descàrrecs és una bona prova de la crispació que es vivia al poble

*Naturalmente, todo esto (el seu historial) les parece poco a los denunciantes. Su ilusión y su deseo más acariciado fueran que los rojos me hubiesen asesinado. ¡Solo dejándome matar hubiese sido un perfecto patriota! Evidentemente, así los rojos les hubiesen evitado muchas molestias y trabajos. Y en cambio ¿qué trato recibieron los denunciantes de los rojos? ¿Cual fue su actuación durante la zona roja? Salvo uno o dos de ellos, los demás sin pudor ni vergüenza pactaron con ellos, negociaron con ellos, se colocaron y enchufaron con ellos, y hasta junto con ellos levantaron sus puños cerrados.*

Finalment, el 8 d'abril de 1940 el governador civil comunicava a Porcioles que havia quedat perfectament demostrada la seva adhesió al *Glorioso Movimiento Nacional*, per al seu coneixement, satisfacció i *efectos que juzgue convenientes*. Aquesta darrera afirmació ens recorda que des de les institucions oficials es fomentaven els ajustaments de comptes entre els ciutadans.

Un altre personatge de la localitat que va quedar sota sospita en aquest context d'enfrontament local va ser el jutge Josep M. Saura Bastida. El 27 de maig de 1938 des del Jutjat Militar de Funcionaris de Lleida, encarregat d'instruir processos de depuració, es van sol·licitar informes del seu passat polític a la delegació d'Ordre Públic. El seu nom apareixia en una llista de vint-i-nou veïns de Balaguer entre els que també hi era Porcioles. La guàrdia civil el considerava persona de bona conducta i bons antecedents, votant d'Acció Popular i que, privadament, havia expressat simpatia per la *Santa Causa Nacional*. El problema era que durant la guerra va mantenir-se en el càrrec de jutge instructor, tot

adoptant una actitud que el guàrdia informador considerava passiva davant dels dinou assassinats comesos al poble.<sup>86</sup>

Posteriorment, al llarg del mes d'agost de 1938, s'elaborà una altra sèrie d'informes per tal d'esbrinar si podia ser mantingut en el seu càrrec. La guàrdia civil insistí en la seva bona trajectòria política, però afegint que per covardia va alternar amb els frontpopulistes i els hi va fer el joc. El considerava moralment debilitat, pel que creia que havia de ser depurat. A la mateixa conclusió arriba Falange després de presentar un informe més dur que l'acusava de catalanista. El més interessant, però, és l'escrit que el delegat d'Ordre Públic envià al general en cap de l'Exèrcit d'Aragó, en el qual proposava la destitució o un trasllat a molts quilòmetres. El presentava com un simpatitzant de la dreta sense voluntat ni convicció política real. Les conclusions a les que arribava el document il·lustren molt bé tot el que fins ara s'ha argumentat

*Conviene tener presente, que muchos que hoy se titulan de derechas y que en realidad no son más que unos caciques que desean volver a los antiguos procedimientos que con tanto sacrificio se trata de desterrar, han puesto de manifiesto su deseo e incluso la conveniencia de que el aludido Juez continúe en donde está, dando como razón suprema la socorrida frase de que es una buena persona, siendo la opinión del que suscribe que lo que desean con su pretensión es disponer a su antojo del Juez de Instrucción, ya que este quedaría sujeto a ellos por el favor que hoy le hacen al defender su gestión anterior y su permanencia en Balaguer.*

Aquesta crítica a una estratègia política ancorada en el passat no és exclusiva de les autoritats locals. En un primer moment podia ser compartida en el centre del Nou Estat. Pot comprovar-se sinó en aquesta recomanació que a finals d'agost de 1938 envia el sots-secretari del ministeri d'Ordre Públic als delegats de les províncies controlades pels franquistes<sup>87</sup>

*Son incompatibles con el equitativo y vigoroso espíritu de la España que renace, vicios que a toda costa conviene desterrar, entre los cuales tiene preferente asiento la vieja costumbre de las recomendaciones. Con ellas se pretende, a veces, conseguir resoluciones apartadas de las normas de justicia, en favor de intereses egoístas, y otras imprimir una celeridad contraproducente al desarrollo normal de los servicios; produciéndose en ambos casos efectos deplorables, tanto en el sentido ético como en el de la interior satisfacción de quienes se ven obligados a precipitar resoluciones en trabajos cuya responsabilidad asumen.*

*Los altos poderes del Estado han combatido, y combaten, costumbre tan perniciosa, y no es ciertamente el Ministerio que suscribe quien haya de olvidarse de tan excepcional obligación, con la que a su vez está compenetrado. Así pues, y con todo encarecimiento, hago presente a mis subordinados la necesidad de suprimir esta costumbre, no aceptando recomendaciones de ningún estilo y absteniéndose a la vez de formularlas, ya que en cualquiera de estos casos, al llegar el hecho a mi conocimiento, me vería precisado a*

<sup>86</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 12.

<sup>87</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 75 llig. 55.

*imponer severas sanciones, cosa que a todo trance quiero evitar, para lo cual espero de la comprensión de todas, que no me pondrá en la violencia que esto me habría de producir.*

Unes prevencions inicials contra el vici de les recomanacions que ben poc tindrien a veure amb el futur desenvolupament de la dictadura.

## 7.2 LES RELACIONS ENTRE LES AUTORITATS VENCEDORES I LA CIUTAT: VIGILÀNCIA I CÀSTIG

Les noves autoritats van tenir al seu servei uns òrgans de premsa a través dels quals comunicar a la ciutadania ordres i disposicions. Amb l'aparició de la *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo de Ejército de Aragón* es proclamava que els periòdics encara eren més necessaris en temps de guerra que de pau. La mateixa nota ratificava l'interès de les autoritats militars a l'afirmar que Lleida tenia el diari gràcies a les gestions de *uno de nuestros generales, héroe quizá de la gesta más sublime de nuestra Cruzada*, el general Moscardó.<sup>88</sup>

Un fet concret demostra alhora la importància concedida a la premsa i la precarietat de medis en la que havien de treballar. Primitivo García Rodríguez, falangista asturià que dirigia la *Hoja Informativa* i que mantindria el càrrec al fundar-se *La Mañana*, va haver de sol·licitar al delegat d'Ordre Públic la llibertat provisional de dos impressors tancats a la presó. Tot i haver militat en organitzacions polítiques en aquells moments il·legals, un al POUM i l'altre a la UGT, el director aclaria que desconeixia el seu passat ideològic i assegurava que no tenien delictes de sang. El delegat ordenà una llibertat vigilada mentre no es poguessin contractar altres obrers.<sup>89</sup>

La comunicació amb els ciutadans era evidentment unidireccional i estava absolutament intervinguda pels interessos i criteris del poder. Només una mostra. Al llarg del mes d'agost la *Hoja Informativa* publicà llistes de les sancions econòmiques imposades pel delegat d'Ordre Públic durant aquell mes i l'anterior, indicant el nom del sancionat, la multa i la causa de la sanció. Però el 30 d'agost

<sup>88</sup> *Hoja Informativa*, núm. 2, 29/07/38, pàg. 1

<sup>89</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 13 llig. 1 i expt. 21 llig. 8.

Eduardo Zapata, el secretari general en funcions de governador civil interí, envià al delegat la còpia d'un telegrama del ministeri de l'Interior on es disposava que

*Para lo sucesivo queda prohibida la publicación en los periódicos de sanciones impuestas por Vucencia o por otras autoridades dependientes de la suya. En caso que la ejemplaridad de la sanción lo aconseje deberá Vucencia consultar este Ministerio sobre conveniencia publicarla.<sup>90</sup>*

També en el mes d'agost, el dia 21, havia aparegut a les pàgines del diari l'única nota que feia públics uns afusellaments en aplicació de la sentència d'un consell de guerra —sis morts al Camp de Mart acusats d'espionatge. No sabem si hi té alguna relació, però després de la desarticulació d'aquella xarxa d'espionatge a començaments d'agost, tenim constància que almenys nou persones van quedar sota jurisdicció dels tribunals militars. Potser la preocupació generada entre les autoritats pel descobriment que podien tenir infiltrats reals en la seva zona, les va portar a autoritzar la publicació del compliment de les penes màximes, una decisió gens habitual. Quan hi havia un interès determinat, les autoritats tenien al seu abast els mecanismes necessaris per comunicar la celebració d'execucions o de judicis militars. Una ordre de la comandància militar de Lleida, de 21 de novembre de 1938, ho confirma<sup>91</sup>

*Debiendo celebrarse en el día de la fecha a las 15 horas y en el edificio de la Auditoria de Guerra, Paseo de Boteros, 35, Consejo de Guerra Sumarísimo para ver y fallar la causa instruida en Juicio sumarísimo contra el Teniente don Manuel Díaz del Río y dos más, por la presente se invita a la asistencia a dicho acto a todos los Jefes, Oficiales, Suboficiales y Tropa francos de servicio y que las necesidades del mismo lo permitan.*

### 7.2.1 LA SOCIETAT DE LA SOSPITA

L'abundant bibliografia que ha abordat l'estudi dels mecanismes repressius de postguerra, ha demostrat repetidament la importància que en aquest sistema hi jugaven les denúncies. Ja fossin els denunciadors instàncies oficials —ajuntaments, col·legis professionals, Falange, forces d'ordre, etc.— o particulars.<sup>92</sup> La significació d'aquestes

<sup>90</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 42. La censura d'aquells moments no se centrava només en la informació periodística. Via comandància militar arribà a la delegació d'Ordre Públic una comunicació de la Junta Superior de Censura Cinematográfica que recordava a les autoritats militars l'obligació de prohibir la projecció de pel·lícules no autoritzades. També s'apuntava que en moltes poblacions properes als fronts de guerra no es complia amb aquestes indicacions (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49)

<sup>91</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 46.

<sup>92</sup> Les denúncies estan adquirint últimament força importància en els treballs de diversos historiadors. Una de les primeres reflexions sobre el recolzament de la població al règim a través de les delacions i el foment d'aquesta pràctica des dels organismes oficials és l'article de Jaume FABRE publicat en la primera

denúncies podia ser molt diversa. Era una de les principals vies de comunicació, quan no la única, entre les autoritats i la població. Servia com a mecanisme per resoldre velles querelles personals o per revenjar-se de fets esdevinguts durant la guerra. Podia ser una forma de buscar promoció social o professional, en cada localitat segurament que es poden trobar un seguit de personatges experts en utilitzar aquesta metodologia. I, en bona mesura, un útil mecanisme al servei de les autoritats per fomentar la passivitat, la desconfiança i per assegurar el control social sobre una població coneixedora de la presència constant de l'amenaça.

Per aquest motiu, els representants de l'estat franquista es van encarregar de fomentar la denúncia entre els ciutadans. Per comprovar-ho no ens cal esperar a que el nou estat es consolidés, sinó que en aquests mesos de front tenim ja uns exemples força explícits. El delegat d'Ordre Públic féu una crida pública a la denúncia mitjançant un parell d'articles en els que lamentava l'escassa col·laboració de la població. Pedro Martínez, en una nota titulada *Es necesaria una estrecha colaboración con nuestras autoridades*, qualificava la resistència a denunciar com una manca de civisme. Volia fer entendre als lleidatans que una de les funcions més difícils de desenvolupar era la justícia, *y más aún de nuestra Justicia, de la de Franco*, pel que era indispensable la col·laboració del poble. Això sí, deia, sense mala fe, odis ni ressentiments.<sup>93</sup> Es tractava de què els ciutadans provessin el seu civisme, o de què les autoritats donessin mostres del seu cinisme?

Una nota posterior tornava a insistir en la mateixa idea, la necessitat de la col·laboració ciutadana per aplicar satisfactòriament la justícia. Demanava explícitament denúncies, tot afirmant que el coneixedor de delictes que no els delatés seria considerat com un mal ciutadà i un encobridor, pel que podia ser sancionat.

*Hay que desechar escrúpulos que tan graves perjuicios traen después en nuestra Patria (...) Espero del pueblo sano de esta Provincia, que si realmente desea que cada uno lleve su merecido, en lugar de murmurar y lamentarse de si tal o cual persona está en la calle debiendo estar en la cárcel, o si ocupa puestos que no debe etc. etc., que a nada práctico conduce y si se exponen a una sanción por parte de mi autoridad, pongan en mi*

---

meitat dels anys vuitanta "La delació dins la repressió franquista de postguerra". Un treball més recent és Antoni GAVALDA, *Jo delato, tu inculpes, ell denuncia...* (Repressió franquista a Valls i comarca) elaborat a partir de l'anàlisi de la Causa General referida a les poblacions de l'Alt Camp. Una de les darreres aportacions al tema ha estat la investigació realitzada per Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir* en el que es reconstrueixen les xarxes familiars implicades en la repressió d'una petita localitat rural a través de les denúncies practicades. Per altra banda, cal assenyalar que es tracta d'un tema que no és exclusiu de la historiografia espanyola ni del nostre passat. Vegeu al respecte el dossier *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789-1989*.

<sup>93</sup> *Hoja Informativa*, núm. 4, 31/VII/38, pàg. 2.

*conocimiento todos los hechos merecedores de sanción, en la absoluta seguridad de que se hará justicia en toda la extensión de la palabra.*

També explicava la forma com havien de materialitzar-se les acusacions, que podien ser presentades personalment o per correu a la secció de denúncies de la delegació. Garantia que els noms dels denunciants es mantindrien en secret i demanava que relatessin els fets d'una manera precisa perquè als investigadors els hi fos més fàcil la comprovació. Teòricament les denúncies només havien de servir per castigar *delictes veritables*, pel que el delegat advertia que serien sancionats els difamadors i els que

*(...) crean que los momentos actuales pueden aprovecharse para resolver cuestiones de tipo personal, que nada tiene que ver con el elevado fin que se persigue.*

La importància d'aquestes indicacions la confirma la redacció del diari a l'anunciar la seva publicació durant diversos dies i al demanar als lleidatans que no es limitessin a llegir-les, sinó que retallessin l'article per conservar-lo.<sup>94</sup>

La crida pública a la delació era també un recurs en els processos depuradors, una manera d'aconseguir informació per a la instrucció dels expedients corresponents. Així es féu en el cas de la Diputació, quan a la premsa es publicava que tots aquells que tinguessin informació dels funcionaris provincials, de possibles

*(...) actuaciones antipatrióticas o contrarias al Movimiento Nacional mantenidas por éstos, quieran manifestarlo en sus respectivos expedientes a cuyo fin pueden personarse durante el plazo de quince días, incluso los no laborables y horas de 9 a 12 en la presidencia de la Corporación.<sup>95</sup>*

Aquesta mena de crides tenien un cert èxit, evidentment no quantificable, però visible gràcies a la localització de denúncies que, espontàniament, s'havien fet arribar a diferents instàncies oficials. En un dels expedients de la delegació d'Ordre Públic se'n conserven algunes que un mateix individu va enviar per correu al llarg de 1938. Denúncies que transcriu literalment, tot i que la lectura sigui una mica difícil, per mostrar com es podia endegar un procés investigador, amb detencions i sancions posteriors, a partir d'unes bases ben febles. El següent escrit, signat, arribava a la comandància militar de Lleida el mes de setembre<sup>96</sup>

*Arriba España Biva Cristo Rey  
Comandancia Militar de Lerida  
comonico a Buesensia que el endevido (individuo) -S.Z- este endevido cuandolos sus sesos es uno delos que semancho las manos desangre y Ba Por la calle con La escopeta*

<sup>94</sup> Hoja Informativa, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3.

<sup>95</sup> Hoja Informativa, núm. 42, 14/IX/38, pàg. 2.

<sup>96</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 31 llig. 35.

*suprosedensia era Fai=senete- anTes Tenia un BarT en laPlosa lellamaben el c. Bibe en La Calle Lamarca N° -Piso  
Lo que se escribe es laBarjelio (es el Evangelio)  
Arriba El ejersito Solbador*

El denunciat fou detingut en un poble de l'Aragó on s'havia refugiat i ingressà a la presó de Lleida. Després de la corresponent investigació el delegat d'Ordre Públic decidí posar-lo en llibertat al no trobar-li un passat *condemnable*, ni existir càrrecs de pes contra ell. Però el denunciat devia ser persona constant i en vista que la seva acusació havia quedat en no res va trametre'n una altra, de similars característiques, al mateix general Francisco Franco. Les dues denúncies, aquesta i l'anterior, semblen estar escrites per la mateixa mà i acusen a la mateixa persona, però la segona apareix signada amb un nom diferent. Aquesta a més, estava redactada en una mena d'imprès amb una imatge de Franco, un segell amb el lema *Una, grande y libre* i un altre amb el text *Vigilad todos el espionaje enemigo y denunciad a los TRAIADORES*. Tot molt apropiat.

*Eccelenticimo Jeneralisimo D Francisco Franco  
Ponemos enconosimito de Buecensia que el camarero S. Z. = que actua trabajando en el Bar C. antes Bebia -Lamarca- = dicho camarero es uno de los criminales que iban por la calle con el focol y a la noche iba al sementerio a Fosilar. su esposa dise porai que al sementerio nomas iba Para llebar La lus hoelfarol  
ai que terminar con los criminales  
Lerida año dela bictoria 1939  
Biba amestro caudillo Fraco ariba España Biba Cristo Rey*

Hom podria pensar que a Burgos tenien més altes ocupacions que atendre a un escrit d'aquestes característiques. Però la realitat fou que la denúncia va arribar al governador civil de Lleida, el maig de 1939, amb una nota del mateix Francisco Franco Salgado-Araujo, secretari militar i particular del cap de l'estat, *a los efectos que en justicia procedan*.

Novament es van elaborar informes sobre el denunciat i novament van resultar favorables. Tot i això el governador es va veure obligat a explicar-li al coronel Franco Salgado-Araujo tota la història. Contra el cambrer no es podia actuar perquè no existien proves fonamentades

*(...) y ello hace suponer que se trata de acusaciones inciertas o de imposible comprobación por el carácter anónimo de ambas denuncias, que, a juzgar por su letra, tienen el mismo origen desconocido.*

Tot i això, quedava en certa manera marcat, ja que *Mando unir, no obstante, la que me remite a sus antecedentes para posibles fines posteriores*.

### 7.2.1.1 Quan els organismes oficials actuaven com a agents denunciadors

Ja fos per instruir expedients de depuració, ja per imposicions legals —com a l'entrar en vigor la llei de Responsabilitats Polítiques el febrer de 1939— o simplement amb la voluntat d'imposar la justícia dels vencedors, el cert és que la pràctica totalitat de les instàncies oficials de l'estat franquista van actuar com a denunciadores i informadores. Això volia dir, a més de les funcions estrictament repressives i de control social prou conegudes, una gran quantitat de treball burocràtic que si en una situació més normal —encara que difícilment podem aplicar aquest qualificatiu a un estat d'excepció i dictatorial com el franquista— era difícilment assumible, com no seria en uns moments com els que estem analitzant.

Eren diversos els organismes que havien d'enfrontar-se amb una gran treball d'elaboració d'informes. En el cas de l'ajuntament, per exemple, la confecció d'aquesta mena d'informes era tan carregosa per als empleats municipals que va suposar, fins i tot, una reorganització de funcions entre els diferents departaments per poder-ho assumir. El 22 de juny la comissió gestora decidí que el secretari particular de l'alcaldia s'encarregués de *la evacuación de los numerosos informes solicitados por diversas autoridades y organismos*. Fins aquell moment d'aquesta missió s'encarregaven al departament de governació, però aquest havia quedat col·lapsat i s'havia vist obligat a marginar els treballs de la seva competència.

Amb tots aquests antecedents, no resulta estrany que la delegació d'Ordre Públic treballés amb llargues llistes de noms sobre els quals havia d'elaborar informes del seu passat polític i social. La realització constant d'informes, que podien respondre a recerques endegades per la pròpia delegació o que podien haver-los sol·licitat altres organismes per completar les seves pròpies investigacions, suposava que els ciutadans fossin constantment, i sovint repetidament, investigats. Només per donar una idea del que podia representar aquesta manera de treballar, l'exemple següent.

El cap de l'oficina de l'Advocat de l'Estat a Lleida demanà al delegat d'Ordre Públic el 16 de desembre de 1938 informes sobre vint-i-nou persones —advocats i personal de la delegació d'Hisenda que havien de ser depurats— *para su constancia en la información administrativa que se les sigue en esta oficina*. Els informes eren breus, en cap cas superaven unes poques ratlles, però sovint demolidors. Unes frases que

marcaven una persona.<sup>97</sup> Entre els noms de la relació que patiren aquesta mena d'avaluacions apareix el que havia estat delegat d'Hisenda a Lleida, José Luis Hernández Herrera

*(...) durante el dominio rojo fue de la Directiva del mencionado partido y Presidente de "Amigos de Rusia", siendo también del Comité Revolucionario de Tarragona y Delegado de Hacienda de esta Capital, estando considerado como muy rojo*

De l'advocat Ignacio Inza s'afirmava que<sup>98</sup>

*(...) antes y durante el Glorioso Alzamiento Nacional, pertenecía al partido Socialista; en los primeros días de la barbarie roja, iba armado de una pistola, dirigiendo grupos de milicianos, con el industrial de esta Capital, R. P.; fué colaborador de los Tribunales Populares de Lérida, mas tarde con el que atiende por Negrín, a Asesoría Técnica de la Presidencia. Destacadísimo rojo, muy malo y peligroso.*

En altres casos les valoracions eren més positives.<sup>99</sup> Sobre un dels informants es diu que *no tiene instintos perversos ni sanguinarios*, encara que havia estat membre del que anomenen comitè revolucionari d'Hisenda perquè no havia destacat en res ni havia fet mal a ningú. També era funcionari de la delegació Marciano Lorenzo Páramo, qui *a pesar de sus ideas izquierdistas, se valía de la autoridad que tenía su hermano (que era Alcalde de esta Ciudad) para favorecer a las personas de derechas, y en especial, a sus compañeros de Hacienda. En el fondo no es de malos sentimientos*. Un altre nom destacat d'Hisenda era Eduard Estadella

*(...) antes del Glorioso Alzamiento Nacional, pertenecía al Partido Radical, sin ejercer cargo directivo alguno; siendo su padre Ministro, por su influencia y, a pesar de no ser más que Oficial Tercero, fue nombrado Interventor en la Delegación de Hacienda de esta Provincia; los "rojos" le suspendieron de empleo y sueldo, siendo repuesto en su categoría de Oficial Tercero, a los tres o cuatro meses de la suspensión, por las gestiones realizadas por su compañero Marciano Lorenzo Páramo, volviendo a desempeñar su cargo de Interventor, más adelante, cuando los "rojos", como queriendo hacer méritos enmendando sus yerros, iban volviendo a poner las cosas como estaban antes de la iniciación del Alzamiento; durante el dominio rojo se afilió a la UGT., no ostentando cargo directivo alguno; siempre observó buena conducta; está considerado afecto a Nuestra Causa.*

<sup>97</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 54. La llista estava integrada per José Luis Hernández Herrera, Miguel Rubio González, María Oriol Ruiz, Antonio Sánchez Blanco, Marciano Lorenzo Páramo, Pedro Brosa Boada, Adela Gabardé Alreus, José González Carreras, José Barón Ricart, José Sola Pampols, Ignacio Inza Tudanca, Antonio Pascual Canut, Enrique Tolosa Casals, Rafael Fernandez Grande, Jaime Arévalo Piñol, Rafael Iniesta Esteban, Isabel García Marco, José María Font Blanco, Luis Vierge Castanera, José Giral, José María Sambola Arenes, Casimiro Canut Piquer, María Ruiz Alayeto, Fernando Marquez de la Plata, Enrique Aloy González, Pedro Ariche Falc6, Bonifacio Abardia Lopez, Genaro Forcada Barberá i Eduardo Estadella Bata

<sup>98</sup> L'explicació que dona Antoni Berg6s de l'actuació d'aquest advocat durant la guerra poc té a veure amb el que posteriorment explicaven els franquistes (Antoni BERG6S, *Mem6ries*)

<sup>99</sup> Atrevir-se a fer valoracions positives sobre algú no devia ser, però, massa fàcil. Es conserva una multa de 250 pessetes imposada pel delegat d'Ordre Públic el setembre de 1938, contra un home que havia avalat com afecte al règim a un detingut que les autoritats havien considerat clarament desafecte. (Fons del GC —AHPL— expt. 42 llig. 46) Calia estar molt segur per avalar algú ja que un "error" podia tenir conseqüències.

Com acostumava a passar en aquestes ocasions, els agents encarregats d'elaborar aquests informes ho feien a partir de les dades aportades per unes poques persones. En aquest cas la gran majoria de les dades les aporten un funcionari —autor anys després de les cròniques militars d'algunes batalles importants de la guerra—, una empleada d'hisenda —que havia patit persecució durant l'anterior etapa i una de les primeres afiliades a la Secció Femenina de Lleida—, un altre company seu i el secretari del jutjat municipal. Alguns d'ells també apareixen com a denunciants o informants freqüents en altres expedients conservats en el fons de la delegació.

Hi ha un nom, però, que ocupa un lloc destacat entre els habituals informadors, almenys a partir de la documentació que hem pogut consultar. Es tracta d'un guàrdia urbà, nascut a principis de segle en una població de Logronyo, que ja estava en la plantilla municipal durant la República i que encara és recordat per molts lleidatans de la postguerra, fins i tot en alguns casos com una versió local de l'home del sac en l'imaginari infantil. De fet, aquest personatge ja ens havia aparegut al parlar de la depuració dels funcionaris municipals perquè participà de manera destacada en les investigacions aportant moltes dades i fent no poques denúncies —a més fou un dels primers empleats municipals en reincorporar-se després de l'ocupació. El 30 d'abril de 1938 se li comunicava al jutge instructor de funcionaris que era persona de bona conducta, bons antecedents i de dretes. Motius suficients, es deia, perquè els *rojos* el perseguissin i l'expulssessin de la guàrdia urbana.<sup>100</sup>

L'activitat d'aquesta persona, model d'una certa "professionalització" en el terreny de la informació, és un bon exemple perquè representa moltes de les facetes implicades en el món de la denúncia. Segurament que no errariem si situéssim la seva col·laboració amb les autoritats en un pla ideològic, propi d'un moment en què constantment es feia exaltació dels valors vencedors i es condemnaven sense matisos les etapes anteriors. Tanmateix, aquest context no exclou que també hi pugui haver un component de revenja, ja que amb l'arribada de la guerra va ser cessat com a guàrdia i destinat a tasques de neteja urbana. Però a més podríem pensar en la denúncia com un mecanisme de promoció professional, com una manera de fer-se veure bé davant de les noves autoritats —també tenia problemes amb la llei.

<sup>100</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 46 llig. 28.

Un seguit d'informes dels anys cinquanta i seixanta que sobre ell es conserven en la delegació d'Ordre Públic —segurament quan ja no eren necessaris els seus serveis informadors—, no el deixen gaire ben parat. L'acusen d'haver estat propagandista de JRLI i asseguren que la depuració durant la guerra no es va deure a motius polítics sinó familiars. Però sobretot estava mal considerat per haver-se dedicat a extorsionar delinqüents, a beneficiar-se del mercat negre i a vendre a preus abusius productes intervinguts a estraperlistes. Activitats que el van portar davant d'un consell de guerra el 1942, a més de diverses sancions i detencions en anys posteriors per qüestions relacionades amb robatoris i irregularitats fiscals. Així mateix es destaca una conducta moral *reprobable*. L'any 1958 es deia que *entre la població es totalmente impopular*. Tal impopularitat s'explicava pel seu mal caràcter, per la seva immoralitat i per les seves trampes, però naturalment en cap cas es feia esment a les múltiples denúncies que havia realitzat. Tot i l'història descrita, en el qual no es fa referència a cap mena de col·laboració amb les autoritats, els informes el consideren persona de bona conducta, en l'època que es van realitzar, i afecte al règim. Consideració que no li serveix perquè el governador civil autoritzés un permís d'armes de caça, motiu pel qual s'havien fet les investigacions els anys 1958 i 1965.

Es tracta només d'un cas concret, però, com anteriorment apuntàvem, segurament que conèixer una mica històries personals d'aquesta mena pot servir per explicar millor algunes de les actituds adoptades davant d'un règim dictatorial. I de ben segur que les denúncies havien de servir per fer-se perdonar altres coses.

Retornant a les llistes i denúncies amb les que treballaven les diferents instàncies estatals, i per acabar de caracteritzar-les millor, es poden assenyalar algunes irregularitats. El fet que qualsevol persona fos susceptible d'aixecar sospites, porta a que en alguns casos les sol·licituds d'informació resultessin, si més no, un tant grotesques. Així, al Jutjat Militar de Funcionaris es va enviar el 16 de maig el següent escrit des d'Ordre Públic

*Cumplimentando un escrito de fecha 12 del actual, referente a informes de J.L.M.- Por su corta edad (tenia 12 anys), no tiene ideas políticas, son de buena familia, religiosa, y viven más a gusto ahora que con los rojos.*<sup>101</sup>

És difícil imaginar quin devia ser l'interès per conèixer les passades activitats d'un nen i més tenint en compte les característiques de la seva família. La mateixa sorpresa

<sup>101</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 25.

planteja la petició d'informes sobre un germà marista andorrà des de la delegació d'Ordre Públic navarresa. Sembla que havia entrat com a professor del col·legi a Lleida poc abans de la guerra, motiu pel qual es trobava a la ciutat el 18 de juliol. Al·legant la seva condició d'estranger va poder retornar a Andorra i d'allà passà a Navarra —un altre germà va encarregar-se de donar raó de la seva actuació.<sup>102</sup>

En altres casos les irregularitats radicaven en contradiccions evidents entre els informes elaborats per diferents instàncies. El setembre de 1938 la delegació d'Hisenda instruïa l'expedient de depuració de qui regentava l'administració de loteries número dos de la ciutat. Totes les autoritats havien informat favorablement presentant-lo com un militant de la dreta, però la delegació d'Ordre Públic el va definir com un home *brusco, déspota y izquierdista*. Davant d'aquest contrasentit des d'Hisenda es demanà la confirmació de la investigació discordant. En uns pocs dies, el mateix agent de la guàrdia civil que havia elaborat l'informe per a la delegació va passar a considerar-lo com un dretà sense afiliació que havia patit persecució *roja*.<sup>103</sup>

Una de les causes que expliquen els casos de diferent conceptuació dels acusats és la multiplicitat jurisdiccional d'aquell règim. Una persona podia ser jutjada o investigada pel mateix *delicte* des de diferents instàncies. Els absolts per la justícia militar, per exemple, quedaven a disposició del delegat d'Ordre Públic que podia obrir una nova investigació. Això és el que li passà a un carrabiner jubilat a qui els militars absolgueren per tenir uns bons antecedents polítics i socials. Però quan els agents de la delegació elaboraren el seu informe va destacar una militància republicana i anarquista, converses negatives per a la *causa nacional* i una millora de la seva situació econòmica durant la guerra per haver treballat al servei municipalitzat de cinemes. Tot plegat li representà dos mesos de presó i 150 pessetes de multa.<sup>104</sup>

Un altre tipus d'irregularitats eren simplement errors alhora d'atribuir un passat a una determinada persona, com el comès per l'ajuntament quan intentà sancionar un carboner del carrer la Tallada que venia carbó per compte del municipi.<sup>105</sup> En una reunió del consistori un dels regidors l'acusà de ser *rojo rematado* a partir dels

<sup>102</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 50 llig. 39.

<sup>103</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 21.

<sup>104</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 10.

<sup>105</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 2 de setembre de 1938 (AML). En la mateixa acta s'explica que, a instàncies del governador militar, el tinent d'alcalde encarregat del departament de proveïments havia convocat a tots els carboners de la ciutat. La venda del carbó es va encarregar als únics que es van presentar a la reunió.

comentaris que havia sentit a les dones que feien cua al seu establiment. Segons el regidor, les dones lamentaven que l'ajuntament no tingués dignitat *por favorecer a quien formaba parte del pelotón que fusilaba a las personas de derecha durante el dominio rojo*. Davant d'unes acusacions considerades greus s'acordà trametre la denúncia a l'Auditoria de l'Exèrcit d'Ocupació. Una setmana després es feia constar en acta que hi havia hagut un error. No podia tramitar-se la denúncia contra el carboner del carrer Tallada perquè el *rojo rematado* havia fugit a zona republicana, mentre que el que en aquells moments ocupava l'establiment *es una excelente persona, de filiación derechista y completamente adicta al Movimiento Nacional*. De ben segur que altres errors de similar naturalesa van concloure's amb solució més penosa per al denunciat.

#### 7.2.1.2 Qui ho ha dit? Les denúncies entre particulars

Però no eren les institucions i els organismes estatals els únics que actuaven com a agents delators, ja que també van ser freqüents les denúncies entre particulars, ja fossin amb contingut polític o responent a altres motivacions exemplificades en les següents situacions. Denúncies que pretenien ser una revenja per tota l'experiència dels mesos de la revolució. Una senyora, veïna de Lleida, es presentava el 14 de setembre en l'oficina del Servei d'Informació i Policia Militar per acusar a una dona a la que creia part responsable de la denúncia que havia patit el seu marit l'estiu de 1936<sup>106</sup>

*(...) esta joven puede aportar datos del paradero actual del matrimonio a que sirvió, siendo este el causante de las denuncias que sufrió el esposo de la que declara, por las cuales fue condenado a muerte, siendo las fechas de las denuncias en veinte de Agosto de mil novecientos treinta y seis y otra en nueve de octubre de mil novecientos treinta y seis, y a consecuencia de ellas fue varias veces su domicilio registrado;*

A més afirma que el 2 de novembre de 1937 —el dia del bombardeig— va sentir que la noia deia que

*(...) habian de matar a todos los fascistas y en especial exterminar a los que se hallaban en la cárcel; que siempre se manifestó partidaria de los rojos, saludando constantemente con el puño en alto;*

També apunta

*(...) que no puede afirmar si fue la sirvienta o (la seva mestressa) quienes denunciaron al Reverendo D. Celestino Mauri, párroco de la Iglesia de San Juan de la tan mencionada*

<sup>106</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 37 llig. 37.

*Capital, el cual se hallaba escondido en una casa de la Rambla de Fernando por tal denuncia fue asesinado.*

Aquella era una estratègia que va esdevenir habitual. Fer servir el mecanisme de la denúncia per intentar castigar uns fets que havien suposat un perjudici per al delator en el passat recent. Tampoc deuriem ser estranyes denúncies formulades per intentar defensar-se un mateix, tenint en compte les pressions i coaccions empleades per les forces repressives. El 15 d'agost va ser detingut un home pels seus antecedents esquerrans. Al declarar confirmà la seva militància cenetista i haver fet guàrdies en el local del sindicat. A continuació,

*(...) preguntado (probablemente no sería una simple pregunta) si conoce algún individuo de la CNT contrario por lo tanto al Movimiento Nacional, cita a un tal Antonio de la CNT, fue cesterero, en la actualidad está empleado en el Ayuntamiento como obrero de pico y pala. Es mas bien bajo, fuerte, de unos 40 años aproximadamente, pelo claro con un poco de clava en la frente, cerrado de barba, viste pantalón de pana y americana azul mecánico.*

Encara que vagament, el detingut aporta informació sobre un suposat company, el que no li estalvia una sanció de dos mesos de presó i 250 pessetes de multa.<sup>107</sup>

Però no sempre feia falta una coacció d'aquestes característiques per facilitar noms a les autoritats. Es donava també el cas de persones que "lliurement" presentaven les seves delacions. Els darrers dies de gener de 1939 una veïna del carrer Sant Martí acudí a la delegació d'Ordre Públic per explicar que

*(...) al salir de su casa hace un momento vio a un individuo que lo conoce perfectamente porque es vecino de su calle, pero que no sabe como se llama, y le sorprendió enormemente que se hallara en Lérida dicho individuo, ya que le había visto una enormidad de veces en los primeros días del Movimiento Nacional ir a su casa y pasar por la calle con un fusil colgado al hombro, y también lo vio varias veces haciendo guardia en el Convento de los Frailes de la Merced, donde estaba el Cuartel de los de la FAI y que si bien no puede decir que haya hecho crímenes, porque la compareciente no lo ha visto; dice que conviene investigar porque seguramente ha intervenido en hechos de sangre. Que al verlo llamó a un Guardia Civil que pasaba por allí cerca, y que el Guardia lo detuvo.*

Continua dient que altres veïns del carrer estaven en condicions d'explicar els mateixos detalls i *que ella no tiene inconveniente en que si el detenido lo niega, que se le ponga delante de él, que así no lo negará.* El detingut només confirmà la seva militància faïsta i alguns treballs per al sindicat anarquista, però sí que facilità els noms de tres companys de militància. Tot i això quedà ingressat a la presó provincial a disposició de l'Auditor de Guerra per un possible delicte d'auxili a la rebel·lió.<sup>108</sup>

<sup>107</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 37.

<sup>108</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 92 llig. 59.

En els casos que hem vist fins ara s'utilitzava la denúncia per canalitzar revenges o per castigar fets de caràcter polític relacionats amb el recent passat revolucionari. Però també es podia buscar una revenja de naturalesa ben diferent. Per exemple fruit de la gelosia o per intentar castigar una suposada, o certa, infidelitat conjugal. A primers de maig de 1938 dos germans i la dona d'un d'ells ingressaven a la presó provincial a disposició de l'Auditoria de Guerra. Contra ells pesava l'acusació llençada per una altra dona segons la qual havien denunciat a unes monges en els mesos de la persecució religiosa.<sup>109</sup>

Quan la guàrdia civil comprovà la denúncia, va arribar a la conclusió que existien raons d'enemistat entre les dues dones, ja que la denunciant *tenía como de criado al citado J.* (el marit de l'acusada). Les dues famílies, amb una bona conducta política, vivien en torres veïnes i s'ajudaven en les seves feines *hasta que por celos entraron en grandes disputas las mujeres, toda vez que el repetido J., llegó a hacer con su convecina L.* (la denunciant) *vida marital*. La guàrdia civil també arribà a la conclusió que va ser la denunciant qui en realitat havia tingut a casa seva una monja amagada i qui, per por, la denuncià a uns milicians.

Un altre exemple similar. Pel març de 1939 una dona de Castejón de Sos (Osca) denunciava al seu marit, metge de professió, per haver estat amic dels *rojos* i haver tingut càrrecs directius en la revolució. La denúncia afegeix que el marit havia portat una vida *licenciosa* i que l'abandonà per anar-se'n a Barcelona amb una altra dona que li va donar fills. També l'acusava d'haver-li pres tots els seus béns pel que s'havia vist obligada a viure del seu pare ancià. Pensava que el marit podria estar a la província de Lleida i per això el denunciava a aquest governador civil, *con el fin de someterlo a la acción de la justicia*.<sup>110</sup>

Tampoc es pot pensar que sempre la denúncia fos fruit d'una acció premeditada i calculada per anar contra algú. Una experiència tan dramàtica i visceral com la de la guerra era inevitable que portés moltes persones a situacions d'extrema tensió, a un estat d'ànim que els impedis jutjar la realitat de manera lúcida. A començaments de desembre de 1938 una senyora que vivia en una torre de la partida de Vallcalent va presentar-se a la secció d'investigació de la comandància militar de Lleida per

<sup>109</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 9.

<sup>110</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 94 llig. 126.

denunciar a un veí. L'acusava d'haver amenaçat amb una pistola el seu fill pocs dies abans de l'ocupació.

Fins aquí sembla una denúncia més de les moltes que es devien produir en aquells mesos. Tanmateix el cas donà un gir radical l'endemà, quan el marit de la senyora exculpà el denunciat en la mateixa comandància. Féu constar que la dona patia alteracions nervioses provocades pel context i per una llarga malaltia del fill. Explicà com la seva família i el veí denunciat van refugiar-se junts en una torre de Torre-serona pels bombardejos que van precedir l'ocupació. Una d'aquelles nits van atansar-se a la torre dos desconeguts i el veí tragué una vella pistola com a precaució. El clima era tan tens que la dona i els fills van espantar-se força al veure l'arma. Uns dies abans de decidir-se a presentar la denúncia el fill morí de tuberculosi. Tot i que havia patit una malaltia molt llarga, la dona s'explicava la mort del fill per l'ensurt d'aquella nit.<sup>111</sup>

La tipologia de les denúncies, i la seva explicació, és per tant força variada i complexa.

### 7.2.2 LA SOCIETAT SOTA VIGILÀNCIA

No hi havia prou amb denunciar i informar, també calia vigilar. Aquesta tasca corresponia a les forces de seguretat, de vigilància i d'ordre públic —policia, guàrdia d'assalt, guàrdia civil, guàrdia urbana, etc. La seva intensa activitat, paral·lela a la presència de les tropes ocupants, és la que explica la militarització de la vida diària que en certa manera anava més enllà de la presència de la guerra. És prou conegut que una característica del règim va ser precisament el control i la vigilància exercits sobre la població i que va ser especialment estricte en aquests primers moments, encara de guerra. Una comunicació del comandant militar de Lleida al delegat d'Ordre Públic el 14 de juliol dóna idea de la necessitat que sentien les autoritats de reforçar la vigilància a la ciutat.<sup>112</sup>

*Contando con 12 Individuos de Milicias y 20 de la Guardia Civil que con la incorporación de la Compañía del Batallón de Orden Público N° 318 han dejado diariamente de prestar servicio en la Cárcel, espero refuerce el de vigilancia en la población así como las patrullas de control de entrada y salida de la población.*

<sup>111</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 58 llig. 59.

<sup>112</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

Tenim quantificades les actuacions realitzades per la plantilla del cos d'Investigació i Vigilància de Lleida, depenent d'Ordre Públic, entre els darrers dies d'abril —el cos policíac va ser organitzat el 26— i el desembre de 1938. Les dades procedeixen d'un quadre resum presentat el 10 de gener de 1939 a la delegació.<sup>113</sup>

	Informes	Detencions	Escorcolls	Denúncies Infracció Reglament Policia
<b>Abril</b>	29			
<b>Maig</b>	73	3	4	1
<b>Juny</b>	101	10	2	15
<b>Juliol</b>	282	24	6	4
<b>Agost</b>	309	22	2	3
<b>Setembre</b>	247	6	3	1
<b>Octubre</b>	198	2		1
<b>Novembre</b>	93	8		1
<b>Desembre</b>	117	2		1
<b>TOTALS</b>	<b>1449</b>	<b>77</b>	<b>17</b>	<b>27</b>

	Contraban Divises	Acaparament de Moneda	De caràcter polític i social	Altres Classes	Atestats instruits
<b>Abril</b>					
<b>Maig</b>			2		5
<b>Juny</b>			1	1	13
<b>Juliol</b>		2	1	2	10
<b>Agost</b>			2	4	14
<b>Setembre</b>			3	1	5
<b>Octubre</b>			3	1	4
<b>Novembre</b>		1	2	2	13
<b>Desembre</b>			1	1	4
<b>TOTALS</b>		<b>3</b>	<b>15</b>	<b>12</b>	<b>68</b>

	Serveis Diversos	Denúncies tramitades per faltes simples	Confidències rebudes i tramitades amb resultat	
			positiu	negatiu
<b>Abril</b>	1			
<b>Maig</b>	1	1		
<b>Juny</b>	2	15	1	
<b>Juliol</b>	5	2	1	
<b>Agost</b>	6	1		
<b>Setembre</b>	2	2	1	1
<b>Octubre</b>	3	6		
<b>Novembre</b>	4	4		
<b>Desembre</b>	7	3		
<b>TOTALS</b>	<b>31</b>	<b>34</b>	<b>3</b>	<b>1</b>

<sup>113</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 49 llig. 108. Un altre dels expedients de la delegació dona notícia de diversos serveis realitzats per la guàrdia civil entre 1939 i 1942 (expt. 5 llig. 109).

Conduccions d'individus presentades a Comissaria, per comissions de delictes i faltes	38
Objecte de detenció	9

Com s'ha apuntat, eren diverses les instàncies encarregades de diferents tasques de vigilància. Les milícies de Falange, per exemple, desenvoluparen una àmplia tasca. La seva activitat la confirma l'elevat nombre de persones que ja des del primer moment s'oferiren per a prestar serveis de guàrdia i vigilància. Un llistat d'aquests individus fou presentat al govern militar el 4 d'agost i una còpia es conserva en un expedient de la delegació d'Ordre Públic. Com passava pràcticament en totes les activitats de la vida diària d'aquells moments, qualsevol relació amb les autoritats o les instàncies oficials anava acompanyada d'una investigació, per breu que fos, del passat social i polític. Curiosament cal destacar que de les persones de la llista, algunes tenien un passat contrari als valors polítics triomfants i tot i això s'arriscaren a sol·licitar una ocupació d'aquestes característiques.<sup>114</sup>

NOM	PROFESSIÓ	INFORME
<b>1a Falange</b>		
José Usieda Bañeras	Cambrer	Esquerres, simpatitzant amb els rojos
Ernesto Marcos Granada	Comerç	Bona conducta
José Torres Boronat	Cambrer	POUM. Delegat del bar el Nord durant la guerra
Ramon Payà Bera	Venedor de diaris	Simpatitzant dels rojos. <i>Grandes manifestaciones de entusiasmo cuando los rojos tomaron Teruel</i>
Eladio López Lorenzo	Auxiliar de laboratori	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i> . Bona conducta
Mateo Piñol Bosch	Contractista	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio García Márquez	Sobrestant	Bona conducta. Dretes
Álvaro Cuatango Huidalbo	Subaltern de correus	Bona conducta. Dretes
Antonio Mateu Molist	Músic	Bons informes de la Prefectura Local
José Roure Merola	Ceramista	Bona conducta. Dretes i addicte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Tomás García Fuentes	Perruquer	Bons informes de la Prefectura Local
José Llorens Ribas	Empleat	Bona conducta. Dretes i addicte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio Esparver Pellicer	Escrivent	Addicte al règim. Abans de la guerra pertanyia a AC
José Pujol Torrell	Pastisser	Bons informes de la Prefectura Local

<sup>114</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 18 llig. 3.

NOM	PROFESSIÓ	INFORME
Julio Chasserot Imbernon	Empleat Ajuntament	Bons informes de la Prefectura Local
<b>2a Falange</b>		
Alfonso Vila Pla	Cambrer	<i>Charlatan</i> . Sindicat a UGT
Francisco Farreras Roure	Comerç	Sense antecedents. Fou perseguit
Felipe Fernández Just	Cambrer	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
Antonio Peralta Vera	Paleta	Bona conducta
Emilio Mostany Roca	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Enrique Senpau Canut	Industrial	Dretes. Bons antecedents
Angel Roig Lleida	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
José Sabaté Zaragoza	Estanquer	Bons informes de la Prefectura Local
Domingo Fort Baig	Contractista	Tradicionalista d'abans de la guerra. Bona conducta
Félix Martín Batlle	Cambrer	Afecte al <i>Glorioso Movimiento Nacional</i>
José Duró Guàrdia	Comerç	Bona conducta
Antonio Verges Formes	Comptable	Bons informes de la Prefectura Local
Francisco Safont	Perruquer	Afiliat a IR (sic) Secretari
José Pascual Tensa	Impressor	Militant d'IR
Vicente Jauset Rius	Tipògraf	Bons informes de la Prefectura Local
<b>3a Falange</b>		
Buenaventura Vergés Amorós	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Bonfilio Palacios Santijo	Cuiner	Bons informes de la Prefectura Local
Juan Bataller Boronat	Industrial	Bons informes de la Prefectura Local
Manuel Borrell Rovirosa	Cambrer	Bons informes de la Prefectura Local
Eliseo Salat Mayoral	Comerç	Bona conducta
Juan Bordalba Carrera	Escrivent	Bons informes de la Prefectura Local
José Calaf Borràs	Auxiliar de farmàcia	Bons informes de la Prefectura Local
Pedro Coma Prat	Guàrdia Forestal	Bons informes de la Prefectura Local

L'activitat de tot aquest personal es tradueix en una evident militarització de la vida quotidiana. Només cal veure les normes de comportament que el delegat d'Ordre Públic feia conèixer als ciutadans a través de la premsa local. Pedro Martínez, després de fer una crida pública a la denúncia i de demanar que els lleidatans tornessin a la ciutat per anar recuperant la normalitat, indicà que per donar les necessàries proves d'espanyolisme i d'entusiasme calia no parlar, almenys en públic, el *dialecte català*. Per fer patent l'adhesió al *Movimiento Nacional* les persones havien de saludar-se amb el braç en alt. La salutació romana era un simple deure de cortesia dins de les ciutats, però una obligació en carreteres i despoblats.

Definia com una prova de respecte i de ciutadania saludar totes les autoritats civils i militars.<sup>115</sup>

L'incompliment d'aquestes indicacions era castigat amb sancions diverses. El delegat va imposar dues multes de 10 pessetes a un parell de noies, solteres i de vint-i-un anys, que no van guardar el degut respecte als himnes espanyol i de Falange. Segons la denúncia del capità de la guàrdia d'assalt van saludar mentre se sentien els himnes al Passeig de Boters però també parlaven i reien. El mateix "delicte", però amb agreujants, podia comportar una sanció major, una multa de 25 pessetes per exemple. L'11 d'agost un cap de la CNS local va detenir també dues noies —de dinou anys i veïnes d'Alguaire— perquè mentre estaven en un cafè de la ciutat no s'aixecaren per saludar les ensenyes nacionals d'unes Banderes del Terç. L'agreujant l'afegia el fet que una d'elles era cap de secció de la Falange del seu poble i que en el moment de la infracció portava camisa blava, mentre que l'altra era cap de Fletxes també a Alguaire. Com a defensa argumentaren que havien entès que elles no tenien l'obligació de saludar per ser dones i perquè ja complien amb el fet de portar l'uniforme.<sup>116</sup>

Cap d'aquestes excuses era vàlida, car *no puede permitirse hechos de esta naturaleza ya que de lo contrario no solo la Organización sino entre los demás ciudadanos sentaría un precedente, del que es necesario extirpar radicalmente*. Aquestes paraules formen part d'un escrit de Javier Bañeres, cap provincial de Falange, en el que denunciava una militant de la Secció Femenina que no havia volgut portar el distintiu de l'Auxili Social en un dia de postulació. El delegat d'Ordre Públic ho va interpretar com un acte de desafecció a la *causa* que sancionà amb 50 pessetes de multa.<sup>117</sup> Continuant amb el tema de l'uniforme del *Movimiento*, aquest havia esdevingut un símbol important pel que no podia lluir-se de qualsevol manera. El governador civil va encarregar-se de fer arribar al delegat, a començaments de febrer de 1939, tota una relació d'infraccions sobre les quals volia rebre informació<sup>118</sup>

<sup>115</sup> *Hoja Informativa*, núm. 14, 12/VIII/38, pàg. 3.

<sup>116</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 64 llig. 7 i expt. 80 llig. 9.

<sup>117</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 18.

<sup>118</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 40 llig. 83.

1. Ús de l'uniforme fora dels actes públics de l'organització i dels dies de festa de l'estat o del partit, exceptuant les jerarquies del *Movimiento*, els que haguessin de presentar-se a les jerarquies i dels que estiguessin en acte de servei
2. Ús de l'uniforme sense estar afiliat al partit, afiliació que s'havia d'acreditar presentant la corresponent documentació
3. Ús de la boina sense la camisa o de la camisa sense la boina
4. Quedaven exceptuats de la darrera disposició el personal obrer afecte a les organitzacions sindicals del partit, que podien usar només la camisa blava
5. Les normes no afectaven a les unitats combatents de Falange i del Requeté que portessin els seus antics uniformes

El delegat, a l'enviar una còpia del comunicat a la guàrdia civil, al capità d'assalt i a la policia, afegia que

*De todas cuantas personas usen indebidamente dichas prendas, por no estar afiliadas a la F.E.T. y de las J.O.N.S., lleven solamente una de las prendas o lo hagan fuera de los actos o días señalados anteriormente se tomará seguidamente nota que enviaran por conducto de V. a esta Delegación, con carácter informativo para hacerlo al Excmo. Señor Gobernador Civil de la Provincia.*

En només quatre dies de vigilància, entre el 14 i el 17 de febrer, el delegat envià al governador la relació de tretze incompliments.

El control estricte sobre la població va ser característic de tota la dictadura. Un control que permetia a les autoritats ignorar els dretes més elementals, com la inviolabilitat de la correspondència. Aquesta podia ser revisada pels serveis de censura, algunes cartes no arribaren mai a la seva destinació i d'altres van ser confiscades en registres domiciliaris. Part d'aquests testimonis directes s'han conservat entre els papers de la delegació d'Ordre Públic. La interceptió de cartes era una pràctica habitual i coneguda pels usuaris del servei postal. Servint-se d'un to irònic un emigrant pallarès, resident a l'Argentina i amb família a la Guàrdia de Tremp, afegia una nota adreçada a la censura en la missiva que a finals de 1938 enviava als seus oncles.<sup>119</sup> Els hi feia saber que només trobarien en la carta informació d'interès familiar i apel·lava a la reconciliació i el respecte

**SEÑOR CENSURADOR:**

*Te ruego, que des via libre a esta carta que nada tiene de nocivo para fuerzas generosas y constructivas en la raza y civilización española.- Ten presente hermano del espíritu que te debes a los mismos problemas de todos los españoles y por tanto debes formar una parte común con ellos con valentía y sacrificio (tratando que no sea estéril) aun que más no sea dejando que las mentes se manifiesten como son, por que más no pueden ser.- Si eres español, sientes las cosas como yo, aunque tú creas lo contrario, y si eres extranjero, piensa que si lo es de propia intención y debeslo y tratas de ocupar lo que no es tuyo y no sientes, está bien porque tu pobre mente está dormida y espera una nueva aurora llena de luz para despertar, y si siendo extranjero estás ocupado y ocupando este lugar macabro é inmerecido para tu pobre alma, no seas detractor y por el contrario extiende tus ojos y tus manos en un*

<sup>119</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

*nuevo horizonte de perdón y ternura para todos con igual aunque fueras pagado, como en el precio de Judas que pagó inmensos favores, vendiendo al favorecedor con unas miserables monedas.-*

*Aprovecho esta oportunidad hermano anónimo para suscribirme a ti en todo lo que pueda serte útil.-*

*J.B.M.-*

*Pueyrredón 1184*

*Pergamino- R. Argentina*

La resta de la carta estava plena de referències directes al censor que segurament havia d'interceptar-la

*(...) no pretendo haceros preguntas sobre todas las gentes del pueblo, porque comprendo también que los señores censores, no tienen tiempo que perder con futilidades personales, aún contra su propia forma de ver y pensar puesto que en todos estos casos, las órdenes militares son precisas y rotundas (recuerdo cuando estuve con el Gral. en Jefe en Marruecos) en el sentido de: ORDENO Y MANDO, aunque arda Troya.-*

*No tengo, como ya he dicho, esperanzas que ésta llegue a vuestras manos pero por si resulta un caso positivo, (...)*

I l'autor del text ho va encertar perquè el comandant militar de la plaça va comunicar al delegat d'Ordre Públic que

*Por si los conceptos que en ella se expresan pudiesen guardar algún interés para esa Delegación remito a Vd. la adjunta carta que ha sido entregada por la censura de esta Plaza en esta Comandancia Militar.*

Resulta per tant evident que van estar vigilats pensaments i comportaments, però en un període com el que ens ocupa, amb la presència tan propera de la guerra, era fonamental controlar els moviments. Es pot parlar, per exemple, dels controls als carrers i a les entrades de les poblacions o de la necessitat de sol·licitar autoritzacions per transportar qualsevol mena d'objecte per la via pública.

Un bon testimoni del que estem explicant, són unes relacions de soldats elaborades pel capità en cap de la 27a Companyia d'Assalt. En elles figuren un total de vuitanta-tres persones que van circular pels carrers de Lleida entre les set del matí del dia 16 de maig de 1938 i la mateixa hora del dia següent.<sup>120</sup> És cert que la informació que aporten aquestes llistes és incompleta, com bona part de la documentació conservada en el fons del delegació d'Ordre Públic —per què només un dia? per què només apareixen soldats?<sup>121</sup> s'indica la seva unitat però no la seva

<sup>120</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 56 llig. 49.

<sup>121</sup> Les relacions van precedides per l'encapçalament següent —canviant en cada una d'elles les hores de referència—: *Relación de los individuos que han transitado por las calles de esta Capital durante las horas de la 7 de la mañana a las 14 horas del día de hoy, los cuales han sido anotado por el personal de la expresada Compañía, indicando la Unidad a la que pertenecían.*— En el text no es parla de militars ni de soldats, sinó de *individuos*, però també és cert que només de la *Unidad a la que pertenecían* i no d'adreces ni de professions.

graduació, etc. Però sí que ens permeten comprendre millor el que fins ara s'ha repetit. El clima, l'ambient en el que devien viure les forces militars i els pocs civils que restaven a la Lleida ocupada. Si uns agents d'ordre públic van estar vint-i-quatre hores aturant als soldats que circulaven pels carrers cal pensar que també ho devien fer altres dies i es pot deduir que també devien vigilar als civils. En tot cas, cal destacar que es tracta d'un nombre ben reduït de persones.

En aquesta línia cal incloure també una sèrie de sancions per circular pel carrer en hores no autoritzades. Dues dones el dia 25 de setembre i una altra el dia 27 van ser multades amb 50 pessetes per tal motiu. No consta quines eren les hores del dia prohibides, però haurien de ser les nocturnes. En canvi, en una data ja més tardana, el 6 de març de 1939, dues prostitutes van ser sancionades amb 100 pessetes cadascuna

*(...) ambas con domicilio en la calle del Seminario nº 21, las cuales se encontraban tomando el sol en las horas prohibidas de salir a la calle y al llamarle la atención los guardias para que se retirasen les contestaron con palabras indecorosas y diciéndoles "Mala puñalada os den"<sup>122</sup>*

També calia, i aquesta mesura sembla tenir la seva explicació en les necessitats de guerra, establir llocs de control a les entrades i sortides de les poblacions perquè examinessin els vehicles i apuntessin qui hi havia circulat. Fins i tot havien de ser controlats els moviments de les autoritats, encara que en aquestes ocasions els agents haurien d'actuar amb el respecte necessari. Una ordre com aquesta arribava al govern civil a mitjans de gener de 1939 des del ministeri de l'Interior<sup>123</sup>

*Es preciso exigir con el máximo rigor que el control que se ejerza de coches en la entrada y salida de las poblaciones se haga con la máxima severidad. Para ello los Agentes de la Autoridad que presten este servicio tan importantísimo, han de extremar su corrección y atenciones con los ocupantes de los vehículos, sea cual sea su condición social, especialmente si se trata de autoridades civiles o militares. Detendrán absolutamente y sin excepción alguna a todos los automóviles y coches, tomando nota de sus matrículas, examinando cuidadosamente la documentación, cuando no sean conocidas las personas que los utilicen. Estas medidas de prevención, se adoptarán aun cuando los coches, sean conducidos u ocupados por personas que vistan el uniforme militar u otro de cualquier servicio o milicia, aumentando en estos casos las atenciones y muestras de consideración que a todos nos deben merecer tan honrosos uniformes y que estamos obligados a guardar y a hacer observar las debidas a sus jerarquías. En el Gobierno Civil debe llevarse nota del resultado diario del control de coches que entren o salgan de las poblaciones en que se tenga establecido este servicio, que debe ser, desde luego, en todas las capitales de provincia y en las poblaciones más importantes de ellas; pues el objeto principal de estas medidas es,*

<sup>122</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 90 llig. 30, expts. 22-23 llig. 32 i expt. 88 llig. 81.

<sup>123</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 78.

*además de ejercer el control del movimiento de entrada y salida de personas, y la vigilancia sobre las que correspondía, el poder determinar en un momento dado la situación de toda clase de vehículos y el recorrido preciso que ha efectuado cada uno de ellos.*

Tampoc cal oblidar que per viatjar calia una autorització que indiqués el lloc de partida i de destinació. No tenir aquest permís de les autoritats suposava, com no podia ser d'una altra manera, una sanció. Per exemplificar-ho podem tornar a recórrer a l'experiència d'unes prostitutes. Tres dones, que estaven autoritzades per exercir aquesta ocupació al carrer Caldereries de Lleida, van ser detingudes a Tremp quan el seu salconduit només els hi permetia arribar a Balaguer. Segons les seves declaracions buscaven una població en la qual guanyar-se millor la vida.<sup>124</sup>

L'altre exemple que havíem assenyalat com a demostració de la militarització i control de la vida quotidiana fa referència a la necessitat de tenir una autorització per poder transportar objectes pel carrer. En aquest cas l'objectiu era intentar controlar per part de les autoritats els múltiples casos de robatoris que es donaven a la ciutat. El comandant militar va comunicar al delegat d'Ordre Públic que no podien traslladar-se mobles per Lleida sense una autorització signada per ell i en una altra ocasió que sense una ordre seva i del governador civil no es podia treure res de la població ni de la província.<sup>125</sup>

Tampoc es podia, sense autorització expressa de la comandància militar, penjar pels carrers propaganda de cap tipus. El mateix dia que es trametia aquesta ordre, 17 de juliol de 1938, el comandant militar ordenà al delegat la retirada d'uns *affiches* (sic) de propaganda requetè que havien estat penjats pels carrers la nit anterior sense la deguda autorització.<sup>126</sup> L'endemà van ser detinguts dos homes pertanyents a la Companyia de Dipòsit de Milícies de Catalunya, un de Sant Adrià de Besòs i un altre veí de Pamplona, com a responsables de la propaganda. En les seves declaracions confirmaren ser els autors de l'acció, que el segon havia portat els cartells de Pamplona i que ho feren sense *mala intenció*, només per celebrar l'aniversari de l'alçament. Tots dos van quedar detinguts al quarter del Seminari.

<sup>124</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 96 llig. 3.

<sup>125</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49. Ordres del 9 de novembre i del 14 de juliol de 1938 respectivament.

<sup>126</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 4-5 llig. 3. Text dels cartells: *Bajo cielos de Imperio, la tradición vuelve/ El Requeté salva a España/ El Requeté al servicio de España / Nuestra camino salvar al mundo, / sirviendo a Dios y a España/ Alistaros en el Requeté/ Españolas, alistaos a las Margaritas.*

Per cloure aquest apartat sobre la vigilància a la que estava sotmesa el conjunt de la població, ens servirem de dos exemples més de detencions i sancions, però en aquests casos no per haver incomplet cap ordre ni cap disposició oficials. Es tractarà d'unes dones que actuaren per compassió en un cas i que conversaven "lliurement" en un altre, pel que no comptaven amb que podien ser vigilades pels defensors de la nova normalitat.<sup>127</sup>

El vespre del 21 de gener una parella de guàrdies d'Assalt van detenir una dona perquè, segons l'atestat

*(...) hallándose de servicio en la calle de la Tallada, en el momento de estar en la citada calle varios camiones de prisioneros, se acercó la detenida a los mismos a darles pan y hablar con ellos y como los comparecientes le dijeron que se separara y marchase, lejos de obedecerles, se negaba a ello y les contestó en forma incorrecta, promoviendo el correspondiente escándalo.*

En l'expedient no hi ha més papers, pel que no podem saber del cert què va passar amb aquella dona, però en l'informe hi ha una nota manuscrita a llapis que hi diu *Visto i Buenos antecedentes* pel que es pot pensar que no devia passar-li res més.

Encara és més evident l'estat de vigilància sota el que vivien els ciutadans en una altra detenció de dues senyores. El Secretari del Jutjat Militar de Funcionaris va detenir-les el 9 d'agost de 1938 i les portà a la Comissaria d'Investigació i Vigilància. En principi no es tracta de cap agent de les forces d'ordre, però tot i això estava capacitat per fer la detenció. Aquest personatge és el falangista que, com s'ha descrit en el capítol anterior, fou denunciat el mateix mes d'agost per unes dones que vivien en torres de l'horta, a les quals havia amenaçat per poder aconseguir queviures. La forma i el motiu de la detenció, tal i com les explica el mateix falangista, no necessiten massa comentaris

*Que al pasar por la calle de Caldererías, vio dentro de un bar a dos mujeres las que estaban en conversación sospechosa, y al separarlas para interrogarlas de que hablaban, incurrieron en contradicción, diciendo la una que hablaban de la limpieza de un piso y la otra que hablaban sobre un asunto de caracoles, y en vista de la contradicción, procedió a presentarlas en este centro oficial.*

Tot i que tampoc en aquest cas sabem què passà amb les dones ni si foren sancionades, la suposada contradicció queda aclarida en les declaracions de les detingudes, veïnes de la província d'Oscà i que en aquells moments vivien a la carretera de Torre-serona. Havien entrat al bar per prendre una gasosa i en el

<sup>127</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 33 llig. 60 i expt. 64 llig. 3.

temps que hi van estar van parlar de coses diferents. La propietària del bar els hi preguntà si coneixien a alguna dona que es dedicués a netejar pisos i després, o abans, van tenir com a tema de conversa els caragols que hi havia al mostrador del bar. Dos temes que al falangista devien semblar-li molt sospitosos.

El cas potser sigui una anècdota, però significativa. Un falangista amb un càrrec oficial, i que en aquell mateix temps es dedicava a extorsionar altres dones, estava facultat per detenir unes persones que, segons el seu criteri, mantenien converses sospitoses en un bar. Independentment que les dones fossin finalment sancionades o no, només el tràngol d'una detenció en aquells moments no devia pas ser poca cosa.

### 7.2.3 LA SOCIETAT SOTA CONTROL

El següent pas, després de les denúncies, de les detencions i de les investigacions, era aplicar el càstig al suposat infractor. La repressió franquista, un tema àmpliament estudiat a nivell espanyol, compta pel cas de Lleida amb la completa monografia en la que Mercè Barallat va estudiar la repressió més cruenta del període 1938-1945.<sup>128</sup> Per aquest motiu només ens ocupem d'alguns aspectes que completen els tractats per la historiadora lleidatana. Encara que no tinguin un apartat específic en aquest treball, no podem oblidar alguns dels vessants més tràgics de tot aquest procés i sense els quals el quadre que estem mostrant quedaria incomplet. Acompanyant als efectes del front, als excessos dels soldats i a l'actuació de les noves autoritats cal situar també les execucions i els assassinats que no sempre anaven precedits del corresponent judici militar.

Una de les formes repressives més importants en el primer franquisme eren els consells de guerra. Les dificultats que encara existeixen per accedir als arxius militars ens ha portat a centrar-nos exclusivament en fonts indirectes i els expedients de la

---

<sup>128</sup> Com a repàs de l'abundant bibliografia publicada sobre el tema vegeu Joan SAGUÉS SAN JOSÉ, "La justicia i la repressió en els estudis sobre la guerra civil espanyola (1936-1939) i la postguerra. Una aproximació historiogràfica". Entre els darrers assaigs d'interpretació del fenomen violent en la dictadura vegeu Àngela CENARRO, "Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del *Nuevo Estado*" i Conxita MIR, "Violencia política, coacción legal y oposición interior" dins Glicerio SÁNCHEZ RECTO (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, p. 115-145.

delegació d'Ordre Públic en són una. Quan en els judicis militars els encausats resultaven absolts no eren alliberats immediatament, sinó que quedaven sota la jurisdicció del delegat, el qual endegava una nova investigació a partir de la qual imposava, si ho creia convenient, una sanció governativa —econòmica i/o privativa de llibertat.

El delegat explicava així al capità de la Secció d'Investigació els passos a seguir per fer aquesta mena d'investigacions.

1. Havia de fer un meticulós examen de cadascun dels testimonis de les sentències militars que els hi arribaven
2. Realització d'una fitxa per cada persona, agrupant les que estaven encartades en un mateix cas
3. Un oficial depenent de la delegació havia de recollir als arxius de l'Auditoria totes les dades possibles.
4. Ampliació de la informació recollida, fins poder concretar els fets que fossin punibles. Recórrer a la guàrdia civil, o bé endegar una nova investigació.
5. Comprovació de la situació de l'investigat i de la seva posició econòmica.
6. Condensació de tota la informació en una fitxa i obertura del corresponent expedient.
7. Proposta al delegat de la sanció que estimi oportuna.

Si afegim a aquestes investigacions els testimonis conservats de les sentències dels consells de guerra, podem obtenir alguna informació sobre la forma com s'aplicava la justícia militar. Una altra d'aquestes vies indirectes són els expedients del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, o més exactament per al període que ens ocupa, de la Comisión Provincial de Incautaciones.<sup>129</sup>

Per exercir tota aquesta repressió de la manera més eficaç possible era freqüent la confiscació de documentació de períodes polítics anteriors que pogués incriminar a persones implicades amb aquelles èpoques. Uns papers sovint *recuperats*, com altres béns abandonats a causa de la guerra, per un servei creat a l'efecte. Per exemple, segons informacions disperses conservades al govern civil, a l'Oficina de Recuperació de Béns Abandonats hi van anar a parar les actes elaborades entre setembre de 1936 i febrer de 1937 pel comitè provincial de la Guàrdia Nacional Republicana que un banquer local va trobar entre les runes de casa seva a la plaça Paeria que la CNT controlà durant la guerra. La mateixa destinació va tenir el llibre d'actes de la Societat Joventut Republicana de Castellnou de Seana, que trobà un veí

<sup>129</sup> L'aplicació d'aquesta jurisdicció a les terres de Lleida ha estat ben estudiada a Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*. Manuel Álvaro ha analitzat l'actuació de la Comissió de Biscaia, arribant a conclusions similars a les obtingudes pel cas de Lleida sobre l'eficàcia de la repressió econòmica des dels mateixos anys de guerra —interessos polítics i econòmics— (“Control político y represión económica en el País Vasco durante la guerra civil”).

de Vilanova de Bellpuig, documentació relativa al Centre Republicà Català de Sort o les actes de diversos ajuntaments republicans i revolucionaris. Un cop l'Oficina acumulava la documentació aquesta, o part d'ella, era traslladada a l'Oficina de Recuperació de Documents de Barcelona —situada al carrer Muntaner— i d'allà segurament passaria a Salamanca.

En l'informe que va presentar durant la instrucció de la Causa General l'inspector de la comissaria de Lleida declara que, després de l'ocupació, diversa documentació requisada a la seu de la Generalitat va ser lliurada a les autoritats militars. Però el més interessant de la declaració del comissari, en aquest aspecte, és que explica com al prendre possessió de l'edifici de la Generalitat es va comprovar que faltava força documentació dels seus arxius. Segons el policia l'havien agafat falangistes els primers dies de l'ocupació *deseosos de saber cuanto antes la adquisición de datos de elementos rojos para proceder en favor de la Causa Nacional*.<sup>130</sup>

Aquesta confiscació de documentació, o recuperació segons el llenguatge dels vencedors, amb finalitats repressives no sempre era fàcil. Així ho deixa veure la còpia d'una comunicació del ministeri de Governació, datada el 13 de juny de 1939, que, via governador civil, arribà al comissari en cap d'Investigació i Vigilància de Lleida.<sup>131</sup>

*El Decreto de 26 de Abril de 1938, publicado en el Boletín Oficial del Estado nº 553, creó este Organismo principalmente para planificar e intensificar la recogida, custodia y clasificación de toda clase de documentos aptos para obtener antecedentes sobre las actuaciones de los enemigos de España y evitar que esa recuperación se siguiese haciendo de un modo fragmentario. La práctica ha demostrado los excelentes resultados de tal medida si bien las circunstancias ocasionadas por el rápido y glorioso fin de la guerra no permitieron a este Organismo, por sus reducidos medios, acudir con sus equipos a todos los puntos en que era necesario hacerlo y por esta razón existe el hecho de haberse repetido la recuperación fragmentaria de documentos por otros Organismos o Autoridades a las que es de aplaudir su celo, como también señalar su equivocada actitud al retener los ficheros, archivos o documentación recuperada sin dar noticia a ponerla a disposición de esta Delegación como el Decreto referido manda. = Por lo expuesto es deber del Delegado que suscribe proponer a V.E. sea reiterado con carácter general a todos los Organismos, Centros y Autoridades dependientes de ese Ministerio el cumplimiento de dicho Decreto*

De ben segur que en el *celo* d'aquestes autoritats es pot trobar part de l'origen de les dificultats que els actuals investigadors tenim per trobar fonts documentals més riques sobre aquest període.<sup>132</sup>

<sup>130</sup> Declaració del 5 de desembre de 1938. Peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, p. 1410-1415 (CG-AHN).

<sup>131</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 55.

<sup>132</sup> La descripció d'un cas concret de "recollida" de documentació amb vistes repressives pot veure's a Eduardo ENRÍQUEZ DEL ÁRBOL, "Un aspecto de la represión de la Masonería en Cádiz: La incautación y

El millor exemple de la recollida d'informació amb finalitats repressives, fou la instrucció del sumari de la Causa General. El dia 25 d'abril de 1938, des de l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació, es comunicava al capità del cos jurídic militar Adolfo Suárez Monterola l'ordre d'iniciar la instrucció d'un sumari que investigués els *delictes* d'importància comesos a la província de Lleida durant la *dominació roja*. Un mes més tard, l'alcalde Valentín Martín comunicava la voluntat municipal de participar en la recerca, tot i que feia notar la lentitud amb què s'havien de dur a terme les investigacions per la presència del front.<sup>133</sup> Per la seva banda, la premsa va publicar l'edicte de les autoritats militars que endegava la instrucció del sumari a les terres ocupades de la província de Lleida.<sup>134</sup>

*Ilmo. Sr. Auditor de Guerra del Ejército de Ocupación, y en su nombre, el Juez Instructor de la Causa General en averiguación de los hechos delictivos de importancia cometidos en LÉRIDA y su PROVINCIA durante la dominación roja*

*POR EL PRESENTE cito y emplazo de comparecencia ante este Juzgado, sito en la AUDITORÍA DE GUERRA de BINÉFAR (Huesca).*

*PRIMERO. A los parientes más próximos que tuvieron su última residencia en el término municipal de Lérida y que fueron asesinados o desaparecidos, desde el 18 de julio de 1936, hasta la liberación.*

*A los efectos de esta citación y emplazamiento se entenderá como más próximo pariente: A) el cónyuge sobreviviente; B) en defecto de éste, el mayor de los hijos que resida en Lérida y su provincia y tenga edad superior a 17 años; C) a falta de los anteriores, el padre o la madre del muerto o desaparecido, y D) en defecto de los antedichos, los hermanos de la víctima.*

*SEGUNDO. A los perjudicados por otros delitos cometidos en este término municipal durante la dominación roja, contra las personas, contra la propiedad o de cualquier clase, siempre que puedan considerarse como graves, bien por el mal causado o por las circunstancias empleadas en su ejecución.*

*TERCERO. A quienes por haber presenciado la perpetración de los hechos delictivos a que se refieren los dos párrafos anteriores, o por las noticias que sobre ellos posean, puedan facilitar el descubrimiento de los mismos o de sus autores.*

*TODOS LOS CITADOS EN EL PRESENTE EDICTO, que todavía no hubiesen comparecido ante este Juzgado Instructor de la Causa General, deberán presentarse ante él, aunque ya hubiesen prestado declaración sobre el mismo hecho ante cualquier otra autoridad en el día laborable, de 10 a 13 de la mañana o de 4 a 8 de la tarde, y antes del término de treinta días. Sin perjuicio de lo anterior, se constituirá también este Juzgado en Lérida desde el 31 del corriente hasta el 11 de Noviembre en la Auditoria de Ocupación de esa Capital para recibir declaración a cuantas personas quieran comparecer, comprendidas dentro de los números primero, segundo y tercero de este edicto. Y para aquellas personas cuya proximidad a Zaragoza les conviniese más prestar su declaración en esa Capital lo podrán realizar en el plazo del mes señalado a contar desde la publicación en los periódicos, en la Inspección de esta*

---

traslado de documentos masónicos a Salamanca" dins Octavio RUIZ-MAJÓN i Miguel GÓMEZ, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, p. 221-231, vol. I. En aquest cas també queda clara la dificultat de racionalitzar aquesta pràctica confiscatòria després de les accions menys controlades de primera hora realitzades per guàrdies civils i falangistes. No tota la documentació requisada va ser emmagatzemada d'una manera clara sinó que part es va perdre o destruir.

<sup>133</sup> Peça Principal, llig. 1460 (1), expt. 1, pág. 2 (CG-AHN).

<sup>134</sup> *Hoja Informativa*, núm. 70, 16/X/38, pág. 1

*Causa General, sita en la Auditoría del Ejército de Ocupación en dicha población, calle de Fuenc Lara, núm. 2.*

*Preveniéndoles a todos los llamados en este edicto en los sitios señalados que si no comparecieren en el plazo marcado, les parará en perjuicio a que hubiere lugar en derecho.*

*Dado en Binéfar (Huesca), a once de Octubre de mil novecientos treinta y ocho.- III Año Triunfal.- El Juez Militar, Adolfo Suárez.- El Secretario, Rufino Rey.*

### 7.2.3.1 La presó de Lleida

La investigació de Mercè Barallat ja aportava força informació sobre els centres penitenciaris de la ciutat. Com en qualsevol altre aspecte, les dades conegudes són menors si ens centrem en els mesos de front. Resulta difícil, per exemple, calcular el nombre de persones empresonades en aquell període. Barallat no va tenir accés a cap font que informés del nombre de presos existents a la Lleida del front, pel que va poder afirmar que la direcció del centre no portava cap registre dels internats, facilitant així les entrades i sortides incontrolades de detinguts.<sup>135</sup>

Sembla evident que no els hi devia preocupar gaire portar un control escrupulós de les moltes persones que van ser empresonades, però l'estudi de la documentació del govern civil també ha servit per superar aquestes limitacions ja que, periòdicament, el director de la presó comunicava a la delegació el nombre d'empresonats. A partir d'aquestes dades, hem pogut elaborar els següents quadres que ens informen de la població penitenciària entre els mesos de juliol de 1938 i abril de 1939 —a l'Apèndix número 3 es presenta una relació més detallada. Un dels problemes que plantegen aquestes dades és que sovint les relacions sumaven el nombre d'empresonats a la provincial de Lleida i a les diferents dependències de la presó de Barbastro, sense diferenciar sempre quants estaven en un centre i quants en l'altre. A més, cal tenir present l'existència d'altres centres de reclusió a la ciutat en aquells moments, com el seminari vell, la Seu Vella i un parell de convents.<sup>136</sup>

<sup>135</sup> Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, pàg. 79.

<sup>136</sup> Vegeu Josep. M. SOLÉ, *La repressió franquista a Catalunya*.

Juliol 1938	
DIES	PRESOS
16	729*
18	716*
19	716*
23	722*
30	744*

Agost 1938	
DIES	PRESOS
20	1027*
27	1062*
31	389

\* Extracte numéric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Setembre 1938			
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
3	1081*	19	451
8	414	20	456
9	426	21	452
10	1101*	22	454
11	422	23	460
12	422	24	(1123*) 457
13	447	25	455
14	446	26	456
15	445	27	459
16	444	28	461
17	440 / 446	29	456
18	440	30	465

\* Extracte numéric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Octubre 1938			
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	414	17	382
2	(1120*) 411	18	373
3	417	19	378
4	391	20	388
5	405	21	387
6	402	22	(1023*) 402
7	398	23	400
8	(1088*) 384	24	402
9	384	25	395
10	376	26	396
11	373	27	407 / 405
12	373	28	413
13	379	29	(1036*) 413
14	381	30	413
15	(1087*) 384	31	311
16	382		

\* Extracte numéric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Novembre 1938	
DIES	PRESOS
1	151 <sup>1</sup>
2	164
3	169
4	175
5	(984) 183
6	181
7	181 / 184
8	193
9	192
10	113 <sup>2</sup>
11	43 <sup>3</sup>
12	(963) 48
13	27 <sup>4</sup>
19	1004
26	1002

Desembre 1938	
DIES	PRESOS
3	788*
17	738*
25	782*
28	801*

\* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

<sup>1</sup> Les 183 baixes, respecte del dia anterior, són de presos traslladats a la presó de Barbastre.

<sup>2</sup> De les 80 baixes que es produeixen el dia 10, 75 corresponen a homes traslladats a la presó de Barbastre.

<sup>3</sup> De les 73 baixes del dia 11, 71 corresponen a 50 homes i 21 dones traslladades a la presó de Barbastre

<sup>4</sup> 22 de les 25 baixes del dia 13 són presos traslladats a Barbastre

Gener 1939		Febrer 1939	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
6	796*	4	534
10	790*	11	700
14	837*	18	738
21	341	25	731
28	470		

\* Extracte numèric de la població reclusa existent a la Presó Provincial i a l'Habilitada de Barbastre

Març 1939		Abril 1939	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
4	780	1	1014
11	836	8	1105
18	876	15	1187
25	978	22	1249
		29	1406

Unes altres dades parcials també ens les proporciona el fons de la delegació. Per exemple un llistat d'empresonats majors de seixanta anys de febrer de 1939. L'objectiu d'aquest llistat era una ordre del cap del Servei Nacional de Presons per traslladar-los a la colònia penitenciària de l'illa de San Simón (Vigo) per qüestions climàtiques.<sup>137</sup>

<sup>137</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 59 llig. 78.

Nom	Edat	Centre	Pena
Ramón Canal Cairó		presó provincial	6 anys i 1 dia de presó major
Joaquín Campodarve Vidal	60	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Bernardo Serena Blanch	61	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Felipe Pera Toda	66	Barbastre	1 any i 1 dia de presó menor
Juan Antonio Cella Laliena	61	Barbastre	6 anys i 1 dia de presó major
Francisco Montaner Manau	69	Barbastre	6 anys i 1 dia de presó major
Jaime Miravet Castells	60	Barbastre	12 anys i 1 dia de reclusió menor
Celedonio Agon Paul	60	Barbastre	20 anys de reclusió menor
Jose Boixareu Roig	65	Barbastre	30 anys de reclusió major
Antonio Cambray Casanovas	75	Barbastre	30 anys de reclusió major
José Castellarnau Badia	61	Barbastre	30 anys de reclusió major
Antonio Gorgorio Nofre	66	Barbastre	30 anys de reclusió major
José Mateu Torrobella	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Saturnino Mur Cambra	62	Barbastre	30 anys de reclusió major
Jose Murillo Faro	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Jaime Ruf Granje	62	Barbastre	30 anys de reclusió major
Manuel Simó Cristóbal	60	Barbastre	30 anys de reclusió major
Manuel Sorribas Murillo	60	Barbastre	30 anys de reclusió major

El trasllat dels presos de Barbastre va ser gestionada pel director de la presó provincial d'Osca.

La gran quantitat de població empresonada en aquells moments, a més de les òbvies penalitats per als afectats, suposava un greu perjudici per a les malmeses activitats econòmiques. I això no afectava només en ciutats com Lleida, sinó també en petites localitats de les comarques catalanes. A mitjans de setembre de 1938 hi havia dos detinguts al dipòsit municipal d'Almenar (Segrià) amb caràcter provisional, sense una condemna definida —un hi portava un mes tancat i l'altre dos. Al poble hi havia una escassa representació d'agents de la guàrdia civil, pel que la vigilància era assumida per quatre militants de Falange. Davant d'aquesta situació, el cap local del partit sol·licità al delegat d'Ordre Públic el trasllat a Lleida dels detinguts o la seva llibertat ja que els falangistes, encara que no dubtaven en servir a la pàtria, necessitaven poder-se dedicar a les feines del camp. El cap falangista tenia que *las quejas de los camaradas podrían reportar perturbaciones que entorpecerían grandemente en la buena marcha de este Organismo.*<sup>138</sup>

Motivacions similars va tenir l'ajuntament d'Alfarràs (la Noguera) per sol·licitar al delegat d'Ordre Públic que les penes de privació de llibertat contra onze veïns del poble, per les seves idees esquerranes, fossin substituïdes per multes. L'ajuntament

<sup>138</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 78 llig. 46.

s'apressà a declarar que no feien tal petició *por el interés de los perjudicados que lo merecen* —l'arrest—, sinó per l'absència de gran part dels camperols del poble. A més un dels detinguts era l'únic ferrer del poble i un altre era necessari en una fàbrica local de filats. Davant d'aquests arguments el delegat va decidir que, a més de pagar les sancions econòmiques corresponents, complissin el temps d'arrest assignat en el seu domicili, podent sortir només per dedicar-se a la seves feines habituals.<sup>139</sup>

Pel que fa estrictament a la presó de Lleida no en sabem gran cosa del seu funcionament intern. De ben segur que, com en moltes de les esferes del poder públic, estava present la corrupció en diferents graus. Novament entre els expedients del govern civil hem trobat un exemple il·lustratiu del funcionament general del sistema. Es tracta d'un cas destapat l'estiu de 1939 que afecta a una prostituta, coneguda amb el sobrenom de Carmen la Bilbao, i un guàrdia de la presó del seminari vell.<sup>140</sup> La primera va ser denunciada per quatre dones, casades amb empresonats, que l'acusaven d'estafadora. Sembla que, conxorxada amb el guàrdia que era el seu amant, facilitava visites als familiars a canvi de diners, amb la promesa que per més diners podria aconseguir l'alliberament de l'empresonat gràcies a la seva influència entre les autoritats de Lleida. Aquesta influència en realitat no existia pel que el detingut no sortia de la presó després de fer el pagament.

Tot sembla indicar, o almenys així ho creia el governador civil, que eren moltes les famílies estafades, i no només de presos del seminari vell, sinó també del camp de concentració de la Seu Vella. En l'expedient estudiat, a més de la documentació oficial, es conserven com a proves algunes fotografies i molts papers amb noms d'homes, segurament d'empresonats perquè en alguns casos es diu explícitament, i de les seves famílies, així com les adreces —algunes de Barcelona. Altres proves documentals són uns testimonis més dramàtics, com l'escrit d'un dels empresonats autoritzant la seva germana perquè vengués el necessari per obtenir els diners que demanava la Bilbao. O la carta d'un empresonat al camp de concentració del Castell adreçada als seus pares

*Tengo que decirlos que teneis que aser todos los pasos que sean posibles para que me sacan de aqui por que ya saben todos los de aqui el pueblo que no echo nada ni e molestado a nadie pero se ve que que algun me quiere mal (...) aun que os cuesta algun dinero por que supon que por mi lo hareis todo y aun mas haora y ya sabeis que no os bia dicho nada para salir pero haora si ya sabeis adonde teneis que ir y aser todo lo que sea nesesarario*

<sup>139</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 21-26 llig. 46.

<sup>140</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 25 llig. 145.

*Oy tambien escrito al oncle Salvado y les digo los mismo y aver si entre todos mirais a ver si podais que casi sera segura  
Sin mas por oy se despide vuestro hijo que os quiere con todo el corason ques  
R.P.*

Les denúncies van tardar en produir-se ja que la prostituta amenaçava els familiars argumentant que tant com obtenir llibertats podia aconseguir que empresonessin a qui volgués. L'ús d'aquesta mena d'arguments, i que les dones se'ls creguessin, ens permet entendre força bé el clima i la situació de tensió sota la qual vivia bona part de la població. El guàrdia i la prostituta van ser posats a disposició a la justícia militar i per l'expedient de Responsabilitats Politiques que se li obri al primer sabem que aquest va ser condemnat a sis anys de presó menor. En la sentència del consell de guerra —datat a Lleida el 15 de novembre de 1939— s'afirmava que

*(...) la procesada (...) de mala conducta en todos expertos, habiéndose internado en Francia cuando el Ejército Español liberó Cataluña y regresando después, se dedicaba a propalar entre los familiares de los detenidos en la prisión "Seminario Viejo" de esta Capital, su influencia en los centros oficiales, especialmente en la Auditoria de esta Plaza para conseguir cuanto quería, no solo la libertad de los detenidos y la rapidez de los procedimientos sino incluso la conmutación de las penas capitales, extendiendo entre las gentes incultas con quien trataba la desmoralización y el desprestigio de las instituciones más básicas de la Nueva España y obteniendo dinero de dichos familiares. A estos hechos le facilitaba el otro encartado (...), proporcionándole cuantas visitas la encartada le solicitaba, para los familiares de los detenidos, lo cual contribuía a afianzar y hacer más ..... cuanto la encartada pregonaba y aseguraba de su influencia para conseguir cuanto pedían.*

### 7.3 LA CONSTRUCCIÓ D'UNA NOVA «NORMALITAT»

Hem vist fins ara com s'organitzaren les noves autoritats, com començaven a entrar en funcionament els mecanismes del *nou estat* i com es relacionaven els seus representants amb el conjunt de la població. Queda per estudiar una de les missions fonamentals d'aquelles autoritats, una empresa endegada decididament pels vencedors de la guerra, construir una nova normalitat. És prou sabut que interpretaven l'esclat del conflicte com la resposta de l'autèntica Espanya davant de tots aquells que estaven conduint la pàtria a l'abisme. Per tant, calia esborrar del record, eliminar de tots els àmbits possibles qualsevol resta d'aquells suposats excessos. Però la propaganda política era difícil aquell 1938

*La situación de Lérida, que se encuentra en primera línea de fuego, hace que la población refugiada en las casas de campo y en los pueblos vecinos no se haya incorporado a la ciudad por este motivo, el vecindario es escaso y no puede realizarse propaganda por la carencia de elementos que podrían acudir a espectacular (sic) cines o conferencias radiadas.*

*Tan pronto la situación de Lérida quede despejada, cabe y sería en extremo conveniente procederse a una activa propaganda a la que el pueblo acudiría y asimilaría las nuevas doctrinas de la España Nacional.*<sup>141</sup>

Calia organitzar la vida quotidiana dels ciutadans sota els paràmetres d'una nova "normalitat". Naturalment és força difícil parlar de normalitat real en aquell 1938. Al que ens referim és al "retorn" a un punt del qual, suposadament, el país no s'havia d'haver mogut mai. No hi havia cap dubte sobre quina era la llengua que calia usar, quina religió practicar o amb quins símbols identificar-se.

Per exemple, l'autoritat militar va apressar-se a ordenar l'obligatorietat de bescanviar el que qualificaven com a *diner roig*, emès amb anterioritat al 18 de juliol de 1936, per la moneda legal —als vals o bitllets emesos pels ajuntaments durant la guerra no se'ls hi reconeixia cap validesa. El comandant militar, a través del delegat d'Ordre Públic, es va encarregar de donar a conèixer les disposicions dictades pel govern i de vigilar el seu compliment, el que no resultaria sempre fàcil. El dia 10 de juny es va publicar un ban ordenant l'entrega de la moneda que havia quedat fora de circulació. El termini per l'entrega finalitzava el 25 del mateix mes a la ciutat de Lleida, mentre que a la resta de poblacions de la província el termini es perllongà uns dies més.<sup>142</sup>

Al moment de fer l'entrega es rebria un justificant per a *en su día hacerles entrega de la equivalencia en moneda nacional que pueda corresponderles*. A més les autoritats prendrien nota dels noms i adreces. Tot plegat massa complicat, i potser arriscat en aquells moments. A més entregar la moneda volia dir que definitivament es reconeixia la derrota. Tanmateix, no fer el canvi tenia, com sempre, conseqüències perilloses. La possessió d'aquells bitllets seria considerada contraban i com a tal seria sancionada.

En aplicació d'aquestes disposicions es van realitzar diverses investigacions des de la delegació d'Ordre Públic, amb les seves corresponents sancions, després de registrar resistències als canvis que podien tenir implicacions polítiques, ja que responien a l'esperança d'un canvi del curs de la guerra. Una de les persones que va tenir problemes per conservar diners il·legals fou Pere Culleré Carulla, pare de Joan Culleré Ibars l'organitzador del Front Nacional de Catalunya a la Lleida dels anys quaranta. Fou acusat de contraban per tenir més diners dels permesos a la seva

<sup>141</sup> Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

<sup>142</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 49.

ferreteria. Per aquest fet, i per les seves activitats durant la guerra —els informadors diuen que fou militant destacat dels Amics de la URSS i del Socors Roig Internacional—, va estar un parell de mesos a la presó. En va sortir després de pagar 1.000 pessetes de multa.<sup>143</sup>

El canvi de moneda era, per tant, un símbol més del nou estat i de la victòria. En la instrucció del consell de guerra obert a un comerciant del carrer Major acusat de tenir passat esquerrà i de conservar moneda *roja*, a més d'acaparar or i plata, el jutge militar ordenava investigar si havia pronunciat frases ofensives contra la moneda nacional, perquè al ser detingut insultà a l'exèrcit.<sup>144</sup>

### 7.3.1 COM SEMPRE, LA LLENGUA

De la persecució de tot allò que sonava a catalanisme, o simplement a català, se n'ha parlat i escrit força. Josep Benet ha explicat en diverses ocasions com el rebuig, i fins i tot l'odi, contra tot allò que pogués suposar una amenaça contra una determinada visió homogènia d'Espanya constituïa una part important del discurs mobilitzador del bàndol vencedor de la guerra. L'argument anticatalà, com la idea de croada, es va utilitzar per cohesionar els diversos sectors polítics partidaris de la sublevació i per superar diferències de classe en aquella zona. En les proclames, al·locucions i medis de comunicació sovintejaven les imatges que parlaven de guerra de conquesta, guerra contra el separatisme, espanyolització de Catalunya, necessitat de dispersar la indústria catalana, etc.<sup>145</sup>

En aquest sentit, el mateix Josep Benet i Joan M. Thomàs han destacat que les forces ocupants van ser un bon agent transmissor de l'ambient anticatalà que s'havia generat a la zona nacional. Fins al punt, que el general Franco va ordenar als comandaments militars moderació en el tracte que les seves tropes donaven als catalans

<sup>143</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 38 llig. 57.

<sup>144</sup> Per un motiu similar, escriure frases ofensives cap a l'aviació franquista en una carta, la seva muller (amb pitjor *moral social* que ell) va ser multada amb 5.000 pessetes i cadascuna de les seves filles amb una sanció de 250 pessetes. La muller era germana de Joan Florensa Ollé, un destacat membre de Joventut Republicana de Lleida exiliat a Amèrica després de la guerra i que patí un procés per responsabilitats polítiques (Fons del GC —AHPL— expt. 14 llig. 2 i expt. 39, 40 i 35 llig. 1).

<sup>145</sup> Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Vegeu també Josep M. SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*. Els mateixos autors havien interpretat l'ocupació franquista del país com un acte fonamentalment anticatalà a *L'ocupació militar de Catalunya*.

ja que l'excessiva duresa podria, a la llarga, dificultar l'espanyolització de Catalunya. En aquest tema el delegat d'Ordre Públic i el comandant militar serien representants de la línia anticatalana més dura —recordem les tensions ja comentades amb el governador civil Ventalló.<sup>146</sup> El delegat Pedro Martínez, seguint les disposicions del ministre Severiano Martínez Anido, s'encarregà de deixar clar a través de la premsa que el català no era una llengua d'ús públic i que, fins i tot, calia reduir la seva presència en l'àmbit privat. Heraclio Hernández, per la seva banda, ordenà fixar cartells que ordenaven als lleidatans expressar-se en espanyol.

El contrapunt *oficial* a aquesta interpretació el posarien autors com José M. Fontana quan assegurava *la emoción y la alegría de los payeses de Urgel cuando oían a oficiales y soldados de Franco hablando en catalán*. Fins i tot arriba a afirmar que

*(...) podemos asegurar que los leridanos pudieron ser y siguen siendo buenos españoles sin haber tenido que aprender el nuevo idioma del señor Hernández (Malillos), ya que el castellano, que es el idioma nacional y de nuestra proyección exterior, lo aprenden los niños en las escuelas. Y el catalán lo seguimos hablando como siempre.*<sup>147</sup>

La persecució es pot detectar, encara que d'una manera secundària, remenant els papers d'Ordre Públic corresponents als darrers mesos de guerra. No falten els casos de detencions per parlar en públic el català —recordem que també eren sancionats els catalans que en la zona *nacional* usaven la seva llengua—, com la d'una noia que el març de 1939 va dir-li a un capità que l'increpava al bar Cantàbric

*(...) que mientras estuviera reunida con catalanes, hablaría el catalán y que el castellano lo hablaría lo menos que pudiese, "esto en catalán".*<sup>148</sup>

Tampoc falten les acusacions per haver tingut un passat proper a forces polítiques més o menys catalanistes. Agents de la delegació d'Ordre Públic van detenir l'octubre de 1938 un joier acusat de contraban. Políticament era conservador, havia estat militat de la Lliga, però pesava més la imputació de catalanisme, interpretat com una ideologia extremista i ridícula

*(...) el 6 de octubre de 1.934, cuando se colocó la bandera catalana en el Ayuntamiento, de alegría que tuvo, le pegó una bofetada a un hijo suyo, diciéndole que le pegaba, para que se acordara de la fecha que se implantaba la bandera separatista, en esta Ciudad.*<sup>149</sup>

<sup>146</sup> Joan M. THOMAS, *Falange, guerra civil, franquisme*, p. 273-275.

<sup>147</sup> José M. FONTANA criticà l'estratègia del comandant militar Hernández (*Los catalanes en la guerra de España*, p. 347 i 348).

<sup>148</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 51 llig. 91.

<sup>149</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 37.

En la qüestió catalana la província de Lleida presentava un *problema* afegit, el veïnatge amb Andorra que va aixecar certes sospites al llarg de la dictadura. Era vista com una possible porta pirinenca per a opositors i per a sabotejadors, però també com un estat on es parlava en català. En un informe de la Direcció General de Seguretat de la Seu d'Urgell, datat el 1941, es definia el país com *un territorio que geográfico, étnico y lingüísticamente es español, siendo su idioma el catalán*.<sup>150</sup>

Però tot i aquesta actitud repressiva clarament anticatalana, és prou sabut que des del bàndol franquista es va recórrer al català per elaborar fulletons que l'aviació franquista havia de deixar caure sobre la rereguarda catalana amb finalitats derrotistes.<sup>151</sup> Dionisio Ridruejo, cap dels serveis de propaganda falangistes, ha explicat en alguna ocasió, i Josep Benet ho recull en el seu llibre, com aquesta estratègia no era compartida per totes les autoritats d'aquell bàndol i com partides de propaganda en català van ser segrestades per les autoritats franquistes de Barcelona en el moment de l'ocupació. A Lleida va passar quelcom semblant quan, amb el conflicte finalitzat, es van descobrir algunes restes d'aqueixa propaganda.

El setembre de 1939 l'alcalde de Lleida comunicava al governador civil que al Mercat del Pla s'havien interceptat uns pamflets impresos, calia pensar que de manera clandestina, en català. L'alcalde no tenia cap dubte, els fulletons eren una arma dels infiltrats, un atac frontal a la unitat espanyola.<sup>152</sup> Tot i això al llegir els textos, es comprova que feien propaganda del bàndol vencedor

*La pau és amb nosaltres, catalans. Portem la pau fecunda, la pau aquella que omple els camps de blat. El martell i la falç tornaran a ésser no més aquelles nobles eines de treball que els traïdors ens prengueren per triturar cranis i segar les vides dels nostres germans. El nostre moviment porta la cuissor magnífica del foc, i el ritme de l'enclusa, i la plenitud de l'espiga. El nostre moviment n'és de treball i de pau ben guanyada.*

*L'Espanya de Franco -obriers, homes de mar i camperols- us porta un estatut del treball.*

*El Fur del Treball diu, categòricament: TOIS ELS ESPANYOLS TENEN EL DRET AL TREBALL. LA SATISFACCIO D'AQUEST DRET ES LA MISSIO PRIMORDIAL DE L'ESTAT.*

*Treballadors de Catalunya: L'Espanya de Franco no es l'Espanya que us han explicat. Tot aquell que se senti prou jove i no temi la fecunda era de treball honrat que s'acosta, que s'aplegui sota les nostres banderes.*

*Catalans: Farem una Pàtria nova. I ens l'hem de guanyar joiosament, amb la suor dels nostres fronts.*

<sup>150</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 85 llig. 97.

<sup>151</sup> Diversos exemples d'aquests fulletons a Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 171-175. En els fulletons apareixien tant traduccions de textos de José Antonio, Franco o Serrano Suñer, com crides a abandonar la resistència sovint redactades en un català prenmatiu.

<sup>152</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 42.

*¡VISCA FRANCO! ¡ARRIBA ESPAÑA!*

*La familia será considerada por l'Estat de la Nova Espanya, com la base més elemental de la societat. Será protegida de la manera més eficaz, especialment amb el reconeixement d'aquella part dels seus béns que han d'ésser inviolables i que constituïran el patrimoni familiar inembargable.*

*¡VISCA FRANCO! ¡ARRIBA ESPAÑA!*

Amb una investigació policiaca es va resoldre el misteri. Els fulletons, llençats per avions franquistes sobre la ciutat quan estava en la rereguarda republicana, van ser emmagatzemats en el local que Falange tenia al carrer del Carme. Posteriorment, al canviar de seu, se'n van perdre algunes, les quals van aparèixer pel carrer i pel mercat. S'explica així la redacció dels textos en català,

*(...) por el efecto que entonces se perseguía de que pudieran ser fácilmente entendidas por los habitantes de esta comarca, muchos de los cuales, (aunque sea sensible reconocerlo), entienden el Castellano con bastante dificultad. De su contenido, no se deduce nada, a juicio del que suscribe, que vaya en contra de los principios de la Nueva España.*

Per tranquil·litzar l'alcalde, el governador li comunicà el resultat de la investigació. Semblava clar que els papers no s'havien escampat amb objectius polítics. Tanmateix, afegia que

*(...) si tuviera V.S. noticia de que tales hojas hayan sido difundidas ahora con fin tendencioso determinado a pesar del origen expuesto, le estimaré me informe del fundamento de esta suposición para ulterior comprobación y determinación consiguiente.*

No hem trobat cap testimoni de continuació de les suspicàcies.

### 7.3.2 EL PILAR RELIGIÓS DE L'ESTAT

Tancàvem el tema de la persecució religiosa en la rereguarda republicana recordant, en paraules de Frances Lannon, la identificació pràcticament absoluta durant bona part de la guerra entre catolicisme i alçament. D'aquesta manera, la reconstrucció arquitectònica, litúrgica, institucional i humana de l'església seria fonament essencial de la nova normalitat en construcció. Una de les darrers aportacions en aquesta qüestió ha estat la investigació de Julián Casanova en la que es destaca el doble paper desenvolupat per l'església espanyola durant la guerra. En una zona víctima i en l'altra estreta col·laborada i legitimadora dels victimaris. El suport a la revolta primer i la cobertura moral i la implicació en les estructures del nou estat després no era només

una resposta a la persecució anticlerical ans una reacció a les transformacions democràtiques que havia intentat l'estat espanyol. Per a Casanova la identificació amb els vencedors es traduïa en un procés de recatolització de la societat a través de les armes.<sup>153</sup>

Les víctimes mortals entre els religiosos de la diòcesi de Lleida havien estat molt importants i els pocs llocs de culte que durant els primers mesos de guerra no es destruïren totalment o parcial havien reconverit els seus usos. El convent dels Franciscans al carrer Alcalde Fuster, per exemple, estava parcialment ocupat per un home que hi vivia al primer pis. Per ordre del comandant militar, el delegat d'Ordre Públic hi envià una parella d'agents perquè el desallotgessin i els frares poguessin tornar-se a instal·lar.<sup>154</sup>

La comissió gestora municipal també va fer-se ressò del procés de recuperació religiosa. En la primera reunió s'esmentà que

(...) *el culto católico se practica desde los primeros días de la ocupación en las Iglesias de San Pablo y Purísima Sangre, únicas que no fueron totalmente destruidas por la furia marxista.*<sup>155</sup>

Posteriorment la *Hoja Informativa* anava publicant els horaris de les misses que se celebraven a Lleida. Les parròquies en funcionament al setembre, al marge de les dues suara citades, eren la del Carme, Sant Martí i la dels Pares Mercedaris. La resta de serveis diocesans s'anaren recuperant amb dificultat. En les restes de l'enderrocat palau Episcopal es posaren en funcionament les joventuts d'Acció Catòlica que ja realitzaren algunes actuacions públiques i de formació en aquells mesos. El mes de setembre el seminari reprenia el curs de manera provisional a Fonz (Osca) dirigit per mossèn Josep Vallés. En la mateixa línia, el 8 de juny l'ajuntament felicitava la superioritat per la reposició de la Companyia de Jesús.

<sup>153</sup> Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, pàg. 254 i Julián CASANOVA, *La Iglesia de Franco*. El paper de l'església lleidatana durant el franquisme, així com la seva recuperació en els primers moments, ha merescut ja algunes investigacions. Vegeu Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme. Lleida. 1938-1968* i Carme SANTIAGO, *La iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*. Des de l'òptica de l'antropologia, Belén Solé va estudiar el contrast entre el discurs oficial de l'església i la religiositat popular en la seva tesi doctoral *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*. Alguna informació sobre la reconstrucció d'Acció Catòlica el 1938, encara que més com un text testimonial que amb valor historiogràfic, a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*.

<sup>154</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 71 llig. 47. El bisbe Moll declarava el mes de maig de 1938 que si a la diòcesi hi havia 409 sacerdots treballant abans de la guerra, en aquells moments només en disposaven de 45, essent necessaris un mínim de 204 pels serveis parroquials (Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*, p. 42-43).

<sup>155</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

El consistori provisional també havia de participar en les obres de reconstrucció arquitectònica. Després que l'arquitecte municipal guiés a un col·lega i a un advocat del Servei de Recuperació del Tresor Artístic en una visita a Sant Llorenç, la gestora acordava integrar-se en una comissió mixta —municipi, clergat i Falange— que havia de vetllar pel desenvolupament de les obres al temple, així com obrir una subscripció que encapçalaria el mateix ajuntament. A més facilitaria la celebració del culte a Sant Martí transportant a l'església uns bancs d'una escola.<sup>156</sup>

Les celebracions religioses eren una prova més del canvi que s'havia operat en la ciutat després de l'ocupació, un aparador essencial per mostrar públicament quins eren els nous valors triomfants. Un exemple claríssim és la celebració de la que devia ser la primera comunió celebrada en molts mesos a Lleida. L'alt valor simbòlic de l'acte s'evidencia en l'espai que li dedicà l'*Hoja Informativa*. La cerimònia, organitzada per l'Auxilio Social, va celebrar-se a l'església de Sant Martí el darrer diumenge d'agost a una hora que avui seria ben poc apropiada, les vuit del matí.

*La Iglesia estaba convenientemente engalanada, dirigiendo a los comulgantes elocuente plática el Vicario General de la Diócesis, Dr. Colom. Las autoridades y las jerarquías todas de F.E.T. y de las J.O.N.S., con sus organizaciones juveniles formadas; los familiares de los niños y niñas y numerosos fieles, llenaban totalmente el templo.*

*Las niñas vestían traje de crespón de color rosa y azul. Los niños el uniforme de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S., confeccionados todos en el ropero de Auxilio Social. (...)*

*Los niños y niñas en tan solemne ceremonia, fueron acompañados por la Delegación y camaradas de Auxilio Social, jerarquías de F.E.T. y de las J.O.N.S., Sección Femenina, en pleno, de Falange, con su Jefe Provincial a la cabeza, Organizaciones Juveniles de F.E.T. y de las J.O.N.S., familiares y numerosas personas de esta ciudad.*

L'administració del sagrament va ser realment tot un acte d'afirmació política i un èxit per a l'Auxilio Social. Mestres de les escoles sostingudes per l'Auxilio van participar en la preparació dels nens amb mossèn Josep Vallés. En els seus menjadors va oferir-se un esmorzar als nens i nenes, pagat per diversos ciutadans, així com obsequis de particulars i comerciants. Per acabar la festa, *por la tarde, Auxilio Social, repartió tabaco a los enfermos y heridos en los Hospitales*. La notícia recull que uns dies enrera l'Auxili Social també havia organitzat un acte similar a Balaguer. En definitiva, tot plegat va ser un

<sup>156</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 3 de maig i 13 de juliol de 1938 (AML).

*Día sublime, de grata memoria, pletórico de emociones, de llantos alegres y de angelicales cánticos, ensamblados con reiterados vivas a Franco y fuertes y entusiastas ¡Arriba España! Todo ello oro de ley. Sin desperdicio alguno.*<sup>157</sup>

La mateixa significació propagandística hauria de tenir la recuperació de festivitats patronals. Calia tornar a instaurar, amb tota la cerimònia que el front permetia, les celebracions que en el període revolucionari havien quedat suspeses. Així és féu, per un acord municipal, amb la festivitat de Santa Cecília el novembre de 1938.<sup>158</sup> Més ressò es va donar a la també recuperada festa del Pilar per totes les connotacions *racials* que acompanyaven a la data

*Ayer, como otros años, como iguales fechas del 12 de octubre, que, en vano, pretendían difuminar, en el calendario español, los sin Dios y los sin Patria, Lérida celebró, con toda solemnidad, el día del Pilar, la Fiesta de la Raza. La ciudad estuvo engalanada, ondeando la victoriosa bandera nacional en los edificios públicos.*<sup>159</sup>

Totes les esglésies van celebrar misses de comunió general en les quals, segons el diari, van participar molts feligresos emocionats. I les autoritats es concentraren a la Puríssima Sang, en la missa que la guàrdia civil dedicà a la patrona de la hispanitat. Posteriorment van participar en un menjar oficial a l'Hotel Mundial.

Amb l'arribada del Nadal, també s'organitzà el primer concurs de pessebres de l'Auxili Social. Segons la premsa hi havia les categories de pessebres artístics i

<sup>157</sup> Els combregants eren Enrique Piñol, José Moix, Nicanor Méndez, Vicente Iglesias, Juan Marco, Abilio Rodríguez, Juan Capons, Salvador Roché, Carlos Jové, Virginia Monné, Nuria Chaserot, Antonia Sevillano, Dolores Peralto, Nuria Borrás, Paquita Figueras, Milagros Montes, Rosario Ayala, Nuria Franco, Margarita Lafuerza, María Mateos i Victoria Carbonell (*Hoja Informativa*, núm. 29, 30/VIII/38, pàg. 2). Un estudi de les primeres activitats i primera organització de l'Auxilio Social a la ciutat a Antonieta JARNE, "L'Auxilio Social: Beneficència nacionalsindicalisme a la nova Lleida (1938-1940)". La precària situació de l'escassa població que romania a Lleida convertia la presència d'Auxili en prioritària sobre qualsevol altre servei públic, de manera que a finals d'abril ja funcionaven amb regularitat menjadors infantils, Cocinas de Hermandad o el Socorro en Frío.

<sup>158</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 18 de novembre de 1938 (AML). Posteriorment, l'ajuntament assumí una despesa de 145 pessetes, per diferents conceptes, per l'organització de la festa (dia 18 de gener de 1939).

<sup>159</sup> *Hoja Informativa*, núm. 67, 13/X/38, pàg. 2. La importància en la recuperació del culte marí, i especialment de la *Pilarica*, ha estat analitzada per Giuliana DI FEBO, *La Santa de la Raza*. Amb una barreja de simbologia religiosa, militar i política —com podia passar amb altres formes de la mare de déu— la Verge del Pilar acabaria sent capitana general de l'exèrcit espanyol. Encara que la protecció de la verge també havia estat reivindicada per sectors republicans, no s'oblidava el bombardeig d'agost de 1936 que afectà a la Basilica. De fet, en l'informe que per ordre de la Delegació d'Ordre Públic s'elaborà sobre un pilot republicà ocupava un lloc destacat que hagués gosat presumir en un bar de Lleida d'haver participat en aquella acció bèl·lica (Fons del GC —AHPL— expt. 38 llig. 1). Els vencedors demostraran la seva fe en la multitudinària celebració del dinovè centenari de la Verge del Pilar a Saragossa el 1940. Des de Lleida s'hi organitzà una peregrinació de la que ja es parlava des del mes de març de 1939 (Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*, p.30-31).

tradicionals, amb tres premis per a cada categoria de setanta-cinc, cinquanta i vint-i-cinc pessetes —l'ajuntament hi contribuïa amb cinquanta pessetes.<sup>160</sup>

Donada la importància d'aquesta recuperació, les autoritats procuraren que sempre es fes de l'única manera que consideraven correcta.<sup>161</sup> Per exemple calia vigilar quina llengua s'usava en les celebracions. El 26 de febrer de 1939 el caporal de la guàrdia civil de Sanatiya (la Noguera) va consultar-li al delegat d'Ordre Públic si en els temples podia predicar-se en català, ja que un capellà que exercia al poble així ho feia.<sup>162</sup> Contra el que hom podia pensar, la solució no devia ser tan fàcil. El guàrdia civil no va decidir directament, però el delegat tampoc ho tenia gaire clar, o no tenia autorització per pronunciar-se, perquè traslladà la pregunta al comandant militar. Per la seva banda, aquest va consultar-ho al ministeri de la Governació. La resposta del general en cap dels Serveis d'Ocupació, va ser clara

*En todos los actos y comunicaciones de carácter oficial, civiles y religiosos, es obligatorio el uso del idioma castellano, único oficial en la España Nacional; no procediendo, por tanto, que en los actos de carácter eclesiástico se haga uso de otras formas dialectales o idiomáticas por tener aquella norma general y obligatoria aplicación en las manifestaciones públicas cualquiera que sea su índole de la vida del Estado.*

El delegat va enviar còpia de la resolució al cap de la comandància de la guàrdia civil de Lleida perquè ho comunicés a tots els llocs de comandament sota la seva jurisdicció.<sup>163</sup> Tanmateix, problemes d'aquest tipus ja s'havien plantejat el mateix 1938.

A finals del mes d'agost, el delegat d'Ordre Públic informava al general en cap del cos d'Exèrcit d'Aragó que un mossèn utilitzava repetidament el català en les tasques pròpies del seu ministeri a Torrefarrera (Segrià).<sup>164</sup> Autoritats militars del poble, la guàrdia civil i la mestra li havien indicat la *inconveniència* de la seva conducta,

<sup>160</sup> *Hoja Informativa*, núm. 123, 18/XII/38, pàg. 2 i acta de la sessió municipal corresponent al dia 23 de desembre de 1938 (AML).

<sup>161</sup> El caràcter de *Cruzada* va fer que durant la guerra també hi hagués repressió per qüestions religioses en la zona controlada pels sollevats. La uniformitat religiosa havia d'acabar amb la llibertat de culte que reconeixia la constitució republicana (Juan Bautista VILAR, "La persecución religiosa en la zona nacionalista. El caso de los protestantes españoles" dins Octavio RUIZ-MAJÓN i Miguel GÓMEZ, *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, p.169-185, vol. II).

<sup>162</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 83.

<sup>163</sup> Tot i aquesta llarga sèrie de consultes el ministre Martínez Anido ja havia disposat el 1938 que tant a Catalunya com al País Basc el castellà era l'única llengua vàlida per a usos religiosos (Josep BENET, *L'intent de genocidi cultural contra Catalunya*, p. 212-222). Una excepció a aquesta norma la constitueix el bisbe Guitart qui tant des de Saragossa, quan la Seu d'Urgell encara no havia estat ocupada, com des de la capital de l'Alt Urgell reivindicava la presència del català en les activitats de l'església. Una aproximació a la figura de Guitart, menys estudiada que la del cardenal Vidal i Barraquer, a Hilari RAGUER, "Justí Guitart, bisbe d'Urgell, i la guerra civil".

<sup>164</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 66 llig. 14.

però la situació va ser més escandalosa el dia de la mare de déu d'agost quan en el sermó va dir que

*En Cataluña fue donde se veneró antes que en España a la Virgen María (...) Cataluña no ha tenido necesidad de importar nada de religión de Italia ni de Francia (...) Frases que prueban su tendencia separatista y que dieron lugar a que algunos fieles abandonaran el templo (...) la autoridad que suscribe (guàrdia civil local) considera impropia del lugar y del momento actual las manifestaciones hechas por el mismo y su persistencia en efectuar los rezos en catalán; con lo que prueba su tendencia catalanista y su poco afecto por la causa Nacional.*

Sembla que la prèdica del capellà posava els monestirs de Montserrat i de Núria com a prova que el culte marià era més antic a Catalunya que a Espanya. En les investigacions posteriors s'esbrinà que el mossèn era de Vic i que al començar la guerra va fugir a França per salvar-se de la persecució anticlerical. Poc després de l'ocupació arribava a Torrefarrera. El capellà va ser detingut, passà un parell de dies a la presó provincial i finalment fou obligat a marxar a vint-i-cinc quilòmetres del poble.

El cas es va complicar quan alguns veïns de la vila van mobilitzar-se en favor del mossèn. La guàrdia civil va detenir dos homes que recollien signatures en un document que negava que el capellà usés el català i assegurava la seva fidelitat al *Movimiento*. No tenien cap autorització per fer aquella campanya, ni dels militars, ni de l'ajuntament, ni de Falange. Un dels detinguts declarà que ho feien per encàrrec del secretari del Bisbat que volia conèixer de primera mà l'actuació del capellà. Tot i el suport del bisbat, s'interpretà com un *acto de protesta ante la determinación adoptada por las autoridades*. Després d'una investigació que durà un parell de mesos, des de les primeres denúncies contra el mossèn, els hi va caure una sanció de 50 pessetes, mentre que per a la seixantena de signants del document la multa anava *en proporción a sus medios económicos* —dues, cinc o deu pessetes.<sup>165</sup> L'actitud del bisbat fou denunciada pel delegat al general Moscardó

*(...) coaccionó con su autoridad moral a unos vecinos, para que cometieran un acto punible haciéndoles firmar una cosa que no era cierta demostrando con ello una protesta a las determinaciones de la autoridad; permitiéndose además remitir una carta, interesando la libertad de los detenidos, exponiendo razones que son inexactas.*

Tot plegat, una mostra de lluita política entre diferents branques del poder, militar i eclesiàstic en aquest cas, d'un estat en formació.

<sup>165</sup> L'agost de 1939 hi va haver uns fets similars a Asentiu, on per ordre del governador civil i a proposta de l'alcalde de la localitat, van ser sancionades amb multes de diversa quantia —entre 50 i 300 pessetes— una trentena de persones per haver signat un aval en favor d'un veí del poble (Fons del GC —AHPL— expt. 1 llig. 42).

Però no era només de catalanisme del que podien ser acusats alguns capellans, sinó també de tenir simpatia per la causa republicana. Tot i que en el cas següent la radicalització pròpia de l'època va fer confondre una simple cordialitat amb simpatia política. L'agost de 1938 el general Moscardó demanava al delegat d'Ordre Públic informes sobre un capellà d'Almacelles. Li havien arribat veus que en el sermó d'una missa a la que havia assistit molta gent, militars i autoritats locals incloses, havia elogiat l'actuació moderada dels caps republicans locals durant la guerra. Moderació que, segons el capellà, havia evitat més morts. Moscardó apuntava que el comentari del capellà esdevenia més sospitosos si es tenia en compte que durant la guerra va ser detingut i alliberat, mentre que un altre mossèn del poble fou mort.<sup>166</sup>

La guàrdia civil informà que era molt bona persona —tant, que dretes i esquerres l'apreciaven i per aquest motiu va salvar-se— i matisà el significat del sermó explicant que parlava de l'amor al prófime com a única manera per superar les rancúnies. Segons els guàrdies podia conviure amb tothom sense que això significués que compartís ideologies perilloses. Fins i tot afegeixen que s'aprofitaren de la seva bondat, com el comitè quan s'apropiava dels fruits d'un hort que el mossèn treballava durant la guerra. Tanmateix, s'apunta que el mossèn no tenia cap prestigi al poble i que *era considerado como un infeliz desgraciado que nadie le ha hecho caso nunca desde que le quitaron la confesión* —una anys enrera havia tingut un conflicte amb els seus superiors. En les seves conclusions la guàrdia civil explicava que l'aconsellaren centrar els sermons en qüestions de religió i no de *rojos* i del *Movimiento Nacional*. Considerant que s'havia extralimitat en les seves funcions, encara que no amb intenció política, suggeria una multa de 250 pessetes. El delegat d'Ordre Públic, però, va valorar que aquella sanció podia portar problemes, pel que optà pel trasllat a una altra província amb la prohibició de predicar i confessar. Pensava que

*(...) por tratarse de un representante de nuestra Religión sería de mal efecto otra clase de sanción gubernativa ya que además su precaria situación económica no le permite satisfacer la multa a que realmente se ha hecho acreedor.*

Les autoritats eclesiàstiques de la diòcesi participaven del mateix criteri del delegat.

<sup>166</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 77 llig. 7. Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA recullen les dades de 23 morts en una població que el 1936 tenia 3.371 habitants. Jaume Falguera Pla és el rector d'Almacelles, executat a Lleida el 20 d'agost de 1936, al que es referia el general.

### 7.3.3 DE LA PLAÇA DE LA REVOLUCIÓ A LA PLAZA DE ESPAÑA

Tal com havia fet l'ajuntament revolucionari, la comissió gestora municipal va afanyar-se a canviar els noms dels carrers i places de la ciutat.<sup>167</sup> Els canvis, però, no havien d'anar només dirigits contra les innovacions introduïdes per la revolució, sinó que la idea era, com en tantes altres coses, esborrar la realitat posterior al 14 d'abril de 1931. I no van esperar gaire per adoptar tal decisió. Ja el 3 de maig un acord de la gestora establia la recuperació de les denominacions prerepublicanes. Això sí, *con la redacción en la lengua oficial*, afegint entre paréntesis *castellano* per si algú tenia cap dubte. Per més endavant es deixaven possibles revisions, però el que feia falta era suprimir immediatament qualsevol vestigi de les darreres etapes polítiques. Representava un pas important en la tasca d'imposar una nova memòria oficial.

Les primeres propostes d'adaptar els noms no es van fer esperar. Matías Pinell, en la seva darrera intervenció com a regidor, va proposar que a la Rambla d'Aragó se li donés el nom de *Caudillo Franco*. La resta de regidors, però, ja tenien al cap donar-li aquell nom a l'avinguda de la República — Rambla de Ferran.<sup>168</sup> Però no va ser fins a l'allunyament del front que es van reprendre els debats. L'11 de gener de 1939 el regidor Diego Abizanda presentava una moció "revolucionària", amb canvis i uns noms que res tenien a veure amb els tradicionals lleidatans —com també eren aliens a la història de la ciutat molts dels adoptats pels ajuntaments de la revolució. El regidor argumentava abundantment que

*(...) ni por un momento más pueden subsistir el nombre de calles que nos recuerden oprobios y vergenizas que el Glorioso Movimiento Nacional borra para siempre.*

Per aquest motiu calia que

*(...) el pueblo liberado olvide nombres y hechos que elementos izquierdistas, despechados y antipatriotas gravaron en lápidas y mármoles.*

Les propostes d'Abizanda eren les següents

<sup>167</sup> Cada cop són més els estudis que es preocupen per analitzar els noms de les vies públiques com un exponent dels canvis polítics (vegi's J. I. MADALENA, "La memoria y el poder: los cambios en la denominación de las calles de Valladolid, Salamanca y León"). Altres historiografies europees fa més anys que es fixen en aquests temes (vegi's Mariana SAUBER, "Traces fragiles. Les plaques commémoratives dans les rues de Paris").

<sup>168</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 1 de juliol de 1938 (AML).

Noms a canviar	Noves designacions
Prat de la Riba	Av. del General Mola
Pl. Macià	Pl. de los Mártires
Fermín Galán	Blondel
García Hernández	Bajada de la Diputación
Pablo Iglesias	General Yagüe
Salvador Seguí	Carmen
Carlos Marx	San Antonio
Alfredo Pereña	Eduardo Aunós
Av. de la República	Av. del Generalísimo
Pl. de la Revolución	Pl. de España
Av. de Blondel	José Antonio
Pl. de la Libertad	Pl. Calvo Sotelo
Pl. Mossèn Cinto	Héroes del Alcázar
Democracia	General Sanjurjo
Pl Margall	Tres de Abril
Miguel Ferrer	Siete de Enero
Salmerón	—

Les propostes representen clarament alguns dels nous llocs de memòria que calia consolidar i fer habituals als ciutadans, encara que una part dels noms proposats suposaven la recuperació de denominacions tradicionals perdudes després del 1936, com els carrers del Carme o Sant Antoni. Els primers noms que calia fixar eren Espanya i el Generalísimo. Altres recordaven els polítics més representatius de la *causa nacional* —Calvo Sotelo i José Antonio, que a més eren màrtirs, acompanyats d'una de les figures locals més il·lustres Eduardo Aunós. Tampoc no hi falten els militars més destacats d'entre els rebels —els generals Mola, Sanjurjo i Yagüe que jugà un paper destacat en l'alliberament de Lleida. Héroes del Alcázar i plaza de los Mártires havien de servir per retre un homenatge als que sacrificaren la seva vida per la victòria. Mentre que per perpetuar en la memòria dates claus en la guerra a Lleida s'havia pensat en el Tres de Abril —de 1938, dia de l'ocupació de la ciutat— i el Siete de Enero —de 1939, quan després de trencar el front tota Lleida passava a formar part de la zona franquista.

En la mateixa ocasió Abizanda també proposava que de la plaça de los Mártires s'eliminés el popular quiosc del Gat, establiment de begudes coronat per la figura d'un gat negre situat a l'actual plaça de la sotsdelegació del govern. Un homenatge d'aquella transcendència

*(...) requiere lugar apartado de toda frivolidad y que al levantarse el día de mañana el monumento recuerdo a los caídos necesita lugar despejado y exento de toda instalación.*

Però la moció no va ser aprovada perquè, a proposta de l'alcalde Martín Aguado, la decisió municipal fou aplaçada. Calia donar temps als regidors perquè poguessin reflexionar sobre el tema ja que l'adequació de la nomenclatura a la nova realitat no havia de resultar tan fàcil. El dia 18 de gener l'alcalde plantejava al conjunt dels regidors tot un seguit de problemes. Després de recordar l'acord municipal del 3 de maig, pel qual *quiso la alcaldía restablecer el imperio de lo que fuere tradicional y respetable de la Ciudad* encara que deixava camp obert als homenatges que es creguessin oportuns, apuntà que una qüestió tan seriosa no podia ser resolta sense les consultes necessàries. La decisió, argumentava Martín, havia de ser presa amb mesura i no

*(...) por un impulso de patriotismo que aconsejase tomar esa clase acuerdos de súbito, con la urgencia y como cosa sin trascendencia contenida en una moción, o ruego, o proposición incidental.*

A més de reflexió, calia actuar dins la legalitat. Valentín Martín posà damunt la taula una ordre del ministeri de l'Interior de 13 d'abril de 1938 que disposava l'abstenció dels ajuntaments en aquella mena d'acords i que els obligava a consultar-los al cap nacional del Servei d'Administració Local. Els regidors decidiren aplaçar la decisió fins que no s'elaborés un pla definitiu, més reflexionat, que pogués ser presentat a l'autoritat superior corresponent.

No es va reprendre el tema fins el 22 de març de 1939. Sembla que l'alcalde era l'encarregat d'adoptar la posició més moderada i legalista, ja que va fer un

*(...) llamamiento a los Sres. Concejales, para que, sin apasionamientos hijos de naturales impulsos y entusiasmos, meditaran sobre la conveniencia de no efectuar una revolución en los nombres tradicionales de las vías públicas de esta Ciudad.*

Tot i això, no podia oblidar-se de la necessitat de *perpetuar en Lérida la memoria de personalidades de alto relieve en la España imperialista que está creando el Glorioso Movimiento Nacional*. Per unir les dues realitats, ratificaren l'acord adoptat l'anterior mes de maig i acordaren proposar al Servei d'Administració Local unes poques renovacions. L'avinguda de la Ferran passaria a ser del Caudillo, l'avinguda de Blondel ara seria de José Antonio i la plaça de la Libertad es dedicava al general Mola. Però el canvi més simbòlic era donar el nom

*(...) de plaza de España, en el cual se resuman todos los mejores sentires, a la Plaza de la Constitución, es decir, esto tan amorfo, tan de quita y pon en las organizaciones de las democracias, caídas para siempre, por algo tan consubstancial como el nombre de España.*

Si en la denominació dels carrers es va adoptar una posició moderada, l'exaltació dels nous valors i dels símbols patris van poder ser exterioritzats repetidament en múltiples actes públics. Les formes anaven adaptant-se, o millor anaven imposant, la nova *normalitat*. La sala de sessions de l'ajuntament, recordem que no era en aquells moment al palau de la Paeria, s'incorporà a l'estètica oficial a l'aprovar-se una altra proposició del senyor Abizanda.<sup>169</sup> La sala hauria d'estar presidida per la *Gloriosa Cruz de los Caídos por Dios y por España*, mentre que a la dreta de la mateixa caldria situar una fotografia del cap de l'estat i a l'esquerra la del fundador de la Falange.

A partir del primer acte de masses a Catalunya, organitzat per Falange amb participació destacada de l'exèrcit, celebrat a Almacelles el 2 de maig de 1938 van sovintejar les expressions públiques mobilitzadores, entre les que ocuparien un lloc destacat els múltiples actes d'homenatge als màrtirs. L'ajuntament organitzà una missa per commemorar el segon aniversari de l'afusellament de l'exalcalde Joan Rovira Roure (27 de juliol de 1936), celebració que es presentà com l'homenatge a tots aquells executats que havien ocupat algun càrrec en la corporació municipal. Als funerals, que van tenir lloc a l'església de Sant Pau, van ser convidades totes les autoritats locals i se'ls hi va donar una àmplia difusió a la premsa. Un parell de setmanes després l'ajuntament va aprovar la despesa de les cent setanta-nou pessetes que costà organitzar l'acte.<sup>170</sup>

No foren aquestes les úniques commemoracions similars. A través de la *Hoja Informativa* poden seguir-se tot un reguitzell de misses i de funerals en record al bisbe Huix Miralpeix, als religiosos morts i, en general, al conjunt de màrtirs de la causa vencedora. Notícies que anaven acompanyades de grans esqueles que reproduïen llargues llistes de baixes. En record a tots aquests morts FET y de las JONS organitzà la *Fiesta de los Caídos* el 29 d'octubre de 1938.<sup>171</sup> Una solemne missa de rèquiem cantada a la Puríssima Sang, església que va ser artísticament (sic) ornamentada amb les banderes espanyola i del *Movimiento* i que estava plena de fidels segons el diari. La cerimònia, com no podia ser d'altra manera, va ser presidida per totes les autoritats

<sup>169</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 14 d'octubre de 1938 (AML).

<sup>170</sup> Actes de les sessions municipals corresponents als dies 17 i 24 d'agost i 16 de setembre de 1938 (AML).

<sup>171</sup> *Hoja Informativa*, núm. 82, 30/X/38, pàg. 2 (número especial en commemoració de la festa i del segon aniversari de l'Auxilio Social).

civils, militars, religioses i del partit. Tot amb l'estètica feixista i militaritzada que corresponia al moment —himnes, desfilades i salutacions a la romana—

*Una escuadra de cadetes daba guardia de honor al altar. Al tùmulo daban guardia los Flechas armados y otros con hachones. A ambos lados los restantes Flechas en correcta formación militar, formaban sobre el tùmulo.*

La festa va celebrar-se també a Raimat amb la presència del general Moscardó.<sup>172</sup>

Un detall, però, impedia que els homenatges se celebressin amb tota la solemnitat, i simbolisme, que de ben segur els hi hauria agradat a les autoritats i lleidatans autoritzats pel règim a tenir màrtirs. El cementiri, amb la partició de la ciutat per la línia del Segre, havia quedat en la banda del riu controlada per les forces republicanes. El valor simbòlic del cementiri radicava en què havia estat un dels llocs on moriren molts dels homenatjats. Al marge d'aquest valor, amb la guerra tan propera i coneguts els efectes dels mètodes repressius de l'època, feia falta un lloc on enterrar els morts. Com ja es prou sabut fou necessari recórrer al cementiri de la veïna localitat d'Alpicat, el qual aviat va fer-se petit.<sup>173</sup> El 17 d'agost, la comissió gestora aprovà una subvenció de 750 pessetes perquè l'ajuntament d'Alpicat ampliés el cementiri. Tot i això, tres setmanes abans, s'havia acordat gestionar el possible ús del de Torrefarrera *por hallarse ya repleto de cadáveres el de Alpicat donde se venían enterrando ahora.*<sup>174</sup>

Quan la ciutat va ser totalment ocupada, la recuperació del cementiri seria un motiu propagandístic més

*(...) a partir del dia siete de los corrientes (gener de 1939), fecha histórica de la totalitaria liberación de Lérida, (...) los sentimientos católicos de la población leridana imponen el deber a la autoridad local de proceder con toda premura a desterrar para siempre el espíritu sectario de nuestro Camposanto, palabra que es todo un símbolo, para denominar la Necrópolis con algo consubstancial con el concepto religioso y sagrado, generador de la Ley del Nuevo Estado.*

I com a tal símbol, a partir d'aquell moment el cementiri podria ser finalment un dels escenaris més importants alhora de recordar als morts

*Incorporado el Cementerio de esta Ciudad a esta administración municipal, el que suscribe (regidor Abizanda) propone que en la fosa en que descansan los que murieron por Dios y por España, se proceda con toda urgencia a la instalación de una valla hasta tanto el*

<sup>172</sup> El general Moscardó també presidí la multitudinària celebració a Almenar del 18 de juliol de 1938.

<sup>173</sup> La decisió d'escollir Alpicat ja queda palesa en l'acta de la sessió municipal corresponent al dia 12 d'abril de 1938 (AML).

<sup>174</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 27 de juliol de 1938 (AML).

*Ayuntamiento determine definitivamente lo que proceda como homenaje a los que en aquel lugar fueron vilmente asesinados por las hordas marxistas.*<sup>175</sup>

Per facilitar les commemoracions s'encarregà a l'arquitecte municipal Francesc Morera que el mur on s'havien fet les execucions fos conservat com quelcom sagrat, per a l'etern record.

Tot i aquests acords, sembla que els familiars dels *caiguts* consideraven que l'ajuntament no feia tot el que aquells es mereixien. En una intervenció del 10 de febrer, el mateix dia que les tropes franquistes arribaven a la frontera francesa i culminaven l'ocupació de Catalunya, el regidor Julio Corderas va traslladar a la corporació aquest sentiment. Apuntava que molts familiars estaven exigint l'aixecament al cementiri d'un mausoleu en homenatge a les víctimes *que sufrieron en esta empresa tan sangrienta de la revuelta anarquizante que hemos sufrido*. De les paraules del senyor Corderas es dedueix que les queixes podien arribar a un extrem poc acceptable per un govern d'aquelles característiques. Hi havia el risc que els ciutadans arribessin a prendre la iniciativa.

*Parece como si estuvieran quejosos que el Ayuntamiento no haya tomado ninguna iniciativa respecto de este particular y que si tal cosa no se hiciera, dichos familiares, con el pueblo a su lado, veríanse precisados hacerlo por su propia cuenta.*

Només gestionaven el cementiri des de feia poques setmanes i les obres de reconstrucció necessàries a la ciutat eren moltes, però als gestors municipals els hi va deure de fer certa por aquell perill perquè van decidir estudiar la convocatòria d'un concurs d'arquitectes per a realitzar l'obra.

De fet el *perill* d'insubordinació era real, com el mateix regidor Corderas va poder experimentar dos dies després de la seva intervenció. El dia 12 de febrer va participar al cementiri, en qualitat de cap provincial de Falange en funcions, en un acte d'homenatge als màrtirs. En presència de totes les autoritats que assistien a la celebració la vídua d'un carlí executat el novembre del 1936, i també mare d'un executat, va insultar públicament al regidor. Segons les seves pròpies paraules

*(...) una vez celebrada la Santa Misa, vió la presencia entre las autoridades del señor arriba mencionado, y considerándole no era digno de figurar entre estas ni acreedor a llevar una camisa y una gorra de los que están derramando la sangre por la Patria le dijo las siguientes palabras: ¿Se atreve Usted a pisar este Santo Suelo, y venir a escarnecer mis muertos? Que dijo lo anterior, fundamentándose en que el señor Corderas era una persona voluble y que se había burlado de sus intereses.*<sup>176</sup>

<sup>175</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 11 de gener de 1939 (AML).

<sup>176</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 47 llig. 69.

Amb tot aquest clima no és casual que durant els primers mesos de franquisme proliferessin per tota Espanya les organitzacions de víctimes de la guerra. L'alcalde Martín Aguado, per exemple, formava part de la junta de la *Comisión Comarcal del Cuerpo de Mutilados de Guerra*. El 18 de febrer de 1939 li arribava al comandant militar la sol·licitud presentada per un beneficiat de la catedral, Luis María Gasol Mensa, i pel cap de Correus per celebrar una reunió al local de Falange en la que s'organitzaria la *Hermandad "Caballeros y Damas de España" de Ex-Prisioneros de la Provincia de Lérida*, associació legalitzada l'agost de 1939. La comissió organitzadora estava presidida pel tinent coronel Enrique Cotter Chacel, primer cap de la comandància de la guàrdia civil de la província. La petició estava avalada pel delegat d'Ordre Públic, que, com era de preveure, no va tenir cap inconvenient per autoritzar la reunió.<sup>177</sup>

En la mateixa línia, l'ajuntament presidit per Martín Aguado va acordar reservar places per als mutilats de la ciutat i proposar estendre la decisió a la resta de municipis de la província. En cas que les places disponibles fossin inferiors al nombre de mutilats en cada localitat, caldria donar-los-hi ocupació a la Diputació. Novament l'alcalde optà per una posició legalista i recordà que el govern ja havia legislat sobre la qüestió i que les places vacants no podien limitar-se als mutilats naturals de cada localitat.<sup>178</sup>

Durant els mesos que va durar el front la celebració més important d'homenatge als caiguts va ser l'organitzada en l'aniversari de la mort de José Antonio Primo de Rivera, que a partir d'aquell any s'havia convertit en un dia de dol nacional. La *Hoja Informativa* s'encarregà de donar-li un ampli ressò des del número 96 fins al 101 —el 100, corresponent al 22 de novembre, va ser un número especial de quatre pàgines. El comandant militar prohibí escoltar música el diumenge dia 20, quan només

<sup>177</sup> El reglament de règim intern de la Germandat al Fons del GC —AHPL—, secció d'Associacions, carpeta 14-G i la sol·licitud per organitzar la reunió al Fons del GC (AHPL) expt. 92 llig. 68. Julià GRAUS data la constitució de l'associació el 3 d'octubre de 1938 (*Crònica de la Lleida franquista*, pàg. 25). Cap reunió, però, tenia garantida l'autorització. Un cas que crida força l'atenció es va produir el desembre de 1941. El govern civil no va permetre un sopar íntim al restaurant de l'Estació en el qual es pretenia homenatjar a José María Álvarez Pallás per la recent publicació de *Lérida bajo la horda*. La sol·licitud signada per l'advocat José M. Simón Vilella va ser denegada *en virtud de las actuales circunstancias* (Fons del GC —AHPL— expt. 71 llig. 28).

<sup>178</sup> Acta de la sessió municipal corresponent al dia 22 de març de 1939 (AML).

podien sentir-se per la ràdio els discursos oficials. A més, el dilluns 21 va tenir règim de descans dominical.

Per la seva banda el cap provincial del *Movimiento* comunicà a tots els afiliats de Falange lliures de servei l'obligatorietat d'acudir als locals per escoltar els discursos oficials i que havien d'assistir a les misses commemoratives amb carrisa blava i corbata negra. La Secció Femenina també tenia l'assistència obligatòria i les afiliades havien de lluir braçalet negre al braç esquerre. Els actes commemoratius celebrats a Lleida van tenir lloc a Sant Martí i compliren tota la parafernàlia necessària per uns funerals d'aquestes característiques. També van celebrar-se actes similars a Sort, Tremp, Alpicat i Raïmat, on el general Moscardó tenia instal·lat el seu quarter general.

Però la societat d'aquell moment no era tan homogènia com els òrgans de premsa expressaven. Un desordre esdevingut durant l'homenatge ho deixa clar. Un home, el major contribuent d'Alpicat, darrer representant de la més important nissaga de cacics locals i afiliat al Partit Radical abans de la guerra, va ser sancionat per la delegació d'Ordre Públic.<sup>179</sup> El delicte fou haver gosat faltar el respecte, en veu alta, a la memòria del fundador de la Falange. Els fets van tenir lloc en les celebracions d'Alpicat, encara que en aquells moments el personatge vivia a la ciutat de Lleida.

Entre un grup de veïns, el denunciat va manifestar que José Antonio no havia seguit una conducta moral adequada —*hombre de cabaret y amigo de juerga, (...) de joven había sido un pincho de café pero que había tenido la certeza de formar la Falange y que hoy tenía una fuerza grandiosa*. En canvi, sí participaria gustosament en un homenatge a José Calvo Sotelo. Es tracta, per tant, d'una discrepància platejada dins del bloc de les dretes, dins del bàndol dels vencedors. La guàrdia civil d'Alpicat, que l'havia denunciat, va informar que

*(...) es un hombre muy variable en su modo de pensar, muy interesado, en el pueblo contribuye con siete pesetas cincuenta céntimos por el plato único y postres, (...) es el mayor contribuyente del pueblo, calculándosele un capital aproximado de quinientas mil pesetas, por lo que la mayoría de los vecinos del pueblo están supeditados a su persona por ser arrendatarios de él, y se conoce que por miedo a represalias no le quieren delatar, porque el mismo ha manifestado ante el Cabo que suscribe que muchos vecinos del pueblo no le quieren muy bien, (...) los testigos que constan en el atestado confirman las frases vertidas por dicho Señor ..., y visto su carácter de dominante a juicio del que relata no duda que las pueda haber dicho y estar en la actualidad en concomitancia con los testigos, por haberse enterado que por el pueblo se comentaban tales frases, lo que han podido pensar y ponerse de acuerdo visto el tiempo que ha transcurrido.*

<sup>179</sup> La militància radical li atribueix la guàrdia civil. Si que formà part de la candidatura conservadora Concentració Lleidatana que es presentà a les eleccions municipals de gener de 1934.

El guàrdia civil proposava una multa de mil cinc-centes pessetes, però el delegat va conformar-se imposant-li una sanció de cinc-centes. Resulta molt interessant l'anàlisi d'aquest cas, ja que es tracta de la família que havia controlat bona part de la vida política, social i econòmica local i que les acusacions contra ell presentades no van ser desmentides per les persones que van ser cridades a declarar. Per altra part cal destacar el menyspreu del representant d'una família tradicional en vers el que representava José Antonio i la lloança d'un polític de la dreta més conservadora i tradicional com Calvo Sotelo.<sup>180</sup>

Però malgrat la presència d'algunes veus discordants, al llarg de l'any 1938 es van anar posant els fonaments del que seria el Nou Estat i la població aniria acomodant els seus comportaments a una nova realitat.

*Al incorporarse Lérida a la España Nacional, y pese a su actual situación de hallarse en primera línea de fuego, sintió seguidamente una mayor disciplina de costumbres, restableciéndose nuevamente asociaciones de carácter religioso, de catequesis que inició una obra de resultados positivos.*

*La ciudad, concurre a las solemnidades religiosas, se incorpora nuevamente a sus sentimientos tradicionales y como lógica consecuencia con ello mejoran sus costumbres resquebrajadas durante el dominio marxista y la dictadura roja. (...)*

*El pueblo va sumándose al movimiento, pero la ausencia de la mayoría de la población civil hace que no pueda sentarse un criterio exacto, es decir, pueda señalarse la porción con que los elementos de la ciudad se hayan incorporado a la FET y de las JONS.*

*La situación actual de Lérida cuya población se halla buena parte en la zona roja y otra refugiada en las casas de campo y pueblos vecinos, impide sentar un principio sobre su adhesión hacia la nueva España, y si la vieja política puede dejar sentir influencia sobre su modo de actuar con respecto a los nuevos postulados de una España Imperial.*

*Cuando la ciudad se halle definitivamente liberada, normalizada su vida, incorporada al ritmo de una nueva era, puesto en tensión todo su esfuerzo para recuperar lo que el marxismo destruyó e iniciar nuevos rumbos que le devuelvan el bienestar y la riqueza perdida, entonces, podrá estudiarse con detención y sobre bases ciertas e indiscutibles, si el pueblo ha sabido asimilar las nuevas doctrinas y de lleno, con entusiasmo incorporarse a los nuevos destinos imperiales y eternos.<sup>181</sup>*

<sup>180</sup> Algunes dades d'aquesta família poden trobar-se a Fabià CORRETGÉ, *Atpicat: recull històric*.

<sup>181</sup> Informe de la comissió gestora al govern civil sobre la situació general de Lleida, agost de 1938. Fons del GC (AHPL) Secció d'Administració Local.

**RECAPITULACIÓ.**  
**ELS LLEIDATANS,**  
**ENTRE ELS COMITÈS I LA *NUEVA ESPAÑA***

Alberto Reig Tapia titulava la introducció del seu recorregut pels mites de la tribu amb una provocadora pregunta *¿Todavía la guerra civil?*<sup>1</sup> Com el professor Reig, pensem que la transcendència de la guerra de 1936-1939 ha estat tan important que encara queda molt camp per als historiadors, literats i cineastes que vulguin fer-hi incursions des dels seus respectius oficis.

La guerra esclatà en la intersecció de dos fracassos, el del cop militar que desencadenà la crisi i el de les forces governamentals per controlar el país. No fou, com tantes vegades s'ha explicat, el desenllaç pràcticament inevitable del programa reformista incapaç de la República, sinó el resultat d'una acció empresa per la coalició reaccionària en un moment de profunda crisi de l'estat liberal europeu. I com a reacció a l'acte de força contrarevolucionari es desencadenà en la rereguarda republicana una resposta revolucionària, i no pas a l'inrevés. Un cop la revolta de juliol de 1936 es frustrà, s'obrí la possibilitat d'anar més enllà de la repressió dels insurrectes, molts cregueren que l'hora d'emprendre una radical transformació de la societat havia arribat. Encara que no connectava massa amb la cultura política local, la revolució espontània prendria immediatament un caire proletari.

En aquest procés la ciutat de Lleida es presentava com un símbol de l'avantguarda revolucionària. La premsa del POUM no dubtava en pregonar que *la victòria és nostra*. Lleida (...) era *la població ibèrica a la rereguarda on la Revolució ha entrat més profundament en el poble* i on funcionava perfectament.

---

<sup>1</sup> Alberto REIG, *Memoria de la guerra civil. Los mitos de la tribu*.

un poder públic controlat pels treballadors. En l'avenç cap a la nova societat les conquestes eren irrenunciables. *El proletariat de Lleida no pot acceptar que hagi anat massa de presa ni que s'hagi equivocat.*<sup>2</sup>

El líder del POUM lleidatà Joan Farré també tenia clar que la revolució espanyola era una de les (...) *més transcendents que s'han produït en la història de la humanitat*, motiu pel qual el proletariat ibèric havia assumit una gran responsabilitat. L'optimisme revolucionari li permetia a Farré proclamar, davant del ple provincial del partit celebrat el 13 d'agost de 1936, que s'havien resolt definitivament els problemes relacionats amb l'església, amb l'exèrcit i amb la terra. També el grup anarquista local que adoptà el nom del geògraf francès Eliseu Reclús, publicà a *Acracia* diversos articles amb un ambiciós programa de transformació econòmica global de la societat lleidatana.<sup>3</sup>

Segons els discursos oficials, el nou ordre era una mena d'arcàdia de la llibertat on es podia reclamar la sobirania dels pobles —ja fossin els ibèrics que lluitaven sols contra el feixisme al desaparèixer el poder central, ja fossin els marroquins sotmesos a protectorats europeus— o exigir la igualtat sexual.<sup>4</sup> Però a la pràctica tot fou més complicat i els mateixos medis de comunicació compromesos amb la revolució deixaren veure que les transformacions revolucionàries, pel que fa al canvi de mentalitats, van ser ben modestes. Al llarg del treball s'han analitzat alguns dels límits apreciats en el comportament dels treballadors en els tallers col·lectivitzats o en la col·lectivitat camperola *Adelante*. El cas de les dones també és un bon exemple de la distància entre alguns discursos i les realitzacions concretes.

L'anarquista Francesc Tomàs apostava perquè l'home deixés de veure les dones com objectes al seu servei i defensava que aquestes gaudissin dels mateixos drets per poder decidir lliurement sobre la seva vida. Ara bé, acabava les reflexions amb un comentari ambivalent

*(...) dejarle (a la dona) que se agite, que ejerza la gimnasia física y mental sin restricción alguna (...) cuando se haya saturado y satisfecho a pleno pulmón de todo lo que ella*

<sup>2</sup> "Editorial. Lleida i la Revolució" dins *Combat*, núm. 57, 30/IX/36, pàg. 1.

<sup>3</sup> Joan FARRÉ, "La confiança en el POUM" dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 1 i núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 1. *Acracia*, núm. 36, 8/IX/36, p. 1 i 2-3; núm. 47, 3/X/36, p. 2-3 i núm. 58, 3/X/36, p. 2-3.

<sup>4</sup> "Editorial. El Marroc ha de ser lliure" dins *Combat*, núm. 32, 1/IX/36, pàg. 1; Sindicat Unic de Professions Liberals - Secció Femenina Solidaridad Libertaria, "La posición de la mujer en la nueva sociedad" dins núm. 71, 18/X/36, pàg. 1.

*desea, entonces fatigada del exceso de goce ella misma se irá centrando y localizando en su misión como mujer y como madre.*<sup>5</sup>

D'acord amb el pensament àcrata d'en Tomàs la revolució per a les dones havia de ser una mena de carnestoltes. Una etapa de disbauxa per recuperar el temps perdut, que precediria la quaresma en la que tot aniria recuperant el seu lloc. Un to similar adoptà un articulista de *Combat* quan, després de recordar i valorar positivament que les dones haguessin sortit al carrer i anat al front per lluitar contra el feixisme, l'escriptor comunista apostava perquè les dones anessin recuperant activitats més pròpies del seu sexe

*No tenim res a recriminar (...); molt al contrari, fer-los públic el nostre més pregon agraïment en nom de la Revolució i dels nostres lluitadors. Però ... volem fer-los avinent que després del primer moment, la bona marxa de la revolució exigeix que les coses tornin al seu lloc. (...) Es hora de què fem el canvi: que el ferrer vagi a la forja, i que les dones vinguin a fer camises, jerséis, roba interior i tot allò que es la seva especialitat, amb la seguretat de què la Revolució hi sortirà guanyant.*

I encara que des de l'òptica comunista a la que al·ludim no es defensaven posicions reaccionàries ni es reclamava reduir l'activitat femenina a l'àmbit privat, el missatge discriminador era clar

*Recordeu que el nostre gloriós moviment emancipador no es sols cosa d'homes, i que hi ha una infinitat de llocs on les dones poden allistar-se, i prestar impagables serveis sense necessitat d'anar al front.*<sup>6</sup>

Per això mateix una militant anarquista de Balaguer, Elisa Torre, considerava que en realitat la revolució no havia suposat cap canvi real en la situació de la dona que continuava supeditada als mascles

*Que nadie crea, pues, que la mujer ha dejado de ser lo que antes del 19 de julio era: la Revolución no ha operado ningún cambio en su vida de doble esclava. Su condición es la misma. Hoy como ayer, continua siendo un instrumento de placer al servicio exclusivo del hombre, de ese hombre que dice luchar para redimir a la humanidad de su tiranía; sigue sometida a los groseros instintos de ese hombre que pretende perfeccionarse a sí mismo...*

*Y hoy como ayer, nuestra libertad individual y colectiva es un problema nuestro, que de no resolverlo nosotras mismas mediante nuestro propio esfuerzo, nadie ha de preocuparse de ello. Esperar que el hombre en un rasgo de romanticismo, nos libre de su propia tiranía, es una idea vana a la que hay que desechar. El hombre es egoísta. Se cree superior física y moralmente, y su insensata vanidad le hace ser soberbio con nosotras.*<sup>7</sup>

El problema radicava en què sovint els revolucionaris més puristes, els que escrivien a la premsa, publicaven fulletons o defensaven les col·lectivitzacions no havien entès que per consolidar els canvis que pregonaven aquests haurien

<sup>5</sup> *Acracia*, núm. 26, 27/VIII/36, pàg. 3.

<sup>6</sup> "La dona al nostre costat. No solament l'home serveix la revolució" dins *Combat*, n. 42, 11/IX/36, p. 1.

<sup>7</sup> Elisa LATORRE, "Ayer y hoy. La mujer y el problema de la libertad" dins *Acracia*, n. 278, 15/VII/37, p. 1.

d'haver impregnat les consciències col·lectives. I això no s'havia produït. Per aquest motiu els revolucionaris no entenien la supervivència de conductes que consideraven caduques, no havien comprès quina era realment la seva societat. Així els estranyava que molts companys anticlericals necessitessin algun tràmit legal per assumir la validesa de les unions matrimoniales, que no tinguessin prou amb el seu amor per conviure i per tenir relacions sexuals

*Muchas gentes a quienes el sombrero de la revolución les viene ancho, están observando una verdadera cuaresma en lo que usar del matrimonio se trata. No conciben a pesar de su sedicente anticatolicismo que pueda constituirse un hogar sin que el cura intervenga o sancione el juez. Y no es esto lo peor. En el frente y en la retaguardia, no faltan los audaces a medias. Y calificamos de tales a cuantos milicianos y milicianas que a falta de párroco y escribanos recurren a la autoridad del jefe de columna o de comité para certificar las uniones. (...)*

*Nosotros no hemos sabido ver nunca la diferencia que algunos laicos se empeñaron en establecer entre el matrimonio sacramental y el matrimonio llamado "civil". Por encima del efecto material de pisar las baldosas de una iglesia, vimos siempre en el matrimonio sagrado, un caso fehaciente de alcahuetería. Y con igual calificativo señalamos a los jueces y chupatintas que se empeñan en terciar en el dúo del amor.*

*El amor es un sentimiento privado, individual. Entendemos que el verdadero individuo no es el hombre ni la mujer aisladamente considerados; es la pareja humana. Decir amor, es decir complemento biológico del ser a través de la función erótica y su complemento espiritual.*

*El hombre y la mujer se sobran y se bastan para vivir su amor; ese amor que es solo único y eterno en las novelas y en la pantalla. Nadie sin mancillar la pureza del amor, puede erigirse en mediador, en sancionador, en árbitro de querer. Ni en nombre de la religión, ni en nombre de la ley y ni en nombre de la revolución. (...)*

*La revolución sexual debe ir de consuno con la revolución social. Los prejuicios morales son la base de las tiranías colectivas. El tirano no se concibe sino a través de la servitud voluntaria. Y es servidumbre la abdicación de nuestras prerrogativas naturalmente libres y, como tales, imponderables a la acción de los elementos extraños a los fueros de nuestra personalidad.*

*Mientras los jóvenes de ambos sexos no sepan unirse libremente que es lo natural y lo moral, serán necesarios curas con o sin casulla. E iglesias y presupuestos de culto, aunque con otro nombre. La libertad empieza en el individuo. Es subjetiva y no objetiva. Y una conducta libre es la mejor garantía de la revolución.*

Una cosa era expropiar al patró i una altra saltar-se les conviccions morals i les pràctiques tradicionals. Aquesta diferència no la tenien prou clara alguns ideòlegs de la revolució que s'exclamaven perquè els milicians i les milicianes continuaven preocupant-se pel seu aspecte físic

*Porque paradoja es que una mujer continúe dándose los toques de "rimmel" en las pestañas y enchorizándose la boca. Y depilándose las cejas hasta convertirse en una mona. Y es que sientan como a un cristo un par de pistolas, el maquillaje en las milicianas y el herramientaje bisuteril en los milicianos con jaque de aguerridos. Un revolucionario con sello de oro y "no me olvides" deja de ser revolucionario para convertirse en parodia, en una burda caricatura.*

O perquè el poble continuava dipositant les seves esperances en la sort de les loteries

*Quien confía en la Lotería se ha de reír por fuerza de todas las revoluciones juntas. (...) Las revoluciones aparecen en la historia para barrer privilegios y no para entronizarlos. (...) Hay que derogar la Lotería como procedimiento contrarrevolucionario, como hay que acabar con los parlamentos. Y las corridas de toros aunque patrocinadas por la propia C.N.T. (...) La revolución hay que desencadenarla en los espíritus si queremos que triunfe plenamente.<sup>8</sup>*

D'altres voltes el que no quadrava era simplement la base del discurs revolucionari. Els mateixos que afirmaven lluitar per una societat igualitària mantenien alguns prejudicis culturals poc afins amb aquestes esperances, com una visió *tradicional* dels gitans. Anarquistes i pounistes creien que la revolució els estava *regenerant*. Quan un membre d'aquest col·lectiu lliurà un cavall al comitè militar perquè la guerra el necessitava més que ell, *Combat* ho celebrà. *Coses de la Revolució! Ves, qui ho havia de dir! Fins els gitanos fan bondat amb nosaltres!* *Acracia* assegurava que *la revolución ha tenido la virtud de hacer trabajar a los gitanos* que s'havien mantingut durant segles al marge del control de l'estat i, curiosament, el diari anarquista no ho presenta com una virtut

*Pero había de estallar la revolución para demostrar la circunstancialidad del espíritu cantonalista de los bohemios. En la vecina población de Fraga se ha demostrado este hecho. Una vez expropiada la burguesía rural y colectivizado el comercio, los cingaros allí residentes se han apresurado a hacer lo que en régimen burgués no hubieran nunca realizado: ofrecer su concurso a la colectividad; ocupar un lugar en el proceso de producción para garantizar el derecho al consumo.*

Els prejudicis continuaven fermes. El comitè tècnic municipal de la Construcció, en una reunió amb les directives dels sindicats del ram (UGT i CNT), va acordar no admetre treballadors gitans. Deien que la revolució havia aconseguit que molts gitans agafessin per primer cop un pic i una pala, que molts s'apuntessin a la Borsa de Treball. Però a continuació demanaven la intervenció del comissari d'Ordre Públic per sancionar als que simulaven malalties i només es presentaven el dia de cobrament. En altres casos veus de milicians es queixaven al no haver trobat cap *descendiente de Faraón* al front. Els de tota la província i de l'Aragó es concentraven a la ciutat de Lleida on no dedicaven el seu temps a aprendre a treballar

*Tengan en cuenta estos elementos, que la trata de blancas y la explotación de incautos se persigue y se castiga, y que la guerra y la revolución no se gana cantando flamenco ni tocando la guitarra.<sup>9</sup>*

<sup>8</sup> *Acracia*, núm. 45, 18/DX/36, pàg. 4; "No hay que confundir una revolución con una opereta" dins *Acracia*, núm. 46, 19/DX/36, pàg. 1 i "La rueda de la fortuna" dins *Acracia*, núm. 58, 3/X/36, pàg. 1.

<sup>9</sup> *Combat*, núm. 53, 25/DX/36, pàg. 2; "Aspectes de la ciutat. Cada dimarts hi ha una epidèmia" dins *Combat*, núm. 155, 23/IV/37, pàg. 2 i "Miracles de la revolució. El gitano i el cavall" dins *Combat*, núm. 110, 2/XII/36, pàg. 1. "Virtudes de la revolució" dins *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 1 i G.B. (milicià procedent del front), "Todos debemos aportar nuestro esfuerzo en bien común", núm. 248, 11/V/37, pàg. 2.

Els exemples de les dones, dels gitanos i de la distància entre els discursos i la realitat ens serveixen per veure les dificultats de consolidar d'una manera real uns canvis que uns dies abans del 19 de juliol la majoria de la població no tenia previstos en la seva globalitat. La revolució aconseguí transformar la naturalesa del poder polític, especialment a nivell local, organitzà els sectors productius d'una manera diferent i projectà un sistema judicial nou. Però tot això va ser possible per l'excepcionalitat del moment. A mesura que s'allargava la guerra s'anaven manifestant les seves limitacions.

Els republicans, que l'estiu de 1936 foren incapaços d'imposar-se —quan els civils armats sortiren al carrer el dia 18, abans que ho fessin els militars i la guàrdia civil, la delegació d'Ordre Públic no va fer res per aturar-los— i que només gosaren alçar la veu fins ben entrat l'estiu de 1937, també proclamaren que la revolució no havia canviat res. Denunciaren l'aparició de nous privilegiats que adoptaven, amb fatxenderia i sense classe, alguns dels vicis i costums tradicionals

*El nou revolucionari mudat i pinxo, se'n va al dancing i talment com el "senyoret" d'abans, aquell senyoret ridícul i... "revolucionari" d'avui, té les seves amistats femenines, les amistats que després de fer-li el "paganini" l'adulen per la graduació que llueix o pel que fa creure que és...*

Per als republicans la revolució havia fet oblidar la guerra. Els nous rics, segons la seva terminologia, es quedaven als cafès i tavernes de la rereguarda o anaven en cotxe a la platja. I a canvi no havia aconseguit res —objectius fracassats, reducció de la producció i augment dels costos, desunió política—

*En lloc de viure i treballar per a la guerra s'ha cregut que n'hi havia prou amb capgirar el sistema i així hem assistit a aquest espectacle de festa major contínua, on s'anava al treball perquè calia justificar la condició de "treballador" per poder cobrar, però amb el mateix esperit amb que es visiten les atraccions de la fira en les festes de poble, o el que encara és pitjor, amb l'enuig d'una desagradable obligació a complir.<sup>10</sup>*

Més enllà de les crítiques interessades, el cert és que durant l'hivern de l'any 1937-1938 algunes de les realitzacions revolucionàries havien arribat a una situació de col·lapse que els seus mateixos dirigents reconeixien. En uns casos per les circumstàncies de la guerra i en unes altres per la pròpia naturalesa de les noves institucions. El mes d'octubre de 1937 resultà gairebé definitiu per dues de les obres més simbòliques de les transformacions lleidatanes. Amb pocs dies de diferència dues instàncies del govern català declaraven il·legals la Caixa

<sup>10</sup> *L'ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 1-2 i C., "Acabem amb el desgavell", núm. 66, 28/V/37, pàg. 2.

Immobiliària de Lleida que regia la municipalització de l'habitatge i la confiscació del teatre Victòria, amb el que començava a ensorrar-se la municipalització dels espectacles. En el cas dels habitatges, l'obra més ambiciosa i que havia generat tantes polèmiques entre les forces polítiques i conflictes amb els ciutadans, el final és encara més trist. Més enllà de les possibles il·legalitats comeses pels dirigents locals —molt representatives de l'atomització del poder que caracteritzà la revolució a la rereguarda republicana— el mateix president de la Caixa, l'anarquista Antonio Sorribas, es veié obligat a reconèixer el febrer de 1938 el fracàs econòmic i polític d'aquell projecte.

L'altre vessant obscur de la revolució fou la violència, dos conceptes estretament relacionats i que massa vegades s'han volgut tancar amb anàlisis ben simples. Ni es pot entendre reduint-ho tot als impulsos irracionals d'un poble ofuscat, ni es pot pensar que els únics executors de la violència foren elements marginals, descontrolats i estranys a la pròpia comunitat. De ben segur que algunes persones van emparar activitats delictives sota banderes ideològiques, però en la cultura política revolucionària que arrencava dels discursos francesos de finals del segle XVIII estava ben arrelat el missatge que associava la transformació radical amb un *sanejament* també radical de la societat. Una idea força de la modernitat preveia que el nou havia d'edificar-se sobre les runes del vell.

El 16 d'agost de 1936 Sebastià Garsaball, en representació el comitè popular, presidí un míting en el que havien de participar les principals figures del POUM lleidatà. El líder del sindicalisme agrari Santiago Palacín afirmà en el seu torn de paraula que la missió dels obrers era acabar amb els tres suports de la sublevació: l'església, l'exèrcit i la gran propietat. Per la seva banda Julián Gorkin proclamà que calia fer la neteja que els burgesos no havien gosat emprendre durant els cinc anys de República. I afegia, seguint un eslògan típic del partit,

*Vosaltres camarades heu solucionat el problema religiós cremant les esglésies nius de putrefacció feixista.*<sup>11</sup>

En aquesta revolució de formes proletaritzades en una societat sense massa proletaris en el sentit clàssic, el discurs anticlerical es convertí en un element central de la mobilització popular.

<sup>11</sup> *Combat*, 17/VIII/36.

Durant els llargs mesos de la guerra els lleidatans no van viure només les experiències pròpies de la rereguarda republicana, sinó que un any abans d'acabar-se la guerra ja van formar part de la zona autodenominada *nacional*. Mentre durà el front del Segre la ciutat va patir les vivències característiques d'una demarcació vençuda i ocupada militarment. La manca de població civil que havia estat evacuada en gran nombre i la presència de tropa a la ciutat creà uns conflictes molt particulars en els que els abusos d'autoritat i les insubordinacions, els robatoris, el menyspreu i les amenaces, les baralles i l'alcohol, els maltractaments a les dones i la prostitució eren moneda corrent.

L'exèrcit era qui realment dominava la situació, qui nomenava les autoritats civils i qui controlava els principals mecanismes repressius. Però tot i que políticament, institucionalment i culturalment l'ocupació havia representat una derrota pel país, el franquisme trobà importants suports locals. Els que es comptaven entre els vencedors no dubtaren en resquitar-se de les experiències dels mesos anteriors. Només cal fixar-se en els integrants de les primeres comissions gestores municipal i provincial. Trobem carlins, antics militants de les JAP, cedistes, vells i nous falangistes, industrials, lligaires reconvertits, monàrquics i membres de la Unión Patriótica —si bé cal tenir en compte que la situació de front i la dura repressió exercida per la revolució havien reduït molt la llista de possibles candidats.

Els objectius dels nous centres de poder van ser repressors des del primer moment. Si les jerarquies militars sollevades a Lleida el juliol de 1936 no van ser fidels a les consignes violentes del general Mola per eliminar els opositors, després de l'ocupació no van tenir cap dubte sobre el que *calia fer*. Mentre encara s'havia de fer front a la guerra, calia castigar durament la revolució —la *dominació roja* assimilada a la *barbàrie*—, però també a la democràcia liberal acusada de fer possible un règim de llibertats —polítiques, sindicals, socials, nacionals— que qüestionà els valors tradicionals i obrí la porta als bàrbars. I després de la guerra continuaria igual durant anys. Com expliquen Carme Molinero i Pere Ysàs el règim s'assentaria sobre la repressió, un marc jurídic legal i polític en benefici dels vencedors, l'empitjorament general de les condicions de

vida, la imposició dels valors morals d'un catolicisme de croats i l'encotillament de l'oci. Sense oblidar tampoc la recerca d'un cert consens.<sup>12</sup>

L'apartat d'aquesta tesi titulat *Història d'una escala: l'habitatge i la guerra* és una bona metàfora de les experiències viscudes a la ciutat durant aquests mesos i de l'orientació de la recerca. L'observació propera d'una realitat menuda, en la que no es van jugar grans interessos sinó drames personals i petites tragèdies quotidianes, permet entendre molt bé el que visqueren els lleidatans, i els catalans i els espanyols, entre els anys 1936 i 1939. Els veïns d'una finca del carrer Major representen tres moments històrics diferents. Abans de la guerra hi vivien amb les seves famílies un canonge, un enginyer i un sastre. Els dos primers van morir per la repressió revolucionària i el tercer es va amagar. Durant la guerra hi va viure Sebastià Garsaball, un dels representants del primer poder revolucionari, i la família d'un comerciant amb militància republicana. Després de l'ocupació, ocuparen els pisos un brigada de l'exèrcit que representava els interessos de la propietària de l'immoble resident des de feia anys a Barcelona, un sastre de dretes i el membre de la comissió gestora municipal Andrés Chordi. En aquest tràfec les golfes de l'edifici van emmagatzemar de manera desordenada les restes de les diferents etapes —objectes religiosos amagats, mobiliari abandonat, joies no identificades i que ningú reclama— i que són escorcollades per diferents persones en cada moment.

## I ARA, QUÈ?

Amb l'exèrcit *roig cautivo y desarmado* es tancava una crisi política i militar, però el resultat de la guerra mantindria les ferides obertes durant dècades. Els espanyols del 1939 encaraven el futur des de la realitat d'un país destruït, però partint d'experiències ben diferents. Des de la victòria prenyada d'ansies venjadores fins a la derrota més desesperançada. Des dels que aspiraven a continuar la lluita contra el feixisme en la guerra europea fins els que creien possible la reconciliació nacional.

---

<sup>12</sup> Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "Actituds polítiques i socials davant el primer franquisme. Les classes populars" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, p. 171-183.

El desembre de 1938 un català instal·lat a la ciutat argentina de Pergamino (província de Buenos Aires) escrivia una carta al seu oncle de la Guàrdia de Tremp (Pallars Jussà) que la censura postal franquista interceptà

*(...) por si los conceptos que en ella se expresan pudiesen guardar algún interés para esa Delegación (d'Ordre Públic) remite a Vd. la adjunta carta que ha sido entregada por la censura de esta Plaza en esta Comandancia Militar.<sup>13</sup>*

L'emigrant lamentava que a Espanya s'haguessin oblidat el principis cristians i humanitaris d'amor al próisme i de germanor, el que li havia impedit mantenir contacte epistolar amb els seus familiars. Des de l'altre vessant de l'Atlàntic, i amb un cert to integrista, defensava la convivència entre els espanyols

*No tengo, como ya he dicho, esperanzas que ésta llegue a vuestras manos pero por si resulta un caso positivo, permitame que le diga que solamente puede tener paz el hombre, ahogando ese instinto de malo y león y supliéndolo por una mano amiga y amorosa con una frase de perdón y un gesto de sacrificio individual.- Bajo ninguna forma me declaro inclinado a ninguno de los bandos en lucha, pues me siento tan cerca de unos como de otros, porque todos somos hermanos con un mismo ideal y un mismo problema, esto es: el ideal, perfección; y el problema, la vida; y en ningún caso y en ninguna forma tenemos por principio innato el retroceso y la muerte, me comprende.- Y si por desgracia alguna vez alguien le ordena a matar a quien no le ha hecho nada y que si a mano viene es su propio hijo ante Dios, valdría más que diera vuelta al fusil y se matara Vd. mismo; pues como ya he dicho, las cosas deben principiarse por el ejemplo y sacrificio propio para poder juzgar con ecuanimidad.-*

En canvi l'autor de la carta sí es mostrava combatiu contra la participació estrangera en la guerra espanyola. Especialment condemnava la presència de soldats marroquins en l'exèrcit franquista, un poble contra el qual havia lluitat quan va fer el servei militar.

*Todos los españoles que vivimos lejos del fuego de las trincheras y que somos tan españoles como puedan ser las de ellas, comprendemos que ya es hora que cesen las fuerzas extranjeras de arrollar lo que para otros constituyó un sagrado ideal de paz y de gloria para el que le sobra de comer como para el que le falta; para el que rie como para el que llora y que si bien en el principio físico e intelectual, Dios nos hizo diferentes, pensad que ante El somos sus hijos y por tanto debemos con humildad y amor perder del derecho paravenir en favor de los más y más necesitados, sin perjuicio de que cada uno deba guardar el lugar que Dios le ha encomendado dentro de la clase y pueblo que Dios le ha dado dentro de sus costumbres y formas de vida; y por ello, fuera de esas fronteras, donde expresamos el pensamiento libre que conmueve y vence al fin, decimos con la boca muy llena: ESPAÑA PARA LOS ESPAÑOLES.- Por mala suerte, me pasé dos años como soldado primero y luego como clase en el Marruecos español y sé las décadas de años que los españoles se han desangrado en él con una raza inferior y ahora contrasta que esa gente invada nuestro territorio y acampe en él en mérito a la razón de la fuerza; ¿cómo se explica esto? ¿porqué fui yo y toda mi familia a la guerra de Marruecos? :Falsía y horror :-*

També creia en la possibilitat d'avançar en direcció a la pau un veí de Lleida que el 13 de desembre de 1938 adreçà una carta al cap del govern britànic

<sup>13</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 64.

sir Arthur Neville Chamberlain.<sup>14</sup> Segons aquesta persona, que modestament confessava tenir pocs coneixements, els bàndols enfrontats durant la llarga guerra civil no estaven lluitant en benefici de la pàtria, sinó per imposar interessos partidistes ignorant les necessitats reals del poble

*(...) contra la lucha que existe enmi Patria nomas llegara la destruccion total la miseria general un Pueblo en ruinas la jobentud desecha el ogar Familiar desecho y apesar de todo lo que espongo a V.E. no ay ninguna parte que estan en contienda se den cuenta de desastre dela Madre Patria*

S'adreçava a Chamberlain perquè el considerava capaç d'impulsar un acord de pau donada la seva experiència mediatadora a Txecoslovàquia. El lleidatà havia dissenyat un pla per acabar pacíficament amb la guerra que tenia com a peça fonamental l'organització d'un plebiscit en el qual els espanyols triarien lliurement l'opció vencedora de la guerra

este creo quees el unico camino como Patriota Español.  
 Para solucionar la lucha que esta destruyendo a España.  
 1 un alto en todos los frentes de Combate  
 2 un plebiscito con derecho a participar enel todos los Españoles en igual mujeres que ombres que ayan cumplido 18 años enigual que Militares que Procesados con delitos Sociales y Politicos  
 3 dicho plebiscito estara controlado por unas comisiones extranjeras Neutras a todo lo que sucede en España  
 4 dichas comisiones bendran aser pagadas los gastos de ellas por el bencedor.  
 5 en dicho plebiscito el Pueblo Español manifestar el Derecho de politica a escoje  
 6 de dicho plebiscito saldra el bencedor quien octenga la mayoria  
 7 en dicho plebiscito el que salga derrotado delas partes en contienda bendra obligado a entregar sin reclamacion alguna los resortes de su aministracion enel territorio desu Dominio  
 8 el bencedor concedera una amistia de 15 dias para quelos bencidos encaso lo desen puedan abandonar el suelo Español  
 9 pasados los 15 dias el bencedor de dicho plebiscito podra reclamar justicia a los bencidos por sus actos cometidos durante su actuacion  
 10 el bencedor podra poner la politica economica y social que see asi el pueblo Español escojera su manera de Vibir y ara justicia a todo lo sucedido desde que empezo la lucha porser el unico que tiene derecho a ello.

El lleidatà era conscient que no podia expressar aquestes idees en la Lleida ocupada per les tropes franquistes, motiu pel qual s'atreu a suggerir el pla a Chamberlain. També s'excusava per no donar la seva identitat ni adreça car sabia que la carta podia ser interceptada. Gràcies a aquesta precaució ni a la comandància militar ni a la delegació d'Ordre Públic van poder identificar a l'autor de tan estrofolari projecte.

<sup>14</sup> La carta, que no està signada, es conserva en el sobre que pretenia arribar a Anglaterra en el que només s'indica: Emo. Sr. Chamberlain Jefe del Gobierno Inglés. Londres (Fons del GC —AHPL— expt. 52 llig. 49).

La posició d'aquest individu és anecdòtica i la perspectiva amb que l'emigrant a l'Argentina es mirava la realitat espanyola molt diferent a les experiències dels que trepitjaven el territori o dels que es veien obligats a abandonar-lo derrotats. Els sentiments que s'entrecruaven en aquells moments havien de ser uns altres ben diferents. No poques famílies havien quedat partides i a d'altres la guerra els hi havia impedit una comunicació normal. Des de França un home lamentava haver perdut el contacte amb els parents lleidatans

*Apreciable y estimado Ermano y Cuñada y Sobrinos acetiempo que nosenada de bosotros y no es toy tranquilo y desearia de saber algo porque estoy compena por ese mal dito cabrOn de Franco que nos ace sufrir tanto por su mala caballeria de cabron y sinberguenza perotodollegara sin mas por oy sedes pide tu er mano queno te el bida y lo soy tu er mano.*

El contacte no es va reprendre gràcies a aquesta carta perquè els destinataris no la van rebre, però almenys les forces repressores no aconseguiren saber qui dedicava aquells qualificatius a Franco.<sup>15</sup>

Encara més complicada era la trajectòria d'una família de Santander originària del País Basc. Dos nois d'aquesta família estaven acollits per una institució anglesa i, d'allà estant, intentaven comunicar-se amb una tia que a finals de 1938 vivia a Arbeca (les Garrigues), una població encara republicana. La censura militar franquista de Lleida interceptà les cartes i envià còpies al delegat d'Ordre Públic de Santander per si creia oportú endegar alguna investigació ja que els refugiats a Londres feien d'enllaç entre els familiars que estaven a Guriezo (província de Santander) i els que s'havien instal·lat a Catalunya —també n'hi havia a Barcelona. Per als nois, que no volien tornar a casa per no ser mobilitzats, la tia d'Arbeca era un

*(...) ejemplo de la mujer Española, la que sufrió por la causa, la que trabajó para nuestros soldados.*

Mentre que

*La abuela está en el Guriezo pero la pobre tiene que trabajar mucho y ademas las cosechas las coge el hijo de puta de Franco pobre abuelita! Pero ya las pagarán!*<sup>16</sup>

L'actitud de rebuig en vers els que estaven guanyant la guerra podia ser més compromesa, com la d'una dona de Ciutadilla (l'Urgell) que mantenia contactes amb una plataforma antifeixista flamenca de la ciutat de Malines. El

<sup>15</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 6 llig. 58.

<sup>16</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 10 llig. 20.

novembre de 1938 el seu enllaç belga li enviava una carta i paquets amb productes de consum en resposta d'una missiva que ella li adreçà el mes anterior

*Espero que has recibido ahora los dos paquetes, yo he mandado los dos paquetes con el mismo correo que la carta.*

*Querida amiga, cuando yo he mandado estos paquetes yo exijo no que V. me manda cualquier cosa. Yo solicito nada que el favor de vuestra amistad.*

*He aqui algunas noticias de mi ciudad. El 5 y 6 de noviembre, el aniversario de la heroica resistencia de Madrid, el mundo anti-fascista ha organizado la solidaridad con la república. En mi ciudad habemos constituido una organización de ayuda, compuesto de hombres del mundo intelectual y de toda opinión política. Y he el grande honor de haber estado electo presidente de dicha organización.*

*El secretario es un abogado. Los miembros son camaradas comunistas, socialistas, liberales y estudiantes al universitario de Bruselas. El Comité de patronato es compuesto de Abogados, profesores, doctores. Aqui junto uno manifiesto de nuestra organización (en idioma flamenco). En dos dias habemos colectado 6540,40 fc., más cientos kilogramos de alimentos y vestidos.*

*Con todos mis fuerzas yo trabajo para el ayuda a vuestro pueblo, eso es nuestro deber, porque la España republicano lucha siempre para la libertad de nosotros.<sup>17</sup>*

Encara més bel·licosa era la posició que Josep Pac, regidor a l'ajuntament de Lleida durant la guerra en representació del PSUC, mostra en una carta adreçada a una amiga lleidatana des del seu exili francès de 1939. El comunista desitjava que la guerra europea es convertís en una continuació de l'espanyola, en la que també lluitarien els refugiats perquè els enemics eren els mateixos

*El día siguiente mismo de mi anterior, Francia e Inglaterra declaraban la guerra a Alemania por haber ésta invadido el territorio polonés. Oficialmente, la guerra ha empezado. Prácticamente no se ha disparado aun un tiro. Nuestra posición de refugiados es bien concreta. Contra los invasores de los pueblos, soldados de primera fila. Ni la guerra que hemos acabado hace siete meses, ni nuestra permanencia en los Campos (que no tienen comparación con los de los Estados Fascistas), nos ha desmoralizado.*

Però al costat dels enemics feixistes l'exregidor, que havia mantingut dures polèmiques amb el POUM a l'ajuntament, no oblidava les velles querelles

*La traición y la provocación ha sido más fuerte en nuestras filas por parte de los eternos enemigos y saboteadores, durante nuestra permanencia en los campos, pero todo se vence y se llega a normalizar toda la situación que cree el sector que sea y con el propósito que fuese.*

La carta dóna una visió positiva de l'exili, dels francesos i de la capacitat de lluita i de treball dels refugiats

*De momento centenares de nuestros mejores obreros especializados van a incorporarse al trabajo al lado del hospitalario pueblo francés. Grandes contingentes de refugiados están saliendo para ayudar al campesinado francés a recoger las uvas que son una fuente de riqueza importante. Otros buenos núcleos forman grupos de fortificadores que contribuyen a hacer inexpugnables las líneas fronterizas de Francia y ponen en mayor seguridad a este país que es el refugio de todos los represaliados de Europa.*

<sup>17</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 46 llig. 54. A l'expedient es conserva el fullat en flamenc, sense que consti cap traducció.

*En los campos y fuera, nuestra laboriosidad y nuestros humos son inagotables. Las situaciones se esperan con serenidad, porque sea cual fuere el curso de los acontecimientos, el final no puede ser nunca desfavorable para Francia y sus amigos. Los hechos se producen no por casualidad, sino porque han de producirse, porque hay toda una serie de situaciones interiores de los pueblos, que determina que se lleguen a momentos de choque inevitables por las contradicciones de los sectores que se disputan los mercados, la hegemonía, etc. Entonces, según sean las contradicciones y la pugna, así será la fuerza de la lucha. No creo que la sangre llegue muy lejos, pero aunque así fuere, ya estamos acostumbrados en 3 años y como no estaremos muy lejos, no vamos a ruborizarnos, ni a impresionarnos tanto, como si no conociéramos nuestra experiencia y como si no la tuviéramos que vivir. No os espaniéis. Nosotros seremos siempre igual. Pacifistas, enemigos de la Guerra, pero los más firmes luchadores, cuando está iniciada con fines de ayuda a un pueblo invadido o en defensa de uno propio si se ve traicionado o asaltado.*

I per sobre d'aquestes esperances, els refugiats recordaven amb nostàlgia el que havien deixat enrere

*Por la prensa de Barcelona, puedo ver la situación general. No puedo de todas maneras, ver nada de nuestra querida Lérida, lo que siempre contribuye a conocer la vida que uno conoce. No iría mal de todas maneras, que algún día mientras escribes, mandaras algunos recortes sobre la vida local.*

*Que es de tu vida querida amiga? Supongo estarás aclimatándote y acostumbrándote a mi ausencia y al contacto con gente y tiempo desconocidos. A pesar de la playa y el mar constantemente, no priva de que quede el tiempo suficiente para pensar en ti recordarte constantemente, desearte y confiar en ti. todo esto sin olvidar nuestra suerte y situación que no es lo suficientemente clara y fácil pero tampoco lo desesperante, porque sabremos comprender la situación y superarla.*

*Con el fin de que pueda salir esta carta hoy mismo, pongo fin. Otro día podré ser más extenso.*

*Espero impacientemente noticias tuyas quedando incondicionalmente tuyo.*<sup>18</sup>

Més enllà dels que creien que encara podien guanyar la guerra definitiva en sòl europeu, molts dels vençuts entraven en un estat de desesperança, encara que no preveïessin totalment la foscor que els esperava

*(...) noay nesesidad de trabajar por lo que tanto nos aecho sufrir, enfin Juaquin beo que no nos aserbido de nada la sangre que se aderamado beo que aora no tenemos de tener mas confiansas somos perdidos.*

Qui això escrivia el març de 1938 era la mare d'una família que l'estiu de 1936 s'havia compromès clarament amb la causa revolucionària.<sup>19</sup> Eren originaris del Pallars Jussà, però des del 1911 vivien a Narbona. Encara que els emigrants havien aconseguit una certa estabilitat el fill gran, de militància anarquista, es dirigí a Puigcerdà el mateix juliol de 1936 per participar de la revolució. Posteriorment va recórrer com a milicià el front aragonès. En poc temps els seus

<sup>18</sup> Fons del GC (AHPL) expt. 83 llig. 169.

<sup>19</sup> Al fons del govern civil es conserven en un expedient trenta-una cartes que els diferents membres d'aquesta família es van escriure entre el juliol de 1936 i finals de 1938 (Fons del GC —AHPL— expt. 29 llig. 58). La trajectòria familiar està reconstruïda en una comunicació presentada al V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea (Joan SAGUÉS, "Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar").

pares i la seva germana petita, que ja era francòfona, es traslladaren a Lleida i per estar més a prop del fill.

Després de moltes vicissituds, la família quedava dividida a finals de 1937. El fill al front amb alguns problemes amb l'estat després de la militarització de les milícies. El pare, que treballava en la col·lectivitat camperola Adelante (CNT), sol a Lleida. I la mare i la filla a la presó republicana de Girona acusades d'intentar evadir capitals. Havien estat detingudes a la frontera mentre intentaven retornar a França amb els estalvis familiars —en francs—, ja que tenien problemes de salut i la noia estava embarassada. Un cop fora de la presó, però encara a Girona, va néixer la criatura i la mare concloïa una carta al seu fill dient-li

*(...) enfin contestame pronto (?) por ver como encuentras la situacion porquestoy muy desanimada.*

Per ells la situació no pintava gens bé. Divuit dies després que la mare escrivís aquella carta les tropes encapçalades per Yagüe entraven a Lleida i els vencedors tenien un discurs molt clar

*Ya estamos en Lérida; ya vuelve a España la primavera de las ciudades catalanas reconquistadas. Pronto ondeará la bandera española en las demás (...) Pues bien catalanes. Ya se alza en el horizonte la gran España. Se han acabado los pretextos. En las calles de los pueblos de Lérida he visto unos carteles de "Falange Española Tradicionalista" que dicen "Imperio, Imperio". Esa palabra es una consigna y hemos de ser fieles a ella.*

Manuel Aznar, *El Heraldo de Aragón*, 6 d'abril de 1938<sup>20</sup>

El 13 d'abril el governador civil Luis Ventalló comunicava als lleidatans, des de l'orgull d'ocupar aquest càrrec tan simbòlic en la primera província catalana alliberada, que

*(...) habéis vivido una época que, o bien ha sido pródiga en leyes, pero en las que ninguna se cumplía, las más de las veces por dejación de la propia Autoridad; o bien era de estricta sujeción a voluntades despóticas; con la España Nueva que se inicia ahora, habré de empeñarme en que las disposiciones del Gobierno, se cumplan con toda rigurosidad y disciplina, pues de lo contrario habré de emplear el máximo rigor contra quienes sean remisos en su cumplimiento (...) Viene a vosotros ahora una Nueva Era.*

Deu mesos després d'aquestes paraules, el text de la Ley de Responsabilidades Políticas deixava les coses ben clares. La llei havia de servir per a

*(...) liquidar las culpas (...) contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo, providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional,*

<sup>20</sup> Citat a Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, pàg. 198.

*que traduzca en efectividades prácticas las responsabilidades civiles de las personas culpables y que, por último, permita que los españoles que en haz apretado han salvado nuestro país y nuestra civilización y aquéllos otros que borren sus yerros pasados mediante el cumplimiento de sanciones justas y la firme voluntad de no volver a extraviarse, puedan convivir dentro de una España grande y rindan a su servicio todos sus esfuerzos y todos sus sacrificios (...)*

*Artículo 1º - Se declara la responsabilidad de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde primero de octubre de mil novecientos treinta y cuatro y antes de dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, contribuyeron a crear o a agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave.*

S'obria així una nova etapa de la història espanyola en la que s'havia de tancar la crisi de l'estat del primer terç del segle XX imposant els interessos de les classes dominants que comptaren amb el suport entusiasta de l'espasa i de la creu. Una etapa en la que, malgrat el règim, es modernitzaria la societat espanyola. I en la que, com ha explicat recentment la professora Conxita Mir, la societat visqué durant molts anys fèrriament intervinguda des dels poders polític, judicial, econòmic, militar i moral.<sup>21</sup>

<sup>21</sup> Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra.*

**APÈNDIX I. CIVILS PARTICIPANTS EN LA REVOLTA DE JULIOL DE 1936**

Segons diversos testimonis documentals, fonamentalment procedents de diverses peces de la Casa General, però també expedients del govern civil i d'informacions recollides a la premsa, entre els participants en la revolta hi figuraven les següents persones

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Abadias Pedrol, Josep	menor de 18 anys	20 de juliol	27/08/36. Pena de mort i indultat per ser menor d'edat. Destinat a un camp de treball		
Abadias Rocaspana, Josep	48 anys, comerç, cunyat de Valentín Martín Aguado, CEDA	domicili particular	03/09/36 per participació directa en els fets	03/09/36	
Abizanda Puntas, Josep	34 anys, notari, CEDA	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Abizanda Puntas, Lluís	30 anys, tinent artilleria, FE	20 de juliol al Castell		25/08/36	
Agelet Gatus, Arcadi	19 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	22/08/36. Pena de mort	22/08/36	
Álvarez Gaudens, Ramiro	22 anys, estudiant, tradicionalista	20 de juliol al Castell	29/08/36. Pena de mort	30/08/36	
Arqué Castelló, Josep	26 anys, empleat comerç, FE	20 de juliol al Castell		01/09/36	
Arqués Vallverdú, Ramon	24 anys, pilot d'aviació, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Berrocoso Martret, Vicente	19 anys, estudiant de Dret, FE	19 de juliol a la Casa Cros		31/08/36	
Boldú Niubó, Francesc	23 anys, mestre, FE	al Castell	27/08/36. Pena de mort	27/08/36	
Borràs García, Josep	17 anys, dependent, requeté	20 de juliol al castell		05/08/36	
Calvet Miralles, Pedro	18 anys, FE	20 de juliol al carrer		20/07/36 al carrer	
Castellón Vives de la Cortada, Antonio	21 anys	20 de juliol al Castell			
Cava de Llano, Eduard	estudiant			29/08/36	
Cava de Llano, Francesc	estudiant			29/08/36	

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Chordi Bergua, Josep Maria	25 anys, dependent comerç, FE	20 de juliol al Castell	27/08/36. Pena de mort. Segons <i>Acracia</i> fou condemnat a 15 anys	27/08/36	
Colell Rosell, Ramon	23 anys, viatjant de comerç	24 de juliol	Pena de mort confirmada el 29/01/37 i commutada per 30 anys de reclusió		Guàrdies a la farmàcia Mestres, davant de la Generalitat
Condal Gilabert, Miquel <sup>1</sup>	19 anys, estudiant	20 de juliol al Castell	03/09/36. Pena de mort	03/09/36	
Duró Oriol, Juan	Fill tinent de l'exèrcit retirat				Dia 19 pujà al Castell. Guàrdies armat
Fàbregas Vidal, Ramon	33 anys, jornaler	20 de juliol al Castell		05/09/36	
Galilea Sarroca, Alberto	38 anys	20 de juliol			
Garsaball Puigarnau, Jaume	44 anys, flequer, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Gort Pastor, Josep	24 anys	20 de juliol al Castell			
Gort Porta, Josep	26 anys, bancari, FE	20 de juliol al Castell	05/11/36. Pena de mort	15/11/36	
Gort Porta, Paulí	23 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	29/09/36. Pena de mort	29/09/36	
Hellín Sol, Victor	23 anys	20 de juliol al Castell	11/11/36. Reclusió perpètua		Alcalde de Lleida 1943-1952
Herce Fernández, Antonio	18 anys	20 de juliol al Castell			Guàrdies armat
Illa Salvia, Pablo	21 anys, comerç, Bellví, FJC	20 de juliol al Castell		05/09/36	Detingut el 15-16 de juliol al poble i empresonat a Lleida Guàrdies armat pels carrers

<sup>1</sup> El seu pare Josep Condal Fontova, carlí, va ser condemnat a mort el 5 de novembre de 1936.

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Jové Roig, Pedro	35 anys, blanquejador		14/12/36. Pena de mort	31/12/36	Va passar la nit del dia 18 al Centre Tradicionalista. Acusacions de fer patrulles
Larrosa Hospital, Manuel	42 anys, industrial comerç, CEDA	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Larrosa Hospital, Carlos	32 anys	20 de juliol al Castell			
Larrosa Hospital, Rafael	44 anys, funcionari, CEDA	2 de setembre	02/12/36. Pena de mort	06/12/36	
Martínez de San Miguel Falcoó, José	29 anys, mestre, FE	20 de juliol a la rambla d'Aragó		06/12/36	
Mesa de Llano, Eduardo	28 anys, metge, CEDA	20 de juliol al Castell		29/08/36	
Mesa de Llano, Rafael	25 anys, advocat, CEDA	20 de juliol al Castell		29/08/36	
Mesalles Velázquez, Manuel	32 anys	22 d'agost			
Molí Fontanet, Josep	23 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell	08/09/36. Pena de mort	08/09/36	Havia fet serveis de conducció d'oficials i guàrdies a la Casa Cros amb sis persones més
Montserrat Arqués, Javier	22 anys			05/09/36	Detingut el 13 de juliol i empresonat. Alliberat el 19 i patrulles Guàrdies a la Comandància Militar
Morera Pérez, Ignacio	30 anys, estudiant, tradicionalista	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Palau Susagna, Jaime	CEDA	20 de juliol al carrer on havia sortit a mirar el moviment	04/09/36	Reclusió mínima	

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Pastor Masana, José	27 anys, pagès, Almacelles (fill d'Els Omellons), FE	20 de juliol al Castell	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	Detingut a el 13 de juliol al poble i empresonat a Lleida. Guàrdies en la teulada d'una farmàcia davant de la Generalitat
Pelegri Esquerra, Prudenci	19 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell		31/08/36	
Pera Riera, José	27 anys		25/09/36	Reclusió mínima	Detingut el 14 de juliol i empresonat. Alliberat el dia 19. Guàrdies a la Comandància Militar
Prieto Vidal, Julio	46 anys, metge, tradicionalista			25/08/36	
Pujol Escosa, Alfonso	30 anys, industrial, CEDA	20 de juliol al Castell	27/08/36. Pena de mort	27/08/36	
Recasens Gassió, Jesús	19 anys, estudiant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	
Recasens Gassió, Luis	23 anys, estudiant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros	05/09/36. Pena de mort	05/09/36	
Recasens Ros, Joan	58 anys, comerciant, requetè	20 de juliol a la Casa Cros		14/11/36	
Reñé Esteve, José M.	24 anys, Altorricó, estudiant	20 de juliol al Castell	04/09/36. Pena de mort	05/09/36	Arribà a Lleida el dia 18
Reñé Quiroga, José M.	17 anys				Guàrdies pel carrer i a la Generalitat
Roure Balius, Silvio	21 anys, comerç, FE	20 de juliol al Castell		05/08/36	
Ruiz Alles, Rafael,	20 anys, estudiant, FE	20 de juliol al Castell		20/07/36 al Camp de Mart	
Sanz Gaya, Lluís	24 anys, serraller, FE		29/08/36. Pena de mort	30/08/36	

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ	OBSERVACIONS
Saura Gay, Jesús	43 anys, tradicionalista	21 de juliol	25/09/36. Reclusió mínima		Declara al TP haver passat el dia 19 al Centre Tradicionalista
Sementé Claveria, Antonio	18 anys, Borges Blanques	20 de juliol al Castell			Detingut el 13 de juliol al poble. Guàrdies armat a la Generalitat
Solsona Cardona, Jaime	14 anys				
Tersa Roca, Bienvenido	39 anys, practicant, CEDA	20 de juliol al Castell	25/09/36. Pena de mort	25/09/36	

Alguns detinguts al carrer immediatament després de la revolta prestaren al tribunal popular unes declaracions que poden induir a sospites sobre la seva actuació

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Mas Armengol, Josep	23 anys, tradicionalista	20 de juliol a Boters mentre buscava la nòvia	05/11/36. Tres anys de presó	
Rubio Benach, Jaime	20 anys, mestre	20 de juliol al carrer, on estava buscant a la nòvia	14/11/36. Pena de mort	

Veïns d'Espluga Calva. Detinguts al seu poble el 13 de juliol i empresonats a Lleida, on foren alliberats el dia 19 de juliol per participar a la revolta

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Balcells Amorós, Antonio	29 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Balcells, Joan	24 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Balcells, Ramon	20 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Bernat, Ismael	23 anys, pagès, FE			01/09/36
Balcells Fabregat, Ramon	19 anys, pagès, FE			01/09/36

NOM	DADES PERSONALS	LLOC I DATA DETENCIÓ	JUDICI TRIBUNAL POPULAR	DATA EXECUCIÓ
Balcells Farré, Lluís	19 anys, estudiant, requeté			01/09/36
Balcells Trullols, Josep	33 anys, comerç, FE			01/09/36
Cami Sayrach, Xavier	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Cunillera Sesplugas, Antonio	16 anys	20 de juliol al Castell. Va fer guàrdies armat a la Generalitat		
Farré Miret, Josep Maria	23 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Gaya Camprubi, Amadeu	19 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	01/09/36
Gaya Camprubi, Ramon	21 anys, pagès, FE			03/09/36
Gaya Saltó, Jaume	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Gené Ribera, Josep	23 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Maseque Portolés, Vicente	17 anys	20 de juliol al Castell		
Naves Balcells, Jaume	19 anys, xòfer, FE			03/09/36
Orteu Romeu, Jaume	25 anys, pagès, FE			03/09/36
Pallàs Grau, Vicenç	19 anys, forner, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Poca Sesplugues, Josep M.	20 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	02/09/36
Sanfeliu Debat, Ramon	23 anys, sabater, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36
Sans Roca, Miquel	23 anys, pagès, FE			03/09/36
Sesplugas Farré, Josep	19 anys, pagès, FE			03/09/36
Sesplugues Roig, Jesús	16 anys, pagès, FE			21/07/36
Vallverdú Gené, Ramon	24 anys, pagès, FE		03/09/36. Pena de mort	03/09/36

**Veïns de Juncosa de les Garrigues que van acudir a Lleida per defensar la revolta**

<b>NOM</b>	<b>DADES PERSONALS</b>	<b>LLOC I DATA DETENCIÓ</b>	<b>JUDICI TRIBUNAL POPULAR</b>	<b>DATA EXECUCIÓ</b>
Estivill Capell, Josep Maria	21 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 2/09. Pena de mort	02/09/36
Farran Mateu, Antoni	47 anys, pastor, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 2/09. Pena de mort	02/09/36
Farrús Vidal, Pablo	46 anys, pagès, requeté	21 de juliol	29/08/36. Pena de mort	30/08/36
Gomis (o Gómez) Oró, Ramon	39 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Martí Almacelles, Pau	35 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Motlló (o Montlleó) Pons, Josep	41 anys, paleta, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Piñol Llauradó, Antoni	19 anys, pagès, dretes	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Tost (Tort) Nebot, Josep	23 anys, pagès, requeté	21 de juliol	Entre el 29/08 i el 02/09. Pena de mort	02/09/36
Triquell Villa, Miquel	40 anys, pagès, requeté	21 de juliol		02/09/36

També podrien haver pujat al Castell militars en excedència després de l'aplicació de les reformes republicanes a l'exèrcit, en ser reclamats per les autoritats militars revoltades, o per iniciativa pròpia.

<b>NOM</b>	<b>DADES PERSONALS</b>	<b>LLOC I DATA DETENCIÓ</b>	<b>JUDICI TRIBUNAL POPULAR</b>	<b>DATA EXECUCIÓ</b>
Martín Aguado, Valentín	60 anys, capità retirat Llei Azafra	31 de juliol		
Muntañola Prenafeta, Joan	43 anys	20 de juliol al Castell		05/09/36
Sigüenza Jiménez, Julio	27 anys, bancari, militar retirat Llei Azafra	20 de juliol al Castell	08/09/36	Pena de mort executada el 08/09/36



**APÈNDIX 2. ESTABLIMENTS COMERCIALS DE LLEIDA DURANT ELS MESOS DE FRONT**

Estat dels establiments comercials en els principals carrers de la ciutat de Lleida, segons un informe policíac tramés el 2 d'agost de 1938 a la delegació d'Ordre Públic.

**CARRER SANT ANTONI**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
55	Farmàcia	Tancada	Propietari absent, però en tràmits de ser reoberta per un Requetè
49	Ultramarins	Oberta	Mercedes Arbó
50	Fleca	Tancada	José Barqué, absent
50	Sabateria	Tancada	Ramon Guerret, <i>viene a menudo</i>
39	Merceria	Oberta	Ramon Artigas Solanas
40	Funerària	Tancada	Ignasi Ros, absent
27	Ultramarins	Oberta	Angela Bravo
30	Sabateria	Oberta	Antonio Esteve Perelló
32	Espardenyeria	Tancada	Carmen (cognoms desconeguts), tancada per manca de mercaderies
26	Ultramarins	Oberta	Rosa Claramunt
26	Cafès Guayaba	Tancat	Isidoro Camí (absent)
24	Forn S. Antonio	Obert	Jaiem Sendra Artal
22	Fleca	Tancat	José Barqué, absent
20	<i>Cacharrería</i>	Oberta	Francisca Carulla Claramunt
17	Sastreria	Tancada	Vídua Bosch, absent
20	Sabateria	Tancada	José Ribé, absent
16	Carnisseria	Oberta	Josefa Vidal
12	Adrogueria	Tancat	José José, absent
13	Farmàcia	Oberta	Arturo Hellin
8	Sabateria	Oberta	Maria Royo
6	Sabateria	Oberta	Eugenio Pallás
7	Llauneria	Oberta	Domingo Mas

**CARRER MAJOR**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
89	Tapisseria	Tancada	Casimiro Villa, absent
87	Ultramarins, Casa Charratana	Tancada	absent
85	Pelleteria	Tancada	absent
83	Sabateria	Tancada	Fornos, absent
108	Tintoreria	Tancada	Guió, absent
110	Herboristeria	Tancada	Albareda, absent
108	Sabateria	Oberta	José Castelló
106	Ultramarins	Oberta	Pablo Serra
75	Ràdios	Oberta	Ramon Ferrer
73	Ultramarins	Oberta	Silvio López
104	Estanc	Obert	Juan Mesegué
102	Farmàcia	Oberta	Luis Veleta
100	Merceria	Tancada	Miret, absent
100	Bar Restaurant	Tancat	propietari desconegut i absent
96	"Baratijas"	Oberta	Laureana Inglés
63	Tintoreria	Tancada	propietari desconegut i absent
61	Sabateria "Las Américas"	Oberta	

## CARRER MAJOR

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
59	Merceria	Tancada	Francisco Pijuan, absent
57	Tossineria	Tancada	Evaristo Puigdoller, absent
84	Ultramarians	Tancada	Vidua Falguera, absent
84	Rel·lotgeria	Tancada	Vidua Falguera, absent
82	Farmàcia	Oberta	Vidua Santamaria
51	Pianos	Tancada	Prats, absent
49	Banc Espanyol de Crèdit	Obert	
47	Carnisseria	Tancada	Ibars, absent
45	Ferreteria	Tancada	Bernadó, assassinat pels rojos
45	Pastisseria	Tancada	Vilella, a la presó
43	Carnisseria	Tancada	Vidua de Marqués, absent
78	Rel·lotgeria	Tancada	Buenaventura González, absent
74	Llibreria	Tancada	Solé, absent
72	Comerç Reina de las Medias	Tancada	absent
70	Farmàcia	Tancada	Rivelles, absent
68	Merceria	Oberta	Marcelino Miarnau
66	"Baratija 95"	Tancat	Absent
64	Pianos	Tancat	Guarro, absent
37	Loterias	Oberta	Emilio Pallás
62	Sastreria	Oberta	Francisco Bellet
37	Cotilleria	Tancada	A. Amill, absent
60	Sastreria	Tancada	Javier Asensio, absent
35	Fotografia Gausi	Oberta	Alfredo Fontanals
58	Merceria	Tancat	A. Relluí, absent
33	Tintoreria	Oberta	Luis Postius
54	Joieria	Tancada	Ramon Fontanals, absent
27	Sabateria	Tancada	Castellví, absent
25	Barreteria	Tancada	Vallespi, absent
50	Adrogueria Estrella de Oro	Tancada	absent
48	Pastisseria La Amistad	Tancada	absent
46	"Baratija"	Tancada	José Soler, absent
44	Comerç de roba	Tancat	propietari desconegut i absent
42	Tintoreria	Tancada	Banqué, absent
23	Esparteria	Tancada	Rovira, absent
21	Quiosc de diaris	Obert	Buenaventura Caselles
19	Llibreria Sol	Oberta	Enrique Lles
17	Comerç de roba	Obert	Enrique Baraldes
38	Merceria	Oberta	Ramona Vidal
36	Comerç de roba	Obert	Domingo Espinal
26	Perfumeria	Tancada	propietari desconegut i absent
24	Magatzems San Pedro	Obert	
13	Merceria	Tancada	Pané, absent
11	Llibreria	Tancada	Montañola, absent
7	Bar Restaurant Rialto	Tancat	absent
7	Gèneres de punt	Tancada	Camilo Adell, lloc de venda a la Rambla de Boters
5 i 7	Merceria	Tancada	Juan Clivillé, absent
3	Joieria	Tancada	Sebastián Gorné, absent
10	Barreteria	Oberta	Costa
8	Rel·lotgeria	Tancada	Corberó, absent

**CARRER MAJOR**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
10	Sederes	Obert	Isidro Pujol
4 i 6	Sabateria	Oberta	Antonio Gomà
2	Adrogueria	Oberta	Vídua Simón Suñé
2	Farmàcia	Oberta	Alfredo Soler
2	Joieria	Tancada	Juan Lavaquial, assassinat pels rojos
2	Estanc	Tancat	propietari desconegut i absent
12	Pastisseria Ramillete	Tancada	en reparació, edifici en males condicions

**PORXOS ALTS**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
5	Ultramarins	Oberta	Luisa Vall
7	Comerç de roba	Tancada	Vídua Petit, absent
8	Ferreteria	Oberta	Antònia Falguera Puig
8	Comerç de roba	Tancada	Vídua Bademunt (fills), absent

**PORXOS BAIXOS**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
9	Farmàcia	Oberta	Simón Clavera
9	Comerç de roba Josa y Gasó	Tancat	batut

**PLAÇA CONSTITUCIÓ (Sant Joan)**

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
35	Ultramarins	Tancat	Ramon Escuer, absent
1	Ultramarins	Obert	Ramon Roger
2	Comerç de roba	Obert	Romeu Oliver
3	Sastrenia Exposició	Tancada	absent
32	Gèneres de punt	Tancada	Menguié, absent
32	Comerç de roba	Obert	J. San Juan, batut
32	Ultramarins	Tancada	Llobet, absent
28	Loteries	Tancada	propietari desconegut i absent
27	Fleca	Tancada	Torres, absent
27	Peixateria	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Ultramarins	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Sastrenia	Tancada	Sanz, absent
26	Quiosc de diaris	Tancat	Payà, té un punt de venda a la Rambla de Boters
24	Comerç de roba	Tancat	propietari desconegut i absent
24	Sabateria	Tancada	Roé, té un punt de venda a la Rambla de Boters
23	Bar	Tancat	Salvat, batut
23	Peixateria	Tancada	propietari desconegut i absent
22	Merceria	Oberta	Roman Daniel
21	Pastisseria	Oberta	José Maria Roura
20	Perfumeria	Oberta	Adelaida Costafreda
19	Comerç	Tancat	Bové, absent
18	Pastisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
18	Farmàcia	Tancada	Pàmpols, absent
18	Armeria Balius	Tancada	Balius, batuda
16	Comerç de roba	Obert	Feliciano Solé
16	Ultramarins	Oberta	Miguel Roig

## CARRER PILOTA

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
33	Ferreteria	Oberta	José Roma

## PLAÇA LA SAL

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
2	Ultramarins	Oberta	Eugenio Murta
2	Ferreteria	Tancada	Josefa Balius, tancada temporalment per estar a Santander amb un fill malalt
4	Pesca salada	Oberta	Antonio Murana
4	Merceria	Oberta	Filomena Vallés
6	Ultramarins	Oberta	Enrique Soler
11	Ortopèdia	Oberta	Angel Lorda
9	Estanc	Tancat	propietari desconegut i absent
13	Farmàcia	Tancada	Miret, absent
8	Merceria	Oberta	Emilio Duró
10	Tintoreria	Tancada	M. Olives, absent
14	Rellotgeria	Tancada	Calixto Corberó, absent
14	Barberia Moderna	Tancada	absent
16	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
18	Llibreria	Oberta	Ramon Fregola
18	Carnisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
19	Fruiteria	Tancada	S. Camarena, absent
19	Confeccions	Tancada	A. Cortada, absent
20	Espardenyeria	Oberta	Teresa Solé

## CARRER DEL CARME

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
2	Sastreteria	Oberta	Gomà
4	Cafè Salud	Oberta	Tomàs Franquet
6	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
7	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
6	Lampisteria	Tancada	Sanuy, absent
8	Rellotgeria	Tancada	Morón, absent
9	Llibreria	Tancada	Valls, absent
11	Cacharrerria	Oberta	Àngela Perelló
15	Ganiveteria	Oberta	Eladio Domínguez
14	Saboneria	Tancada	José Curià, absent
16	Merceria	Oberta	G. Santacreu
17	Fleca	Tancada	Tufet
17	Lleteria	Tancada	José Barberá, absent
21	Lampisteria	Tancada	propietari desconegut i absent
20	Vins	Obert	Juan Prades
21	Adrogueria	Obert	Agustín Alegre
24	Fàbrica de sabó	Oberta	J. Qui Roca
24	Tossinera	Oberta	Manuel Cervera
26	Barberia	Tancada	propietari desconegut i absent
26	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
23	Barberia	Oberta	Modesto Samsó
25	Confiteria	Oberta	José Monrabá
29	Ferreteria	Oberta	Pedro Culleré
35	Farmàcia	Oberta	Francisco Mestres
41	Merceria	Oberta	José Sansó
26	Comerç de roba	Tancada	Jaume Pifarré, absent
49	Ganiveteria	Oberta	Baltasar Martí

CARRER DEL CARME

NÚMERO	ESTABLIMENT	ESTAT	PROPIETARI
32	Magatzem de gra	Tancat	Gamelis, absent
53	Tossineria	Tancada	propietari desconegut i absent
36	Fàbrica de pasta	Oberta	Vídua A Boneu
35	Bombons	Oberta	R. Aran
57	Llauneria	Tancada	David Badia, absent
40	Perruqueria	Tancada	Romeu, absent
61	Comerç de roba	Obert	José Benadivas
44	Granja	Tancada	Puig, té venda ambulant de gelats
46	Merceria	Tancada	propietari desconegut i absent
46	Sastreria	Tancada	propietari desconegut i absent
50	Carnisseria	Tancada	propietari desconegut i absent
58	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
75	Ultramarins	Tancada	propietari desconegut i absent
81	Fleca	Tancada	propietari desconegut i absent
81	Tintoreria	Oberta	Solé
83	Electricista	Tancada	propietari desconegut i absent
85	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
87	Confeccions	Tancada	propietari desconegut i absent
62	Saboneria	Oberta	Ramona Forné
64	Sederies	Tancada	propietari desconegut i absent
95	Gèneres de punt	Tancada	propietari desconegut i absent
66	Gèneres de punt	Oberta	



**APÈNDIX 3. EMPRESONATS A LLEIDA, JULIOL 1938 – ABRIL 1939**

Empresonats a Lleida entre els mesos de juliol de 1938 i abril de 1939, a partir de la informació conservada en el fons de la Delegació d'Ordre Públic

16 de juliol de 1938		729 interns
Sentenciats a pena de mort		43
Homes	43	
Dones	0	
Penats a reclusió perpètua		22
Homes	19	
Dones	3	
Penats a reclusió temporal		5
Homes	4	
Dones	1	
Penes inferiors 12 anys i 1 dia		8
Homes	5	
Dones	3	
Detinguts de 3 a 6 mesos		11
Homes	6	
Dones	5	
Detinguts que porten més de 3 mesos reclosos		640
Homes	571	
Dones	69	

23 de juliol de 1938		722 interns
Penats		92
Pena de mort		43
Homes	43	
Dones	0	
Reclusió Major		29
Homes	25	
Dones	4	
Reclusió Menor		11
Homes	10	
Dones	1	
Menys de 12 anys		9
Homes	5	
Dones	4	
Processats		272
Homes	231	
Dones	41	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos		317
Homes	288	
Dones	29	
De 3 a 6 mesos		39
Homes	34	
Dones	5	
Ordre Públic		2
Homes	2	
Dones	0	

30 de juliol de 1938		744 interns
Penats		95
Pena de mort		46
Homes	46	
Dones	0	
Reclusió Major		29
Homes	25	
Dones	4	
Reclusió Menor		11
Homes	10	
Dones	1	
Menys de 12 anys		9
Homes	5	
Dones	4	
Processats		280
Homes	239	
Dones	41	
Detinguts		364
Fins a 3 mesos		321
Homes	290	
Dones	31	
De 3 a 6 mesos		43
Homes	38	
Dones	5	
Ordre Públic		5
Homes	5	
Dones	0	

20 d'agost de 1938		1027 interns
Penats		102
Pena de mort		32
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major		40
Reclusió Menor		23
Menys de 12 anys		7
Processats		450
Homes	357	
Dones	93	
Detinguts		475
Fins a 3 mesos		436
Homes	407	
Dones	29	
De 3 a 6 mesos		39
Homes	39	
Dones	0	

27 d'agost de 1938		1062 interns
Penats		104
Pena de mort	32	
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major	42	
Reclusió Menor	23	
Menys de 12 anys	7	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		478
Fins a 3 mesos	439	
Homes	409	
Dones	30	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	39	
Dones	0	

3 de setembre de 1938		1081 interns
Penats		117
Pena de mort	32	
Civils	30	
Militars	2	
Reclusió Major	45	
Homes	44	
Dones	1	
Reclusió Menor	29	
Homes	27	
Dones	2	
Menys de 12 anys	11	
Homes	9	
Dones	2	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		484
Fins a 3 mesos	445	
Homes	417	
Dones	28	
De 3 a 6 mesos	39	
Homes	39	
Dones	0	

10 de setembre de 1938		1101 interns
Penats		126
Pena de mort	28	
Homes	28	
Dones	0	
Reclusió Major	44	
Reclusió Menor	39	
Homes	27	
Dones	12	
Menys de 12 anys	14	
Homes	9	
Dones	5	
"Vagos"	1	
Homes	1	
Dones	0	
Processats		480
Homes	387	
Dones	93	
Detinguts		428
Fins a 3 mesos	428	
Homes	428	
Dones	0	
Ordre Públic		72
Homes	56	
Dones	16	

24 de setembre de 1938		1123 interns
Penats		266
Pena de mort	40	
Reclusió Major	91	
Homes	84	
Dones	7	
Reclusió Menor	70	
Homes	66	
Dones	4	
Menys de 12 anys	57	
Homes	48	
Dones	9	
Processats		537
Homes	450	
Dones	87	
Detinguts		320
Fins a 3 mesos	229	
Homes	216	
Dones	13	
De 3 a 6 mesos	91	
Homes	91	
Dones	0	

2 d'octubre de 1938		1120 interns
Penats		266
Pena de mort	48	
Reclusió Major	91	
Homes	84	
Dones	7	
Reclusió Menor	70	
Homes	66	
Dones	4	
Menys de 12 anys	57	
Homes	48	
Dones	9	
Processats		537
Homes	450	
Dones	87	
Detinguts		317
Fins a 3 mesos	229	
Homes	216	
Dones	13	
De 3 a 6 mesos	88	
Homes	88	
Dones	0	

8 d'octubre de 1938		1088 interns
Penats		286
Pena de mort	55	
Reclusió Major	97	
Homes	88	
Dones	9	
Reclusió Menor	76	
Homes	72	
Dones	4	
Menys de 12 anys	58	
Homes	43	
Dones	15	
Processats		446
Homes	382	
Dones	64	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos	228	
Homes	208	
Dones	20	
De 3 a 6 mesos	128	
Homes	128	
Dones	0	

15 d'octubre de 1938		1087 interns
Penats		286
Pena de mort		55
Reclusió Major		97
Homes	88	
Dones	9	
Reclusió Menor		76
Homes	72	
Dones	4	
Menys de 12 anys		58
Homes	43	
Dones	15	
Processats		445
Homes	382	
Dones	62	
Detinguts		356
Fins a 3 mesos		228
Homes	208	
Dones	20	
De 3 a 6 mesos		128
Homes	128	
Dones	0	

22 d'octubre de 1938		1023 interns
Penats		313
Pena de mort		52
Reclusió Major		106
Homes	95	
Dones	11	
Reclusió Menor		84
Homes	81	
Dones	3	
Menys de 12 anys		71
Homes	55	
Dones	16	
Processats		409
Homes	342	
Dones	67	
Detinguts		301
Fins a 3 mesos		196
Homes	171	
Dones	25	
De 3 a 6 mesos		105
Homes	105	
Dones	0	

29 d'octubre de 1938		1036 interns
Penats		313
Pena de mort		52
Reclusió Major		106
Homes	95	
Dones	11	
Reclusió Menor		84
Homes	81	
Dones	3	
Menys de 12 anys		71
Homes	55	
Dones	16	
Processats		421
Homes		354
Dones		67
Detinguts		302
Fins a 3 mesos		197
Homes	171	
Dones	26	
De 3 a 6 mesos		105
Homes	105	
Dones	0	

5 de novembre de 1938		984 interns
Penats		299
Pena de mort		64
Homes	64	
Dones	0	
Reclusió Major		88
Homes	88	
Dones	0	
Reclusió Menor		97
Homes	97	
Dones	0	
Menys de 12 anys		50
Homes	50	
Dones	0	
Processats		403
Homes		382
Dones		21
Detinguts		282
Fins a 3 mesos		174
Homes	162	
Dones	12	
De 3 a 6 mesos		108
Homes	108	
Dones	0	

12 de novembre de 1938		963 interns
Penats		310
Pena de mort		63
Homes	63	
Dones	0	
Reclusió Major		90
Homes	90	
Dones	0	
Reclusió Menor		94
Homes	94	
Dones	0	
Menys de 12 anys		63
Homes	63	
Dones	0	
Processats		436
Homes	424	
Dones	12	
Detinguts		196
Fins a 3 mesos		112
De 3 a 6 mesos		84
Ordre Públic		21
Homes	21	
Dones	0	

19 de novembre de 1938		1004 interns
Penats		317
Pena de mort		63
Homes	63	
Dones	0	
Reclusió Major		90
Homes	90	
Dones	0	
Reclusió Menor		102
Homes	102	
Dones	0	
Menys de 12 anys		62
Homes	62	
Dones	0	
Processats		658
Homes	658	
Dones	0	
Detinguts		1
Fins a 3 mesos		1
Homes	1	
Dones	0	
Ordre Públic		28
Homes	28	
Dones	0	

26 de novembre de 1938		1002 interns
Penats		347
Pena de mort	64	
Homes	64	
Dones	0	
Reclusió Major	95	
Homes	95	
Dones	0	
Reclusió Menor	122	
Homes	122	
Dones	0	
Menys de 12 anys	66	
Homes	66	
Dones	0	
Processats		615
Homes	614	
Dones	1	
Detinguts		16
Fins a 3 mesos	16	
Homes	16	
Dones	0	
Ordre Públic		24
Homes	24	
Dones	0	

3 de desembre de 1938		788 interns
Penats		112
Pena de mort	66	
Homes	66	
Dones	0	
Reclusió Major	14	
Homes	14	
Dones	0	
Reclusió Menor	15	
Homes	15	
Dones	0	
Menys de 12 anys	17	
Homes	17	
Dones	0	
Processats		633
Homes	629	
Dones	4	
Detinguts		8
Fins a 3 mesos	8	
Homes	8	
Dones	0	
Ordre Públic		35
Homes	35	
Dones	0	

17 de desembre de 1938		738 interns
Penats		139
Pena de mort	60	
Homes	60	
Dones	0	
Reclusió Major	17	
Homes	17	
Dones	0	
Reclusió Menor	27	
Homes	27	
Dones	0	
Menys de 12 anys	35	
Homes	35	
Dones	0	
Processats		586
Homes	579	
Dones	7	
Ordre Públic		13
Homes	13	
Dones	0	

25 de desembre de 1938		782 interns
Penats		171
Pena de mort	54	
Homes	54	
Dones	0	
Reclusió Major	33	
Homes	25	
Dones	8	
Reclusió Menor	39	
Menys de 12 anys	45	
Homes	38	
Dones	7	
Processats		595
Homes	587	
Dones	8	
Detinguts		3
Fins a 3 mesos	3	
Homes	3	
Dones	0	
Ordre Públic		13
Homes	13	
Dones	0	

28 de desembre de 1938		801 interns
Penats		139
Pena de mort		60
Homes	60	
Dones	0	
Reclusió Major		17
Homes	17	
Dones	0	
Reclusió Menor		27
Homes	27	
Dones	0	
Menys de 12 anys		35
Homes	35	
Dones	0	
Processats		647
Homes	624	
Dones	23	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		3
Homes	3	
Dones	0	

6 de gener de 1939		796 interns
Penats		178
Pena de mort		53
Homes	53	
Dones	0	
Reclusió Major		38
Homes	38	
Dones	0	
Reclusió Menor		43
Homes	43	
Dones	0	
Menys de 12 anys		44
Homes	44	
Dones	0	
Processats		602
Homes	591	
Dones	11	
Detinguts		5
Fins a 3 mesos		5
Homes	5	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	

10 de gener de 1939		790 interns
Penats		108
Pena de mort		53
Homes	53	
Dones	0	
Reclusió Major		39
Homes	39	
Dones	0	
Reclusió Menor		45
Homes	45	
Dones	0	
Menys de 12 anys		43
Homes	39	
Dones	4	
Processats		594
Homes	587	
Dones	7	
Detinguts		5
Fins a 3 mesos		5
Homes	5	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	

14 de gener de 1939		837 interns
Penats		181
Pena de mort		54
Homes	54	
Dones	0	
Reclusió Major		39
Homes	39	
Dones	0	
Reclusió Menor		45
Homes	45	
Dones	0	
Menys de 12 anys		43
Homes	39	
Dones	4	
Processats		636
Homes	628	
Dones	8	
Detinguts		10
Fins a 3 mesos		10
Homes	10	
Dones	0	
Ordre Públic		10
Homes	10	
Dones	0	

A partir d'aquesta data les xifres només inclouen els interns de la Presó Provincial, ja no els de Barbastre

21 de gener de 1939		341 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		316
Homes	305	
Dones	11	
Detinguts		9
Fins a 3 mesos		9
Homes	9	
Dones	0	
Ordre Públic		10
Homes	8	
Dones	2	

28 de gener de 1939		470 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		440
Homes	422	
Dones	18	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		12
Homes	9	
Dones	3	

4 de febrer de 1939		534 interns
Penats		6
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	2	
Processats		507
Homes	482	
Dones	25	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		9
Homes	7	
Dones	2	

11 de febrer de 1939		700 interns
Penats		7
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		668
Homes	633	
Dones	35	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		13
Homes	11	
Dones	2	

18 de febrer de 1939		738 interns
Penats		7
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		697
Homes	661	
Dones	36	
Detinguts		13
Fins a 3 mesos		13
Homes	13	
Dones	0	
Ordre Públic		21
Homes	15	
Dones	6	

25 de febrer de 1939		731 interns
Penats		7
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		6
Homes	2	
Dones	4	
Processats		687
Homes	645	
Dones	42	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos		14
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		23
Homes	16	
Dones	7	

4 de març de 1939		780 interns
Penats		6
Reclusió Major		1
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		737
Homes	690	
Dones	47	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos		14
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		22
Homes	14	
Dones	8	

11 de març de 1939		836 interns
Penats		6
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	5	
Homes	1	
Dones	4	
Processats		794
Homes	743	
Dones	51	
Detinguts		14
Fins a 3 mesos	14	
Homes	14	
Dones	0	
Ordre Públic		22
Homes	15	
Dones	7	

18 de març de 1939		876 interns
Penats		6
Reclusió Major	1	
Homes	1	
Dones	0	
Menys de 12 anys	5	
Homes	1	
Dones	4	
Processats		829
Homes	778	
Dones	51	
Detinguts		15
Fins a 3 mesos	15	
Homes	15	
Dones	0	
Ordre Públic		26
Homes	17	
Dones	9	

25 de març de 1939		978 interns
Penats		7
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		924
Homes	868	
Dones	56	
Detinguts		21
Fins a 3 mesos		21
Homes	21	
Dones	0	
Ordre Públic		26
Homes	18	
Dones	8	

1 d'abril de 1939		1014 interns
Penats		7
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		5
Homes	1	
Dones	4	
Processats		971
Homes	909	
Dones	62	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		24
Homes	18	
Dones	6	

8 d'abril de 1939		1105 interns
Penats		6
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		4
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1068
Homes	989	
Dones	79	
Detinguts		12
Fins a 3 mesos		12
Homes	12	
Dones	0	
Ordre Públic		19
Homes	14	
Dones	5	

15 d'abril de 1939		1187 interns
Penats		6
Reclusió Major		2
Homes	1	
Dones	1	
Menys de 12 anys		4
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1159
Homes	1078	
Dones	81	
Detinguts		6
Fins a 3 mesos		6
Homes	6	
Dones	0	
Ordre Públic		16
Homes	13	
Dones	3	

22 d'abril de 1939		1249 interns
Penats		15
Reclusió Major		7
Homes	6	
Dones	1	
Reclusió Menor		4
Homes	4	
Dones	0	
Menys de 12 anys		4
Homes	1	
Dones	3	
Processats		1209
Homes	1132	
Dones	77	
Detinguts		6
Fins a 3 mesos		6
Homes	6	
Dones	0	
Ordre Públic		19
Homes	17	
Dones	2	

29 d'abril de 1939		1406 interns
Penats		30
Reclusió Major		10
Homes	9	
Dones	1	
Reclusió Menor		15
Homes	15	
Dones	0	
Menys de 12 anys		5
Homes	2	
Dones	3	
Processats		1363
Homes	1278	
Dones	85	
Detinguts		2
Fins a 3 mesos		2
Homes	2	
Dones	0	
Ordre Públic		11
Homes	11	
Dones	0	



## BIBLIOGRAFIA

- ADSUAR, Josep Eduard, "El Comitè Central de Milícies Antifeixistes" dins *L'Avenç*, núm. 14, 1979, p. 50-55.
- AGIRREAZKUENAGA, Joseba i Mikel URQUIJO (ed.), *Perspectivas de la historia local en Catalunya*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1994.
- AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma, *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid, Alianza, 1996.
- AGUILAR FERNÁNDEZ, Paloma, "Romanticisme i maniqueisme en la guerra civil: de *Tierra y Libertad a Libertarias*" dins *L'Avenç*, núm. 204, juny 1996, p. 66-70.
- ALPERT, Michael, *El ejército republicano en la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1989.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, "El anticlericalismo en el movimiento obrero" dins DDAA, *Octubre 1934. Cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, p. 283-300.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, *El emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid, Alianza, 1990.
- ÁLVAREZ JUNCO, José, *La ideología política del anarquismo español (1868-1910)*, Madrid, Siglo XXI, 1976.
- ÁLVAREZ PALLÁS, José M., *Lérida bajo la horda, 1934-1936-1938*, Lleida, Imprenta Provincial, 1941.
- ÁLVAREZ REY, Leandro, "La derecha *accidentalista* en la Segunda República Española" dins Javier TUSELL GÓMEZ, Feliciano MONTERO i José M. MARÍN ARCE (eds.), *Las derechas en la España contemporánea*, Barcelona, Anthropos, 1997, p. 197-209.
- ÁLVARO DUEÑAS, Manuel, "Control político y represión económica en el País Vasco durante la guerra civil: la Comisión Provincial de Incautación de Bienes de Vizcaya" dins *Historia Contemporánea*, núm. 18, 1999, p. 383-403.
- AMAR RODRÍGUEZ, Victor, *El cine en Cádiz durante la guerra civil española*, Cadis, Quorum Libros – Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1999.
- AMELANG, James S., "L'autobiografia popular" dins *L'Avenç*, núm. 188, 1995, p. 10-14.
- AMELANG, James S., "Microhistory and its discontents: the view from Spain" dins Carlos BARROS (ed.), *Historia a debate. Tomo II. Retorno del sujeto*, Santiago de Compostela, Historia a Debate, 1995, p. 307-312.
- ANGUERA NOLLA, Pere, "Notes per a la història de les actituds i de la vida quotidiana durant la revolució i la guerra" dins *Menjacapellans, conservadors i revolucionaris*, Reus, Edicions del Centre de Cultura, 1991, p. 135-189.
- ARMENGOL SEGÚ, Josep, *L'ajuntament de Tremp entre 1868 i 1931: continuïtat electoral i predomini republicà*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1993.
- ARNAL, Jesús, *Per què vaig ser el secretari de Durruti?*, Lleida, Pagès, 1997.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española: la persistencia del Gran Engaño" dins *Historia Contemporánea*, núm. 3, 1990, p. 151-177.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "Conflicto social e ideología de la violencia, 1917-1936" dins José Luis GARCÍA DELGADO (ed.), *España, 1898-1936: Estructuras y cambio*, Madrid, Universidad Complutense, 1984, p. 309-343.

- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La guerra de don Ricardo y otras guerras" dins *Hispania*, núm. 196, 1997, p. 777-787.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1988, 3 vol.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La historiografía sobre la España de Franco. Promesas y debilidades" dins *Historia Contemporánea*, núm. 7, 1995, p. 77-99.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio, "La militarización de la política durante la II República" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 13-27.
- ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, Julio i Jesús A. MARTÍNEZ MARTÍN, *La Junta de Defensa de Madrid. Noviembre 1936 - abril 1937*, Madrid, Comunidad de Madrid, 1984.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, *L'enfant de l'ennemi*, Paris, Aubier, 1995.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, "Le Parti communiste français et la violence: 1929-1931" dins *Revue Historique*, núm. 546, 1983, p. 364-383.
- AUDOUIN-ROUZEAU, Stéphane, "Les soldats français et la nation de 1914 a 1918 d'après les journaux de tranchées" dins *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, núm XXXIV, 1987, p. 66-86.
- AVILÉS FARRÉ, Juan i Julio GIL PECHARROMÁN, "El cincuentenario de la Guerra Civil. Un comentario bibliográfico" dins *Historia Social*, núm. 5, 1989, p. 147-155.
- BACIGALUPE, Carlos, *Pan en la guerra*, Bilbao, Laga, 1997.
- BÁEZ PÉREZ DE TUDELA, José, "Movilización juvenil y radicalización verbalista: la Juventud de Acción Popular" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 83-105.
- BAHAMONDE MAGRO, Ángel i Javier CERVERA GIL, *Así terminó la guerra de España*, Madrid, Marcial Pons, 2000.
- BALLBÉ, Manuel, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza, 1983.
- BARALLAT BARÉS, Jaume, *L'església sota el franquisme. Una mostra local: Lleida, 1938-1968*, Lleida, Pagès editors, 1994.
- BARALLAT BARÉS, Mercè, *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- BARCIELA LÓPEZ, Carlos, "Introducción. Los costes del franquismo en el sector agrario: la ruptura del proceso de transformaciones" dins Ramon GARRABOU, Carlos BARCIELA i José I. JIMÉNEZ, *Historia Agraria de la España Contemporánea 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*, Barcelona, Crítica, 1986, p. 383-454.
- BARRANQUERO TEXEIRA, Encarnación, *Málaga entre la guerra y la posguerra. El franquismo*, Málaga, Arguval, 1994.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *El Bloc Obrer i Camperol (Lleida, 1919-1937)*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *De la Monarquia a la República. El 14 d'abril de 1931 a la ciutat de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997.

- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Els fets de juliol de 1936 a Lleida" dins *L'Avenç*, núm. 93, 1986, p. 14-19.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Els fets d'octubre a les comarques de Lleida" dins *L'Avenç*, núm. 187, 1994, p. 66-69.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, "Premsa i història: Lleida 1936-1938" dins *Annals del periodisme català*, núm. 10, 1987, p. 32-37.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume, *Violència popular i justícia revolucionària. El Tribunal Popular de Lleida (1936-1937)*, Lleida, Pagès Editors, 1995.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Conxita MIR CURCÓ (dir.), *Memòria del segle XX*, Lleida, Diari Segre, 1999.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Conxita MIR CURCÓ (coord.), *Violència política i ruptura social a Espanya (1936-1945)*, dins *Espai i Temps. Quaderns del Departament de Geografia i Història*, Universitat de Lleida, núm. 23, 1993.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume i Joan SAGUÉS SAN JOSÉ, "Lleida (1936-1939)" dins Ester BALASCH i Carme BERLABÉ (eds.), *Lleida i l'edifici del Seminari 1935-1948*, Lleida, Fundació 700 Aniversari Universitat de Lleida, 1996, p. 33-64.
- BASSEGODA NONELL, Juan, *La arquitectura profanada. La destrucción sistemática del patrimonio arquitectónico religioso catalán (1936-1939)*, Barcelona, Mare Nostrum (col·lecció Catalunya Prisonera), 1990.
- BECKER, Annette, *Oubliés de la Grande Guerre. Humanitaire et culture de guerre 1914-1918. Populations occupées, déportés civils, prisonniers de guerre*, París, Noësis, 1998.
- BECKER, Jean-Jacques, *The Great War and the French People*, Nova York, St. Martin's Press, 1986.
- BENAVIDES, Manuel D., *Guerra y revolución en Cataluña*, Mèxic, Ediciones Roca, 1978.
- BENET, Josep, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- BENGOECHEA, Soledad, "Guerras Civiles" dins *Historia Social*, núm. 15, 1993, p. 161-163.
- BENGOECHEA, Soledad, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- BERGÓS MASSÓ, Antoni, *Memòries*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990.
- BERNECKER, Walther L., *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982.
- BERNECKER, Walther L., *Guerra en España, 1936-1939*, Madrid, Síntesis, 1996.
- BERNECKER, Walther L., "Juntas Populares y Comités Revolucionarios en los siglos XIX y XX: Continuidades y Discontinuidades" dins *Historia Contemporánea*, núm. 4, 1990, p. 289-317.
- BLANCO RODRÍGUEZ, Juan Andrés, "Las M.A.O.C. y la tesis insurreccional del PCE" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 129-151.
- BLANCO RODRÍGUEZ, Juan Andrés, *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*, Madrid, UNED, 1993.

- BOLLOTEN, Burnett, *La guerra civil española: revolución y contrarrevolución*, Madrid, Alianza, 1989.
- BONAMUSA, Francesc, "L'administració de justícia a Catalunya (setembre - desembre 1936)" dins *Recerques*, núm. 4, 1974, p. 191-222.
- BONAMUSA, Francesc (ed.), *La guerra civil. Institucions, partits, sindicats, ajut internacional i vida quotidiana. Actes II Seminari sobre la guerra civil i el franquisme a Catalunya. Barberà del Vallès, 14 i 15 de març de 1997*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès, 1998.
- BOSCH SÁNCHEZ, Aurora, *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*, València, Institució Alfons el Magnànim - Diputació Provincial, 1983.
- BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Victor, *Tierra, estado y capitalismo. La transformación agraria del occidente catalán, 1940-1990*, Lleida, Milenio, 2000.
- BRETÓN SOLO DE ZALDÍVAR, Victor, *Terra i franquisme a Lleida. La Colonització del Canal d'Aragó i Catalunya (1940-1970)*, Lleida, Pagès Editors, 1990.
- BROUE, Pierre, Ronald FRASER i Pierre VILAR, *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*, Barcelona, Fontamara, 1980.
- BUENO MADURGA, Jesús Ignacio, "La reacción conservadora en la España de entreguerras (1917-1936): el caso zaragozano" dins *Historia Social*, núm. 34, 1999, p. 135-156.
- BURGAYA, Josep, "El problema de les subsistències a la rera guarda durant la guerra civil. El cas de Vic" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 10, 1987, p. 152-156.
- BURKE, Peter (ed.), *Formas de hacer historia*, Madrid, Alianza, 1994.
- CABRERA, Mercedes, *La patronal ante la II República. Organizaciones y estrategia (1931-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1983.
- CABRERA, Mercedes, Santos JULIÀ i Pablo MARTÍN ACEÑA (comps.), *Europa en crisis, 1919-1939*, Madrid, Pablo Iglesias, 1991.
- CAL SÁNCHEZ, Joan, "Els anys crucials (1975-1979)" dins DDAA, *L'antifranquisme i la transició a Lleida (1970-1979)*, Lleida, Segre, 1996.
- CALVO VICENTE, Cándida, "Formas de apoyo de los municipios salmantinos a los sublevados durante la guerra civil" dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol. III, p. 237-245.
- CAMPILLO GUAJARDO, Maria, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- CAMPILLO GUAJARDO, Maria i Esther CENTELLES GASSÓ, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979.
- CANAL MORELL, Jordi, "Llibres i lectors a la biblioteca d'Olot" dins *Revista de Girona*, núm. 130, 1988, p. 49-54.
- CÁRCEL ORTÍ, Vicente, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1931-1939)*, Madrid, Rialp, 1990.
- CARRERAS GARCÍA, Montserrat i Hel·lena RUIZ TOSSAS, "Santa Coloma de Gramenet: actuació municipal i col·lectivitzacions, 1936-1939" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 6, 1986, p. 90-93.

- CASALS MESEGUER, Josep M. "La guerra dels catalans" dins *L'Avenç*, núm. 178, 1994, p. 28-35.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Madrid, Siglo XXI, 1985.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Barcelona, Crítica, 1997.
- CASANOVA RUIZ, Julián, "España, 1913-1939: República, protesta social y revolución" dins DDA, *Revueltas y revoluciones en la historia*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1990, p. 135-150.
- CASANOVA RUIZ, Julián, "Guerra civil, ¿lucha de clases?: el difícil ejercicio de reconstruir el pasado" dins *Historia Social*, núm. 20, 1994, p. 135-150.
- CASANOVA RUIZ, Julián, "Guerra y revolución: la edad de oro del anarquismo español" dins *Historia Social*, núm. 1, 1988, p. 63-76.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *La historia social y los investigadores ¿Cenicienta o princesa?*, Barcelona, Crítica, 1991.
- CASANOVA RUIZ, Julián, *La Iglesia de Franco*, Madrid, Temas de Hoy, 2001.
- CASANOVA RUIZ, Julián, "Liberalismo, fascismo y clase obrera: algunas contribuciones recientes a la historia comparada de la Europa de entreguerras" dins *Studia Historica - Historia Contemporánea*, vol. X-XI, 1992-93, p. 101-124.
- CASANOVA RUIZ, Julián, "Polèmiques, erudició i història des de baix: el llegat d'E. P. Thompson" dins *L'Avenç*, núm. 179, 1994, p. 44-49.
- CASANOVA RUIZ, Julián i altres, *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1992.
- CASANOVAS, Joan, "La guerra civil a Barcelona: les patrulles de control de Sants vistes per un dels seus membres" dins *Historia y Fuente Oral*, núm. 11, 1994, p. 53-66.
- CASTERÀS ARCHIDONA, Ramon, *Els fabricants, els comerciants, els botiguers i la formació de la Lleida del segle XX. Vol. I (1898-1923)*, Lleida, Fundació Pública IEI, 1993.
- CASTELLS DURÁN, Antoni, *Les col·lectivitzacions a Barcelona, 1936-1939. La col·lectivització - socialització de la indústria i els serveis a Barcelona (ciutat i província): Les agrupacions o concentracions d'empreses*, Barcelona, Hacer, 1993.
- CASTELLS DURÁN, Antoni, *Desarrollo y significado del proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*, Madrid, Nossas y Jara, 1996.
- CASTELLS, Luis (ed.), *La historia de la vida cotidiana* dins *Ayer*, núm. 19, 1995.
- CASTRO ALFÍN, Demetrio, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical" dins Rafel CRUZ i Manuel PÉREZ LEDESMA (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997, p. 69-97.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio, "Dictatorship from Below: Local Politics in the Making of the Francoist State, 1937-1948" dins *The Journal of Modern History*, núm. 71, 1999, p. 882-901.
- CAZORLA SÁNCHEZ, Antonio, "La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo" dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 119-132.

- CENARRO LAGUNAS, Ángela, *Cruzados y camisas azules. Los orígenes del franquismo en Aragón, 1936-1945*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.
- CENARRO LAGUNAS, Ángela, "Muerte y subordinación en la España franquista: el imperio de la violencia como base del *Nuevo Estado*" dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 5-22.
- CERVERA GIL, Javier, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*, Madrid, Alianza, 1998.
- CHAVES PALACIOS, Julián, *La represión en la provincia de Cáceres durante la guerra civil (1936-1939)*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 1995.
- CIFUENTES CHUECA, Julia i Pilar MALUENDA PONS, *El asalto a la República. Los orígenes del franquismo en Zaragoza (1936-1939)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1995.
- CLARA RESPLANDÍS, Josep, "Bombardeig de Roses i nit de terror" dins *Revista de Girona*, núm. 118, 1986, p. 72-76.
- CLARA RESPLANDÍS, Josep, "Els bombardeigs a Blanes durant la guerra civil" dins *Revista de Girona*, núm. 123, 1987, p. 66-70.
- CLARK, Christopher, "The wars of liberation in Prussian memory: reflections on the memorialization of war in early nineteenth-century Germany" dins *The Journal of Modern History*, núm. 68/3, 1996, p. 550-576.
- COBB, Christopher H., "El Agit-Prop cultural en la guerra civil" dins *Studia Historica. Historia Contemporánea*, vol. 10-11, 1992-1993, p. 237-149.
- COBO ROMERO, Francisco, *La Guerra Civil y la represión franquista en la provincia de Jaén (1936-1950)*, Jaén, Instituto de Estudios Jienenses, 1993.
- COBOS, Josep M., Maribel OLLÉ i Carles SANTACANA, "Col·lectivitzacions industrials, un debat que resta obert" dins *L'Avenç*, núm. 105, 1987, p. 56-62.
- CONFEDERACIÓN NACIONAL DEL TRABAJO DE ESPAÑA. Regional de Aragón, Rioja y Navarra, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal e Monzón (Huesca). Con notas sobre la represión comunista*, Barcelona, Ediciones Cultura y Acción, 1977.
- CORREDERA, María Paz, Josefina CUESTA i Asunción SÁEZ HUETO, "Archivos, fuentes y metodología para la Historia de Salamanca en el siglo XX: el fondo del Gobierno Civil del Archivo Histórico Provincial" dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol. III, p. 121-131.
- CORRETGÉ, Fabià, *Alpicat: recull històric*, Lleida, Diputació de Lleida, 1991.
- CREGO NAVARRO, Rosalía, "Depuración del personal docente en la zona republicana durante la guerra civil" dins *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V-Historia Contemporánea*, núm. 4, 1991, p. 41-72.
- CRUSELLS, Magí, "I Col·loqui Internacional sobre les Guerres Civils a l'època contemporània" dins *L'Avenç*, núm. 165, 1992, pàg. 71.
- CRUZ, Rafael, "La lógica de la Guerra. Ejército, Estado y Revolución en la España Contemporánea" dins *Studia Historica - Historia Contemporánea*, vol. X-XI, 1992-1993, p. 207-222.

- CUEVA MERINO, Julio de la, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil" dins Emilio LA PARRA LÓPEZ i Manuel SUÁREZ CORTINA (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, p. 211-301.
- DDAA, *BIHES. Bibliografías de Historia de España. N° 7. La guerra civil (1936-1939)*, Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas – Centro de Información y Documentación Científica – Departamento de Ciencias Humanas, 1996, 2 vol.
- DDAA, *Democracia, etnicidad y violencia política en los países andinos*, Lima, Instituto Francés de Estudios Andinos-Instituto de Estudios Peruanos, 1993.
- DDAA, Dossier *De la guerra, fa seixanta anys* dins *Serra d'Or*, núm. 437-440, 1996.
- DDAA, Dossier *El teatro durante la Guerra Civil Española*, publicat per *El Público* (Centro de Documentación Teatral del Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música), núm. 15, 1986.
- DDAA, Dossier *Practices of Denunciation in Modern European History, 1789-1989*, publicat per *The Journal of Modern History*, vol. 68, núm. 4, 1996.
- DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines (1936-1939) Jornades d'estudi commemoratives del cinquantenari*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1986.
- DDAA, *Hacia una historia socialista*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1983.
- DDAA, *Justicia en guerra. Jornadas sobre la administración de justicia durante la guerra civil española: instituciones y fuentes documentales*, Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Dirección de Archivos Estatales, 1990.
- DELGADO, Manuel, *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, Barcelona, Humanidades, 1992.
- DÍEZ CANO, L. Santiago, "Los estudios sobre el poder local: planteamientos y tendencias sobre la investigación reciente" dins *Hispania*, vol. LIX/1, núm. 201, 1997, p. 97-111.
- DÍEZ DE LOS RÍOS, M. Teresa i altres, *Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya al Archivo Histórico Nacional Sección Guerra Civil*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1992.
- DÍEZ TORRES, Alejandro R., "Guadalajara, 1936: la primera crisis del caciquismo" dins *Estudios de Historia Social*, núm. 42-43, 1987, p. 289-305.
- DUCH PLANA, Montserrat, *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- EIROA SAN FRANCISCO, Matilde, *Viva Franco. Hambre, racionamiento, falangismo. Málaga, 1939-1942*, Málaga, Artes Gráficas Aprisa, 1995.
- ESPINOSA MIRABET, Sílvia, *Història sentimental de Ràdio Lleida*, Lleida, Ràdio Lleida Cadena SER, 1999.
- FABRE, Jaume, "La delació dins de la repressió franquista de postguerra" dins *L'Avenç*, núm. 75, 1984, p. 30-39.
- FEBO, Giuliana di, *La santa de la raza. Teresa de Ávila: un culto barroco en la España franquista (1937-1962)*, Barcelona, Icaria, 1987.

- FEIXA PÀMPOLS, Carles, *La ciutat llunyana. Una història oral de la joventut a Lleida (1931-1945)*, Lleida, La Mañana, 1992.
- FEIXA PÀMPOLS, Carles, "Fer la nòria. Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra" dins *Ilerda. Humanitats*, núm. 49, 1991, p. 169-178.
- FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo, "Represión franquista y desarticulación social en Galicia. La destrucción de la organización societaria campesina. 1936-1942" dins *Historia Social*, núm. 15, 1993, p. 49-65.
- FERNÁNDEZ SORIA, Juan M., "Política de bibliotecas en la República durante la guerra civil" dins *Perspectiva Contemporánea. España. Siglo XX. Sociedad de Estudios de la Guerra Civil y del Franquismo*, núm. 1, 1988, p. 101-116.
- FERRO, Marc, *La Gran Guerra*, Madrid, Alianza, 1984.
- FISHMAN, Sarah, *We will wait: wives of French prisoners of war, 1940-1945*, New Haven, Yale University Press, 1991.
- FLEURY, Antoine i Robert FRANK (ed.), *Le rôle des guerres dans la mémoire des européens. Leur effet sur la conscience d'être européen*, Berna, Peter Lang – Editions Scientifiques Européennes, 1997.
- FLORES GALINDO, Alberto i Nelson MANRIQUE, *Violencia y campesinado*, Lima, Instituto de Apoyo Agrario, 1990.
- FONTANA, Josep, "La importancia de E. P. Thompson" dins *Mientras Tanto*, núm. 58, 1994, p. 81-86.
- FONTANA TARRATS, José M., *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951.
- FONTECHA PEDRAZA, Antonio, "Anarcosindicalismo y violencia: La 'gimnasia revolucionaria' para el pueblo" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 153-179.
- FONTQUERNI RIBÉ, Enriqueta i Mariona RIBALTA TALTAVULL, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*, Barcelona, Barcanova, 1982.
- FORCADELL ÁLVAREZ, Carlos, "La fragmentación espacial en la historiografía contemporánea: la historia regional/local y el temor a la síntesis" dins *Studia Historica. Historia Contemporánea*, núm. 13-14, 1996, p. 7-27.
- FRUTOS, Pilar i Judit PRADO, "Refugis: oblits de reraguarda" dins *L'Avenç*, núm. 213, 1997, p. 6-10.
- FUENTES LABRADOR, Antonio, "Información, ideología y propaganda: La utilización de la radio en un centro de poder —Salamanca— durante la guerra civil" dins *Actas I Congreso de Historia de Salamanca*, Salamanca, Gráficas Ortega, 1992, vol III, p. 225-236.
- FURET, François, *El pasado de una ilusión. Ensayo sobre la idea comunista en el siglo XX*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1995.
- GANAU CASAS, Joan, *La idea de ciutat a Lleida (segles XVIII-XX)*, Lleida, Pagès, 1992.
- Galicia mártir. Atila en Galicia. Milicianos. Estampas por Castelao*, Vigo, Edicions a Nosa Terra, 1995.

- GARCÍA CRUZ, José Fernando, "Las fuerzas militares nativas procedentes del Protectorado de Marruecos. Trascendencia política de su aplicación en las operaciones militares durante la Guerra Civil española" dins *Hispanianova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.
- GARCÍA DURÁN, Juan, *La guerra civil española: fuentes (archivos, bibliografía y filmografía)*. Barcelona, Crítica, 1985.
- GARCÍA ISASTI, Prudencio, "El Centro de Estudios Históricos durante la guerra civil española (1936-1939)" dins *Hispania*, núm. 194, 1996, p. 1071-1096.
- GARRIGA ANDREU, Joan, "Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Guernika?" dins *L'Avenç*, núm. 18, 1979, p. 72-74.
- GAVALDÀ TORRENTS, Antoni, *Jo delato, tu inculpes, ell denuncia... (Repressió franquista a Valls i comarca)*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1997.
- GAYÁN, Xavier i Lluïsa RODRÍGUEZ, "Arxius judicials: un camp poc conegut per la historiografia contemporània" dins *L'Avenç*, núm. 212, 1997, p. 43-47.
- GIBAJA VELÁZQUEZ, José C., "La tradición improvisada: el socialismo y la milicia" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 107-127.
- GINZBURG, Carlo, "Microhistoria: dos o tres cosas que sé de ella" dins *Manuscrits*, núm. 12, 1994, p. 13-42.
- GIRONA ALBUIXECH, Albert, "Algunes reflexions a l'entorn dels comitès-govern de la guerra civil espanyola (1936-1937)" dins *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, núm. 7, p. 19-44.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, "Camisas de fuerza: fascismo y paramilitarización" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 55-81.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*, Madrid, CSIC, 1999.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, "Paramilitarització i violència política a l'Espanya del primer terç de segle: el requetè tradicionalista (1900-1936)" dins *Revista de Girona*, núm. 147, 1991, p. 69-76.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo, "La violencia política y la crisis de la Democracia republicana (1931-1936)" dins *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo i Julio ARÓSTEGUI SÁNCHEZ, "La tradición recuperada: el requetè carlista y la insurrección" dins *Historia Contemporánea*, núm. 11, 1995, p. 29-53.
- GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo i Fernando DEL REY REGUILLO, *La defensa armada contra la revolución. Una historia de las "guardias cívicas" en la España del siglo XX*, Madrid, CSIC, 1995.
- GONZÁLEZ DE MOLINA, Manuel, "La funcionalidad de los poderes locales en una economía orgánica" dins *Noticiario de Historia Agraria*, núm. 6, 1993, p. 9-23.
- GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Carmen, *Guerra civil en Murcia. Un análisis sobre el poder y los comportamientos colectivos*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1999.

- Goya. Caprichos - Desastres - Tauromaquia - Disparates*, Madrid, Fundación Juan March, 1996.
- GRAUS, Julià, *Crònica de la Lleida franquista, 1938-1975*, Lleida, Virgili & Pagès, 1989.
- HARRIS, Ruth, "The «child of the barbarian»: rape, race and nationalism in France during the First World War" dins *Past and Present*, núm. 141, 1993, p. 170-206.
- HART, Peter, "The geography of revolution in Ireland, 1917-1923" dins *Past and Present*, núm. 155, 1997, p. 142-176.
- IRVINE, William D., "Fascism in France and the strange case of the *Croix de Feu*" dins *Journal of Modern History*, vol. 63, núm. 2, 1991, p. 271-295.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, "L'Auxilio Social: Beneficència i nacionalsindicalisme a la nova Lleida (1938-1940)" dins *Revista de Catalunya*, núm. 39, 1990, p. 47-56.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1998.
- JARNE MÒDOL, Antonieta, *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "triomfals"*, Lleida, Pagès editors, 1991.
- JEANNE, René i Charles FORD, *Historia ilustrada del cine*, Madrid, Alianza, 1995, 3 vol.
- JORDANA, Jacint, "Un cas de municipalització de les finques urbanes durant la guerra civil: Granollers, 1936-1939" dins *Recerques*, núm. 25, 1992, p. 175-195.
- JULIÀ DÍAZ, Santos (coord.), *Victimas de la guerra civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999.
- JULIÀ DÍAZ, Santos (dir.), *Violencia política en la España del siglo XX*, Madrid, Taurus, 2000.
- KEEGAN, John, *Historia de la guerra*, Barcelona, Planeta, 1995.
- KENWARD, H.R. i Nancy WOOD (ed.), *The liberation of France. Image and event*, Oxford/Washington, Berg Publishers, 1995.
- KÖHNL, Reinhard, *La República de Weimar. Establecimiento, estructuras y destrucción de una democracia*, València, Alfons el Magnànim, 1991.
- LAGROU, Pieter, "Victims of genocide and national memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965" dins *Past and Present*, núm. 154, 1997, p. 181-222.
- LANAO, Pau i Carles GUERRERO, "Fam, penúria i manca de proveïments" dins *Revista de Girona*, núm. 130, 1988, p. 27-31.
- LANNON, Frances, *Privilegio, persecución y profecía. La Iglesia Católica en España, 1875-1975*, Madrid, Alianza, 1987.
- LE NAOUR, Jean-Yves, "Femmes tondues et répression des 'femmes à boches' en 1918" dins *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, núm. 47-1, 2000, p. 148-158.
- LINCOLN, Bruce, "Revolutionary Exhumations in Spain, July 1936" dins *Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly*, vol. 27, núm. 2, 1985, p. 241-260 (traducció a l'espanyol a *Historia Social*, núm. 35, 1999, p. 101-118).
- LLADONOSA PUJOL, Josep, *Setanta-cinc anys de records, 1907-1982*, Lleida, Virgili & Pagès – Ajuntament d'Alguaire, 1989.
- LOS DE SIEMPRE (ed.), *Las colectividades campesinas, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1977.

- LÓPEZ LÓPEZ, Alejandro, *El boicot de la derecha a las reformas de la Segunda República. La minoría agraria, el rechazo constitucional y la cuestión de la tierra*, Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, 1984.
- LUEBBERT, Gregory M., *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes de la Europa de entreguerras*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 1997.
- MACKENZIE, S.P., "The treatment on Prisoners of War in World War II" dins *Journal of Modern History*, vol. 66, núm. 3, 1994, p. 487-520.
- MADALENA, J. I., "La memoria y el poder: los cambios en la denominación de las calles de Valladolid, Salamanca y León" dins Alicia ALTED VIGIL (ed.), *Entre el pasado y el presente: Historia y memoria*, 1996.
- MAINAR CABANES, Eladi, *De milicians a soldats. Les columnes valencianes en la Guerra Civil espanyola (1936-1937)*, València, Universitat de València, 1998.
- MAINER, José Carlos (ed.), *Falange y literatura. Antología*, Barcelona, Labor, 1971.
- MALEFAKIS, Edward (dir.), *La guerra de España (1936-1939)*, Madrid, Taurus, 1996.
- MALLOL AGULLÓ, Valeri, *La revista "Art" de Lleida*, Lleida, IEI, 1995.
- MANENT SEGIMON, Albert, *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, Barcelona Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- MANENT SEGIMON, Albert i Josep RAVENTÓS GIRALT, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939). Els intents de restablir el culte públic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- MARÍN CORBERA, Martí, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès, 2000.
- MARÍN CORBERA, Martí, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics - Institut d'Estudis Catalans, 2000.
- MARÍN CORBERA, Martí, "La classe política local a la Catalunya franquista: dues Espanyes, dues Catalunyaes" dins *L'Avenç*, núm. 197, 1995, p. 22-27.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Fascismo en España. Política local y control gubernativo en la Cataluña franquista: ¿fue el porciolismo una fórmula *aperturista*?" dins *Hispania*, vol. LVIII/2, núm. 199, 1998, p. 655-678.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Franquisme i poder local. Construcció i consolidació dels ajuntaments feixistes a Catalunya, 1938-1949" dins *Recerques*, núm. 31, 1996, p. 37-52.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Govern Municipal i actituds polítiques en el Sabadell del franquisme, 1939-1979" dins Josep M. BENAUL, Jordi CALVET i Esteve DEU (eds.), *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Fundació Bosch i Cardellach, 1994, p. 249-266.
- MARÍN CORBERA, Martí, "Institucions i càrrecs territorials franquistes: una refundació" dins *L'Avenç*, núm. 197, 1995, p. 19-21.
- MARÍN CORBERA, Martí, "L'organització del consens a la Catalunya franquista" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 76, 1998, p. 36-38.

- MARTÍNEZ DE SAS, M. Teresa i Pelai PAGÈS BLANCH, *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- MARTÍNEZ FIOL, David i Susanna TAVERA GARCÍA, “Corporativismo y revolución: los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)” dins *Historia Social*, núm. 32, 1998, p. 53-71.
- MASCARELL, Ferran, “Conversa amb Lluís García-Lago” dins *L'Avenç*, núm. 26, 1980, p. 23-26.
- MASSOT MUNTANER, Josep, *El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- MASSOT MUNTANER, Josep, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.
- MASSOT MUNTANER, Josep, *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- MAYAYO ARTAL, Andreu, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Barcelona - Catarroja, Afers, 1995.
- MAYAYO ARTAL, Andreu, “Història local i història total” dins DDAA, *La història i els joves historiadors catalans*, Barcelona, La Magrana, 1986, p. 33-54.
- MAZOWER, Mark, “Military violence and national socialist values: the Wehrmacht in Greece 1941-1944” dins *Past and Present*, núm. 134, 1992, p. 129-158.
- MEER, Fernando de, *La Constitución de la II República. Autonomías. Propiedad. Iglesia. Enseñanza*, Pamplona, Eunasa, 1978.
- MEYER, J., *La vie quotidienne des soldats pendant la Grande Guerre*, Paris, Hachette, 1966.
- MEZQUIDA GENÉ, Luis M., *La batalla del Segre. Repercusiones del Ebro en el Oeste de Cataluña*, Tarragona, Diputació Provincial, 1988.
- MEZQUIDA GENÉ, Luis M., *La batalla del Ebro. Asedio de Tortosa y combates de Amposta. Del río Guadalope al Gayà, con las ocupaciones de Falset, Montblanc, Valls, Reus y Tarragona (1938-39)*, Tarragona, Diputació Provincial, 1970.
- MILLÁN Y GARCÍA-VARELA, Jesús, “Poderes locales, conflictividad y cambio social en la España agraria. Del Antiguo Régimen a la sociedad burguesa” dins *Noticario de Historia Agraria*, núm. 6, 1993, p.25-36.
- MINISTERIO DE JUSTICIA, *Causa General. La dominación roja en España. Avance de la información instruida por el Ministerio Público*, Madrid, Ministerio de Justicia, 1948 (2a edició revisada).
- MIÑAMBRES ABAD, Amparo, *L'Escola Normal de Lleida. Una crònica del seus primers 100 anys, 1841-1940*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1994.
- MIQUEL GARCIA, Josep i Dolors SISTAC SANVICÉN, *ART o l'avantguarda a Lleida, 1933-1934*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1987.
- MIR CURCÓ, Conxita (ed.), *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993.

- MIR CURCÓ, Conxita, "El catalanisme conservador a Lleida: Balanç d'un trajecte" dins *Quaderns de Cercle d'Estudis Històrics i Socials* (Girona), núm. 12, 1996, p. 217-239.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Justicia civil y control moral de la població marginal en el franquismo de posguerra" dins *Historia Social*, núm. 37, 2000, p. 53-72.
- MIR CURCÓ, Conxita, *Lleida, 1890-1936. Caciquisme polític i lluita electoral*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Lleida, línia de front" dins *L'Avenç*, núm. 126, 1989, p. 34-55.
- MIR CURCÓ, Conxita, "Republicanisme i catalanisme: La pràctica política de les esquerres republicanes a Lleida durant el primer terç del segle XX" dins *Quaderns de Cercle d'Estudis Històrics i Socials* (Girona), núm. 13, 1996, p. 111-129.
- MIR CURCÓ, Conxita, "La violencia contra uno mismo: el suicidio en el contexto represivo del franquismo" dins *Ayer*, núm. 38, 2000, p. 187-210.
- MIR CURCÓ, Conxita, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000.
- MIR CURCÓ, Conxita i Francesc PRATS ARMENGOL, "La Causa General com a font historiogràfica: la documentació de Lleida i província." dins DDAA, *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa.*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 697-708.
- MIR CURCÓ, Conxita, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme. L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- MOLAS, Isidre, *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- MOLINA MARTÍNEZ, José Luis, *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*, Murcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, 1998.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, "La Diputació de la postguerra: 1939-1949" dins Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, 1988, vol. III, p. 10-41.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, "La historia social de la época franquista. Una aproximación" dins *Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 133-154.
- MOLINERO, Carme i Pere YSÀS, *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1994.
- MONJO, Anna i Carme VEGA, *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana col·lectivitzada*, Barcelona, Empúries, 1986.
- MONTERO MORENO, Antonio, *Historia de la persecución en España, 1936-1939*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1999 (1a impressió 1961).
- MOREA NAVARRA, Vicente, *Recuerdos del frente de Aragón y la batalla del Segre*, Lleida, Ribera & Rius, 1997.
- MOREA NAVARRA, Vicente i Ramon SUÑÉ MARTÍ, *Quan la guerra. Monsó - Lleida. 1936-1939 ... L'exili*, Lleida, Ribera & Rius, 1996.

- MORENTE VALERO, Francisco, *La escuela y el Estado Nuevo: la depuración del Magisterio Nacional*, tesi doctoral, departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.
- MORENO, Eduard (ed.), *La Generalitat de Catalunya III. La política urbanística*, Barcelona, Undarius, 1977
- NADAL SÁNCHEZ, Antonio, "Experiencias psíquicas sobre mujeres marxistas malagueñas. Málaga 1939" dins *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, Universitat de Màlaga, núm. 10, 1987, p. 365-383.
- NAHOUM-GRAPPE, Véronique, "La purification ethnique et les viols systématiques, ex-Yougoslavie 1991-1995" dins C. MARAND-FOUQUET (ed.), *Clio. Histoire, Femmes et Société. Guerres Civiles*, núm. 5, 1997, p. 163-175.
- NAVARRO SANDALINAS, Ramon, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*, Barcelona, Edicions 62, 1979.
- NAVARRO COMAS, Rocío, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española" dins *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, <http://hispanianova.rediris.es>.
- NEL·LO COLOM, Oriol i Enric LLUCH, "Estudi preliminar" dins *Gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència (1931-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983, p. XI-XXXIV.
- NICOLÁS MARÍN, M. Encarna "Los gobiernos civiles en el franquismo: la vuelta a la tradición conservadora en Murcia (1939-1945)" dins Javier TUSELL (coord.), *El régimen de Franco (1936-1975)*, Madrid, UNED, 1993, p. 135-149.
- NICOLÁS, M. Encarna, Pedro GARCÍA, Inmaculada LÓPEZ, Joaquín MELGAREJO i Rosario SÁNCHEZ, "La *Historiografía de la reconciliació: La Guerra d'Espanya de El País*" dins *L'Avenç*, núm. 103-104, 1987, p. 63-67.
- NÚÑEZ DÍAZ-BALART, Mirta, *La prensa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española (1936-1939)*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1992, 3 vol.
- ORTIZ HERAS, Manuel, *Violencia política en la II República y el primer franquismo. Albacete, 1936-1950*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
- ORS MONTENEGRO, Miguel, *La represión de guerra y posguerra en Alicante (1936-1945)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1995.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, "Guerra civil i història local: noves aportacions" dins *Plecs d'Història Local*, núm. 38, 1992, p. 36-38.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, *La Guerra Civil espanyola a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1987.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, "La guerra civil espanyola a Catalunya (1936-1939): balanç historiogràfic" dins *L'Avenç*, núm. 109, 1987, p. 56-63.
- PAGÈS BLANCH, Pelai, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- PALOMARES, Jesús María, "La guerra civil en Valladolid: notas sobre la represión en la ciudad" dins *Investigaciones históricas. Historia Moderna y Contemporánea*, Universidad de Valladolid, núm. 20, 2000, p. 247-300.
- PÀMIES, Tomàs i Teresa PÀMIES, *Testament a Praga*, Barcelona, Destino, 1994 (1971).

- PAVONE, Claudio, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torí, Bollati Boringhieri, 1991.
- PAVONE, Claudio, "La guerra en la historia. Apuntes para una investigación sobre la guerra total en el siglo XX" dins Àngel VACA (ed.), *La guerra en la historia. Décimas Jornadas de Estudios Históricos organizadas por el Departamento de Historia Medieval, Moderna Contemporánea*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 1999, p. 255-262.
- PASTOR PETIT, Domingo, *La cinquena columna a Catalunya, 1936-1939*, Barcelona, Galba, 1978.
- PAYNE, Stanley G., "Recent historiography on the Spanish Republic and civil war" dins *Journal of Modern History*, vol 60, núm. 3, 1988, p. 540-556.
- PAYNE, Stanley G. i Javier TUSELL (dirs.), *La guerra civil. Una nueva visión del conflicto que dividió España*, Madrid, Temas de Hoy, 1996.
- PÉREZ LEDESMA, Manuel, "Una dictadura por la gracia de Dios" dins *Historia Social*, núm. 20, 1994, p. 173-193.
- PIQUÉ PADRÓ, Jordi, *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Diputació Provincial de Tarragona, 1998.
- PONS PORTA, Joan i Josep M. SOLÉ SABATÉ, *Anarquia i República a la Cerdanya (1936-1939). El "Cojo de Málaga" i els fets de Bellver*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- PRATS ARMENGOL, Francesc, *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la Guerra Civil (1931-1938)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1990.
- PRATS CANALS, Llorenç, *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona, Alta Fulla, 1996.
- PRATS CANALS, Llorenç, *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Edicions 62, 1988.
- PRESTON, Paul, *Las tres Españas del 36*, Barcelona, Plaza & Janés, 1999.
- PUJADES MARTÍ, Xavier, *Tortosa, 1936-1939. Mentalitats, revolució i guerra civil*, Tortosa, Dertosa, 1988.
- QUIJADA, Mónica, *Aires de República, aires de cruzada: la guerra civil española en Argentina*, Barcelona, Sendai, 1991.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "L'Església i la Guerra Civil (1936-1939). Bibliografia recent (1975-1985)" dins *Revista Catalana de Teologia*, núm. XI/1, 1986, p. 119-252.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "Justí Guítart, bisbe d'Urgell, i la guerra civil" dins *L'Avenç*, núm. 224, 1998, p. 12-15.
- RAGUER SUNYER, Hilari, "La llarga guerra del general Franco" dins *Revista de Catalunya*, núm. 38, 1990, p. 27-35.
- RAGUER SUNYER, Hilari, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)*, Barcelona, Península, 2001.
- RAGUER SUNYER, Hilari, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

- RANZATO, Gabriele, "El descubrimiento de la guerra civil" dins *Ayer*, núm. 22, 1996, p. 17-26.
- REGÀS, Rosa, *Luna lunera*, Barcelona, Plaza & Janés, 1999.
- REIG TAPIA, Alberto, *Memoria de la guerra civil. Los mitos de la tribu*, Madrid, Alianza, 1999.
- REIG TAPIA, Alberto, *Violencia y terror. Estudios sobre la guerra civil española*, Madrid, Akal, 1990.
- REVUELTA GONZÁLEZ, Manuel, *El anticlericalismo español en sus documentos*, Barcelona, Ariel, 1999.
- RIAMBAU, Esteve, "Un bombardeig de Barcelona" dins *L'Avenç*, núm. 160, 1992, p. 10-14.
- RIERA, Ignasi, *Els catalans de Franco*, Barcelona, Plaza & Janés, 1998.
- RISQUES, Manel, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat*, Barcelona, Proa, 1999.
- RISQUES, Manel, Francesc VILANOVA i Ricard VINYES (ed.), *Les ruptures de l'any 1939*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- RIQUER PERMANYER, Borja de, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Vic, Eumo, 1996.
- ROCA, Francesc, "El decret de Municipalització de la propietat urbana de l'onze de juny de 1937 i la Nova Economia Urbana" dins *Recerques*, núm. 2, 1972, p. 223-228.
- ROCA, Francesc, *Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939)*, Barcelona, Serbal, 1983.
- ROSENTHAL, Gabriele, "Narración y significado biográfico de las experiencias de guerra" dins *Historia y Fuente Oral*, núm. 4, 1990, p. 119-128.
- ROSELL PUJOL, Josep A., *La premsa a Lleida*, Lleida, Paeria. Col·lecció la Banqueta, 1987.
- ROSSELL, Mercè (ed.), *La Generalitat de Catalunya II. Política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular*, Barcelona, Undarus, 1977.
- ROUSSO, Henry, *Le Syndrome de Vichy de 1944 à nos jours*, Paris, Seuil, 1990.
- RUBIO CABEZA, Manuel, *Diccionario de la Guerra Civil española*, Barcelona, Planeta, 1987, 2 vol.
- RUBIÓ SOBREPÈRE, Josep, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues: el cas de Cervià de les Garrigues*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida, 1996.
- RUIZ GONZÁLEZ, Cándido, "La vida cotidiana durante la Guerra Civil en Toro (1936-1939)" dins *Stydia Zamorensia*, UNED Zamora, 2 etapa, vol. V, 1999, p. 23-56.
- RUIZ-MANJÓN CABEZA, Octavio i Miguel GÓMEZ OLIVER (eds.), *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, Granada, Diputació Provincial de Granada, 1990, 2 vol.

- RÚJULA, Pedro i Ignacio PEIRÓ (coords.), *La historia local en la España Contemporánea. Estudios y reflexiones desde Aragón*, Barcelona, L'Avenç – Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad de Zaragoza, 1999.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan, “Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar” dins DDAA, *El siglo XX: balance y perspectivas. V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, València, Fundació Cañada Blanch – Universitat de València, 2000, p. 229-236.
- SALOMÓN CHELIZ, M. Pilar, “Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo” dins *Historia Social*, núm. 19, 1994, p. 113-128.
- SÁNCHEZ, Gonzalo i Ricardo PEÑARANDA (comp.), *Pasado y presente de la violencia en Colombia*, Bogotá, Instituto de Estudios Políticos y Relaciones Internacionales de la Universidad Nacional de Colombia, 1995.
- SÁNCHEZ, Isidro, Manuel ORTIZ i David RUIZ (coords.), *España Franquista. Causa General y Actitudes Sociales ante la Dictadura.*, Albacete, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1993.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio, *Justicia y guerra en España: Los tribunales populares (1936-1939)*, Alacant, Institut de Cultura “Juan Gil Albert” – Diputació d’Alacant, 1991.
- SÁNCHEZ RECIO, Glicerio (ed.), *El primer franquismo (1936-1959)*, revista *Ayer*, núm. 33, 1999.
- SANTACANA TORRES, Carles (ed.), *Col·lectivititzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1989.
- SANTACANA TORRES, Carles (ed.), *El franquisme al Baix Llobregat*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Centre d’Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 2001.
- SANTACANA TORRES, Carles, “Historia local i franquisme” dins *Plecs d’Història Local*, núm. 76, 1998, p. 39-41.
- SANTACANA TORRES, Carles, *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l’Hospitalet, 1939-1951*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Centre d’Estudis de l’Hospitalet, 1994.
- SANTACREU SOLER, Josep M., *Guerra i comerç exterior: la política comercial exterior republicana i el tràfic de mercaderies al districte marítim d’Alacant (1936-1939)*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert, 1992.
- SANTIAGO, Carme, *La iglesia de Lleida en la postguerra (1938-1947)*, tesi de llicenciatura inèdita, Lleida, Estudi General de Lleida, 1988.
- SANZ ALBEROLA, Daniel, *La implantación del franquismo en Alicante. El papel del Gobierno Civil (1939-1946)*, Alicante, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1999.
- SAUBER, Mariana, “Traces fragiles. Les plaques commémoratives dans les rues de Paris” dins *Présence du passé, lenteur de l’histoire. Vichy, l’occupation, les juifs*, dossier a *Annales. Économies Sociétés Civilisations*, 1993, núm. 3, p. 715-728.
- SEIDMAN, Michael, “Frentes en calma de la guerra civil” dins *Historia Social*, núm. 27, 1997, p. 37-59.

- SEIDMAN, Michael, "Individualisms in Madrid during the Spanish Civil War" dins *The Journal of Modern History*, núm. 68, vol. 1, 1996, p. 63-83.
- SERRALLONGA URQUIDI, Joan, "Subordinación, abastos y mortalidad. La Montaña Catalana, 1939-45" dins *Historia Social*, núm. 34, 1999, p. 45-66.
- SEVILLANO CALERO, Francisco, *Guerra civil en Albacete. Rebelión militar y justicia popular (1936-1939)*, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil Albert – Generalitat Valenciana, 1995.
- SOL CLOT, Romà, *150 años de prensa leridana*, Lleida, IEI, 1964.
- SOL CLOT, Romà i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del bisbat de Lleida. Període 1928-1968*, Lleida, Junta Diocesana d'Acció Catòlica, 1997.
- SOLÀ GUSSINYER, Pere, "La llibertat d'associació, de reunió i de culte dels protestants lleidatans (1939-1954)" dins DDAA, *Actes de les jornades sobre la fi de la guerra civil*, Olot, Ajuntament d'Olot, 2001, p. 437-451.
- SOLÉ MAURI, Belén, *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*, tesi doctoral inèdita, Lleida, Universitat de Lleida, 1994.
- SOLÉ MAURI, Belén, *Festa i ideologies a Lleida. Interpretacions de la festa a la Lleida de la Restauració*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M., *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*, Barcelona, Curial, 1993.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *L'ocupació militar de Catalunya, març 1938-febrer 1939*, Barcelona, L'Avenç, 1987.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M. i Joan VILLARROYA FONT, *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990, 2 vol.
- SOUCHY BAUER, Agustín, *Entre los campesinos de Aragón. El comunismo libertario en las comarcas liberadas*, Barcelona, Tusquets, 1977 (Barcelona, 1937).
- SOUTO BLANCO, María Jesús, *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*, A Coruña, Castro, 1998.
- SUBIRATS PIÑANA, Josep, *Tortosa, front de guerra. La rereguarda durant la guerra civil*, Barcelona, Columna – Tres Mall, 1996.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi, *Eliza Kendall. Reflexiones sobre una antibiografía*. Bellaterra, Serveis de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi, "La història de les estructures i la història de la vida. Reflexions sobre la forma de relacionar la història local i la història general" dins DDAA, *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1985, p. 3-30.

- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, "1951: Ressonà i polèmica a l'entorn de la publicació de *Los catalanes en la Guerra de España* de José María Fontana" dins *L'Avenç*, núm. 178, 1994, p. 56-66.
- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, *Falange, guerra civil, franquisme. F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys del règim franquista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- THOMÀS ANDREU, Joan Maria, "Falangistes i carlins catalans a la «zona nacional durant la Guerra civil (1936-1939)»" dins *Recerques*, núm. 31, 1996, p. 7-18.
- TUÑÓN DE LARA, Manuel (dir.), *La guerra civil española. 50 años después*, Barcelona, Labor, 1985.
- UCELAY DA CAL, Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982.
- UCELAY DA CAL, Enric, "Ideas preconcebidas y estereotipos en las interpretaciones de la guerra civil española: el dorso de la solidaridad" dins *Historia Social*, núm. 6, 1990, p. 23-43.
- UGARTE TELLERÍA, Javier, *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998.
- UGARTE TELLERÍA, Javier, "Represión como instrumento de acción política del "Nuevo Estado" (Álava, 1936-1939)" dins DDAA, *II Congreso Mundial Vasco. Congreso de Historia de Euskal Herria. Tomo VII. Evolución política (s. XX) y Los vascos y América*, Donostia, Txertoa, 1988, p. 275-304.
- VALLVERDÚ ADXALÀ, Josep, *Desmudat i a les golfes. Un infant als anys trenta*, Barcelona, Proa, 2000.
- VARELA SERRA, Josep, *Converses amb sis alcaldes de Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1993.
- VIADIU VENDRELL, Francesc, *Delegat d'Ordre Públic a "Lleida la Roja"*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1979.
- VIDAL-NAQUET, Pierre, *Les assassins de la mémoire. «Un Eichmann de papier» et autres essais sur le révisionnisme*, París, La Découverte/essais, 1991.
- VILA, Pau, *La divisió territorial de Catalunya. Volum primer de Selecció d'Escrits de Geografia*, Barcelona, Curial, 1984.
- VILÀ TORNOS, Frederic, *La catedral de Lleida (segle XVIII)*, Lleida, Pagès, 1991.
- VILÀ TORNOS, Frederic, "Desfeta i recuperació de la Seu Vella" dins *Congrés de la Seu Vella de Lleida*, Lleida, Pagès editors, 1991, p. 357-367.
- VILÀ TORNOS, Frederic, *Morera, arquitecte modernista?*, Lleida, Ajuntament de Lleida (Col. La Banqueta), 1982.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, Lleida, Pagès, 1996.
- VILANOVA VILA-ABADAL, Francesc, "Les diferències entre la veritat històrica i el maniqueïsmo. Un exemple" dins *L'Avenç*, núm. 178, 1994, p. 52-55.
- VILAR, Pierre, *La guerra civil espanyola*, Barcelona, Crítica, 1988.
- VILAR, Pierre, *L'historiador i les guerres*, Vic, Eumo, 1991.

- VILLARROYA FONT, "Els bombardeigs sobre Barcelona" dins *L'Avenç*, núm. 33, 1980, p. 54-61.
- VINYES RIBES, Ricard, *La Catalunya Internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983.
- VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro, *El martirio de una iglesia. Lérida-Lleida, 1936-1939*, Lleida, edició de l'autor, 1981.
- VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro (ed.), *Memòries de planes viscudes (1936) o un juliol que ha fet història*, Lleida, edició de l'autor, 1993.
- VOVELLE, Michel, *La mentalidad revolucionaria*, Barcelona, Critica, 1985.
- WALDMANN, Peter i Fernando REINARES (comp.), *Sociedades en guerra civil. Conflictos violentos de Europa y América Latina*, Barcelona, Paidós, 1999.
- WINTER, Jay i Jean-Louis ROBERT (dir.), *Capital cities at war: Paris, London, Berlin, 1914-1919*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- WOLF, Eric R. "Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas" dins DDAA, *Antropología social de las sociedades complejas*, Madrid, Alianza, 1980, p. 19-39.
- XIMENIS CARULLA, Vicenç, *Demòcrata i socialista. Memòries de setanta anys de lluita política apassionada*, Lleida, Pagès editors, 1998.
- XURIGUERA PARRAMONA, Joan Baptista, *La guerra civil (19 juliol 1936 – 26 gener 1939). La vida d'en Joan Ventura (VI)*, Barcelona, El Llamp, 1986.